

ศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสาร

ในคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท

THE STUDY OF THE DOCTRINAL PRINCIPLES SUPPORTING
THE ROLES OF LEADERSHIP POSSESSED BY KING BIMBISĀRA
IN THERAVĀDA BUDDHIST SCRIPTURES

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสาร
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระครูปลัดชูเกียรติ จิตฺตปญฺโญ (ศรียาชีพ)

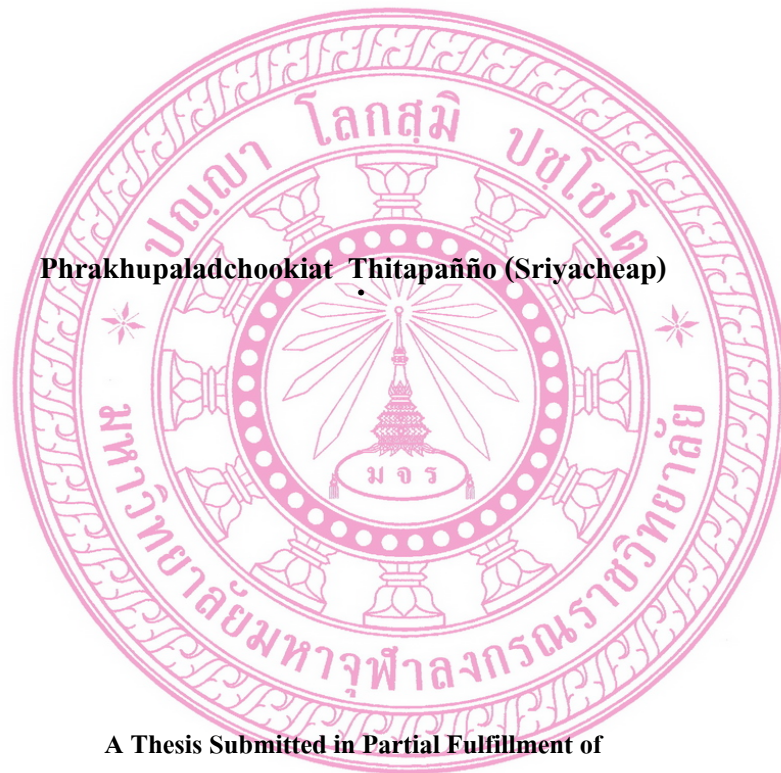
วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๔

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

The Study of The Doctrinal Principles Supporting The Roles of Leadership

Possessed by King Bimbisāra in Theravāda Buddhist Scriptures

Phrakhupaladchookiat Thitapañño (Sriyacheap)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of

The Requirement for Degree of

Master of Arts

(Buddhist Studies)

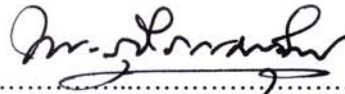
Graduate School

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Bangkok, Thailand

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้ นักศึกษานิพนธ์ฉบับนี้
เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระสุริยธรรมานุวัตร, ผศ.ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

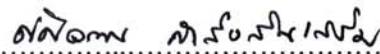
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์.....ประธานกรรมการ

(พระมหาทวี มหาปัญญา, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(ดร.ศศิวรรณ กำลังสินเสริม)

กรรมการ

(ดร.พิสิฐ เจริญสุข)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหากฤษณะ ตรุโณ, ผศ.ดร.

ประธานกรรมการ

ดร.ศศิวรรณ กำลังสินเสริม

กรรมการ

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระครูปลัดชูเกียรติ ฐิตปณฺโณ (ศรีราชาชีพ)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาภุชญาณี ตรีโณ, ผศ.ดร., ป.ธ.๓, พธ.บ. (บริหารการศึกษา),
พธ.ม. (ปรัชญา), Ph.D. (Philosophy)

: ดร. ศศิวรรณ กำลั้งสินเสริม, ผศ.บ., พธ.ม. (พระพุทธศาสนา),
พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

วันสำเร็จการศึกษา : ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

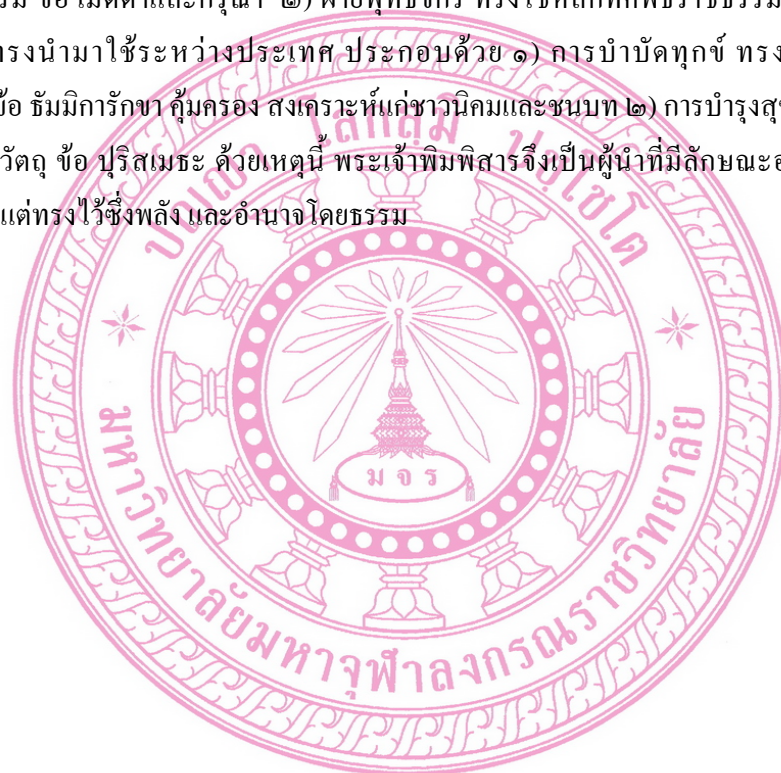
วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ มีวัตถุประสงค์ ดังนี้คือ ๑. เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำที่ปรากฏ
ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ๒. เพื่อศึกษาบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถรวาท และ ๓. เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่
ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท การศึกษานี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาจากเอกสาร
และนำเสนอแบบพรรณนา

จากการศึกษาพบว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวถึงความจำเป็นที่สังคม
มนุษย์ต้องมีผู้นำ เพื่อให้คนในสังคมนั้นอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสันติ ผู้นำจึงเกิดขึ้นเพื่อทำหน้าที่
ดูแลความสงบเรียบร้อยของสังคม ผู้นำที่แสดงบทบาทนั้น ย่อมรับนามว่า มหาสมมติบิณฑิ
บิณฑิ ราชบิณฑิ ดังนั้น ผู้นำ จึงหมายถึง บุคคลผู้ที่ได้รับการยอมรับจากหมู่คณะหรือกลุ่มชนให้ทำ
หน้าที่ช่วยให้บุคคลทั้งหลาย ร่วมมือกันหรือกระทำการร่วมกัน ในทิศทางที่กำหนดไว้ ผู้จุดหมายที่
ถูกต้องดีงาม โดยมีหลักธรรมที่ผู้นำ สามารถนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการนำคนทั้งหลายไปสู่
จุดหมาย อาทิ หลักทศพิธราชธรรม จักรวรรดิธรรม พรหมวิหารธรรม ราชสังคหวัตถุ สัมปยุตธรรม
และอธิปไตยธรรม

พระเจ้าพิมพิสาร ผู้ปกครองแคว้นมคธ ทรงมีพระราชศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา
ทรงนำหลักธรรม อันได้แก่ หลักทศพิธราชธรรม จักรวรรดิธรรม พรหมวิหารธรรม ราชสังคหวัตถุ
สัมปยุตธรรม และอธิปไตยธรรม มาประยุกต์ใช้อย่างเป็นรูปธรรม ทำให้บทบาทผู้นำของ
พระองค์โดดเด่นทั้งในด้านการปกครอง การส่งเสริมการศึกษา การป้องกันประเทศ การส่งเสริม

สันติภาพ การเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น โดยเฉพาะบทบาทผู้นำด้านการส่งเสริมการศึกษา ทั้งนี้เพราะ พระองค์ทรงส่งเสริมประชาชนของพระองค์ให้มีการศึกษาตามหลักไตรสิกขาควบคู่กับการพัฒนาจิตใจและปัญญา ส่งผลให้ชนทั้งหลายพ้นจากความทุกข์พบสุขอย่างแท้จริง

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทในฐานะผู้นำของพระเจ้าพิมพิสาร แบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วน ส่วนที่ ๑ ทรงนำมาใช้ภายในประเทศ อันประกอบด้วย ๑) ฝ่ายอาณาจักร ทรงใช้หลักพรหมวิหารธรรม ข้อ เมตตาและกรุณา ๒) ฝ่ายพุทธจักร ทรงใช้หลักทศพิธราชธรรมข้อ ทาน ในส่วนที่ ๒ ทรงนำมาใช้ระหว่างประเทศ ประกอบด้วย ๑) การบำบัตทุกข์ ทรงใช้หลักจกวัตติธรรม ข้อ ฌมมิการักขา คຸ້ມກອງ สงเคราะห์แก่ชาวนิกมและชนบท ๒) การบำรุงสุข ทรงใช้หลักราชสังคหัตถ์ ข้อ ปุริสเมระ ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าพิมพิสารจึงเป็นผู้นำที่มีลักษณะอ่อนโยน ประณีประนอม แต่ทรงไว้ซึ่งพลัง และอำนาจโดยธรรม

Thesis Title : The Study of the Doctrinal Principles Supporting the roles of leadership possessed by King Bimbisāra in Theravāda Buddhist Scriptures

Researcher : Phrakrupaladchookiat Thitapañño (Sriyacheap)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

- : Assist. Prof. Dr. Phramaha Grissana Buchagul, Pali III, B.A.(Educational Administration), M.A.(Philosophy), Ph.D. (Philosophy).
- : Dr. Sasiwan Kamlungsinserm, B.A. (Domestic Science), M.A. (Buddhist studies), Ph.D. (Buddhist studies).

Date of Graduation : 25 February 2012

Abstracts

This thesis is of the three objectives as follows: 1. to study the concept about the leaders in the Theravāda Buddhist Scriptures 2. to study King Bimbisāra's roles of being leadership in Theravāda Buddhist Scriptures and 3. to study the principles that promote King Bimbisāra's leadership appearing in Theravāda Buddhist Scriptures. This study is a qualitative one. It is the study of documents which show the way of description.

From the study, it is found that : in the Theravāda Buddhist Scriptures there is the need for having the leader in human societies to cause the people to live together in peace. Thus, the leadership arose to maintain peace and order in societies. The leaders who show their roles received the names of the being the great suppositors and the Kings. So, the leaders mean the persons who receive the approval from the groups of the people as the persons who help all the people to work together in the fixed direction to the right directions with doctrinal principles which the leaders can bring to be the instruments in leading the people to their aims. Such the Doctrinal principles are Dasabidharājadhamma, Cakkavattidhamma, Brahmavihāradhamma, Rājasangahavatthu, Sappurisadhamma and Aparihāniyadhamma.

King Bimbisāra, the ruler of Magadha State, was of the firm faith in Buddhism and applied the Dasabidharājadhamma, Cakkavattidhamma, Brahmavihāradhamma, Rājasangahavatthu, Sappurisadhamma and Aparihāniyadhamma to ruling the mentioned state. This causes his roles to be distinguished in the administration of the State, the support of

education, the protection of the country, the support of peacefulness, and the development of the relationship, with other states. Especially, King Bimbisāra was of the roles of being the leadership in supporting the education, because he supported the people to have the education according to the principles of Tisikkhā together with the mind and wisdom development which causes the people to be free from suffering and have real happiness.

The Doctrinal principles supporting King Bimbisāra's leadership are divided into two parts. The first part is that he brought the Doctrinal principles to be used in the states, such the Doctrinal principles are Mettā and Karunā in Brahmaviharadhama. In The Buddhacakra, the king used Dāna in Dasabidharājadhamma to support Buddhism. In the second part, King Bimbisāra used the above mentioned Doctrinal principles in the different states. Such the Doctrinal principles are Cakkavathidhamma of Dhammikārakkhā which is to get rid of the suffering and to support happiness. King Bimbisāra used Purisamedha in Rājasangahavatthu to support happiness. From this reason, King Bimbisāra was the leader of the gentleness and the compromise, but he was of the power in dhamma.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลงได้ เพราะได้รับความช่วยเหลือเกื้อกูลทั้งในส่วนที่เป็นอาจารย์ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ อาจารย์ผู้ดำเนินการสอบวิทยานิพนธ์ และอาจารย์ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบบทคัดย่อภาษาอังกฤษ

ขอกราบขอบพระคุณท่านพระมหากฤษณะ ตรุโณ ประธานควบคุมวิทยานิพนธ์ อนุโมทนาขอบคุณ ดร.ศศิวรรณ กำลิ่งสินเสริม กรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์ กราบขอบพระคุณ พระมหาวิ มหาปญโญ ประธานกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ และอนุโมทนาขอบคุณ ดร.พิสิษฐ์ เจริญสุข ที่ปรึกษากรรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม กรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์ และร.ศ.ชูศักดิ์ ทิพย์เกสร ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบบทคัดย่อภาษาอังกฤษ

ขอกราบขอบพระคุณหลวงพ่อบุญรอดพรตสิทธิพงศ์ เจ้าอาวาสวัดจรรยาวาส เจริญกรุง ๗๒ แขวงพระยาไกร เขตบางกอกแหลม กรุงเทพมหานคร ที่มีความเมตตาให้ที่พักอาศัยแก่ผู้วิจัยในขณะที่ทำการศึกษา ขอขอบคุณเพื่อนนิสิตปริญญาโท สาขาวิชาพระพุทธศาสนา รุ่นที่ ๒๒ ทั้งส่วนกลาง และส่วนของห้องเรียนจังหวัดร้อยเอ็ดทุกรูป ขอขอบคุณพระใบฎีกาเกรียงศักดิ์ ดิสุสสารโ (ภักดีแก้ว) ผู้ให้ความสะดวกสบายทุกอย่าง

อันคุณงามความดีที่เกิดจากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ด้วยความทุ่มเททั้งร่างกายและแรงใจ ขอน้อมบูชาแด่คุณแห่งพระรัตนตรัย และเป็นอาจริยบูชาแด่คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์ผู้มีพระคุณ ขอมอบให้แก่หลวงพ่อดิ่งศักดิ์ มหาปญโญ (ศรียาชีพ) ผู้มีพระคุณอันยิ่ง อุทิศแด่โยมแม่สุวรรณ ศรียาชีพ ผู้ล่วงลับไปแล้วด้วยดี ตลอดทั้งท่านผู้มีพระคุณ ท่านผู้มีบุญคุณทุกท่าน ฯลฯ ทั้งมอบให้แก่ญาติโยมทุกท่านที่ผู้วิจัยเคยได้อาศัยบุญคุณข้าวน้ำนับตั้งแต่อุปสมบทมา

งานวิทยานิพนธ์เล่มนี้จะเสร็จสมบูรณ์ได้ เพราะอาศัยความอนุเคราะห์จากดร.ศศิวรรณ กำลิ่งสินเสริม ที่คอยชี้แนะแนวทาง และอาจารย์สนั่น ประเสริฐ (ปธ.ศ, พธ.ม.) จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ห้องเรียนจังหวัดร้อยเอ็ด ที่ให้กำลังใจและช่วยเหลือทุกอย่าง ตลอดห้องสมุดต่าง ๆ อาทิ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดกลางของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (วัดมหาธาตุ) เป็นต้น และขออนุโมทนาขอบคุณเจ้าหน้าที่ของห้องสมุดทุกท่าน ที่ช่วยค้นคว้าข้อมูลตามห้องสมุดต่าง ๆ เพื่อประกอบการเขียนงานวิจัยนี้

ท้ายที่สุดนี้หากมีสิ่งใดขาดตกบกพร่อง หรือผิดพลาดประการใด ผู้วิจัยขอภัยเป็นอย่างสูงในข้อบกพร่องและความผิดพลาดนั้น

พระครูปลัดชูเกียรติ จิตปญโญ (ศรียาชีพ)

๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
สารบัญ	(๖)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๑๐)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย	๕
๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๕
๑.๕ คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๖
๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย	๗
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับจากการวิจัย	๑๒
บทที่ ๒ แนวคิด เกี่ยวกับผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓
๒.๑ แนวคิด เกี่ยวกับการกำเนิดผู้นำ และลักษณะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓
๒.๑.๑ แนวคิด เกี่ยวกับการกำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓
๒.๑.๒ ลักษณะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๘
๒.๒ ความหมายของบทบาทผู้นำ และความสำคัญของผู้นำ	๒๒
๒.๒.๑ ความหมายของบทบาท	๒๓
๒.๒.๒ ความหมายของผู้นำ	๒๖
๒.๒.๓ ความหมายของภาวะผู้นำ	๓๐
๒.๒.๔ ความสำคัญของผู้นำ และลักษณะแห่งการเป็นผู้นำที่ดี	๓๔
๒.๒.๔.๑ ความสำคัญของผู้นำ	๓๔
๒.๒.๔.๒ ลักษณะแห่งการเป็นผู้นำที่ดี	๓๗

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
๒.๓ หลักธรรมสำหรับผู้ผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท	๔๗
๒.๓.๑ หลักทศพิธราชธรรม	๔๗
๒.๓.๒ หลักจกักวัดติธรรม	๕๑
๒.๓.๓ หลักพรหมวิหารธรรม	๕๕
๒.๓.๔. หลักราชสังคหวัตถุ	๕๕
๒.๓.๕ หลักสัปปริสธรรม	๖๓
๒.๓.๖ หลักอภิธานิยธรรม	๖๕
๒.๔ ตัวอย่างบุคคลสำคัญที่มีบทบาทผู้นำโดดเด่นในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๖๗
๒.๔.๑ ตัวอย่างบทบาทผู้นำของพระเจ้าจักรพรรดิทัฬหเนมิ	๖๘
๒.๔.๒ ตัวอย่างบทบาทผู้นำของพระเจ้าสุทโธทนะ	๗๒
๒.๔.๓ ตัวอย่างบทบาทผู้นำของพระเจ้ามหายานามะ	๗๘
๒.๔.๔ ตัวอย่างบทบาทผู้นำของเจ้าปิเสนทิโกศล	๘๒
๒.๔.๕ ตัวอย่างบทบาทผู้นำของเจ้าอุเทน	๘๗
บทที่ ๓ บทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๙๒
๓.๑ บทบาทด้านการปกครอง	๙๓
๓.๑.๑ โปรดให้อภัยโทษแก่พระธนิยะ	๙๓
๓.๑.๒ ทรงส่งเสริมกุมภโฆษกะ	๙๔
๓.๑.๓ ทรงสรรเสริญคุณความดีของนายมาลาการ	๙๕
๓.๑.๔ เสด็จเที่ยวชมปราสาททิพย์ของ โชติกเศรษฐี	๙๖
๓.๑.๕ ทรงสรรเสริญคุณความดีของพนักงานรักษาสวนมะม่วง	๙๗
๓.๑.๖ พระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวงแก่ชิวโกมารกัจ	๙๘
๓.๑.๗ รับสั่งให้หมอชิวโกมารกัจรักษาเศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์	๙๙
๓.๒ บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา	๑๐๐
๓.๒.๑ พระเจ้าพิมพิสารทรงเปลื้องปฏินุญาตับพระพุทธเจ้า	๑๐๑
๓.๒.๒ ทรงอนุญาตให้พระนางเขมาผู้เป็นพระเทวีผนวช	๑๐๓
๓.๒.๓ ทรงเป็นปฐมเหตุแห่งการแสดงธรรมในวันธัมมัสสวนะ	๑๐๔

เรื่อง	สารบัญญ (ต่อ)	หน้า
	๓.๒.๔ ทรงเคารพในพระสงฆ์มาก	๑๐๕
	๓.๓ บทบาทด้านการป้องกันประเทศ	๑๐๖
	๓.๓.๑ ทรงทำการรบกับแคว้นวัชชี	๑๐๗
	๓.๓.๒ ทรงทูลขอพระศาสดาไม่ให้อุปสมบทแก่ราชภัก์	๑๐๘
	๓.๓.๓ ทรงพระราชทานราชสมบัติให้แก่กษัตริย์ราชกุมาร ๗ วัน	๑๐๙
	๓.๔ บทบาทด้านการส่งเสริมสันติภาพ	๑๑๐
	๓.๔.๑ ทรงถวายพระอารามเวฬุวัน	๑๑๐
	๓.๔.๒ ทรงอุทิศผลบุญแก่เปตชนผู้เคยเป็นญาติ	๑๑๑
	๓.๔.๓ ทรงให้สร้างกุฏิถวายพระสงฆ์	๑๑๒
	๓.๔.๔ ทรงอนุญาตคนทำการวัดแก่พระปิลินทวิจจะ	๑๑๓
	๓.๔.๕ พระราชทานราชสมบัติแก่พระเจ้าอชาตศัตรู	๑๑๓
	๓.๕ บทบาทด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น	๑๑๔
	๓.๕.๑ ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นโกศล	๑๑๔
	๓.๕.๒ ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นวัชชี	๑๒๐
	๓.๕.๓ ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอวันตี	๑๒๑
	๓.๕.๔ ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นคันธาระ	๑๒๒
	๓.๖ สรุปการศึกษาบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในพระพุทธศาสนา เถรวาท	๑๒๖

บทที่ ๔	หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เถรวาท	๑๓๒
	๔.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการปกครอง	๑๓๒
	๔.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการส่งเสริมการศึกษา	๑๓๕
	๔.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการป้องกันประเทศ	๑๔๗
	๔.๔ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการส่งเสริมสันติภาพ	๑๔๕
	๔.๕ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้น อื่น	๑๖๒
	๔.๖ สรุปการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสาร	๑๖๘

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
บทที่ ๕ สรุป และข้อเสนอแนะ	๑๓๕
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๓๕
๕.๑.๑ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓๕
๕.๑.๒ สรุปผลการศึกษายาทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓๘
๕.๑.๓ สรุปผลการศึกษาลักษณะที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท	๑๓๕
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๓๔
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๓๔
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป	๑๓๔
บรรณานุกรม	๑๓๕
ประวัติผู้วิจัย	๑๓๔

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อพระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ อ้างอิงจากพระไตรปิฎก ฉบับภาษาบาลีของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๐๐ ฉบับภาษาไทยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยได้กล่าวถึงแหล่งที่มา / เล่ม / ชื่อ / และหน้า ตามลำดับ เช่น ที.ปา. (ไทย) ๑๑/ ๓๐๕/๑๕๖ หมายถึง ทีฆนิกาย ปาฐกวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๓๐๕ หน้า ๑๕๖, ตี.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๗/๑๒๔ หมายถึง สัตตนิคาย สภาถวคคฺคาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี เล่มที่ ๑๕ ข้อที่ ๑๓๗ หน้า ๑๒๔

			พระวินัยปิฎก		
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวิถังค	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
			พระสุตตันตปิฎก		
ที.สี.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ม.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(บาลี)	=	ทีฆนิกาย	ปาฐกคฺค	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	ปาฐกวรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	จตุกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุตก.	(บาลี)	=	องคุตตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาบาลี)
อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
ขุ.อิตติ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	อิตติวุตตกะ	(ภาษาไทย)
ขุ.เถรี.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เถรีคาถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อักษรย่อคัมภีร์อรรถกถา อ้างอิงจากพระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยกล่าวถึงแหล่งที่มา / เล่ม / หน้า ตามลำดับ เช่น จุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๓๑๗. หมายถึง ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา ภาษาไทย เล่มที่ ๔๐ หน้า ๓๑๗

อรรถกถาพระสูตรตันตปิฎก

ที.สี.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ม.อ.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	มัชฌิมปิณาสกั้อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มู.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	มูลปิณาสกั้อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	อุปริปิณาสกั้อรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	เอกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทุก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	ติคนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ทสก.อ.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
จุ.จุ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะอรรถกถา	(ภาษาไทย)
จุ.ธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)
จุ.เปต.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เปตวัตถุอรรถกถา	(ภาษาไทย)
จุ.เถร.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	เถรคาถาอรรถกถา	(ภาษาไทย)
จุ.ชา.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ชาดกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
จุ.อป.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	อปทานอรรถกถา	(ภาษาไทย)
จุ.พทุธ.อ.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	พทุธวงศ์อรรถกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ปัจจุบัน สังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงไปมาก กระแสวัตถุนิยมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคนทั้งหลาย เป็นเหตุให้คนทั้งหลายห่างเหินจากหลักธรรมมากขึ้น มีแต่การแข่งขัน แข่งขันชิงดีชิงเด่นกัน จนถึงกับมีคำกล่าวที่ว่า “แย่งแหล่งทำกิน แย่งถิ่นกันอยู่ แย่งคู่กันพิศواس แย่งอำนาจกันเป็นใหญ่”^๑ เมื่อคนในสังคมมีโลกทัศน์ต่อการดำเนินชีวิตที่ผิด ขาดเมตตา และการให้อภัยกัน มีแต่เบียดเบียนกัน สังคมจึงขาดความสามัคคีสมานสามัคคี ซึ่งเราไม่อาจปฏิเสธได้ว่าผู้นำในสังคมทุกระดับ ไม่ว่าจะเป็นสังคมในระดับท้องถิ่นชนบท สังคมในระดับตัวเมืองต่างจังหวัด หรือแม้แต่สังคมในเมืองหลวง ย่อมต้องเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการกำหนดความเป็นไป หรือความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ทั้งนี้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีมาในทุกยุคทุกสมัย แต่ที่แตกต่างกันคือการเปลี่ยนแปลงในอดีตเป็นสภาพที่เข้าใจได้ง่าย ส่วนปัจจุบันมีสภาพที่ซับซ้อนมากขึ้น อันเนื่องมาจากความสัมพันธ์กันแห่งปัจจัยทางสังคมหลายด้าน จากการศึกษาเกี่ยวกับพัฒนาการทางสังคมในอัครคัมภีร์^๒ พบว่า หลังจากที่พรหมลงมากินจวันดิน แล้วมีผิวพรรณหยาบขึ้น ในที่สุดก็ค่อย ๆ กลายสภาพเป็นมนุษย์ เมื่อจวันดิน สะเก็ดดิน และเกร็ดดินหายไป ก็บริโภคน้ำข้าวสาลีที่เกิดเองโดยธรรมชาติแทน ในตอนแรกมนุษย์ยังไม่รู้จักปรุงอาหารไว้กินเอง แต่ในภายหลังมนุษย์มีความฉลาดขึ้นและเกิดมีความโลภขึ้น จึงสังขมข้าวสาลีไว้กินเอง รู้จักแบ่งปันน้ำข้าวสาลีกัน จนในที่สุดก็มีการขโมยข้าวสาลีกัน เมื่อขโมยถูกจับได้ ก็ถูกทรมาน มีแต่การทะเลาะวิวาท บาดหมาง ทำร้ายกัน เมื่อสังคมมนุษย์มีการเบียดเบียนกันอย่างนี้ จำเป็นที่จะต้องมีคนผู้มีคุณธรรม เป็นที่เคารพยกย่องและยอมรับของคนที่หลากหลายมาเป็นผู้ไกล่เกลี่ยตัดสินคดีความของกลุ่มพิพาทนั้น มนุษย์ทั้งหลายจึงเลือกบุคคลที่เหมาะสมในการเป็นผู้ปกครองหรือผู้นำขึ้นมา พระมหาสมมติ (ผู้ที่มหาชนตั้งขึ้นโดยการยอมรับร่วมกัน) บ้างเรียกว่า พระราชา (ผู้ยิ่งใหญ่ในหิन्दู) บ้างเรียกว่า กษัตริย์ (ผู้เป็นใหญ่แห่งนา) จึงเกิดขึ้นมาเพื่อกระทำการบำบัดทุกข์ของผู้นำ ด้วยประการฉะนี้

^๑ วุฒินันท์ กัณฑ์เตียน, “อำนาจ : ส่งเสริมหรือทำลาย”, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทัศน์, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔, (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๕๒) : ๓๓.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๑ - ๑๔๐/๘๓ - ๑๐๒.

จะเห็นได้ว่า เมื่อมนุษย์เกิดมาบนโลก แล้วพบกับปัญหาในการอยู่ร่วมกัน หมายความว่า การอยู่ร่วมกันของมนุษย์นั้นเต็มไปด้วยค้นหา คือความอยากได้ อยากมี อยากเป็น ทำให้เกิดความแก่งแย่งและมีสภาพเป็นสงคราม ก่อให้การอยู่ร่วมกันนั้นไม่มีความสุขตามจำนวนของมนุษย์ที่เพิ่มขึ้น “เมื่อเป็นเช่นนี้ระบบความคิดในรูปแบบการปกครองด้วยผู้นำจึงเกิดขึ้นแก่สังคมมนุษย์ โดยสมมติบุคคลที่มีคุณสมบัติเหมาะสมในกลุ่มขึ้นเป็นผู้นำ การตั้งอยู่ในธรรมของผู้นำจึงมีความสำคัญในทุก ๆ ด้าน เพราะเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจระหว่างผู้นำกับผู้ตาม เมื่อผู้นำมีการประพฤติในธรรมราษฎรผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองก็ย่อมยึดถือปฏิบัติตามผู้นำ สังคมก็ปราศจากทุกข์” สอดคล้องกับพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทว่า

...เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว โคทั้งฝูงก็ไปคดเคี้ยวตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปคดเคี้ยว ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติไม่เป็นธรรมตามไปด้วย หากพระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นทุกข์...

...เมื่อฝูงโคข้ามน้ำไป ถ้าโคจ่าฝูงไปตรง โคทั้งฝูงก็ไปตรงตามกัน ในเมื่อโคจ่าฝูงไปตรง ในหมู่มนุษย์ก็เหมือนกัน ผู้ใดได้รับแต่งตั้งให้เป็นใหญ่ ถ้าผู้นั้นประพฤติชอบธรรม ประชาชนชาวเมืองนั้นก็ประพฤติชอบธรรมตามไปด้วย หากพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ชาวเมืองนั้นก็อยู่เป็นสุข...^๔

พระพุทธพจน์นี้ ได้แสดงให้เห็นถึงความสอดคล้องกันว่า ประชาชนจะประพฤติชอบธรรมหรือไม่ชอบธรรม อยู่เป็นสุขหรือเป็นทุกข์นั้น ขึ้นอยู่กับพระราชา หรือผู้นำเป็นสำคัญ ผู้นำหรือผู้ปกครองที่ประกอบด้วยคุณธรรมจะเป็นที่ยอมรับของคนทั้งหลาย เพราะเป็นผู้ไม่มีความบกพร่องเสียหายอันจะเป็นสาเหตุให้คนอื่นกล่าวโจมตีได้ ในทางรัฐประศาสนศาสตร์ตัวแบบชนชั้นนำ “จะให้ความสำคัญกับบทบาทหรืออิทธิพลของชนชั้นนำหรือชนชั้นปกครองที่มีอำนาจในการตัดสินใจนโยบายสาธารณะอย่างเด็ดขาด”^๕ ดังนั้น ตามตัวแบบนี้บทบาทผู้นำที่สำคัญคือ การก่อรูปนโยบายสาธารณะ และเป็นตัวกำหนดคนนโยบาย เพื่อใช้เป็นกรอบในการบริหารจัดการ และการบริการสาธารณะให้แก่ประชาชนสังคมส่วนรวมหรือประเทศชาติบ้านเมือง นโยบายสาธารณะมีหลายด้าน เช่น นโยบายด้านการปกครอง นโยบายด้านการศึกษา “นโยบายด้านความปรองดอง

^๓ เนติธร สอนจำ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องภาวะผู้นำในคัมภีร์จุททกนิทาย”, วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

^๔ พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๔ - ๑๐๗/๒๑.

^๕ สมบัติ ชำรงธัญวงศ์, นโยบายสาธารณะ แนวความคิด การวิเคราะห์ และกระบวนการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสาชารม, ๒๕๕๔), หน้า ๑๕๕.

สมานฉันท์ของคนในแห่งชาติ”^๖ นโยบายด้านความมั่นคงและการป้องกันประเทศ นโยบายด้านการต่างประเทศและส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เป็นต้น แล้วแต่ความสำคัญในการแก้ปัญหา

ในส่วนของการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติ จะยึดหลักการบริหารที่มีความยืดหยุ่นที่คำนึงถึงพลวัตการเปลี่ยนแปลงของปัจจัยภายนอกที่มีผลกระทบต่อการดำเนินนโยบาย สิ่งที่สำคัญที่สุดคือ “ระบบคุณธรรม” มีความสำคัญมากในการส่งเสริมบทบาทผู้นำ เพราะจะก่อให้เกิดความบริสุทธิ์ยุติธรรมต่อการบริการงานสาธารณะให้แก่ประชาชน “หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา จึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะหลักทศพิธราชธรรม หลักจกัวัตติธรรม หลักราชสังคหวัตถุ เป็นต้น เป็นคุณธรรมสำคัญสำหรับการปฏิบัติหน้าที่ของผู้นำเพื่อให้สามารถดำเนินกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จที่วางไว้ นำพาหมู่คณะและสังคมไปสู่ความสงบสุขและมั่นคงตลอดไป”^๗ จะเห็นได้ว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเมื่อผู้นำเอามาประยุกต์ใช้ประพฤติปฏิบัติย่อมสามารถเป็นเครื่องสนับสนุนหรือส่งเสริมบทบาทของผู้นำให้ได้รับการยอมรับจากประชาชน

พระมหากษัตริย์ ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้น บางพระองค์ทรงนับถือพระพุทธศาสนา ทรงเป็นธัมมิกราชา กล่าวคือ ทรงปฏิบัติในหลักพุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ หรือบางพระองค์ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา ไม่ใช่หลักพุทธจริยธรรมในการปกครอง แต่เมื่อได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาแล้ว ก็ได้ปรับเปลี่ยนหลักการบริหารใหม่โดยใช้หลักพุทธจริยธรรมทางพระพุทธศาสนาในการปกครองและการบริหารแผ่นดิน^๘ “พระมหากษัตริย์ในสมัยพุทธกาลที่ได้ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ได้เดินตามรอยบาทพระบรมศาสดา โดยนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปบริหารบ้านเมือง สั่งสอนประชาชนและปฏิบัติธรรมอยู่

^๖ คำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร นายกรัฐมนตรี แถลงต่อรัฐสภา วันอังคารที่ ๒๑ สิงหาคม ๒๕๕๔, นโยบายเร่งด่วนที่จะเริ่มดำเนินการในปีแรกสร้างความปรองดองสมานฉันท์ของคนในชาติและฟื้นฟูประชาธิปไตย, (ราชกิจจานุเบกษาเล่มที่ ๑๒๘: ตอนพิเศษ ๕๔ ง, ๒๕๕๔), หน้า ๔.

^๗ อมร รักษาสัตย์และคณะ, การบริหารงานบุคคลในประเทศไทย, ฉบับแก้ไขเพิ่มเติมครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), หน้า ๕๕.

^๘ นันทวรรณ อิศรานูวัฒน์ชัย, “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า (ก).

^๙ พระมหาสุทธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

เสมอ เป็นพระจริยวัตรของพระมหากษัตริย์ทั้งดงามยิ่ง”^{๑๑} เช่น พระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้ามหามงกุฏ พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ฯลฯ ซึ่งแต่ละพระองค์ล้วนเป็นพระราชอาชญาหรือผู้นำที่มีบทบาทสำคัญ และเป็นตัวอย่างที่ดีให้แก่ประชาชนในแคว้น หรือพระนครของพระองค์ ในการนำประชาชนของพระองค์ประพฤติตามหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดง

ในส่วนของพระเจ้าพิมพิสาร พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ครองแคว้นมคธ ซึ่งเป็นแคว้นที่ยิ่งใหญ่เจริญรุ่งเรืองด้วยอำนาจมากที่สุดในชมพูทวีป มีกรุงราชคฤห์เป็นราชธานี “และเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา”^{๑๒} “พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเป็นผู้นำที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา”^{๑๓} จากหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ระบุว่า “ในครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงส่งพระสาวกไปประกาศพระศาสนาเป็นครั้งแรก เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงโปรดชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมด้วยบริวารสำเร็จแล้ว จึงทรงเสด็จเข้าสู่สวนตาลหนุ่มในกรุงราชคฤห์ ครานั้นพระเจ้าพิมพิสาร ทรงมีบทบาทโดดเด่น ในการชักชวนประชาชนจำนวนมากเข้าเฝ้าและฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เป็นเหตุให้ประชาชนทั้งหลายบรรลุคุณธรรมและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แม้พระเจ้าพิมพิสารเองก็ทรงบรรลุเป็นพระโสดาบัน”^{๑๔} จากนั้นพระองค์ได้ดำเนินพระจริยวัตรโดยทรงนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้ในพระราชกิจต่าง ๆ ตลอดพระชนม์ชีพ

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยเน้นศึกษาในด้านการปกครอง การส่งเสริมการศึกษา การป้องกันประเทศ การส่งเสริมสันติภาพ การเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น ซึ่งทุกด้านที่กล่าวมานี้เป็นไปตามหลักรัฐประศาสนศาสตร์

^{๑๑} พระอาทิตย์ อุกุจฉิตโต (มาตรา), “ศึกษาพระจริยวัตรของพระเจ้าอโศกมหาราช”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๑.

^{๑๒} พระศรีกิตติโสภณ, มหาชนบท ๑๖ แคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล และจดหมายเหตุเรื่องอนาคาริขัมมปาละ, (กรุงเทพมหานคร : วัชรจักรวรรดิราชวาส, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑.

^{๑๓} พระศรีสุธรรมมุนี, “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาทที่มีต่อแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพญาลิไทโดยใช้วิธีการเปรียบเทียบแนวคิดเดิมก่อนรัชสมัยของพระองค์ : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปัสเสนทิโกศล”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๘๕.

^{๑๔} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๘.

ที่ว่าด้วย “ประเภทของนโยบายสาธารณะ”^๔ ทั้งนี้ เพื่อจะารู้เกี่ยวกับการกำหนดนโยบายสาธารณะ และการนำนโยบายสาธารณะไปสู่การปฏิบัติของสังคมยุคนั้นว่าเป็นอย่างไร และผลจากการศึกษา จะได้เป็นข้อคิดหรือแนวทางให้แก่ผู้นำทุกระดับของสังคมยุคปัจจุบันนำมาประยุกต์ใช้ก่อ ประโยชน์แก่สังคมและประชาชนส่วนรวมสืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๑.๒.๓ เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยผู้วิจัยได้อาศัย ข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย อันเป็นข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) อีกทั้งเนื้อหาบางส่วนที่เป็นรายละเอียด ผู้วิจัยได้ ค้นคว้าจากหนังสือ และงานวิจัยของนักวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักธรรมที่ส่งเสริม บทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท อันเป็นข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ บทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

^๔ สมบัติ ชำรงธัญวงศ์, นโยบายสาธารณะ แนวความคิด การวิเคราะห์ และกระบวนการ, หน้า ๑๕๑

๑.๕ คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย

ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่ได้รับการยอมรับ ได้รับการยกย่องจากกลุ่มชน หรือได้รับเลือกอย่างเป็นทางการให้เป็นหัวหน้าของประชาชน เป็นผู้ที่ออกหน้าประชาชนในการช่วยให้บุคคลทั้งหลายหรือกลุ่มชนร่วมมือกัน และนำพาประชาชนไปสู่จุดหมายที่ถูกต้องดีงาม

บทบาท หมายถึง การกระทำหน้าที่ในการประกอบราชกิจของพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งงานวิจัยนี้ แบ่งออกเป็น ๕ ด้าน โดยในการแบ่งในแต่ละด้าน ผู้วิจัยได้บูรณาการมาจากประเภทของนโยบายสาธารณะ มีรายละเอียด ดังนี้

๑. **บทบาทด้านการปกครอง** ได้แก่ การกระทำหน้าที่ในการการดูแล ปกป้องคุ้มครอง การบริการ ประชาชนแคว้นมคธให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีเป้าหมายเพื่อให้การอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก เมื่อบ้านเมืองเกิดความสงบสุข ทำให้ประชาชนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสุขสบาย ไม่เอาัดเอาเปรียบกัน

๒. **บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา** ได้แก่ การกระทำหน้าที่ในการส่งเสริมให้มหาชนหรือบุคคลนั้น ๆ ได้ศึกษาและปฏิบัติ เพื่อพัฒนากาย วาจา ใจ ตามหลักไตรสิกขา ไม่มีการปิดกั้นการเผยแพร่ลัทธิใด ๆ ทั้งสิ้น

๓. **บทบาทด้านการป้องกันประเทศ** ได้แก่ การกระทำหน้าที่ที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ เพราะทรงดำรงฐานะเป็นผู้นำแห่งแคว้นแคว้น ต้องรักษาแคว้นแคว้นของตนให้ปลอดภัย มั่นคง เพื่อให้ประชาราษฎร์อยู่ได้อย่างร่มเย็นเป็นสุข

๔. **บทบาทด้านการส่งเสริมสันติภาพ** ได้แก่ การกระทำหน้าที่เพื่อให้เกิดความสงบสันติ ในอันที่จะไม่ให้เบียดเบียนกัน รวมไปถึงการให้อภัยซึ่งกันและกัน ตลอดจนการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองในแคว้นมคธ

๕. **บทบาทด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น** ได้แก่ การกระทำหน้าที่ในการผูกมิตรไมตรีในระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นอื่นด้วยความซื่อสัตย์ต่อกัน มีการแลกเปลี่ยนกันทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรมความเชื่อทางศาสนา เป็นการป้องกันไม่ให้อริกรุกรานจากแคว้นอื่น

หลักธรรม หมายถึง หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในทางพระพุทธศาสนาที่โดดเด่น ได้แก่ หลักทศพิธราชธรรม หลักจกกวัดติธธรรม หลักพรหมวิหารธรรม หลักราชสังคหวัตถุ หลักสัพปุริสธรรม และหลักอภิธานิยธรรม

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “**ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ**” ได้กล่าวถึง ในประเด็นการปกครองของไทยถือมาว่า พระมหากษัตริย์ซึ่งทรงเป็นผู้ปกครองราชอาณาจักร ทรงปฏิบัติหลักธรรมสำคัญจำนวนหนึ่งที่แสดงไว้ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ซึ่งนำมาจัดให้พราหมณ์อ่านประกาศในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก หลักธรรมสำคัญในการปกครองที่ประกาศในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเท่าที่นึกได้ขณะนี้ ได้แก่ ราชธรรม (คือทศพิธราชธรรม ๑๐) จักรวัตรธรรม ๑๒ ราชสังคหวัตถุ ๔ ราชพละ ๕ หลักธรรมทั้งหมดนี้ถือได้ว่ามีสาระที่สรุปอยู่ในพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก (๕ พ.ศ. ๒๔๕๓) ที่ว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม” และยังมีหลักธรรมหมวดต่าง ๆ อีกมากมาย ที่ถือว่าผู้ปกครองพึงปฏิบัติ เช่น พรหมวิหารธรรม ๔ ราชสังคหวัตถุ ๔ สัปปริสธรรม ๗ อปริหานิยธรรม ๗ ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (รัชกาลที่ ๑) ได้ทรงประกาศพระราชปณิธานในการเสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ (พระราชนิพนธ์นิราศท่าดินแดง) ที่ว่า “ตั้งใจจะอุปถัมภ์ก ขอยกพระพุทธศาสนา ป้องกันขอบัณฑิตมา รักษาประชาชนและมนตรี”^{๑๕}

๑.๖.๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “**กรรมของคนไทยทำไว้กันเอง (ถึงเวลามาแก้กรรมเสียที)**” ได้กล่าวถึง พระมีหน้าที่ให้ธรรมแก่การเมือง ธรรมด้านนี้ พระพุทธเจ้าตรัสสอนไว้มากมาย อย่างธรรมสำหรับพระราชาก็มีทศพิธราชธรรม แล้วก็มีจักรวัตรธรรม และราชสังคหวัตถุ เป็นต้น เวลาในหลวงจะเสด็จขึ้นครองราชย์ทุกแผ่นดินก็มีพิธีบรมราชาภิเษก ในพระราชพิธีนั้นมีการอ่านเนื้อความที่เป็นคำสอนในทางพระพุทธศาสนา พราหมณ์เป็นผู้อ่านแต่สิ่งที่อ่านเป็นหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมที่อ่านประกาศในพระราชพิธี คือ ๑. ทศพิธราชธรรม ๒. จักรวัตรธรรม ๑๒ ๓. ราชสังคหวัตถุ ๔ ๔. ชัดตียพละ ๕ หลักเหล่านี้เป็นธรรมของนักปกครอง เริ่มที่ผู้ปกครองแผ่นดินสมัยก่อนพระราชา เวลาที่เราเปลี่ยนการปกครองจากราชาธิปไตยเป็นประชาธิปไตยแล้ว อำนาจก็เปลี่ยนจากพระมหากษัตริย์มาอยู่ที่ประชาชน แต่ประชาชนมีตัวแทนใช้อำนาจ มีสภาผู้แทน แล้วมีรัฐบาลเป็นผู้บริหารคือ การได้รับพระราชอำนาจมาแต่พระราชา นอกจากมีอำนาจแล้วต้องทรงธรรมด้วย ในเมืองไทยเรานี้รัฐบาลรับเอาพระราชอำนาจมาแล้ว แต่มีคำถามว่ารับเอาราชธรรมมาด้วยหรือไม่ นี่คือจุดสำคัญ เมื่อรับเอาพระราชอำนาจมาแล้ว ต้องรับราชธรรมมาด้วย ถ้าไม่รับราชธรรมมา สุขภาวะทางการเมืองต้องเกิด

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร, บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๔๐-๔๑.

ปัญหาแน่ เวลานี้ญาติโยมบ่นกันมาก ท่านใดเป็นนักการเมืองก็ต้องช่วยกันแก้ปัญหาด้วยการ
สมาทานราชธรรมด้วย^{๖๖}

๑.๖.๓ พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) กล่าวไว้ในหนังสือ “**โชคดีที่มีโอกาสได้
ตามรอยพระยุคลบาท โดยทศพิธราชธรรม**” ได้กล่าวไว้ว่า เรามาประชุมพร้อมกัน เพื่อประกอบพิธี
ถวายพระพรแด่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้เป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกแห่งประเทศไทย
เรามีความพอใจ ยินดีที่จะกระทำ เพราะเราเป็นหนี้บุญคุณของพระองค์ ที่ได้ทรงกระทำอะไ
รมามากมาย เพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติ เหตุการณ์ที่ล่วงมาทำให้เชื่อได้ว่า คนไทยรอดได้
เพราะมีพระมหากษัตริย์ พระราชาต้องเป็นผู้ที่กระทำความพอใจแก่ประชาชน ถ้าอย่างนั้นก็ไม่ใช่
พระราชา รัฐบาลเป็นสิ่งที่เปลี่ยนได้ ควรเปลี่ยนก็ต้องเปลี่ยน แต่พระราชาเป็นศูนย์กลางแห่งจิตใจ
อันสูงสุดไม่ควรเปลี่ยน สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงเป็นพระราชาที่สมบูรณ์
แบบที่ใคร ๆ ยอมรับว่าเป็นที่พอใจของประชาชนส่วนใหญ่^{๖๗}

๑.๖.๔ พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือ “**พุทธวิธีบริหาร**”
ได้กล่าวถึง ถ้าพระพุทธเจ้าไม่ประสบความสำเร็จในการประกาศพระศาสนา โดยที่หาผู้บรรลุนิ
ตามอย่างพระพุทธองค์ไม่ได้สักคนเดียว พระพุทธเจ้าก็เป็นเพียงพระปัจเจกพุทธะ คือผู้ตรัสรู้เฉพาะ
ตน ที่ไม่สามารถสอนคนอื่นให้ตรัสรู้ตามได้ จึงไม่ขึ้นกับบริหาร แต่เพราะเหตุที่พระพุทธเจ้าทรง
สามารถสอนให้ผู้อื่นตรัสรู้ตามได้ จึงเป็นพระสัมมาสัมพุทธะ^{๖๘}

๑.๖.๕ พระมหาสุทฺธิพฺงษ์ ธรรมพิทักษ์ ได้ศึกษาเรื่อง “**การศึกษาเชิงวิเคราะห์
พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษา
เปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปัสเสนทิโกศล**” ได้กล่าวถึง พระเจ้าพิมพิสาร
และพระเจ้าปัสเสนทิโกศลว่า เดิมนับถือศาสนาพราหมณ์และลัทธิท้องถิ่นที่นิยมในสมัยนั้น ต่อมา
ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา โดยเห็นได้จากพระราชจริยวัตรที่ทรงปฏิบัติในราชกิจต่าง ๆ
และการสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าและบุคคลต่าง ๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก นอกจากนี้
แล้ว พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ยังได้นำหลักพุทธจริยธรรมมาใช้ในการปฏิบัติพระราชกิจ

^{๖๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **กรรมของคนไทยทำไว้กันเอง (ถึงเวลามาแก้กรรมเสียที)**,
พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นครปฐม : บริษัท จ. เจริญปรี้นเตอร์ (ประเทศไทย) จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๕-๓๐.

^{๖๗} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), **โชคดีที่มีโอกาสได้ตามรอยพระยุคลบาท โดย
ทศพิธราชธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗ - ๑๘.

^{๖๘} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), **พุทธวิธีบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด
ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๘.

ต่าง ๆ ได้แก่ การบริหารการปกครองบ้านเมืองที่พระองค์ปกครองอยู่ ทำให้การบริหารการปกครองบ้านเมืองมีประสิทธิภาพมากขึ้น นำความสงบสุขมาสู่ผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง^{๑๕}

๑.๖.๖ พระมหานพรัตน์ รตนรสี (กรแก้ว) ได้ศึกษาเรื่อง “**นักปกครองในอุดมคติตามแนวพระพุทธศาสนา**” ได้กล่าวถึง หลักธรรมสำหรับนักปกครองว่า หมายถึง พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่ทรงสั่งสอนให้นักปกครองต้องเป็นผู้มีความเสียสละความสุขและประโยชน์ของตนเพื่อสังคมส่วนรวม และเป็นผู้นำที่ดี ต้องปกครองดูแลสมาชิกในสังคมให้อยู่เย็นเป็นสุข ต้องเอาใจใส่ รับผิดชอบต่อปัญหาของสังคม ต้องไม่เห็นแก่ตัว แต่ต้องเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน^{๑๖}

๑.๖.๗ พระมหารุ่งโรจน์ ฆมฺมกุฎฺฐเมธี (ศิริพันธ์) ได้ศึกษาเรื่อง “**การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท**” ได้กล่าวถึง หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะหลักธรรมที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำนั้น ย่อมมีคุณค่าต่ออุดมการณ์การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอยู่ไม่น้อย การถือหลักประชาธิปไตย การใช้สิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคแก่ทุกรัฐธรรมนูญ การถือหลักอภิปไตย ๓ ประการ รวมทั้งหลักธรรมในการปกครองโดยการบริหารงานโดยหมู่คณะโดยใช้หลักอภิปรายธรรม ย่อมมีคุณค่าต่อการนำมาคล่อมเกล้าทำที่ในการปฏิบัติกัน^{๑๗}

๑.๖.๘ พระมหาสุบัตินจิต สุบณฺฑิตโต (จันทร์สว่าง) ได้ศึกษาเรื่อง “**ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระนางปชาบดีโคตมี**” ได้กล่าวถึง ภาวะผู้นำของพระนางปชาบดีโคตมีสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในปัจจุบันได้ในด้านการอุปถัมภ์พระสงฆ์ การศึกษา การเผยแผ่พระพุทธศาสนา การสังคมสงเคราะห์ และด้านหลักธรรมสำหรับพัฒนาสตรี ซึ่งเป็นการส่งเสริมสิทธิสตรีให้มีบทบาทเท่าเทียมกันกับบุรุษในทางสังคม ทางเศรษฐกิจ การเมือง^{๑๘}

^{๑๕} พระมหาสุทธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๔.

^{๑๖} พระมหานพรัตน์ รตนรสี (กรแก้ว), “นักปกครองในอุดมคติตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔.

^{๑๗} พระมหารุ่งโรจน์ ฆมฺมกุฎฺฐเมธี (ศิริพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

^{๑๘} พระมหาสุบัตินจิต สุบณฺฑิตโต (จันทร์สว่าง), “ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระนางปชาบดีโคตมี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า (๒).

๑.๖.๕ พระมหาสมจิตร สติสมฺปนฺโน (คำดี) ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดทางการปกครองของโรมัส ฮอบส์กับแนวคิดทางการปกครองที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก” ได้กล่าวถึง แนวคิดทางการปกครองที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎกมองว่า รูปแบบราชาธิปไตยสามารถจะเป็นรูปแบบที่ดีที่สุดได้ หากยึดหลักทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ เป็นแนวทางในการปกครอง พระสุตตันตปิฎกเน้นความสำคัญที่เนื้อหาสาระ หากนำแนวคิดทั้งสองมาประยุกต์ใช้ร่วมกับรูปแบบการปกครองในปัจจุบัน ก็จะได้การปกครองที่มีความชัดเจน และประกอบด้วยคุณธรรม ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่รัฐและประชาชนภายในรัฐนั่นเอง^{๒๓}

๑.๖.๑๐ ปรีชา ช้างขวัญยืน กล่าวไว้ในหนังสือ “ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก” กล่าวถึง ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎกว่า คำสอนของพระพุทธศาสนาไม่มุ่งที่ระบบการเมืองว่าระบบใดดีที่สุด แต่เน้นการสอนบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการเมือง โดยเฉพาะผู้มีอำนาจ เช่น ผู้ปกครองและข้าราชการ เราก็พิจารณาว่าหลักคำสอนเหล่านั้นเข้ากับระบบจริยศาสตร์ คือหลักแห่งความประพฤติกของมนุษย์อย่างไรบ้าง โดยถือสมมติฐานว่า เมื่อพระองค์ทรงสอนธรรมในการปกครองแก่รัฐต่าง ๆ โดยมีได้ทรงพยายามเปลี่ยนระบบการปกครอง ก็แสดงว่าทรงให้ความสำคัญแก่ตัวบุคคลผู้มีหน้าที่ปกครองมากกว่า กล่าวคือ เมื่อบุคคลเป็นคนดีแล้ว ไม่ว่าจะปกครองด้วยระบบใด ก็จะนำประชาชนไปสู่ความดีและความสุขทั้งสิ้น^{๒๔}

๑.๖.๑๑ มนต์รี พีรธรรมพิพัฒน์ ได้ศึกษาเรื่อง “จริยธรรมกับภาวะผู้นำ: ศึกษาทัศนะนักวิชาการรัฐศาสตร์ในมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทยที่มีต่อผู้นำทางการเมือง” ได้กล่าวถึง ปัญหาเกี่ยวกับผู้นำก็มักเกิดขึ้นในสังคมปัจจุบันเสมอ ผู้นำบริหารงานอย่างไรไม่มีเอกภาพ ไม่มีควมไว้วางใจซึ่งกันและกัน ใช้อำนาจโดยมิชอบ เพื่อแสวงหาผลประโยชน์แก่ตนและพวกพ้อง และยึดหลักประโยชน์นิยมเป็นใหญ่โดยไม่คำนึงถึงความอยู่รอดขององค์กรหรือคนในสังคมส่วนใหญ่ เมื่อเป็นเช่นนี้ย่อมทำให้เกิดสภาพการณ์ของสภาวะผู้นำที่ไม่พึงประสงค์เกิดขึ้นในสังคม กล่าวคือ เป็น

^{๒๓} พระมหาสมจิตร สติสมฺปนฺโน (คำดี), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดทางการปกครองของโรมัสฮอบส์ กับแนวคิดทางการปกครองที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ก.

^{๒๔} ปรีชา ช้างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖ – ๓๗.

ปัญหาเกี่ยวกับการขาดซึ่งคุณธรรม จริยธรรม อันเกี่ยวกับบทบาทและหน้าที่ของการเป็นผู้นำที่ดี จึงทำให้กลไกของการบริหารงานล้มเหลว^{๒๕}

๑.๖.๑๒ นันทวรรณ อิศรานุวัฒน์ชัย ได้ศึกษาเรื่อง “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม” ได้กล่าวถึง หลักธรรมสำคัญเกี่ยวกับการเป็นผู้นำที่ดีไว้หลาย หลักธรรมด้วยกัน เช่น ทศพิธราชธรรม พรหมวิหาร ๔ ธรรมาธิปไตย พละ ๔ และสัปปริสธรรม ๗ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลักสัปปริสธรรม ๗ ถือเป็นหลักธรรมที่สำคัญที่มีคุณสมบัติครบถ้วนในการ เป็นผู้นำที่ดี^{๒๖}

๑.๖.๑๓ เนติธร สอนำ ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องภาวะผู้นำในคัมภีร์ ขุททกนิกาย” ได้กล่าวถึง ภาวะผู้นำเป็นคุณสมบัติที่ผู้นำพึงมี และแนวทางปฏิบัติที่ผู้นำพึงงดเว้น หรือปฏิบัติให้เกิดประโยชน์และความสุขแก่มหาชนในขณะนั้น ประกอบด้วยหลักภาวะผู้นำ ๓ ประการ ได้แก่ หลักคุณสมบัติเฉพาะตัว หลักแนวทางการปฏิบัติ และความรู้ที่เกี่ยวกับสถานการณ์ การปฏิบัติตามหลักภาวะผู้นำ ส่งผลให้สังคมเกิดความสงบสุข มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย เกิด ความสามัคคี เกิดความเคารพกัน ในหมู่นักปกครองและประชาชนทั่วไป^{๒๗}

๑.๖.๑๔ แสนภูมิ บัวจจร ได้ศึกษาเรื่อง “พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีพ่อขุนรามคำแหงมหาราช” ได้กล่าวว่า เมื่อเอ่ยถึง “กษัตริย์ หรือพระมหากษัตริย์” แล้วสำหรับคนในบางประเทศที่ไม่มีระบบกษัตริย์หรือมีแต่ยกเลิกระบบนี้ไปแล้ว อาจไม่มีความรู้สึกอื่นใดกับคำนี้ นอกเหนือไปจากความหมายตามตัวอักษร แต่สำหรับคนไทยแล้ว นอกเหนือไปจากความหมายตามตัวอักษรคนไทยยังมีความรู้สึกผูกพันกับสถาบันกษัตริย์อย่าง ลึกซึ้งและเหนียวแน่นมาโดยตลอด นอกจากนี้ พระมหากษัตริย์ยังทรงเป็นผู้ชี้แนะแนวทาง การดำเนินชีวิตเป็นศูนย์รวมจิตใจ และเป็นเจ้ามหาราชชีวิต ฯลฯ ของคนไทยทั้งชาติด้วย^{๒๘}

^{๒๕} มนตรี พิธีกรรมพัฒนา, “จริยธรรมกับภาวะผู้นำ : ศึกษาทัศนะนักวิชาการรัฐศาสตร์ใน มหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทยที่มีต่อผู้นำทางการเมือง”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^{๒๖} นันทวรรณ อิศรานุวัฒน์ชัย, “ผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”, หน้า ๑๑๔.

^{๒๗} เนติธร สอนำ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องภาวะผู้นำในคัมภีร์ขุททกนิกาย”, หน้า (ก).

^{๒๘} แสนภูมิ บัวจจร, “พระมหากษัตริย์ไทยกับพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีพ่อขุนรามคำแหงมหาราช”, วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๒๗.

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มุ่งเน้นให้ผู้เฝ้าต้องรู้จักมีความเสียสละประโยชน์ส่วนตน เพื่อประโยชน์สุขของสังคมส่วนรวม พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปใช้ในการปฏิบัติพระราชกิจต่าง ๆ ได้แก่ การบริหาร การปกครองบ้านเมือง ฯลฯ ทำให้ประชาชนที่อยู่ภายใต้การบริหาร การปกครอง บ้านเมืองมีความสุข แต่ยังไม่พบการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระองค์ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมุ่งเน้นที่จะศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏใน คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทสืบต่อไป

๑.๗ วิธีการดำเนินการวิจัย

๑.๗.๑ รูปแบบการวิจัย ได้แก่ การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีวิจัยเชิง เอกสาร (Documentary Research) อาศัยข้อมูลจากพระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และอรรถกถาฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย อันเป็นข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) และเนื้อหา บางส่วนที่เป็นรายละเอียด นำข้อมูลมาจากหนังสือและงานวิจัยของนักวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง อันเป็นข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources)

๑.๗.๒ การรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูล ชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) และ ชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ดังกล่าวมาแล้วในข้อ ๑.๗.๑

๑.๗.๓ การนำเสนอข้อมูล ได้แก่ การนำข้อมูลที่ได้นั้นมานำเสนอในรูปแบบเชิง พรรณนา แล้วจึงนำเสนอผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ เพื่อประโยชน์ต่อการวิจัยครั้งต่อไป

๑.๘ ประโยชน์ที่จะได้รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบแนวคิด เกี่ยวกับผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

แนวคิด เกี่ยวกับผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ ผู้วิจัยจักได้เสนอแนวคิด เกี่ยวกับผู้นำในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท โดยแบ่งออกเป็นหัวข้อตามลำดับดังต่อไปนี้ คือ

- ๒.๑ แนวคิด เกี่ยวกับการกำเนิดผู้นำ และลักษณะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒.๒ ความหมายของบทบาทผู้นำ และความสำคัญของผู้นำ
- ๒.๓ หลักธรรมสำหรับผู้นำในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
- ๒.๔ ตัวอย่างบุคคลสำคัญที่มีบทบาทผู้นำ โดดเด่นในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ แนวคิด เกี่ยวกับการกำเนิดผู้นำ และลักษณะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑.๑ แนวคิด เกี่ยวกับการกำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท

แนวคิด หมายถึง กลุ่มของมโนทัศน์ที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน^๑ โดยกลุ่มมโนทัศน์ที่เชื่อมโยงกันจะยังใช้ได้อยู่นกว่าจะมีองค์ความรู้ ซึ่งเป็นองค์ความรู้จากความจริงอันมีหลักฐานหรือเหตุผลมากกว่ามาพิสูจน์ลบล้างได้^๒ จากแนวคิดก็จะกลายเป็นทฤษฎีเพื่อนำไปจัดโครงสร้างวางระบบตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นในสังคม แต่ถ้าทฤษฎีไม่เข้าถึงธรรมคือความจริง ระบบที่เขาจัดตั้งขึ้นบนฐานของทฤษฎีนั้นก็ไม่สามารถให้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน คือ ไม่สามารถสร้างผลสำเร็จตามที่ต้องการได้ และจะเป็นระบบที่ไม่ยั่งยืนยิ่งไปกว่านั้น เมื่อระบบต่าง ๆ ในสังคมเดียวกันตั้งอยู่บนฐานของแนวคิดคนละอย่าง^๓ ส่วนแนวคิดทางพระพุทธศาสนา หมายถึง พุทธปรัชญาอันเป็นตรรกะทาง

^๑ ดร.ณิ มณีธร, “สภาพการบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาลในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเชียงใหม่ เขต ๒”, วิทยานิพนธ์ศาสนาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๖-๗.

^๒ อนันต์ ใจสมุทร, ทฤษฎีการเมือง, (สุราษฎร์ธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, ๒๕๔๘), หน้า ๘.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), นิติศาสตร์แนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทพิมพ์สวดยักษ์, ๒๕๕๐), หน้า ๒๗.

พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท^๔ ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) เมื่อครั้งดำรงสมณศักดิ์เป็นพระเทพเวที ได้อธิบายว่า “แนวคิดทางพระพุทธศาสนา เป็นวิทยาศาสตร์ ที่เกิดขึ้นมาจากความใฝ่รู้ความจริงของธรรมชาติ และความใฝ่ปรารถนาความดีงามสูงสุด โดยเป็นไปพร้อมด้วยการพัฒนา มนุษย์ ให้สามารถแก้ปัญหาอย่างเข้าถึงความจริงและความดีงามสูงสุดนั้น หรือจะพูดทำนองนี้ก็ได้ว่าเป็นวิทยาศาสตร์ที่เกิดมาจากความใฝ่รู้ความจริงของธรรมชาติ และความใฝ่ปรารถนาที่จะเข้าถึงความดีงามสูงสุด ซึ่งเป็นรากฐานของการสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมที่ดีงาม”^๕ แนวคิดทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นการพยายามนำเอาหลักความจริงตามธรรมชาติมาอธิบายอย่างมีหลักการ เป็นการพยายามที่จะเข้าถึงความเป็นจริงหรือกฎของธรรมชาติ จนปรากฏออกมาเป็นรูปแบบของหลักธรรมที่สามารถศึกษาให้เข้าใจและเข้าถึงได้ ซึ่งหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาสามารถนำมาปฏิบัติได้ กล่าวคือสามารถพิสูจน์ได้หรือเมื่อนำมาปฏิบัติแล้วรู้ด้วยตนเอง เพื่อที่จะรู้ถึงสภาพความจริง และก็นำไปจัดโครงสร้างอย่างเป็นระบบ ตั้งกฎเกณฑ์ขึ้นในสังคม แล้วนำมาเป็นวิธีการที่จะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้ประโยชน์ที่แท้จริง และจะเป็นระบบที่ยั่งยืนยิ่ง^๖ ประการสำคัญแนวคิดทางพระพุทธศาสนายังมีจุดแข็งที่โดดเด่นจากการที่พระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักธรรมไว้อย่างเป็นรูปแบบที่ชัดเจน ดังที่ทรงวิทย์ แก้วศรี ได้กล่าวไว้ในการศึกษาถึงกระบวนการคิดในพระไตรปิฎกว่า “กระบวนการคิดออกมาเป็นทฤษฎีระหว่างตะวันตกกับพระพุทธเจ้าแตกต่างกัน ตะวันตกหรือสามัญชนทั่วไปนั้นคิดตั้งทฤษฎีจากปัญญาคือความรู้แค่ ๒ อย่าง คือ จินตามยปัญญา และสุตมยปัญญา จึงเป็นการตั้งสมมุติฐานแล้วคิดหาวิธีการเพื่อไปสู่เป้าหมายโดยคาดคะเนเอาไว้ จะต้องเป็นไปตามนั้นซึ่งอาจไม่แน่นอน แต่พระพุทธเจ้าทรงคิดค้นทฤษฎีจากอภิญญาผ่านการทดลองปฏิบัติจนเห็นผลมาแล้ว จึงทรงนำมาประมวลสรุปเป็นทฤษฎี จึงกล่าวได้ว่า ตะวันตกคิดทฤษฎีต่าง ๆ ได้เพียงแค่ว่า ทฤษฎี แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงคิดได้ถึงขั้นเป็น ทฤษฎีบท”^๗

^๔ พระมหาประสิทธิ์ สิริปญฺโญ (ฤทธิมหันต์), “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องมนุษย์นิยมในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๔.

^๕ พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตฺโต), *พุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๙๓-๑๙๔.

^๖ พระสุรพงษ์ ปกสุโร (สุขวัดน์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริหารจัดการอุตสาหกรรมตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๔.

^๗ ทรงวิทย์ แก้วศรี, “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า (๑).

อย่างไรก็ตาม เมื่อมีการกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ โดยมากคนทั่วไปมักจะเข้าใจว่ามีแต่ความหมายในทฤษฎีของนักวิชาการตะวันตก โดยความเป็นจริงถ้าศึกษาให้เข้าถึงอย่างถ่องแท้และลึกซึ้งจะพบว่า แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มีความหมายและเป็นแนวคิดที่เป็นระบบคุณธรรม^๔ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับผู้นำในพระพุทธศาสนาเพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจอย่างจริงจัง พระพุทธศาสนาเถรวาทได้กล่าวถึงการกำเนิดผู้นำไว้ในอัครกัณฐสูตร^๕ ซึ่งมีเนื้อหาสาระอธิบายเกี่ยวกับลักษณะและวิวัฒนาการในการกำเนิดของผู้นำซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

มนุษย์มีกำเนิดมาจากอากัสสรพรหม คือ สมัยที่น้ำท่วมโลก สัตว์ทั้งหลายพากันพินาศ ยกเว้นพรหมชั้นอากัสสราขึ้นไปทีน้ำไม่อาจท่วมถึง เมื่อน้ำลดลง ฝูงนกก็ปรากฏขึ้น มีสี กลิ่น รสน่ารับประทาน อากัสสรพรหมจึงลงมากินฝูงนก รัศมีก็หายไป ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ดาว กลางวัน กลางคืน ฤดู เดือน ปี ก็ปรากฏขึ้นในโลก อากัสสรพรหมเหล่านั้น บางพวกก็มีวรรณะงาม บางพวกก็มีวรรณะไม่งดงาม จึงมีการดูถูกวรรณะกัน เมื่อธรรมชาติเกิดขึ้น ฝูงนกก็หายไป กระบิดิน เครื่องดิน และข้าวสาลีที่เกิดเองโดยธรรมชาติ ไม่มีแกลบ ไม่มีรำ รัชชาติดี สุขเอง โดยธรรมชาติ ก็เกิดขึ้นมาแทน ต่อมา เมื่อสัตว์เหล่านั้นเพ่งดูกันด้วยความกำหนัด เพศก็ปรากฏขึ้น และเสพเมถุนธรรมกัน เหล่าสัตว์ที่มีความละอายและรังเกียจก็ไปรยฝุ่น เถ้า และโคลมัยใส่พวกที่เสพเมถุนกัน มนุษย์เหล่านั้นจึงพากันหลบหนีออกจากบ้านและนิคม พากันสร้างที่มุงบังขึ้นมาเพื่อเสพเมถุน หลังจากนั้นเป็นต้นมา มนุษย์ทั้งหลายก็รู้จักสร้างเรือนขึ้นมาเป็นที่อยู่อาศัย

ต่อมา เหล่ามนุษย์มีความฉลาดขึ้น คิดว่าการที่ต้องไปเก็บเอาข้าวสาลีมาเป็นอาหารทั้งเช้าและเย็น เป็นความลำบากเสียเปล่า จึงได้เก็บมาสังขมไว้ทั้งเช้าและเย็น ต่อมา ก็เก็บสังขมไว้คราวละหลายวัน ทั้งนี้เพื่อความสะดวกสบายในการดำรงชีวิต เมื่อมนุษย์มีความ โลภเกิดขึ้น ข้าวสาลีที่ไม่มีรำและแกลบก็กลายเป็นข้าวที่มีรำและแกลบ ที่ถูกเก็บเกี่ยว ไปก็ไม่กลับงอกขึ้นในทันใดเหมือนครั้งก่อน ดังพระพุทธพจน์ ที่ปรากฏในอัครกัณฐสูตรว่า

...เมื่อเครื่องดินของสัตว์เหล่านั้นหายไปแล้ว ข้าวสาลีอันผลผลิตในที่ที่ไม่ต้องไถ ไม่มีรำไม่แกลบ บริสุทธิ์ มีกลิ่นหอม มีเมล็ดเป็นข้าวสาร ก็ปรากฏ ที่ที่พวกเราเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเย็น ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเช้า ที่ที่พวกเขาเก็บเกี่ยวข้าวสาลีไปเพื่อเป็นอาหารเย็นในตอนเช้า ก็กลับมีข้าวสาลีงอกสุกขึ้นได้ในตอนเย็น ความพว่องไม่ปรากฏ

^๔ อมร รักษาสัตย์และคณะ, การบริหารงานบุคคลในประเทศไทย, ฉบับแก้ไขเพิ่มเติมครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔), หน้า ๕๕.

^๕ ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๕/๕๒ ; ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๘/๕๕.

เลย พวกเรานั้นเมื่อพากันบริโภคข้าวสาลี ซึ่งเกิดสุกเองในที่ที่ไม่ต้องไถ มีข้าวสาลีนั้นเป็นรักษา มีข้าวสาลีเป็นอาหาร ได้ดำรงอยู่นานแสนนาน เพราะบาปอกุศลธรรมปรากฏ ข้าวสาลีของพวกเราจึงมีราหุ่มห่อเมล็ดบ้าง มีเกลบหุ่มเมล็ดบ้าง ต้นที่ถูกเกี่ยวแล้วก็ไม่กลับงอกขึ้นอีก ความพร่องได้ปรากฏให้เห็น จึงได้มีข้าวสาลี เป็นหย่อม ๆ ...^{๑๑}

ต่อมา มนุษย์ทั้งหลาย จึงปักหลักแบ่งปันกัน บรรดามนุษย์เหล่านั้น ผู้มีความโลภมาก ก็ไป ขโมยข้าวสาคอนันมาบริโภค เมื่อถูกจับได้ เขาก็ดักเตือนไม่ให้ทำอย่างนั้นอีก แต่ขโมยเหล่านั้นก็ไม่เลิกพฤติกรรม คนอื่น ๆ จึงลงโทษเขาด้วยการชกต่อยบ้าง ใช้ก้อนหินขว้าง และใช้ท่อนไม้ทุบตีบ้าง เมื่อธรรมะเกิดมีมากขึ้น โดยลำดับอย่างนี้ มนุษย์ทั้งหลายจึงประชุมกันแล้วเลือกสรรบุคคลที่มีบุคลิกงาม น่าเกรงขาม และประพฤติดี เพื่อว่ากล่าวตักเตือนคนที่ควรว่ากล่าวตักเตือน และลงโทษคนที่สมควรลงโทษ ดังพระพุทธพจน์ความว่า

...ครั้นแล้ว สัตว์เหล่านั้น จึงเข้าไปหาท่านที่มีรูปงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า น่าเกรงขามกว่า แล้วจึงได้กล่าวดังนี้ว่า มาเถิด ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าว จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียน จงจับไล่ผู้ที่ควรจับไล่โดยชอบเถิด และพวกเราจักแบ่งปันข้าวสาลีให้แก่ท่าน...^{๑๒}

...เพราะเหตุที่สัตว์นั้น อันมหาชนสมมต (แต่งตั้ง) ฉะนั้นคำแรกว่า “มหาสมมต มหาสมมต” จึงเกิดขึ้นเพราะเหตุที่สัตว์นั้นเป็นใหญ่แห่งที่นาทั้งหลาย ฉะนั้นคำที่ ๒ ว่า “กษัตริย์ กษัตริย์” จึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่สัตว์นั้นให้ชนเหล่าอื่นยินดีได้โดยชอบธรรม ฉะนั้น คำที่ ๓ ว่า “ราชา ราชา” จึงเกิดขึ้น...

...ด้วยเหตุดังกล่าวมานี้ จึงได้เกิดมีแควดวงกษัตริย์นั้นขึ้นแก่สัตว์เหล่านั้นเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์เหล่าอื่น มีแก่สัตว์พวกเดียวกันเท่านั้น ไม่มีแก่สัตว์ที่มีใจพวกเดียวกัน มีโดยธรรมเท่านั้น ไม่ใช่โดยอธรรม ตามคำโบราณที่เกี่ยวข้องกับทฤษฎีว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกก็ธรรมเท่านั้น ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์ในโลกนี้และโลกหน้า...

...เพราะเหตุที่ผู้นำนั้น ถูกมหาชนแต่งตั้งสมมติขึ้น จึงได้ชื่อว่า “มหาสมมติ” เพราะเป็นใหญ่แห่งนา (ว่ากล่าวติเตียน ลงโทษคนที่ทำผิดเกี่ยวกับที่นา) ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า “กษัตริย์” เพราะทำให้มหาชนเกิดความยินดี (ว่ากล่าวติเตียน ลงโทษคนที่ควรติเตียน) ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า “ราชา”...^{๑๓}

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๘/๕๕.

^{๑๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐/๕๖.

^{๑๒} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๓๑/๕๗.

กล่าวโดยสรุปแนวคิด กำเนิดผู้นำในพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึง หลักความเป็นจริงตามธรรมชาติว่า สังคมมนุษย์เมื่ออยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะจำเป็นต้องมีผู้นำ เพื่อทำหน้าที่ดูแลความสงบเรียบร้อย ความถูกต้องดีงาม ในการอยู่ร่วมกัน จะเห็นได้ว่า เมื่อมีผู้นำดี เป็นผู้นำที่ประกอบด้วยธรรม ผู้คนในหมู่คณะก็จะประพฤติธรรมตามผู้นำ ทำให้หมู่คณะอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข สงบสันติ ดังนั้นผู้นำจึงถูกตั้งเกณฑ์ไว้ให้เป็นผู้มีคุณธรรมหรือมาจากผู้ทรงคุณธรรม เพราะเหตุที่ถือเอาธรรมส่วนใหญ่แน่นอน

๒.๑.๒ ลักษณะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ลักษณะของผู้นำในพระพุทธศาสนาที่มาจากแนวคิดกำเนิดในอัครัญญสูตรมีอยู่ ๒ ประการ ได้แก่ “ธรรมราชา คือ ผู้นำที่ทรงไว้ซึ่งความรู้ในธรรมของพระพุทธศาสนา และยังประชาชนทั้งหลาย ให้ยินดีด้วยธรรมของพระราชา และ เทวราชาคือ ผู้นำที่ประชาชนให้การยอมรับเปรียบตั้งเป็นเทพเจ้า อันได้แก่ สมมติเทพ คือ เทพเจ้าโดยสมมติ ซึ่งหมายถึงกษัตริย์ทรงความเป็นเทพ ที่อยู่เหนือมนุษย์ด้วยธรรม คือ หิริ และโอตตัปปะ”^{๑๔} ดังอธิบายต่อไปดังนี้

๑. **ธรรมราชา** ตามรูปศัพท์ผู้นำที่ได้ชื่อว่าราชานี้ เป็นได้ ๒ ชาติ ราชธา ชาติอย่าง ๑ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า

...นานาสมุปตติหิ ราชติ ทิพฺพติ วิโรจติติ ราชธา แปลว่า ผู้โดยยอมรับเรื่องส่องสว่าง รุ่งโรจน์ด้วยสมบัติต่าง ๆ เพราะเหตุนั้น ผู้นำนั้นชื่อว่าราชธา อีกอย่าง ๑ ราชธา ชาติ โดยมีรูปวิเคราะห์ว่า สงกหวตฺถุหิ อตฺตนิ มหาชนํ ราชธา แปลว่า ผู้โดยยอมรับมหาชนให้ยินดีในตนด้วยธรรมเป็นที่ตั้งแห่งการสงเคราะห์ เพราะเหตุนั้น ผู้นำนั้นชื่อว่า ราชธา...^{๑๕}

อธิบายว่า ศัพท์เป็นชื่อของพระราชนั้น กษัตริย์ คือผู้นำซึ่งนำชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยทศพิธราชธรรม ดังนั้น ผู้นำที่เป็นธรรมราชาจึงหมายถึง ผู้ทรงไว้ซึ่งความรู้ในธรรมของพระพุทธศาสนา และยังชนทั้งหลายให้ยินดีด้วยธรรมนั้น ซึ่งรวมทั้งทศพิธราชธรรมด้วย พระราชาในทัศนะทางพระพุทธศาสนาจึงเป็นมนุษย์ธรรมดา แต่สูงส่งด้วยคุณธรรม ความดี และชาติกำเนิด (โดยสมมติหรือสืบสันตติวงศ์)

^{๑๔} สุรศักดิ์ ม่วงทอง, “พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ศึกษาเฉพาะกรณีกำนันและผู้ใหญ่บ้านจังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑), หน้า ๕๕.

^{๑๕} หลวงเทพคุณานุศิษฎ์ (ทวี ธรรมธัช ป. ๕), ธาตุบุปที่ปีกา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์หามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๑๑๖.

ดังนั้น ลักษณะแห่งการเป็นผู้นำแบบธรรมราชา จึงหมายถึง การที่ผู้นำต้องปกครองโดยเน้นการปฏิบัติตามธรรมและสอนผู้อื่นให้ประพฤติธรรม มากกว่าให้ประชาชนเดือดร้อนแล้วใช้อำนาจปราบปรามเมื่อประชาชนทำผิด ยิ่งกว่านั้นนอกจากธรรมราชาไม่ถืออำนาจเป็นเครื่องปกครองแล้ว ยังคงควบคุมพระองค์มิให้คู่แข่งอำนาจหรือให้ความสำคัญแก่ฐานะอันสูงของพระองค์ ยิ่งกว่าความสูงของประชาชน กษัตริย์ที่เป็นพระธรรมราชาต้องประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำซึ่งผู้วิจัยจะได้กล่าวในข้อต่อไป จะเห็นได้ว่า เมื่อกษัตริย์ประพฤติพระองค์ตามธรรมย่อมไม่ใช่อำนาจในทางที่ไม่เป็นธรรมแม้จะทรงพระราชอำนาจอยู่สักเพียงใดก็ตาม

เหตุที่เป็นเช่นนี้เพราะพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อดัชนีของผู้นำมาก เพราะผู้นำมิใช่เป็นผู้นำในทางการเมืองเท่านั้น แต่เป็นศูนย์กลางที่ทำให้เกิดความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงที่สำคัญทั้งกายและใจของผู้คนในสังคม หากผู้ปกครองมีคุณธรรม สังคมจะอยู่ด้วยสันติสุข ประชาชนก็จะถือเอาตัวอย่างคุณธรรมของผู้นำไปปฏิบัติ คุณธรรมพื้นฐานของที่กษัตริย์ผู้ทรงธรรมต้องถือปฏิบัติ และนำพาประชาชนผู้ได้การปกครองให้ร่วมกันประพฤติคือ หลักเบญจศีล และเบญจธรรม^{๑๖} อันได้แก่

๑. เว้นจากการฆ่าสัตว์
  ๒. เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้
  ๓. เว้นจากการประพฤติดีในกาม
  ๔. เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง
  ๕. เว้นจากการดื่มน้ำเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^{๑๗}
- ส่วนเบญจธรรม หรือเบญจกัลยาธรรมนั้น คือ ธรรมอันดีงาม ๕ อย่าง^{๑๘} ได้แก่

๑. เมตตาและกรุณา ความรักใคร่ปรารถนาให้มีความสุขความเจริญและความสงสารคิดช่วยให้พ้นทุกข์
๒. สัมมาอาชีพะ การหาเลี้ยงชีพในทางสุจริต
๓. กามสังวร ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ ไม่ให้หลงไหลไปในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส
๔. ตัจจะ ความสัตย์ ความซื่อตรง

^{๑๖} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕/๓๐๒-๓๐๓.

^{๑๗} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๓๐๐.

^{๑๘} สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑ - ๓๒.

๕. สติสัมปชัญญะ ระลึกได้และรู้ตัวอยู่เสมอ คือ ฝึกตนให้เป็นผู้รู้จักยังคิด รู้สึกตัวเสมอว่า สิ่งใดควรทำและสิ่งใดไม่ควรทำ ระวังมิให้เป็นคนมัวเมาประมาท

แต่เมื่อเปรียบเทียบกับหลักเบญจศีล กับเบญจธรรมแล้วย่อมสามารถจับคู่ได้ดังนี้

หลักเบญจศีล	เกื้อกูลกัน	หลักเบญจธรรม
เว้นจากการฆ่าสัตว์	คู่กับ	เมตตาและกรุณา
เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้	คู่กับ	สัมมาอาชีพะ
เว้นจากการประพฤติผิดในกาม	คู่กับ	กามสังวร ความสำรวมระวัง
เว้นจากการพูดเท็จ โกหก หลอกลวง	คู่กับ	สัจจะ ความสัตย์ ความซื่อตรง
เว้นจากการดื่มน้ำเมา	คู่กับ	สติสัมปชัญญะ ระลึกได้ ^{๑๘}

จากที่ได้เปรียบเทียบในหลักเบญจศีล กับเบญจธรรมแล้ว ล้วนเป็นหลักธรรมที่เกื้อกูลกัน และกัน หากผู้นำยึดถือไปประยุกต์ใช้โดยประพฤติเป็นแบบอย่างแก่ประชาชน ก่อให้ผู้นำที่ประพฤติหลักธรรมดังกล่าวนี้ เป็นผู้ที่ทรงคุณธรรม จึงเป็นสิ่งที่ปรารถนาของประชาชน ถ้าผู้นำไม่มีคุณธรรม ดังกล่าวนี้แล้ว ผู้นำนั้นก็อาจจะใช้อำนาจตามความพอใจ และอาจสามารถเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยจาก คนที่มีเมตตา กรุณา กลายเป็นคนที่โหดร้ายก็ได้ กลายเป็นทรราชได้เช่นกัน ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงเสนอหลักธรรมให้ผู้นำได้เอาไปประพฤติปฏิบัติให้อยู่ตามทำนองครองธรรม

๒. เทวราชา พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญของกษัตริย์ในแง่ที่เป็นเทพเจ้าโดยสมมติ คือ โดยการยอมรับของประชาชน ไม่ใช่เทพที่อยู่บนสวรรค์ตามความเข้าใจของลัทธิพราหมณ์ เพราะพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางประเพณีนิยมของอินเดียโบราณ ซึ่งถูกรอบงำด้วยลัทธิพราหมณ์แต่ไม่ทั้งหมด ซึ่งพระพุทธศาสนายังคงมีจุดยืน มีความเป็นตัวของตัวเอง โดยอธิบายเทพไว้ ๓ ประเภทดังนี้

๑. สมมติเทพ คือ เทพเจ้าโดยสมมติ โดยการยอมรับของมนุษย์โลก ซึ่งหมายถึงกษัตริย์ทรงเป็นเทพที่อยู่เหนือมนุษย์ด้วยธรรม

๒. อุปัตติเทพ คือ เทพเจ้าโดยกำเนิด ซึ่งสถิตอยู่บนสวรรค์

๓. วิสุทธิเทพ คือ เทพเจ้าโดยความบริสุทธิ์ ซึ่งเกิดจากการกระทำของตนเอง อันได้แก่ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลาย^{๒๐}

^{๑๘} คูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๓๘. ; และ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, นวโกวาท, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑ - ๓๒.

^{๒๐} คูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๕/๒๘๔.

กษัตริย์องค์ใดไม่ประพฤติธรรม นำแต่ความเดือดร้อนมาสู่ประชาชน กษัตริย์องค์นั้นก็จะไม่ได้รับการขนานนามว่า ราชา ดังนั้น พระเจ้าแผ่นดินที่ดีจึงเป็นสมมติเทพ คือเทียบได้กับเทพในแง่ของการปฏิบัติธรรมและมีสิทธิในการปกครองเพราะคุณธรรมดังกล่าว หากปราศจากคุณธรรมเมื่อใด ผู้อื่นก็มีสิทธิโค่นล้มเสียได้^{๒๑} เพราะฉะนั้น ลักษณะสำคัญของผู้นำในฐานะ เทวราชา คือ การยกอำนาจสิทธิขาดให้เป็นผู้ยิ่งใหญ่ เป็นผู้ดูแลรักษาความสงบ ปราบปรามเหตุการณ์ให้อยู่ในความสงบ ดำเนินการบริหารกิจการต่าง ๆ เพื่อประโยชน์ของส่วนรวม หรือสมาชิก ภายใต้การดูแลบนพื้นฐานหลักพุทธธรรม พระองค์ผู้เป็นพระราชาก็มีภาวะหรือคุณธรรมที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญคือ มีความกล้าหาญเฉพาะในสิ่งที่เป็นธรรมตามทศพิธราชธรรม สิ่งเหมือนกันในเทวราชาและธรรมราชา มิใช่เพียงฐานะสูงสุดในสังคม แต่ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่เท่าเทียมกันกับทุก ๆ คนในฐานะสมาชิกร่วมอยู่ในสังคม คือ การประพฤติธรรมในฐานะผู้นำ คือ พันธกรณีในการดูแลทุกข์สุขของอาณาประชาราษฎร์ การประพฤติธรรมยังเป็นหน้าที่ของประชาชนผู้ตามด้วย จึงเห็นได้ว่า พระพุทธองค์ทรงตรัสสรรเสริญบุคคลที่ประเสริฐมิใช่เพราะชาติกำเนิดหากแต่ความประเสริฐเกิดจากการประพฤติธรรม ดังที่มีพระพุทธพจน์ที่ตรัสรับรองว่า “... ในหมู่มนุษย์ที่ถือตระกูลเป็นใหญ่ กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด ส่วนท่านผู้เปรียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่มนุษย์...”^{๒๒}

กล่าวโดยสรุป ลักษณะของผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือผู้นำจะต้องเป็นผู้ที่ประพฤติธรรม เพราะพระราชที่ทรงธรรมย่อมได้รับความไว้วางใจจากประชาชน ในขณะที่เทวราชา เป็นการยกย่องมนุษย์ที่เกิดมาในตระกูลที่สูงท่ามกลางสังคมตามสังคมที่มีความเชื่อดั้งเดิมที่มีตั้งแต่ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติ ครั้นพระพุทธองค์ทรงอุบัติตรัสรู้ธรรมแล้ว ไม่คัดค้านหลักความเชื่อดั้งเดิมคือ ทรงเติมเต็มให้แก่สังคมด้วยการให้พระราชที่เกิดมาในตระกูลสูงต้องประพฤติธรรม ถ้าหากพระราชแม้เกิดในตระกูลสูงแต่ไม่ประพฤติธรรม ก็ขาดลักษณะผู้นำในทางพระพุทธศาสนา แม้พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงสรรเสริญ พระพุทธองค์ทรงย้ำถึงการที่มนุษย์ประพฤติธรรมและ เปรียบพร้อมด้วยความประพฤติดีดีงามย่อมประเสริฐกว่าบุคคลทั้งปวง

^{๒๑} พระบุญเรือง จิตธมฺโม (สุทธิชัย), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีแก้ปัญหของพระพุทธเจ้า”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๔.

^{๒๒} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๔๐/๖๒.

๒.๒ ความหมายของบทบาทผู้นำ และความสำคัญของผู้นำ

นับตั้งแต่พระพุทธศาสนากำเนิดขึ้นมา โดยมีพุทธเจ้าทรงกระทำบทบาทหน้าที่ผู้นำ ในการประกาศพระศาสนาจนมีพระภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา เป็นพุทธบริษัทที่มีความครบถ้วน ดังปรากฏข้อความว่า “พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระธรรมราชา มีพระสารีบุตรเป็นพระธรรมเสนาบดีเป็นผู้ช่วยตามที่ทรงโปรดให้ช่วย พร้อมด้วยพระมหาโมคคัลลานะ และพระเถระทั้งหลายเป็นสังฆบิดรหรือสังฆปริณายกเป็นหมู่ ๆ ทรงมอบให้สงฆ์พร้อมเพรียงกันลงสังฆกรรมเพื่อประชุมกัน การที่สงฆ์ร่วมกันทำสังฆกรรมทั้งปวง ผู้เข้าร่วมประชุมพึงเป็นสมานสังวาสเดียวกัน เป็นไปตามหลักแห่งพระธรรมวินัย และมีมติเป็นเอกฉันท์เป็นสำคัญ”^{๒๓} จึงกล่าวได้ว่า ในการประกาศพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า และเหล่าพระสาวกผู้ใหญ่ล้วนแต่เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง และมั่นคง

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงธรรมและทรงบัญญัติวินัย (นิตยบัญญัติ) เรียกว่าพระธรรมวินัย จึงถือเป็นธรรมนุญสูงสุดพระพุทธศาสนา ที่ใช้ในการปกครองพุทธบริษัทให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย เป็นเสมือนเครื่องมือที่พระพุทธองค์ทรงนำมาปกครองภิกษุสงฆ์ (บริหาร) และทรงวินิจฉัยขอรุณ (ตุลาการ) พระภิกษุสงฆ์ที่ประพฤติปฏิบัติผิดจากพระธรรมวินัยที่ทรงบัญญัติไว้^{๒๔} ก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธองค์ไม่ทรงแต่งตั้งพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้นำในการปกครองสงฆ์แทนพระองค์ ดังพระพุทธพจน์ที่ทรงตรัสตั้งพระอานนท์ว่า “...อานนท์ บางทีพวกเขาจะคิดว่า เมื่อพระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดา ข้อนี้นักเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไป ก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย...”^{๒๕}

หมายความว่า พระพุทธเจ้าตรัสให้พระธรรมวินัย คือ คำสั่งสอนของพระองค์นี้ เป็นศาสดาแทนพระองค์^{๒๖} ครั้นเมื่อพระพุทธเจ้าทรงเข้าสู่พระปรินิพพานไปแล้ว เหล่าพุทธบริษัทได้ยึดถือหลักพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ได้ตรัสแสดงไว้ดีแล้ว เสมือนเป็นศาสดาแทนพระองค์

^{๒๓} พระมหาอุบล จรชมฺโม (ดวงเนตร), “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการปกครองในพุทธปรัชญาเถรวาท”, หน้า ๑.

^{๒๔} พระอริการ โอภาส (ปีถาพงษ์), “การบริหารงานของพระสังฆาธิการในจังหวัดมหาสารคาม”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๗.

^{๒๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๑๗.

^{๒๖} พระธรรมปิฎก (ปอ. ปยุตฺโต), “ความสำคัญและการรักษาพระไตรปิฎก”, ใน *บทความเก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก*, รวบรวมโดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๔.

จนถึงปัจจุบัน จะเห็นได้ว่า หลักพระธรรมวินัยเป็นสิ่งที่ส่งเสริมให้พระพุทธศาสนามั่นคงอยู่คู่โลกถึงทุกวันนี้

จากการที่ได้กล่าวมานี้ทั้งหมดนี้ เพื่อจะชี้ให้เห็นว่า การที่พระพุทธศาสนามีความมั่นคงปรากฏอยู่คู่โลกจนถึง ณ วันนี้ เป็นเพราะพระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นผู้นำของเหล่าพุทธบริษัททั้งหลาย ดังนั้น จึงเป็นสิ่งที่ต้องศึกษาบทบาทผู้นำเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ เพื่อให้เกิดความชัดเจนในการนิยามความหมาย ซึ่งผู้วิจัยขอนำเสนอความหมายของบทบาทผู้นำและความสำคัญของผู้นำ โดยแบ่งเป็นรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายของบทบาท

การอยู่ร่วมกันในสังคมนั้น บุคคลที่เป็นสมาชิกอยู่ในสังคมไม่ว่าจะเป็นระดับใดก็ตามย่อมมีหน้าที่ต้องกระทำหรือรับผิดชอบตามวุฒิภาวะ ความรู้ ความสามารถ เช่นเดียวกับผู้นำเมื่อดำรงตำแหน่งเป็นผู้นำของกลุ่มแล้วย่อมมีบทบาทจะต้องรับผิดชอบตามฐานะ หน้าที่ที่ตนเรายู่ร่วมในสังคมก็ต้องมีการแสดงต่อกันตามหน้าที่ที่รับผิดชอบ แม้พระพุทธองค์ยังทรงแสดงบทบาทในฐานะ “นาถะ” แปลว่า ที่พึ่ง ด้วยทรงนำพาสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ นำสู่สุขเกษมสันต์ จึงควรทำความเข้าใจความหมายของคำว่า บทบาทให้ชัดเจน ดังมีนักวิชาการนิยามความหมายของคำว่า “บทบาท” ไว้ดังนี้

พระเทพรัตนสุธี (สมศักดิ์ โชติณฺฐโร) ได้ให้ความหมายของคำว่าบทบาท ไว้ว่า “บทบาท” หมายถึง พฤติกรรมที่แสดงออกของบุคคลในสังคม บทบาทเป็นแบบแผน ความต้องการ เป้าประสงค์ ความเชื่อ ทศนคติ ค่านิยมและการกระทำ บทบาทคือสิทธิหน้าที่ในการกระทำของบุคคลหนึ่งที่มีต่อบุคคลอื่นในสังคมตามสถานภาพ ของตนเอง^{๒๓}

พระมหาจิตติภัทร อัจฉรมุโม (จันทร์คุ้ม) ได้ให้ความหมายของคำว่าบทบาท ไว้ว่า “บทบาท” หมายถึง การทำตามบท การทำตามบทโดยปริยาย หมายถึง การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพระสาวกในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา^{๒๔}

^{๒๓} พระเทพรัตนสุธี (สมศักดิ์ โชติณฺฐโร), “บทบาทการบริหารกิจการคณะสงฆ์ด้านการปกครองของจังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓.

^{๒๔} พระมหาจิตติภัทร อัจฉรมุโม (จันทร์คุ้ม), “การศึกษามหาวิทยาลัยของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๔.

พระกิตติศักดิ์ ยโสธร (แก้วเหลา) ได้ให้ความหมายของคำว่าบทบาทไว้ว่า “บทบาท” หมายถึง การทำตาม โดยปริยาย หมายถึง การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพระมหากษัตริย์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา^{๒๕}

พระชนนาค นิธิปญโญ (พลกรรม) ได้ให้ความหมายของคำว่าบทบาทไว้ว่า “บทบาท” หมายถึง การทำตามบท, การทำตามบทโดยปริยาย หมายถึง การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของมารดาบิดา บทบาทของครูอาจารย์^{๒๖}

พระสามารธ อานนุโท (เนตรแสง) ได้ให้ความหมายของคำว่าบทบาทไว้ว่า “บทบาท” หมายถึง กิจที่จะต้องทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ ทั้งบทบาทและหน้าที่จะต้องอยู่คู่กันเสมอจะมีเพียงอย่างเดียวหนึ่งไม่ได้ วันหนึ่งคืนหนึ่ง อาจมีหลายบทบาท เมื่อมีบทบาทอย่างนั้น ต้องทำหน้าที่ให้เหมาะสมกับบทบาทตามที่ผู้อื่นคาดหวังไว้^{๒๗}

จีระพันธ์ กาญจนจิตรา กล่าวถึงความหมายของบทบาทไว้ว่า “บทบาท” อาจแยกพิจารณาได้ ๒ ทาง คือ ถ้าหากพิจารณาด้าน โครงสร้างของสังคมแล้วบทบาท หมายถึง ตำแหน่งทางสังคมที่มีชื่อเรียกต่าง ๆ ซึ่งแสดงลักษณะของบทบาทออกมาโดยคุณสมบัติและกิจกรรมของบุคคลที่ครองตำแหน่งนั้น และอีกทางหนึ่งคือ พิจารณาด้านการแสดงบทบาทหรือการสังสรรค์ทางสังคม บทบาท หมายถึง ผลเนื่องที่มีแบบแผนของการกระทำ ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ของบุคคลที่อยู่ในสถานการณ์แห่งการสังสรรค์นั้น^{๒๘}

^{๒๕} พระกิตติศักดิ์ ยโสธร (แก้วเหลา), “การศึกษาบทบาทพระสารีบุตรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔.

^{๒๖} พระชนนาค นิธิปญโญ (พลกรรม), “การศึกษาบทบาทอาจารย์สุจินต์ บริหารวณเขตต์ในการเผยแผ่พุทธธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๔.

^{๒๗} พระสามารธ อานนุโท (เนตรแสง), “ภาวะผู้นำตามหลักสัปปุริสธรรม”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๖.

^{๒๘} จีระพันธ์ กาญจนจิตรา, สังคมวิทยามนุษยวิทยาเบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๒), หน้า ๒๐.

ฉลอง มาปรีดา ได้ให้ความหมายของคำว่าบทบาทไว้ว่า “บทบาท” หมายถึง การทำหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครู ซึ่งเป็นพฤติกรรมหรือการแสดงออก ตามความคาดหวังของคนหรือผู้อื่น ๆ^{๓๓}

ณรงค์ เส็งประชา ได้ให้ความหมายของคำว่าบทบาทไว้ว่า “บทบาท” หมายถึง พฤติกรรมที่ปฏิบัติตามสถานภาพ บทบาทเป็นพฤติกรรมที่สังคมกำหนด และ คาดหมายให้บุคคลกระทำตามหน้าที่ เช่น เป็นครูต้องสอนนักเรียน เป็นตำรวจต้องพิทักษ์สันติราษฎร์ ทหารต้องเป็นรั้วของชาติ เป็นลูกต้องเชื่อฟังพ่อแม่ เป็นต้น^{๓๔}

ปภาณี ฐิติวัฒนา ได้ให้ความหมายของคำว่าบทบาทไว้ หมายถึง การที่บุคคลปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของตน ในสถานภาพที่ตนมีอยู่รวมทั้งคุณสมบัติส่วนตัวของบุคคล บทบาทของบุคคล จึงแตกต่างกันออกไปตามลักษณะของสถานภาพ และลักษณะอุปนิสัย ความคิดความรู้ความสามารถ มุมเหตุจูงใจ การอบรม ความพอใจ รวมทั้งสภาพทางกายและจิตใจ^{๓๕}

พัทยา สายหนู ได้ให้ความหมายของบทบาทไว้ว่า “บทบาท” คือ การกระทำต่าง ๆ ตามบทที่กำหนดไว้ให้ผู้แสดงต้องทำ ครอบคลุมที่ยังอยู่ใน “บท” นั้น เปรียบได้เหมือน “บท” ของตัวละครที่กำหนดให้ผู้แสดงในละครเรื่องนั้น ๆ เป็นตัวอะไร มีบทบาทที่จะต้องแสดงอย่างไร^{๓๖}

ไพบุลย์ ช่างเรียน ได้ให้ความหมายของคำว่าบทบาทไว้ว่า “บทบาท” หมายถึง แบบแผนของพฤติกรรมของมนุษย์ซึ่งดำรงอยู่ในสังคม โดยแบบแผนดังกล่าว จะสืบเนื่องและเกี่ยวข้องกับบรรทัดฐาน (Norms) ขนบธรรมเนียมประเพณีทางสังคม ดังนั้น แบบแผนของพฤติกรรมของมนุษย์จึงเกี่ยวเนื่องกับสิทธิและหน้าที่ตามตำแหน่งทางสังคมที่สังคมคาดหวังหรือกำหนดไว้ บทบาทตามอุดมคติหรือบทบาทตามการคาดหวัง ก็คือบทบาทที่อยู่ในระดับของความคิดส่วนบุคคลเท่านั้น คือคิดว่าจะกระทำหรือแสดงพฤติกรรมตอบสนองต่อสิ่งเร้าอย่างไร แต่ยังไม่ได้กระทำจริง ๆ ส่วน

^{๓๓} ฉลอง มาปรีดา, **คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร**, (กรุงเทพมหานคร: โอ เดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔.

^{๓๔} ณรงค์ เส็งประชา, **มนุษย์กับสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: โอ เอส พริ้งติ้ง เฮ้า, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓๕.

^{๓๕} ปภาณี ฐิติวัฒนา, **สังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๖๗.

^{๓๖} พัทยา สายหนู, **กลไกของสังคม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕), หน้า ๔๗.

บทบาทที่ปรากฏจริงหรือพฤติกรรมบทบาทนั้นเป็นบทบาทที่อยู่ในระดับของการกระทำจริง ไม่ใช่เพียงระดับความคิดเท่านั้น^{๓๗}

สมบัติ ชำรงธัญวงศ์ ได้ให้ความหมายของบทบาทไว้ว่า “บทบาท” หมายถึง หน้าที่ที่สำคัญในการปกครองรัฐ โดยเฉพาะบทบาทหน้าที่ในการบัญญัติกฎหมายและบังคับใช้กฎหมาย กฎหมายที่ดีต้องส่งเสริมการมีชีวิตที่ดีของมนุษย์ ดังนั้นการบัญญัติกฎหมายจึงควรเป็นหน้าที่ของปราชญ์ ซึ่งหมายความว่า ปราชญ์ควรทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองที่เรียกว่า ราชาปราชญ์^{๓๘}

สมพงษ์ เกษมสิน ได้ให้ความหมายของบทบาทไว้ว่า หมายถึงการประพฤติปฏิบัติตามลัทธิที่ได้กำหนดไว้^{๓๙}

จากการที่ได้มีนักวิชาการได้อธิบายและให้ความหมายของคำว่าบทบาท สามารถสรุปได้ว่าบทบาท หมายถึง การกระทำตามหน้าที่ของตนเอง ให้เหมาะสมกับความรับผิดชอบนั้น ๆ เช่นบทบาทผู้นำโดยธรรม หมายถึง ผู้ทำหน้าที่นำบุคคลในปกครองให้ตั้งอยู่ในเบญจศีลและเบญจธรรม ฯลฯ

๒.๒.๒ ความหมายของผู้นำ

คำว่า “ผู้นำ” ในทางพระพุทธศาสนามีความสำคัญมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำสูงสุดในสมัยพุทธกาลก็คือ พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดาของเหล่าพุทธบริษัททั้งหลาย “ไวพจน์อย่างหนึ่งที่เรียกพระพุทธเจ้าก็คือ นายก ซึ่งแปลว่า ผู้นำ”^{๔๐} ความเป็นผู้นำของพระพุทธเจ้า มีฐานะอีกอย่างหนึ่ง คือ โลกนาถะ แปลว่า ที่พึ่งของชาวโลก^{๔๑} กล่าวโดยพิสดาร หมายถึง พระพุทธเจ้า และพระนราศกะทั้งหลาย ผู้ประทับนั่งแล้วบนชัชชยะบรรลึงก์ ทรงพิชิตพญามาราราช ผู้พร้อมด้วยเสนาราชพาหนะแล้วเสวยอมตรส คือพระอรียสังจักรมทั้งสี่ประการ เป็นผู้นำสรรพสัตว์ทั้งหลาย

^{๓๗} ไพบูลย์ ช่างเขียน, สังคมการเมืองและการปกครองไทย, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗), หน้า ๑๕.

^{๓๘} สมบัติ ชำรงธัญวงศ์, การเมืองแนวความคิดและพัฒนา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เสมาธรรม, ๒๕๔๔), หน้า ๒๕.

^{๓๙} สมพงษ์ เกษมสิน, การบริหารที่ประสบความสำเร็จ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๔), หน้า ๕๖.

^{๔๐} พระมหาสุบัตถิต สุปณฺธิโต (จันทร์สว่าง), “ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของนางประชาบดีโคตมี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑.

^{๔๑} พระมหารุ่งโรจน์ ธมฺมภูริ (ศิริพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑.

ให้ข้ามจากกิเลสและกองทุกข์^{๔๒} อย่างไรก็ตาม ในการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ ทรงตรวจดูอุปนิสัยและอริยาสัยของผู้ฟังก่อน แล้วจึงแสดงธรรม สำหรับผู้ที่สร้างบารมีมาน้อยพระองค์ก็แสดงธรรมให้ผู้นั้นได้รับความสุขจากการครองเรือน หากเป็นผู้มีบุญบารมีมากพอสามารถตรงตามได้ ก็บรรลุอริยบุคคลไปตามลำดับ

ได้มีผู้ให้นิยามความหมายของคำว่า “ผู้นำ” ไว้ดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” คือบุคคลที่จะมาช่วยประสาน ช่วยให้มีหมู่คณะ หรือคนทั้งหลายรวมกันไม่ว่าจะเป็นการอยู่รวมกัน หรือทำการร่วมกันก็ตามให้พากันไปด้วยดี สู่จุดหมายที่ตั้งใจ^{๔๓}

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ได้อธิบายความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” มาจากคำว่า ประมุข มาจาก ปะ แปลว่า ทั้งหมดทั้งสิ้น มุขะ = หน่วยออกหน้าทั้งหมดทั้งสิ้น มันก็คือลักษณะของผู้นำนั่นเอง ถือเอาความหมายของคำว่า ผู้นำให้ถูกต้อง ไม่จำเป็นจะต้องเป็นคำเลวร้าย ซึ่งผู้นำแบบทรราชนั้นเป็นอีกความหมายหนึ่ง เดียวนี้ผู้นำเอาอย่างสัตบุรุษอย่างผู้มีคุณธรรม เป็นผู้นำประมุขะ มันไม่มีทางจะแปลเป็นอย่างอื่นได้ นอกจากแปลว่าผู้นำ^{๔๔}

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” คือผู้ชักพาให้คนอื่นเคลื่อนไหวก้าวหรือกระทำการในทิศทางที่ผู้นำกำหนดไว้ หลายคนมีบทบาทเป็นผู้นำกันอยู่แล้ว เช่น เป็นผู้นำองค์กร ผู้นำสมาคม ผู้นำวัด และแม้กระทั่งหัวหน้าครอบครัวก็จัดว่าเป็นผู้นำ^{๔๕}

พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” คือผู้ที่จะต้องทำให้ประชาชนเกือบทั้งหมดลุกขึ้นมาเป็นผู้ประกอบการที่มีศักยภาพ ในการพัฒนาตัวเอง พัฒนาสังคม พัฒนาประเทศชาติ^{๔๖}

^{๔๒} พระครูอรุณธรรมรังสี (เอี่ยม สิริวณฺโณ), มนต์พิธิ สำหรับพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนทั่วไป, พระคาถาชินบัญชร, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๘.

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๑.

^{๔๔} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), โขคดีมีโอกาสได้ตามรอยพระพุทธบาท โดย ทศพิชราชธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๗-๔๘.

^{๔๕} พระมหาสุบัตินที สุปณฺฑิต (จันทร์สว่าง), “ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของนางประชาบดีโคตมี”, หน้า ๕.

^{๔๖} พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), ภาวะผู้นำ จากเนลสัน มันเดลา ถึง โอบามา แห่งทำเนียบขาว, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิมุตตยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๗.

พระมหารุ่งโรจน์ ธรรมภุมมเมธี (ศิริพันธ์) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” คือผู้มีอำนาจหน้าที่ มีอิทธิพลเหนือผู้อื่น และสามารถนำผู้อื่นไป โดยที่ผู้อื่นเชื่อใจ ให้ความไว้วางใจ พร้อมทั้งให้ความร่วมมือโดยไม่ขัดขวาง และมีความมั่นใจในตัวผู้นำอย่างจริงจัง ผู้นำต้องสามารถดึงความสามารถของผู้อื่นมาใช้ ในการดำเนินการงานของกลุ่มหรือองค์การบรรลุผลสำเร็จ เมื่อนำได้ดีก็จะเป็นที่พึ่งของคนอื่น เป็นที่พึ่งของชุมชน จนกระทั่งเป็นที่พึ่งของมวลมนุษยชาติต่อไป^{๔๗}

พระมหาสุภัตติศ สุปณฺฑิต (จันทร์สว่าง) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” คือผู้ที่ได้รับการยกย่องจากกลุ่มชน ผู้ดำรงตำแหน่ง มีอำนาจอิทธิพลแสดงบทบาทหน้าที่ช่วยให้บุคคลทั้งหลายร่วมมือกัน^{๔๘}

พระสมชาย ปโยโค (ดำเนิน) ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” บุคคลที่มีบารมี และมีบทบาทรวมทั้งมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น สามารถชักจูงสั่งการหรือชี้นำบุคคลอื่น ช่วยทำกิจการงานต่าง ๆ ของตนให้บรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ด้วยความเต็มใจ^{๔๙}

เจษฎา บุญมาโฮม ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” หมายถึงคนที่ได้รับการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการให้มีตำแหน่งเป็นหัวหน้า มีอำนาจหน้าที่รับผิดชอบต่อหน่วยงานหนึ่ง ๆ ในองค์กร^{๕๐}

ชะเวง เกิดเกลี้ยง ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” หมายถึง ผู้มีหน้าที่ชี้แนะสั่งการ และช่วยเหลือให้พนักงานสามารถปฏิบัติงานได้สำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตั้งไว้^{๕๑}

^{๔๗} พระมหารุ่งโรจน์ ธรรมภุมมเมธี (ศิริพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑.

^{๔๘} พระมหาสุภัตติศ สุปณฺฑิต (จันทร์สว่าง), “ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของนางประชาศิริโคตมิ”, หน้า ๑๖.

^{๔๙} พระสมชาย ปโยโค (ดำเนิน), “การประยุกต์ใช้สัมมาวาจาเพื่อบริหารงานของผู้นำ”, ใน บทความนำเสนอวิชาโลก, รวบรวมจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

^{๕๐} เจษฎา บุญมาโฮม, ทิศทางการปกครองของท้องถิ่นไทย, (กรุงเทพมหานคร : กรมการปกครองกระทรวงมหาดไทย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๘๕.

^{๕๑} ชะเวง เกิดเกลี้ยง, “ภาวะผู้นำที่มีต่อประสิทธิผลของหน่วยธุรกิจครัวการบิน บริษัทการบินไทยจำกัด (มหาชน)”, วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒.

นันทวรรณ อิศรานูวัฒน์ชัย ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” หมายถึง บุคคลที่ได้รับการยอมรับจากผู้อื่นทั้งภายในและภายนอกองค์กร เป็นบุคคลที่สามารถกำหนดทิศทางความอยู่รอดขององค์กร และเป็นผู้ประสานงานให้กิจกรรมต่าง ๆ ในองค์กรดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพตามเป้าหมายของวิสัยทัศน์ที่กำหนดไว้^{๕๒}

ศิริวรรณ เสรีรัตน์ และคณะ ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” หมายถึง บุคคลซึ่งมีผู้ตามและมีอิทธิพลที่จะทำให้ผู้ตามช่วยกันกำหนดวัตถุประสงค์และบรรลุวัตถุประสงค์นั้นหรือเป็นบุคคลที่ทำให้องค์กรประสบความสำเร็จโดยใช้อิทธิพลจูงใจผู้อื่นให้ปฏิบัติตาม ผู้นำเป็นผู้ตัดสินใจ กำหนดปัญหา วางแผนและรับผิดชอบต่อความอยู่รอดหรือการพัฒนาขององค์กรนอกจากนั้นแล้วผู้นำยังมีส่วนทำให้เกิดวิสัยทัศน์ขององค์กร รวมทั้งสามารถใช้อำนาจหรืออิทธิพลต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมเพื่อนำกลุ่มประกอบกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง^{๕๓}

สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์ ได้ให้ความหมายผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” คือบุคคลที่ได้รับมอบหมายซึ่งอาจโดยการเลือกตั้งหรือแต่งตั้งและเป็นที่ยอมรับของสมาชิกให้มีอิทธิพลและบทบาทเหนือกลุ่มสามารถที่จะจูงใจชักนำ หรือชี้นำให้สมาชิกของกลุ่มรวมพลังเพื่อปฏิบัติการกิจต่าง ๆ ของกลุ่มให้สำเร็จ^{๕๔}

สุรศักดิ์ ม่วงทอง ได้ให้ความหมายผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” คือ บุคคลใดก็ตามที่มีอิทธิพลเหนือคนอื่นในกลุ่ม หรือมีบทบาทสำคัญในการนำกลุ่มไปสู่ความสำเร็จตามเป้าหมายในการทำงาน ผู้นำอาจเป็นคน ๆ เดียวกับผู้บริหารก็ได้ ดังนั้น ในกลุ่มหรือองค์กรหนึ่ง ๆ อาจมีผู้นำหลายคน นอกเหนือไปจากผู้บริหาร หรือหัวหน้าซึ่งเป็นผู้นำโดยตำแหน่ง เป็นต้น^{๕๕}

อภิพัฒน์ ใจเพชร ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” หมายถึง บุคคลที่ได้รับการเลือกอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการให้มีตำแหน่งหน้าที่รับผิดชอบหน่วยงานต่าง ๆ โดยได้รับการ

^{๕๒} นันทวรรณ อิศรานูวัฒน์ชัย, “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔.

^{๕๓} ศิริวรรณ เสรีรัตน์และคณะ อ้างในสุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์, ภาวะผู้นำ : ศาสตร์และศิลป์สู่ความเป็นผู้นำที่สมบูรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรวิวัฒน์, ๒๕๔๓), หน้า ๑๒.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

^{๕๕} สุรศักดิ์ ม่วงทอง, “พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ : ศึกษาเฉพาะกรณีผู้นำผู้ใหญ่บ้านจังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๕๕.

เลือกและได้รับการยอมรับจากสมาชิกภายในกลุ่มอาจจะมาจากการเลือกหรือแต่งตั้ง มีความสามารถในการที่จะทำให้งิจกรรมของกลุ่มสำเร็จตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้^{๕๖}

อานันท์ ปันยารชุน ได้ให้ความหมายของผู้นำไว้ว่า “ผู้นำ” ไม่ใช่ผู้ที่จะนำคนอื่น แต่ผู้นำที่ดี คือ ผู้นำที่มีคนอื่นอยากเดินตาม^{๕๗}

จากการที่มันักวิชาการทั้งหลายให้นิยามความหมายไว้แล้วนี้ สามารถสรุปได้ว่า “ผู้นำ” คือ ผู้ที่ได้รับการยอมรับ ได้รับการยกย่องจากกลุ่มชน หรือได้รับเลือกอย่างเป็นทางการให้เป็นหัวหน้าของประชาชน เป็นผู้ที่ออกหน้าประชาชนในการช่วยให้บุคคลทั้งหลายหรือกลุ่มชนร่วมมือกัน และนำพาประชาชนไปสู่จุดหมายที่ถูกต้องดีงาม

๒.๒.๓ ความหมายของภาวะผู้นำ

ภาวะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญอย่างยิ่งในการบริหารงาน โดยหน้าที่ผู้บริหารมีบทบาทเป็นผู้นำโดยเป็นจตุรพลังและเป็นตัวแทนของทุกคนในหน่วยงาน ความสามารถและลักษณะของผู้นำมีส่วนสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดต่อคุณภาพและคุณค่าขององค์การ ผู้นำมิใช่เพียงการมีความรู้ดี ทำงานด้วยความสามารถเฉลียวฉลาดเท่านั้น แต่จะต้องมีสัมพันธภาพที่ดีต่อผู้ร่วมงาน และเป็นผู้ที่สามารถแนะผู้ร่วมงานให้ใช้ความสามารถของแต่ละคนทำงานให้เกิดผลสำเร็จได้ด้วย ในยุคก่อนนั้นมีคำที่แสดงภาวะผู้นำ เช่น หัวหน้า ประมุข ราชา พญา เป็นต้น^{๕๘} ภาวะผู้นำ เป็นปรากฏการณ์สากลของมนุษยชาติ เกิดขึ้นพร้อม ๆ กับสังคมมนุษย์ ทุกสังคมไม่ว่าสังคมที่เจริญและหรือสังคมที่ด้าหลัง กลุ่มใหญ่หรือกลุ่มเล็กต่างมีผู้นำทั้งสิ้น ภาวะผู้นำ เป็นการมองในด้านคุณสมบัติหรือลักษณะภายในตัวของบุคคลที่มีตำแหน่งเป็นผู้นำ

โดยที่มีผู้ให้นิยามความหมายของ “ภาวะผู้นำ” ไว้ดังนี้

^{๕๖} อภิพัฒน์ ใจเพชร, “บทบาทของผู้นำในการพัฒนาพื้นที่ภายใต้นโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ตำบลบ่อตาโล่ อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕.

^{๕๗} อานันท์ ปันยารชุน, “ผู้นำ คือผู้ที่คนอื่นอยากเดินตาม,” ใน ผู้นำ, สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และ สุทธิลักษณ์ สติตะสิริ บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔.

^{๕๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ภาวะผู้นำ, หน้า ๑๕.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้นิยามความหมายของภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง คุณสมบัติ เช่น สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากันไปสู่จุดหมายที่ตั้งใจ^{๕๕}

พระมหาอาคม ปญฺญชโร (บุญยัง) ได้ให้นิยามความหมายภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” เป็นศิลปะหรือความสามารถของบุคคลคนหนึ่ง ที่จะใช้จิตใจหรือใช้เป็นแนวทางในการแสดงออกถึงความมีบารมี หรือมีอำนาจเหนือบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชา เพื่อปฏิบัติการและอำนาจการโดยใช้กระบวนการสื่อความหมาย หรือการติดต่อสื่อสารซึ่งกันและกันกับตนในการดำเนินกิจการต่าง ๆ จนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้ซึ่งการดำเนินการนั้นจะเป็นไปในทางที่ดีหรือชั่วก็ได้^{๕๖}

พระมหารุ่งโรจน์ ธมฺมฐฐเมธี (ศิริพันธ์) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” คือ ศิลปะในการนำและจูงใจผู้ร่วมงาน ผู้ใต้บังคับบัญชาในแต่ละคนให้ทำงานด้วยความเต็มใจและกระตือรือร้น เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มและองค์กร^{๕๗}

พระมหาสุบัตติ สุปญฺชิตโต (จันทร์สว่าง) ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” คือ คุณสมบัติ หรือศิลปะและความสามารถในการนำและจูงใจผู้ร่วมงาน ผู้ใต้บังคับบัญชาแต่ละคนให้ทำงานด้วยความเต็มใจและกระตือรือร้น เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มและองค์กรที่ได้กำหนดไว้^{๕๘}

กวี วงศ์พูน ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง ความสามารถ ความเชื่อมั่นในตนเอง ความสามารถในการจูงใจผู้อื่น ความสามารถในการสื่อความหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ล้วนแต่เป็นลักษณะสำคัญของผู้นำ ในวงธุรกิจ ผู้นำและนักธุรกิจมืออาชีพจะต้องมีความรับผิดชอบ มีความสำนึก ความถูกต้อง ความซื่อสัตย์และความมีวินัยคอย

^{๕๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), ผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มิติน, ๒๕๕๑), หน้า ๓.

^{๕๖} พระมหาอาคม ปญฺญชโร (บุญยัง), “ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนต่อการพัฒนา วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน : กรณีศึกษาวัดในเขตจังหวัดพัทลุง”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๖), หน้า ๒.

^{๕๗} พระมหารุ่งโรจน์ ธมฺมฐฐเมธี (ศิริพันธ์), “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา เถรวาท”, หน้า ๑๔.

^{๕๘} พระมหาสุบัตติ สุปญฺชิตโต (จันทร์สว่าง), “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา เถรวาท”, หน้า ๑๕.

ควบคุมให้ได้อย่างเคร่งครัด ผู้นำจะต้องมีการตัดสินใจที่ดี มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีบุคลิกที่สามารถเข้ากับผู้อื่นได้ดี^{๖๓}

กิติ ตยัคคานนท์ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง ศิลปะหรือความสามารถของบุคคลคนหนึ่ง ที่จะจูงใจหรือใช้อิทธิพลต่อบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นผู้ร่วมงานหรือผู้ใต้บังคับบัญชา ในสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการและอำนวยความสะดวก กระบวนการสื่อความหมาย หรือการติดต่อกันและกันให้ร่วมใจกับตนในการดำเนินการจนกระทั่งบรรลุผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ การดำเนินการจะเป็นไปในทางดีหรือชั่วก็ได้^{๖๔}

คุณวุฒิ คนฉลาด ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง เรื่องเกี่ยวกับการใช้อิทธิพล ซึ่งเป็นอำนาจภายในตัวของผู้นำ เช่น ความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ บุคลิกภาพ คุณธรรม ซึ่งเป็นอำนาจจริงๆ ที่เขามีอยู่และอำนาจที่บุคคลนั้น ได้รับจากการที่ดำรงตำแหน่งซึ่งเป็นอำนาจการยอมรับจากกลุ่ม แสดงพฤติกรรมให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน เกิดแรงกระตุ้นภายในกลุ่ม ทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ทางสังคม สามารถเปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์และนำไปสู่เป้าหมายขององค์กร^{๖๕}

ทรงวิทย์ แก้วศรี ได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” มีความหมายที่สำคัญ ๓ ประการด้วยกันคือ ๑) ความสามารถของหัวหน้าที่จะต้องเป็นผู้นำ คือมีความสามารถนำลูกน้องหรือผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาให้ปฏิบัติงานเป็นผลสำเร็จตามเป้าหมายได้ ๒) ความสามารถของหัวหน้าที่จะต้องเอาชนะจิตใจของลูกน้อง ซึ่งเป็นแรงจูงใจสมัครใจ และเต็มใจร่วมมือกันปฏิบัติงานให้ลุล่วงไปด้วยดี ๓) ความสามารถของหัวหน้าที่จะต้องบากบั่นฟันฝ่าอุปสรรคในการนำ^{๖๖}

ธนสวัสดิ์ คงสระบัว ได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง คุณลักษณะของความเป็นผู้นำที่ดีในทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความสำคัญกับการเป็นผู้นำที่ดีนั้นไว้

^{๖๓} กวี วงศ์พูน, ภาวะผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท บี.เค.อินเตอร์พรีน จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓ - ๔๘.

^{๖๔} กิติ ตยัคคานนท์, เทคนิคการสร้างผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เปลวอักษร), ๒๕๔๓), หน้า ๒๒.

^{๖๕} คุณวุฒิ คนฉลาด, ภาวะผู้นำ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (ชลบุรี: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๐), หน้า ๑๗-๑๘.

^{๖๖} ทรงวิทย์ แก้วศรี, “การศึกษาวิเคราะห์วิถีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”, หน้า ๔๕.

โดยผู้นำที่ดีจะต้องประพฤติปฏิบัติด้วยธรรมและตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต ฯลฯ อันจะนำมาซึ่งการอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุขของสมาชิกในองค์กรหรือชุมชน^{๖๓}

นันทวรรณ อิศรานุวัฒน์ชัย ได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง คุณสมบัติของผู้นำที่ดีนั้นควรเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในการทำงาน และมีทักษะด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะทำให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงาน ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่องค์กรนั้น^{๖๔} ภาวะผู้นำในทางพระพุทธศาสนา “ได้อาศัยธรรมเป็นปัจจัยสำคัญในการบริหารจัดการกิจการงานทุกอย่างให้บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ เพื่อประโยชน์สุขแห่งหมู่คณะ องค์กร สังคมอย่างมั่นคง และยั่งยืนตลอดไป”^{๖๕}

เนติธร สอนขำ ได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง คุณสมบัติที่ผู้นำพึงมี และแนวทางปฏิบัติที่ผู้นำพึงคว้าน หรือปฏิบัติให้เกิดประโยชน์และความสุขแก่มหาชนในขณะนั้น^{๖๖}

รังสรรค์ ประเสริฐศรี ได้ให้ความหมายของภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง กระบวนการในการใช้อิทธิพลที่มีต่อการดำเนินงานของกลุ่ม ให้บรรลุวัตถุประสงค์ขององค์กรและมีการจงใจให้เกิดพฤติกรรมในการทำงาน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ ตลอดจนใช้อิทธิพลให้กลุ่มดำรงไว้ซึ่งวัฒนธรรมของตน^{๖๗}

วรภาส ประสมสุข และนิพนธ์ กิณวงศ์ ได้ให้ความหมายของ ภาวะผู้นำไว้ว่า “ภาวะผู้นำ” หมายถึง ปราบจรรยาที่บุคคลหนึ่งเรียกว่าผู้นำสามารถให้คนอื่น ๆ ปฏิบัติงานตามที่

^{๖๓} ธนวัฒน์ คงสระบัว, “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ตามหลักพระพุทธศาสนาของผู้นำชุมชนตามความเห็นของประชาชน : กรณีศึกษาชุมชนตำบลบางรักน้อย อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี”, ใน *บทความทางวิชาการ*, รวบรวมจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๓๒๖.

^{๖๔} นันทวรรณ อิศรานุวัฒน์ชัย, “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”, หน้า ๑๗.

^{๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

^{๖๖} เนติธร สอนขำ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องภาวะผู้นำในคัมภีร์พุทธทศนิกาย”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า (ก).

^{๖๗} รังสรรค์ ประเสริฐศรี, *ภาวะผู้นำ*, (กรุงเทพมหานคร : ธนัชการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒.

ต้องการได้ โดยการปฏิบัติงานนั้น ผู้ปฏิบัติงานมีความเต็มใจหรือสมัครใจที่จะทำ ซึ่งอาจเกิดจากความเชื่อถือในตัวผู้นำนั้น ๆ^๒

จากการที่นักวิชาการทั้งหลายได้ให้นิยามความหมายมาแล้วนี้สรุปได้ว่า “ภาวะผู้นำ” คือ คุณสมบัติหรือลักษณะของผู้นำ เช่น สติปัญญา ความรู้ความสามารถ ที่นำมาผนวกเข้ากับหลักธรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการนำพาหมู่คณะ และประชาชนไปสู่จุดหมายที่ถูกต้องดีงาม

๒.๒.๔ ความสำคัญของผู้นำ และลักษณะแห่งการเป็นผู้นำที่ดี

ในข้อนี้จะได้นำเสนอความสำคัญและคุณลักษณะแห่งผู้นำที่ดี มาอธิบายดังต่อไปนี้

๒.๒.๔.๑ ความสำคัญของผู้นำ

พระพุทธศาสนาได้ให้ความสำคัญกับผู้นำมาก เนื่องจากผู้นำคือผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ ในการนำพาหมู่คณะ เพื่อให้ไปสู่เป้าหมาย หรือจุดมุ่งหมายที่วางไว้ หากผู้นำมีความเพียบพร้อมด้วย เพียบพร้อมด้วยคุณธรรมหรือมีคุณสมบัติแห่งการเป็นผู้นำที่ดี ก็ย่อมจะนำพากิจการงานของหมู่คณะ ส่วนรวมให้ไปสู่ความสำเร็จที่ดีงาม บรรลุถึงจุดมุ่งหมายวางไว้ จะเห็นได้ว่าการเป็นผู้นำนั้นเป็นเรื่องง่าย แต่การเป็นผู้นำที่ดีนั้นเป็นเรื่องยาก หากผู้นำที่ขาดคุณลักษณะที่ดี ย่อมเป็นผู้ที่ไร้ความสามารถ ไม่อาจจะนำพาหมู่คณะไปถึงจุดมุ่งหมายที่วางไว้ ความสำคัญของผู้นำในทัศนะพระพุทธศาสนาเป็นการเน้นในมิติแห่งจริยธรรมของผู้นำ คือ ถ้าหากผู้นำไม่ประพฤติธรรม ผู้ตามก็จะไม่ประพฤติธรรมด้วย แต่ถ้าหากผู้นำประพฤติธรรม ผู้ตามก็จะประพฤติธรรมตามด้วยเช่นกัน ดังที่มีพระพุทธพจน์รับรองอีกว่า

...ภิกษุทั้งหลาย ในเวลาที่พระราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม แม้พวกข้าราชการก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกข้าราชการไม่ตั้งอยู่ในธรรม แม้พราหมณ์และคหบดีก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคหบดีไม่ตั้งอยู่ในธรรม แม้ชาวนิกมและชาวชนบทก็ไม่ตั้งอยู่ในธรรม...^๓

...ในเวลาที่พระราชาตั้งอยู่ในธรรม แม้พวกข้าราชการก็ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพวกข้าราชการตั้งอยู่ในธรรม แม้พราหมณ์และคหบดีก็ตั้งอยู่ในธรรม เมื่อพราหมณ์และคหบดีตั้งอยู่ในธรรม แม้ชาวนิกมและชาวชนบทก็ตั้งอยู่ในธรรม...^๔

^๒ วรภาส ประสมสุข และนิพนธ์ กินาวงศ์, “หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม”, วารสารศึกษาศาสตร์, ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๒, (พฤศจิกายน ๒๕๔๘ - มีนาคม ๒๕๕๐) : ๖๘.

^๓ ไม่ตั้งอยู่ในธรรม หมายถึง เก็บพลีเกิน ๑๐ ส่วน และลงอาชญาเกินความคิด ; อง.จตุกก.อ. (บาลี) - ๒/๓๐/๓๕๗.

^๔ คุรยละเอียดยใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๐/๑๑ - ๑๑๕.

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ผู้นำในระดับสูง ย่อมจะมีความสำคัญในลักษณะความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อจิตใจและการกระทำของผู้ตามในระดับล่าง คือ หากผู้นำประพฤติธรรม แต่ผู้ตามไม่ประพฤติธรรม และทำผิดต่อกฎหมายบ้านเมือง ผู้นำก็ย่อมจะลงโทษได้ ดังนั้น ผู้นำจึงต้องประพฤติตนให้อยู่ในหลักธรรม มีธรรมเป็นเครื่องนำพาไปสู่จุดมุ่งหมายที่พึงงาม บุคคลที่ประพฤติเป็นธรรมเท่านั้นที่จะได้รับเลือกให้เป็นผู้นำ การตั้งอยู่ในธรรมของผู้นำจึงมีความสำคัญในด้านการปกครองเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจระหว่างผู้นำกับผู้ปกครอง เมื่อผู้นำมีธรรม ราษฎรผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองก็ย่อมยึดถือธรรมตามผู้นำเป็นแบบอย่าง ตั้งคัมภีร์ปราศจากทุกข์

จะเห็นได้ว่า มนุษย์โดยธรรมชาติมีความแตกต่างหลากหลายทั้งทางสติปัญญาและทางกาย การดำรงอยู่ของสังคมมนุษย์ภายใต้เงื่อนไขของธรรมชาติที่ปราศจากกฎระเบียบ ผู้บริหารและตุลาการอาจทำให้สังคมมนุษย์เต็มไปด้วยสภาวะอันน่าสะพรึงกลัวอันเกิดขึ้นจากความขัดแย้งในหมู่สมาชิกด้วยกันเอง เพื่อจัดความขัดแย้งและความน่าสะพรึงกลัวให้หมดไป จึงเกิดความจำเป็นในการจัดระเบียบของสังคมขึ้น เพื่อเป็นบรรทัดฐานในการปฏิบัติ เพื่อการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข^{๓๕} ผู้นำจึงมีความสำคัญในฐานะที่จะต้องมาเป็นผู้จัดระเบียบของสังคม ให้มนุษย์หรือคนในสังคมอยู่ร่วมกัน ได้อย่างมีความสุข แต่สิ่งที่น่าสะพรึงกลัวคือ ถ้าหากผู้นำไม่ประพฤติธรรม หลอกลวง เหวี่ยงเอาเปรียบ กดขี่หมิ่นเหม่งผู้อยู่ในระดับล่าง ผู้นำก็ไม่สามารถที่จะครองจิตใจหรือเอาชนะจิตใจของผู้อยู่ในระดับล่างได้ นอกจากนี้แล้ว ผู้ได้ปกครองหรือผู้ตามก็จะไม่มีความสุขจิตใจที่จะยำเกรงต่อผู้นำได้ทั้งยังเป็นสาเหตุให้ผู้ตามประพฤติผิดได้เช่นเดียวกัน เมื่อผู้นำที่ไม่ประพฤติธรรมก็ย่อมไม่อาจลงโทษผู้ตามได้ หากจะลงโทษก็ถือว่าไม่มีความชอบธรรมในอันที่จะลงโทษเรื่องเช่นนี้มีตัวอย่างแล้ว ดังที่มีปรากฏอยู่ในอัมมิกสูตรว่า

...ความแปรเปลี่ยนและความคงที่สมำเสมอของธรรมชาติด้วย และมีผลเนื่องมาถึงการดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วย กล่าวคือ เมื่อมนุษย์ทั้งหลาย (ชาวนิกมและชาวชนบท) ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หมู่ดาว คีรีวัน เดือน ปี ฤดูแล้ง ลม ก็เกิดความแปรปรวน ทำให้เทวดาขัดเคืองใจ ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ทำให้ข้าวกล้าไม่ออกรวงสุกพร้อมกัน...

...มนุษย์ทั้งหลายเมื่อได้บริโภคข้าวสุกไม่พร้อมกัน ก็ทำให้มีอายุสั้น ผิพรรณทราม ไม่มีกำลัง และมีความเจ็บป่วยตามมา แต่ถ้ามมนุษย์ทั้งหลายตั้งอยู่ในธรรม ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ หมู่ดาว คีรี วัน เดือน ปี ฤดูแล้ง ลม ก็หมุนเวียนไปสมำเสมอ ทำให้เทวดาไม่ขัดเคืองใจ ฝนก็ตก

^{๓๕} สมบัติ ธีรวงศ์, การเมือง แนวคิดและการพัฒนา, หน้า ๑๘.

ต้องตามฤดูกาล ทำให้ข้าวกล้าออกรวงสุกพร้อมกัน มนุษย์ทั้งหลายเมื่อได้รับวิโรคน้ำข้าวสุกพร้อมกัน ก็ทำให้มีอายุยืน ผิวพรรณผ่องใส มีกำลัง และมีความเจ็บป่วยน้อย...^{๑๖}

จะเห็นได้ว่า ในอัมมิกสูตร ได้กล่าวถึง พฤติกรรมของผู้นำมีอิทธิพลส่งผลให้มนุษย์ทั้งหลายมีความลำบากและความสบายในการดำรงชีวิต โดยเฉพาะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงหรือความคงที่ของชนชาตินั้นเป็นเรื่องยากที่จะทำความเข้าใจได้ ในพระสูตรนี้ถ้าหากวิเคราะห์ในมิติของการเมืองการปกครอง ก็อาจอธิบายได้ว่า หากผู้นำประเทศและคณะผู้บริหารชาดความสามารถในการบริหาร ทั้งไม่บริหารบ้านเมืองตามหลักนิติธรรม ชาวเมืองก็จะเป็นอยู่ลำบาก เพราะเศรษฐกิจไม่ดี ทำให้มีรายได้น้อย เมื่อไม่พออยู่พอกิน ผิวพรรณก็ทราม ไม่มีกำลัง สุขภาพไม่ดี และเจ็บไข้ได้ป่วยมาก แต่ถ้าผู้นำประเทศและคณะมีความสามารถในการบริหาร ก็จะทำให้เศรษฐกิจของประเทศดี ประชาชนมีความเป็นอยู่ดี สุขภาพก็จะดีตามด้วย

ประการสำคัญ ผู้นำจะต้องมีเหตุผล เพราะการรู้เหตุ รู้ผล เป็นเรื่องที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับความเป็นผู้นำ ผู้นำจะต้องฟังเหตุ ฟังผลจากผู้อื่น ยอมรับคำติชม และต้องปรับปรุงแก้ไขตัวเองตลอดเวลา ความเสื่อมหรือความเจริญของหมู่คณะจะขึ้นอยู่กับผู้นำมีเหตุผลหรือไม่ ดังที่พระพุทธองค์ได้ทรงเปรียบเทียบพระภิกษุผู้ที่จะข้ามถึงฝั่ง คือ พระนิพพาน ด้วยนายโคบาลผู้ต้อนโคข้ามฝั่ง ซึ่งนายโคบาลนั้นมีทั้งผู้ที่มีความฉลาดใคร่ครวญในเหตุผล และผู้ไม่มีการใคร่ครวญอย่างมีเหตุผลหรือจุดหมาย ดังปรากฏในจูฬโคบาลสูตรว่า

...ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว นายโคบาลชาวมคธผู้มีมาแล้ว นายโคบาลชาวมคธผู้มีปัญญาทราม ไม่คำนึงถึงฤดูสารทในเดือนท้ายฤดูไม่ตรวจตรา คูฝั่งแม่น้ำคงคาข้างนี้ เริ่มต้นฝูงโคข้ามไปฝั่งวิเทหรัฐฟากโน้นโดยไม่ถูกท่าเลย ทันใดนั้น ฝูงโคได้ว่ายเวียนวนในท่ามกลางกระแสน้ำคงคา ถึงความวอดวายเสียที่ตรงนี้เอง ข้อนี้เป็นเพราะเหตุไร...

...ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะที่นายโคบาลชาวมคธ ผู้มีปัญญาทราม ไม่นึกถึงฤดูสารทในเดือนท้ายฤดูฝน ไม่ตรวจตราคูฝั่งแม่น้ำคงคาข้างนี้ เริ่มต้นฝูงโคให้เข้าไปฝั่งวิเทหรัฐฟากโน้นโดยไม่ถูกท่าเลย ภิกษุทั้งหลาย สมณะหรือพราหมณ์ พวกใด พวกหนึ่งที่ไม่ฉลาดต่อโลกนี้ ไม่ฉลาดต่อโลกหน้า ไม่ฉลาดต่อสิ่งได้อานามาร ไม่ฉลาดต่อสิ่งเหนื่อานามาร ไม่ฉลาดต่อสิ่งได้อานามมฤตยู ไม่ฉลาดต่อสิ่งเหนื่อานามมฤตยู ชนเหล่าใดจะสำคัญ สิ่งที่ควรฟัง ควรเชื่อต่อสมณพราหมณ์เหล่านั้น ข้อนี้ไม่เป็นประโยชน์ และให้ทุกข์แก่ชนเหล่านั้นสิ้นกาลนาน เช่นนั้นเหมือนกัน...

^{๑๖} คุุรายละเอียดใน อัง. จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๐/๑๑๔ - ๑๑๕.

...กฤษฎีกาหลาย นายโคบาลชาวมุสลิมมีปัญหา นึกถึงกฤษฎีกาในเดือนท้ายฤดูฝน ได้ตรวจตราคู้ฝักแม่น้ำคงคาข้างนี้แล้ว เริ่มค้อนฝูงโคให้เข้าไปฝักเหนือแห่งวิเทหรัฐฟากโน้น โดยถูกท่าทีเดียว เขาจับค้อนเหล่าโคอุสภ เป็นโคพ้อฝูง เป็นโคนำหน้าฝูงข้ามไปก่อน มันได้ว่ายตัดตรงกระแสมแม่น้ำคงคาถึงฝักโดยสวัสดิ ต่อขึ้นจึงค้อนโคอื่น โคที่ใช้การได้ โคที่พ้อจะฝักได้ ค้อนโคผู้เป็นโคเมียที่รุ่นคนอง ค้อนลูกโคและโคที่ซุบพอม มันก็ได้ว่ายตัดตรงกระแสมแม่น้ำคงคาถึงฝักโดยสวัสดิ...^{๑๖}

จากพระพุทธรพจน์ดังกล่าว ที่พระพุทธรองค์ได้นำเรื่องนายโคบาลมาเปรียบเทียบกับผู้นำ แสดงให้เห็นถึง นายโคบาลแต่ละคนมีหลักการที่ต่างกัน นายโคบาลที่รู้เหตุ รู้ผล รู้เวลา สถานที่ ควรมิควรยอมจะพาฝูงโคที่ตนเลี้ยงว่ายข้ามแม่น้ำคงคาได้โดยสวัสดิ แสดงว่า ผู้นำนั้นมีความสำคัญต่อความเป็นอยู่ของสมาชิกในกลุ่ม หากผู้นำเป็นผู้รู้เหตุ รู้ผล หรือรู้จุดมุ่งหมาย จะทำอะไรต้องมีแผนการ หรือเป้าหมาย ย่อมจะทำให้หมู่คณะดำเนินไปได้โดยสวัสดิภาพ ดังนั้น ผู้นำที่มีกรวางแผนงานได้ก่อนแล้วเดินตามลำดับของงาน ผลก็คือ จะไม่มีข้อผิดพลาด ไม่ติดขัดในการทำงาน หรือในการทำงานเป็นคณะ ทุกคนร่วมมือกันอย่างพร้อมเพรียง งานก็จะประสบความสำเร็จได้ผลดี มีประสิทธิภาพ ผู้นำเกิดความสบายใจที่มีส่วนช่วยให้งานส่วนรวมประสบผลสำเร็จ^{๑๗}

กล่าวโดยสรุป ผู้นำมีความสำคัญต่อผู้ตามเป็นอย่างยิ่ง เพราะผู้นำแค่ชีวิตหนึ่งชีวิตเดียว เมื่อผู้นำประพฤติไปในลักษณะที่ดีงาม ชีวิตเหล่านี้อีกมากมายที่อยู่ในฐานะผู้ตามย่อมได้รับผลในลักษณะที่ดีนั้นด้วย ในทางตรงกันข้ามถ้าหากผู้นำขาดภาวะผู้นำที่ดี กล่าวคือผู้นำไร้คุณธรรมแล้วไซ้ร ก็ยอมส่งผลกระทบต่อหมู่คณะ ไปสู่ทางที่เสื่อม ดังนั้น การที่จะเป็นผู้นำที่ดี มีความสามารถจะต้องสร้างภาวะผู้นำให้แก่ตนเอง โดยเริ่มพัฒนาที่จิตใจของตนก่อน ผู้นำพึงยึดหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นเครื่องมือหรือเป็นบรรทัดฐานในการบริหารงานเพื่อก่อให้เกิดความถูกต้องดีงาม เมื่อผู้นำมีจิตใจที่ประกอบด้วยหลักธรรมเช่นนี้แล้ว ย่อมเชื่อได้ว่าการสร้างภาวะผู้นำที่ดีแก่ตนเอง อันจักยังให้สำเร็จประโยชน์แก่หมู่คณะประชาชนส่วนรวม

๒.๒.๔.๒ ลักษณะแห่งการเป็นผู้นำที่ดี

ชนเป็นอันมากมารวมกัน เพราะเหตุหนึ่ง ชื่อว่า หมู่ หมู่ชนในแต่ละทิศของชนเหล่านั้นมีอยู่ เพราะเหตุหนึ่ง ชนเหล่านั้นชื่อว่ามีหมู่ ครั้งแรกชนเหล่านั้นมิได้เป็นคณะกันในภายในเมือง แต่ออกไปนอกเมืองแล้ว จึงรวมกันเป็นคณะ เพราะเหตุหนึ่ง ชื่อว่า รวมกันเป็นคณะ^{๑๘} การอยู่ร่วมกัน

^{๑๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๕๐ - ๓๕๒ - ๓๕๔ - ๓๕๖.

^{๑๗} พระสามารถ อานนุโท (เนตรแสง), “ภาวะผู้นำตามหลักสัปปริสธรรม”, หน้า ๖๐.

^{๑๘} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๒/๑๕.

เป็นหมู่คณะจึงต้องมีหัวหน้าเกิดขึ้น เพื่อกระทำหน้าที่ผู้นำ หากได้ผู้นำที่ดีก็จะนำพาหมู่คณะไปสู่จุดมุ่งหมายปลายทางอย่างถูกต้องดีงาม แต่ถ้าผู้นำที่ขาดคุณลักษณะที่ดี อาจนำพากิจการงานหมู่คณะส่วนรวมล้มเหลว ก่อความเสียหายแก่หมู่คณะ เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้นำจึงมีความสำคัญต่อบุคคลอื่นหรือหมู่คณะเป็นอย่างมาก ลักษณะแห่งการเป็นกรเป็นผู้ผู้นำที่ดี บางครั้งอาจมองในด้านกายภาพหรือสรีระร่างกาย เช่นผู้นำต้องมีหน้าตาที่ดี ท่วงท่าสง่าผ่าเผย นิสัยใจคอเรียบร้อยน่านับถือ การเดินไปมาควรมีส่างราศี เป็นต้น ก็เป็นสิ่งที่บอกได้ว่าผู้นำที่มีลักษณะอย่างนี้เมื่อมีผู้พบเห็น ย่อมก่อให้เกิดความเชื่อมั่น พร้อมภักดีต่อผู้นำและทำตามด้วยความสมัครใจยินดี แม้ในพระพุทธศาสนาก็มีที่ข้อความรับรอง ดังมีในพุทธพจน์ว่า

...ภิกษุทั้งหลาย ในชาติก่อน ภพก่อน กำเนิดก่อน ตถาคตเกิดเป็นมนุษย์เป็นผู้นำของคนหมู่มากในกุศลธรรม เป็นประมุขของคนหมู่มากในกายสุจริต ในวาจสุจริต ในมโนสุจริต ในการจำแนกทาน ในการสมาทานศีล ในการรักษาอุโบสถ ในความเกื้อกูลมารดา ในความเกื้อกูลบิดา ในความเกื้อกูลสมณะ ในความเกื้อกูลพรหมณ์ ในความประพฤติก่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูล และในกุศลธรรมอันยิ่ง อื่น ๆ อีก เพราะตถาคตได้ทำ สังฆม พอกพูนกรรมนั้น จุตติจากเทวโลกนั้น แล้วมาสู่ความเป็นอย่างนี้ ได้ลักษณะมหาบุรุษนี้ คือ มีพระเสียรจฺจประดับด้วยกรอบพระพักตร์...^{๕๐}

จากพุทธพจน์ดังกล่าว ได้แสดงถึงทฤษฎีทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อลักษณะของผู้นำว่า ต้องประกอบด้วยลักษณะทางกายภาพที่สง่างาม แต่เมื่อพิจารณาตามพุทธพจน์แล้ว การที่จะมีบุคลิกลักษณะทางกายภาพที่ดี มีรูปร่างผิวพรรณสวยงามตามคติทางพระพุทธศาสนาขึ้นอยู่กับกรรมคือการกระทำในอดีตด้วยผู้ที่มีอำนาจมากหรือเป็นผู้ที่ยิ่งใหญ่นั้น มักจะมีบุคลิกลักษณะหรือรูปร่างที่เด่นเป็นพิเศษกว่าบุคคลอื่น ๆ^{๕๑} จะเห็นได้จากพระพุทธเจ้าพระองค์ทรงมีพระลักษณะงดงามมาตั้งแต่ประสูติ เมื่อท่านอสิตมहाดาบสเห็นพระราชกุมารเข้าในครั้งแรกก็ก้มลงถวายบังคมทั้ง ๆ ที่พระราชกุมารเพิ่งประสูติได้ ๓ วัน อันเนื่องมาจากท่านอสิตมहाดาบสนั้นมีความรู้เรื่องการดูพระลักษณะว่า พระราชกุมารนี้มีพระลักษณะครบถ้วนตามหลักของมหาปुरुสลักษณะ ๓๒ ประการ ต้องตามตำราที่ยกย่องไว้ว่าเป็นลักษณะของผู้ยิ่งใหญ่เป็นผู้ที่มีบุญบารมีมาเกิด หากอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่ แต่ถ้าหากทรงออกผนวชจะได้เป็นพระบรมศาสดาเอกของโลก นอกจากนี้ การที่พระพุทธศาสนารับรองเรื่องลักษณะมหาบุรุษดังกล่าว ก็ย่อมเป็นอุบายที่หรือ

^{๕๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๐/๑๑๓.

^{๕๑} พระมหาสุริยา สุเมโธ (ค้วงติล), “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗.

แรงจูงใจ ให้ผู้นำประพฤติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา คือ ละชั่ว ทำดี และกระทำจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาด เป็นการสั่งสมบุญบารมีเกิดชาติต่อไปจะได้เป็นผู้ที่มีลักษณะงดงาม เพราะพระพุทธศาสนายังมีคำสอนเรื่องกฎแห่งกรรมซึ่งเป็นกฎที่มีเหตุผลมิได้ปฏิเสธเรื่องในอดีตชาติ และรับรองผลของการกระทำว่า ทำดีย่อมได้ดี ทำชั่วย่อมได้ชั่ว อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับหลักลักษณะแห่งการเป็นผู้นำที่ดีหากมองในฐานะที่เป็นมนุษย์ธรรมดาสามัญ การดำเนินงานเพื่อให้องค์การประสบความสำเร็จ และเกิดประสิทธิผลสูงสุดขึ้นอยู่กับปัจจัยภาวะผู้นำหลายด้าน เช่น ด้านพฤติกรรมผู้นำ คุณลักษณะผู้นำ และคุณธรรม จริยธรรมของผู้นำ ฯลฯ ผู้นำจึงเป็นผู้สำคัญที่สุดต่อความสำเร็จและความล้มเหลวในการบริหาร^{๔๒} สำหรับการมีลักษณะทางกายภาพที่ดีหรือมีรูปร่างสวยงาม จึงเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งส่งผลต่ออำนาจของผู้นำแต่ปัจจัยทางกายภาพที่สง่างามเปรียบที่สวยงามนั้นเป็นเพียงปัจจัยที่ก่อให้เกิดอำนาจประการหนึ่งเท่านั้น^{๔๓} ดังนั้นลักษณะแห่งการเป็นผู้นำที่ดีจึงต้องขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหรือด้าน อื่น ๆ ด้วย ดังมีผู้มีอำนาจหลาย ๆ คนที่มีลักษณะทางกายภาพไม่สวยงาม แต่เป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถดี มีมิตรสหายหรือบริวารมากก็เป็นผู้ที่มีอำนาจยิ่งใหญ่ได้ จึงขอนำเอาลักษณะแห่งการเป็นผู้นำที่ดี ซึ่งประกอบด้วย คุณลักษณะของผู้นำที่ดี, หลักการเป็นผู้นำที่ดี, องค์ประกอบของผู้นำที่ดี, คุณสมบัติของผู้นำที่ดี, ลักษณะที่ผู้นำที่ดีในการแสดงออกต่อผู้ตาม, พฤติกรรมของผู้นำที่ดีต่อผู้ร่วมงาน, และบทบาทของผู้นำที่ดีที่แสดงออกในแต่ละสถานการณ์ มาแสดงดังต่อไปนี้

ก. หลักคุณลักษณะของผู้นำที่ดี ๓ ประการคือ

เกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำที่ดีพระพุทธเจ้าตรัสได้ไว้ในทศตปิณฑกสูตร^{๔๔} คือ จกขุมา เป็นผู้ที่มีปัญญามองการณ์ไกล วิฐุโร เป็นผู้รอบรู้ในการจัดการกิจการงานทุกอย่างอย่างถูกต้อง และนิสสยสัมปันโน คือ เป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี คุณสมบัติทั้ง ๓ ข้อนี้อย่างทำให้ผู้นำสามารถดำเนินกิจการงานทุกอย่างได้อย่างดีมีประสิทธิภาพเป็นไปตามเป้าหมายที่วางไว้^{๔๕} ซึ่งพอขยายความได้ว่า

๑. จกขุมา เป็นคนที่ตาดี การมีวิสัยทัศน์ คือ การมีสายตากว้างไกล เป็นผู้ที่มีแนวทางปฏิบัติให้บรรลุเป้าหมายทั้งปัจจุบันและอนาคต คือ รู้จักต้นทุน ผลกำไร เป็นต้น

^{๔๒} ธงชัย สันติวงษ์, องค์การและการบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๕), หน้า ๔๑๐.

^{๔๓} พระมหาสุริยา สุขเมโธ (ดวงดิลก), “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”, หน้า ๒๘

^{๔๔} คูรายละเอียดใน อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๓/๕๖.

^{๔๕} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, หน้า ๓๘-๓๙.

๒. วิธูโร หมายถึง การเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญในการวางแผนงานและกิจกรรม โดยมีความรู้และปัญญาที่เชี่ยวชาญ โดยประกอบไปด้วยสัปปริสธรรม คือ ธรรมที่ทำให้คนเป็นสัตว์นุษย์หรือคุณสมบัติคนดี มี ๗ อย่าง ได้แก่ ๑) ธรรมัญญา รู้จักเหตุ ๒) อัถถัญญา รู้จักผล ๓) อัถตัญญา รู้จักตน ๔) มัตถัญญา รู้จักประมาณ ๕) กาลัญญา รู้จักกาล ๖) ปริสัญญา รู้จักบริษัท ๗) ปุคคัญญา รู้จักบุคคล ถ้าผู้บริหารรู้ความเคลื่อนไหวของสิ่งที่เราต้องกระทำทั้ง ๗ อย่างนี้แล้ว จะเป็นบุคคลที่พร้อมไปด้วยข้อมูลที่พร้อมจะใช้ความรู้และสติปัญญาได้อย่างเชี่ยวชาญ

๓. นิสยสัมปันโน หมายถึง การเป็นผู้มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี คือ ความสามารถทำงานได้เป็นกลุ่มที่สามารถส่งเสริมซึ่งกันและกันทั้งด้านแรงงานและเงินทุน โดยที่ไม่ลี้มสังคมาบข้างที่เป็นสังคมาพื้นฐาน และก็มีส่วนช่วยให้เจริญเสริมสร้างสังคมในด้านต่าง ๆ ด้านการศึกษา ด้านกีฬา ด้านสาธารณสุข ด้านบรรเทาสาธารณภัย และสร้างเสริมสวัสดิภาพอื่น ๆ ให้แก่ประชาชน^{๖๖}

จะเห็นได้ว่า ผู้นำที่มีลักษณะที่ดี มีความสามารถในการเป็นผู้ประสานงานที่สามารถทำให้คนทั้งหลายในกลุ่มไปสู่ทิศทางที่ดี ผู้นำในลักษณะนี้ย่อมมีจิตสำนึกว่า เราเป็นผู้นำก็คือการเข้ามารับใช้ประชาชน เข้ามาเป็นผู้นำเพื่อบริการประชาชน เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้นำที่ดีจะต้องไม่เห็นแก่ตัว ต้องละความเห็นแก่ตัว ละความเห็นประโยชน์แก่พวกพ้อง โดยเห็นแก่ประโยชน์ของสังคมส่วนรวมเป็นสำคัญ

ข. หลักการเป็นผู้นำที่ดี ๗ ข้อ

๑. มีความรู้กว้างขวาง วิชชาจรณสัมปันโน คือ ต้องเพิ่มพูนความรู้อยู่เสมอ ผู้บริหารที่ขี้เกียจ คิดว่าเรามั่นคงแล้ว ไม่หาความรู้มาใส่ตน ผู้คนระดับล่างไม่ได้ ลูกน้องจะไม่เคารพนับถือ นั่นคือ ต้องเชิญคนมีความรู้มาบรรยายให้ฟัง โลกวิทู คือ ต้องรู้ทะลุถึงอุปนิสัยใจคอของลูกน้องที่เราบริหาร และก็สามารถแก้ไขอุปนิสัยใจคอของเขาที่ไม่ดีให้ดีขึ้น

๒. ไว้วางใจ เมื่ออยู่ในตำแหน่งผู้บริหาร ต้องหัดไว้วางใจคนบ้าง และจงไว้วางใจคนที่น่าไว้ใจ การที่ผู้บริหารจะวางใจใครจะต้องดูอุปนิสัย ๕ ประการหรือคุณสมบัติคนที่น่าไว้วางใจ ประกอบด้วย ขยัน, อดทน, ประหยัด, ซื่อสัตย์ และพัฒนาฝีมือ หากผู้ที่น่าไว้วางใจเป็นคนขยัน งานก็มีโอกาสสำเร็จ คนที่อดทนไม่ทอดถอย งานหนักเหนื่อยยากอย่างไรก็ยังสู้ ไม่ทิ้งงานกลางคัน คนที่ประหยัดก็จะทำงานให้อย่างประหยัด ใช้คนที่ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย (แม้เป็นเงินของตนเอง) คนหน้าใหญ่ใจกว้าง มักใช้เงินของบริษัทในการดำเนินการที่ไม่ประหยัดเช่นกัน ต้นทุนอาจสูงขึ้น คนที่ไม่ซื่อสัตย์นี้ล่อแหลมต่อการเอาเงินของบริษัทไปปลุก หรือโกงกินเงินไปในรูปแบบคอมมิชชั่น หรือ

^{๖๖} เทียม โชควัฒนา, คำสอนจากนายห้างเทียม โชควัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพ-ใจ, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๒.

แบบอื่น ๆ สุดท้ายเป็นเรื่องของฝีมือ ซึ่งต้องพัฒนาเรื่อยๆ ผลงานออกมาจะได้มีคุณภาพ ปลอดภัย ไม่กระทบสิ่งแวดล้อม

๓. ให้โอกาส ผู้บริหารควรให้โอกาสลูกน้อง เพื่อเป็นที่ฝึกฝนความชำนาญจากการผ่านประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ การให้โอกาสมี ๒ อย่างคือ ๑) ให้โอกาสทำงานเพื่อพัฒนาฝีมือ ๒) ให้โอกาสแก้ไขงานที่ผิดพลาด

๔. ปราศจากอคติ อคติ แปลว่า ไม่ตรงตามที่เป็นจริง หรือลำเอียง ผู้บริหารไม่ควรตัดสินด้วยความลำเอียง สาเหตุที่มีอคติก็คือ ลำเอียงเพราะรัก (ฉันทาคติ) ลำเอียงเพราะเกลียด (โทษาคติ) ลำเอียงเพราะหลง (โมหาคติ) และลำเอียงเพราะกลัว (ภยาคติ)

๕. มีความดำริก้าวหน้า เป็นผู้บริหารต้องมีหัวก้าวหน้า ต้องมีการปรับปรุงให้ดีขึ้นอยู่ตลอดเวลา ที่เรียกว่า ปรับปรุงอย่างต่อเนื่อง ต้องมองเห็นการนำวิทยาการสมัยใหม่มาพิจารณาประยุกต์ใช้ เพื่อให้ทันกับสนามการค้า อย่าไปยึดติดกับสิ่งเก่าล้าสมัย ที่ทำให้เสียเปรียบในด้านการแข่งขัน เว้นแต่จะบอกได้ว่าของล้าสมัยดีกว่าของทันสมัยได้อย่างไร ผู้บริหารสมัยใหม่นิยมระดมสมองประชุม โต้เถียง ระดับปฏิบัติการก็มีการระดมสมองด้วยกลุ่มคุณภาพ

๖. เกิดปัญหาแรงแก้ไข ผู้บริหารไม่ควรหมกมุ่นปัญหาไว้ มิเช่นนั้นปัญหาต่างๆ จะสะสมพอกพูน จนเกิดวิกฤต ด้านคุณภาพงาน คุณภาพสินค้าบริการ และอาจเป็นเหตุให้ธุรกิจล้มละลายได้ การแก้ปัญหานั้น ต้องพิจารณาด้วยว่ามีเหตุปัจจัยจากอะไร แล้วก็ไปแก้ที่เหตุนั้น แก้ไขเฉพาะหน้า เรียกว่า แก้อาการ ถ้าแก้แบบป้องกันปัญหา เรียกว่า ป้องกัน

๗. ป้องกันภัยผู้ทำงาน เป็นผู้บริหารที่ดีต้องป้องกันลูกน้อง ภัยที่จะเกิดขึ้นกับลูกน้องผู้ใต้บังคับบัญชา ซึ่งมีหลายด้าน เช่น การป้องกันอุบัติเหตุ และอันตรายที่อาจเกิดขึ้นกับลูกน้องขณะปฏิบัติงาน ภัยของลูกน้องที่เกิดจากการทะเลาะเบาะแว้ง มีเรื่องราวกับบุคคลภายนอก ภัยเศรษฐกิจของลูกน้องที่อาจถูกเอารัดเอาเปรียบกับเจ้านั้นนอกระบบ เป็นต้น^{๔๗}

๓. องค์ประกอบของผู้นำที่ดีมี ๘ ข้อ ดังนี้

๑. ฟังมาก ๆ คือ นอกจากหาความรู้ในการฟังมาก ๆ คู่มาก ๆ แล้ว ก็ต้องเปิดใจฟังประชาวิจารณ์ให้มาก ๆ ด้วย

๒. คิดใคร่ครวญมาก ๆ คือ ทำอะไรสักชนิดหนึ่ง คิดใคร่ครวญหลาย ๆ รอบโดยรอบคอบรอบด้าน และรอบจัด

^{๔๗} พระครูสุนทรจาวรรณ, “การสำรวจความพึงพอใจต่อการบริหารงานศึกษาสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนา : ศึกษากรณีศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ของวัดทุ่งครุ เขตทุ่งครุกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๔๕ – ๕๐.

๓. ปากช้า ๆ คือ คิดได้เท่าไรจะกรองออกมาสู่ปากแต่ละคำนั้นสำคัญ ท่านทั้งหลาย จะต้องคิดว่าข้าวแต่ละคำที่เราใส่ปากนั้น เรายังใคร่ครวญถ้วนถี่ ถ้ากินไม่คิด รับประทานโดยไม่พิจารณา เป็นการเอาพิษใส่ตัว พิษก็จะเข้าไปอยู่ในร่างกายของเรา กำจัดออกได้โดยยาก คำพูดเช่นเดียวกัน ถ้าออกจากปากแต่ละคำแล้ว ถ้าเป็นพิษแล้วแก้ไขยาก เพราะกระจายไปทั่วประเทศ

๔. กล้าอย่างสมเหตุสมผล คือ จะกล้าอะไร อย่างกล้าแบบบ้าบิ่น แต่ต้องมีเหตุผล ต้องสมเหตุสมผล กล้าจนกร้าวมักจะบ้าบิ่น

๕. หาคณร่วมงานที่ดี หมายถึง การจะหาคณร่วมงานที่ดี ต้องเอาศีลเข้าไปเป็นเครื่องชีวิตคน ๆ นั้นก่อน ก็เอาความขยัน อดทน ประหยัด ซื่อสัตย์ พัฒนาฝีมือ เข้าไปเป็นองค์ประกอบ

๖. มีที่ปรึกษารอบคอบ คือ ผู้นำที่ดีจะต้องมีที่ปรึกษา เรียกว่าเป็นหัวคิดในหลาย ๆ เรื่อง ในหลาย ๆ กรณี

๗. มีพ่อแม่บ้านแม่บ้านใจอย่างกว้างขวาง คือ ถ้าผู้นำเป็นผู้หญิงจะต้องมีพ่อแม่ที่ใจกว้าง ถ้าผู้นำที่เป็นผู้ชายต้องมีแม่บ้านที่ใจกว้างขวาง ขอมเสียดสละ เหมือนพระนางมัทรีเสียดสละให้กับพระเวสสันดร ได้ทำทานบารมี เพื่อสร้างบารมี

๘. รู้จักปล่อยวางบางกรณี ผู้นำที่ดีจะต้องเก็บความคิดทุกเรื่องมาให้เปลือยส่องไม่ได้ สมองของผู้นำจะกลายเป็นที่เก็บขยะความคิดอันเป็นพิษเป็นภัย^{๔๔}

ง. คุณสมบัติของผู้นำที่ดี มี ๗ ข้อ ประกอบด้วย

๑. เป็นผู้มีวิสัยทัศน์ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความคิดกว้างไกลและมีทิศทางที่ชัดเจน และสามารถบอกกล่าววิสัยทัศน์และทิศทางขององค์กรต่อผู้ปฏิบัติงานได้ชัดเจน ทำให้เกิดความร่วมมือทำงานกับผู้ปฏิบัติงาน เพื่อจะนำทีมไปสู่วิสัยทัศน์นั้น

๒. เป็นผู้มีคุณธรรม มีความซื่อสัตย์ และน่าไว้วางใจควรแก่ความเชื่อถือและการยอมรับของบุคคลทั้งภายในและภายนอกองค์กร

๓. เป็นผู้มีความสามารถ มีความรู้ ความเชี่ยวชาญในการจัดระบบการทำงานที่ดีและสามารถจัดระบบงานให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงในสถานการณ์ปัจจุบัน

๔. เป็นผู้ที่มีการตัดสินใจในการแก้ปัญหาอย่างถูกต้อง เป็นนักวางแผนและนักกลยุทธ์

๕. เป็นผู้มีความสามารถในการกระจายอำนาจ หรือมอบอำนาจให้กับผู้ร่วมงานอย่างถูกต้องและเหมาะสม

^{๔๔} พระราชวินิจฉัยฎีกาณ (สุนทร ญาณสุนทรโร), ยอดแห่งผู้นำ, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบันลือธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๘-๑๐.

๖. เป็นผู้มีความสัมพันธ์ ที่ดีกับบุคคลต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกองค์กร มีความสามารถในการจูงใจผู้อื่น ได้อย่างดี

๗. เป็นแบบอย่างที่ดี ทั้งทางด้านส่วนตนเองและด้านการทำงาน ซึ่งเป็นที่ยอมรับของบุคคลต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกองค์กร^{๘๘}

จ. ลักษณะในการแสดงออกของผู้นำที่ดีต่อผู้ตาม มี ๔ ประการ ดังนี้

๑. ด้านบริหารจัดการ ประกอบด้วย การวางแผนและขั้นตอนในการทำงานอย่างเป็นระบบ ความรับผิดชอบ การรู้จักบทบาทและผูกพันต่อบทบาทหน้าที่ของตน การยืดหยุ่นการทำงาน การใช้เทคนิคและวิธีการทำงานใหม่ ๆ ความรอบรู้ในวิชาชีพและเรื่องต่าง ๆ ใฝ่หาความรู้การสร้างความสามัคคีในองค์กร การประสานงานอย่างเป็นระบบ การสร้างความเชื่อมั่นในการปฏิบัติงานแก่ผู้ร่วมงาน

๒. ด้านความเป็นผู้นำ ประกอบด้วย ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์และคิดเชิงวิเคราะห์ การมีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองโลกในแง่ดี ความซื่อสัตย์ กล้าตัดสินใจ และกล้าเผชิญกับความเล็งและความท้าทาย มีความอดทนและต่อสู้กับปัญหาอุปสรรค มีความสามารถในการแก้ปัญหา มีความสามารถในการประสานประโยชน์ ความเชื่อมั่นในตนเอง สามารถโน้มน้าวและจูงใจให้ผู้อื่นปฏิบัติงานได้ประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ขององค์กรที่กำหนดไว้

๓. ด้านบุคลิกภาพ ประกอบด้วย การมีบุคลิกลักษณะดี มีความเชื่อมั่น สรีรภาพผู้อื่น แต่งกายต้องถูกกาลเทศะ มีความร่าเริงแจ่มใส คล่องแคล่วว่องไว วางตัวได้อย่างเหมาะสม รักษาคำพูดที่ตนได้พูดไว้ มีความกระตือรือร้นที่จะช่วยเหลือผู้อื่น มีมนุษยสัมพันธ์ดี ไม่เอาเปรียบผู้อื่น และมีเมตตา เห็นประโยชน์ส่วนรวมเหนือประโยชน์ส่วนตน

๔. ด้านความรู้ความสามารถ ประกอบด้วย การมีสติปัญญา เฉลียวฉลาด มีวิจารณ์ญาณมีไหวพริบดี มีการตัดสินใจถูกต้องแม่นยำ มีความรู้ความสามารถในการเก็บรวบรวม วิเคราะห์และประมวลข้อมูล การสร้างความสามัคคีและประสานงานที่ดี ให้ความร่วมมือกับบุคคลอื่นอย่างต่อเนื่อง แสวงหาความรู้และปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เพื่อความก้าวหน้าในอาชีพ^{๘๙}

^{๘๘} นันทวรรณ อิศรานูวัฒน์ชัย, “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”, หน้า ๔๕-๕๐.

^{๘๙} ประภัทร เหลืองประเสริฐ, “ภาวะผู้นำของผู้บริหารระดับสูงกระทรวงศึกษาธิการในอนาคต”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๘), หน้า ๒๕- ๒๖.

จ. พฤติกรรมของผู้นำที่ดีต่อผู้ร่วมงาน ๓ ประการ ดังนี้

๑. ผู้นำที่เน้นคน ประกอบด้วย การสร้างความเข้าใจ การทำงานร่วมกับผู้ร่วมงานได้เป็นอย่างดี ปรับปรุงและพัฒนาการทำงานเพื่อให้งานประสบความสำเร็จ คอยให้ความช่วยเหลือ เอาใจใส่และเป็นที่พึ่งในยามที่ผู้อื่นมีปัญหา ปฏิบัติตนต่อผู้ร่วมงานอย่างเสมอภาค เป็นผู้ที่สังคมยอมรับปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานปรับปรุงและพัฒนาตนเอง เพื่อความก้าวหน้าในอาชีพการงาน และให้กำลังใจและคำชมเชยกับผู้ร่วมงานที่ทำงานประสบความสำเร็จ

๒. ผู้นำที่เน้นการปฏิบัติงาน ประกอบด้วย การทำงานที่รอบคอบเป็นระบบ มีการมอบหมายงาน กำหนดมาตรฐานของงานที่ชัดเจน สร้างความเข้าใจในการดำเนินการตามระเบียบแบบแผนขององค์กร มีการให้คำแนะนำวิธีการทำงานแก่ผู้ร่วมงาน ปรับปรุงวิธีการทำงาน ติดตามนิเทศและประเมินผลการปฏิบัติงานอย่างใกล้ชิด เพื่อปรับปรุงและพัฒนาการทำงานให้ประสบความสำเร็จตามเป้าหมายและวิสัยทัศน์ขององค์กรได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๓. ผู้นำที่เน้นการมีส่วนร่วม ประกอบด้วย การเปิดโอกาสให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการวางแผนและการปฏิบัติงานร่วมกัน การสร้างความสัมพันธ์กับผู้ร่วมงานอย่างเป็นมิตร มีการสื่อสารที่ดี สามารถกระตุ้นให้ผู้ร่วมงานกล้าคิด กล้าแสดงออก รับฟังความคิดเห็นและให้ความสำคัญต่อผู้อื่น ความสามารถในการติดต่อและประสานงานที่ดี เป็นที่รู้จักและน่าเชื่อถือในสังคม^{๕๑}

ข. การแสดงออกของผู้นำที่ดีในแต่ละสถานการณ์ มี ๔ มิติ ดังนี้

๑. มิติด้านสังคม ประกอบด้วย ความสามารถในการ โน้มน้าวและจูงใจให้ผู้ร่วมงานมีการปฏิบัติงานร่วมกันแบบเป็นทีม การเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานทุกคนมีการตัดสินใจและแก้ปัญหา ร่วมกัน ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างผู้นำกับผู้ร่วมงาน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน การสร้างความมั่นใจในการทำงานให้แก่ผู้ร่วมงานในการที่จะทำงานนั้นให้ประสบความสำเร็จ ในมิติด้านสังคมนี้ เป็นการใช้ “ทักษะในการแก้ปัญหาที่มากับการเปลี่ยนแปลงและความสามารถในการใช้เครื่องมือทางพฤติกรรมศาสตร์เพื่อ โน้มน้าวผู้คน ได้อย่างเหมาะสม”^{๕๒}

๒. มิติด้านโครงสร้างของงาน ประกอบด้วย บทบาทในการจูงใจให้ผู้ร่วมงานปฏิบัติตามภาระกิจและหน้าที่ของตน การกำหนดมาตรฐานการทำงาน ตารางการทำงาน รายละเอียดของงาน

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕-๓๐.

^{๕๒} วิเชียร วิทษอุดม, ทฤษฎีองค์กร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธีระฟิล์ม และ ไชเท็กซ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๗๔.

วิธีการทำงานที่ไม่ซับซ้อน การกำหนดวัตถุประสงค์และจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน การควบคุมและติดตามงานอย่างใกล้ชิดเพื่อให้การทำงานบรรลุตามเป้าหมายขององค์การ

๓. มิติด้านอำนาจและตำแหน่ง ประกอบด้วย การใช้อำนาจในด้านสั่งการและบงการให้ผู้อื่นทำตาม การตัดสินใจและใช้ข้อมูลของตนเอง การสื่อสารทางเดียว การให้คำแนะนำและให้โทษแก่ผู้ร่วมงานในความก้าวหน้าในการปฏิบัติงานด้วยตนเอง^{๓๓}

๔. มิติด้านวิสัยทัศน์ ประกอบด้วย การมองไปในอนาคต ผู้นำต้องแสดงออกถึงสิ่งที่จะกลายเป็นในอนาคต เป็นการบอกถึงทิศทางขององค์กรในอนาคต วิสัยทัศน์ไม่ใช่คำสั่งสอนหรือคติประจำใจ ไม่ใช่ข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน แต่เต็มไปด้วยความคาดหวัง ข้อสมมติฐาน วิสัยทัศน์จึงยังไม่มีถูกหรือผิด แต่เป็นสิ่งที่ผู้นำต้องแสดงถึงอนาคตที่ควรจะเป็น และวิสัยทัศน์ไม่ควรจะนิ่งด้วย^{๓๔}

ถึงจะมีความรู้ดีเลิศในวิธีการแก้ไขปัญหาสังคมต่าง ๆ แต่หากไม่นำความรู้เหล่านั้นไปสู่ภาคปฏิบัติ หรือนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ความรู้เหล่านี้ก็เปรียบเสมือนอากาศ หรือสิ่งว่างเปล่า^{๓๕} ดังนั้น ผู้นำนอกจากจะมีความรู้ความสามารถแล้ว จะต้องมิวิสัยทัศน์กว้างไกล รู้เป้าหมายการทำงานอย่างชัดเจน รู้การพัฒนาตนเองอย่างสม่ำเสมอ รู้ความพอเหมาะพอดี ในการดำเนินกิจกรรมทุกอย่างอย่างเหมาะสม รู้จักการประสานงานกับบุคคลต่าง ๆ อย่างถูกต้อง รู้การวางแผนงานให้เหมาะสมกับสถานการณ์โลก^{๓๖} มีคุณธรรมจริยธรรมในการทำงาน มีความเห็นชอบเป็นแรงจูงใจให้ผู้นำต้องพยายามพัฒนาศักยภาพของตนเองอยู่ตลอดเวลา เพื่อความเจริญยิ่งขึ้น และผู้นำจะต้องรู้จักในการเลือกคบหามิตร ต้องคบหาบุคคลที่เรียกว่ากัลยาณมิตรเท่านั้น เพราะหากไปคบหากับคนพาลมาเป็นมิตร หรือได้คนพาลมาเป็นบริวารแล้ว แทนที่จะเป็นปัจจัยส่งเสริมให้ผู้นั้นเป็นผู้มีอำนาจ กลับทำให้เสื่อมเสียชื่อเสียงและสูญเสียอำนาจไปในที่สุด พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงถึงโทษของการคบหาคนพาลเป็นมิตรไว้ในมงคลสูตรว่า

^{๓๓} ประภัทธร เหลืองประเสริฐ, “ภาวะผู้นำของผู้บริหารระดับสูงกระทรวงศึกษาธิการในอนาคต”, หน้า ๓๔.

^{๓๔} นันทวรรณ อิศรานุวัฒน์ชัย, “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์: ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”, หน้า ๓๗.

^{๓๕} วรเชช จันทรร, รัฐประศาสนศาสตร์ ขอบข่ายในทศวรรษใหม่, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท อินเนอร์เพลส จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๗๔.

^{๓๖} พระสุรพมย์ ปภัสสรโร (สุขวัฒน์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริหารจัดการอุตสาหกรรมตามแนวพุทธศาสนาเถรวาท”, หน้า ๖๗-๖๘.

...ภิกษุทั้งหลาย ภย...อุปีทวะ...เหล่าใดเหล่าหนึ่งที่จะเกิดขึ้น ภย...อุปีทวะ... อุปสรรค เหล่านั้นทั้งหมดย่อมเกิดแต่คนพาล หากเกิดขึ้นแต่บัณฑิตไม่เหมือนกันฉันนั้นแล ภิกษุทั้งหลาย คนพาลมีภยจำเพาะหน้า บัณฑิตหาภยจำเพาะหน้าไม่ คนพาลมี อุปีทวะ บัณฑิตหา อุปีทวะมิได้ คนพาลมีอุปสรรค บัณฑิตหาอุปสรรคมิได้ด้วย ประการดังนี้แล ภิกษุทั้งหลาย ภยไม่มีแต่บัณฑิต อุปีทวะไม่มีแต่บัณฑิต อุปสรรค ไม่มีแต่บัณฑิต...^{๕๑}

การมีกัลยาณมิตรและบริวารที่ดีจึงเป็นปัจจัยส่งเสริมในการมีอำนาจอีกประการหนึ่ง “กัลยาณมิตร”^{๕๒} เป็นผู้คอยชี้แนะแนวทางในการปฏิบัติอย่างถูกต้อง ผู้ที่จะต้องมิต้องมีทั้งมิตรที่เป็นคนดี และคนพาล แต่ผู้นำต้องรู้จักเลือกคบคนที่ดี เพราะการคบคนพาล พาล ย่อมนำไปหาผิด แต่ถ้าคบ บัณฑิต บัณฑิตย่อมนำไปหาผล ข้อนี้ยังจัดเป็นมงคลอย่างยิ่งในชีวิตอีกด้วย โดยผู้นำจะต้องมีการ เสริมสร้างสัมมาทิฐิเป็นพื้นฐานและเป็นสิ่งที่สำคัญ ผู้นำที่มีความรู้ความสามารถในงานของตน เพียงอย่างเดียวแต่ขาดคุณธรรม กล่าวคือไม่มีประพฤติกปฏิบัติตามหลักธรรมที่เกี่ยวกับภาวะผู้นำ ก็มี อาจนำพาหมู่คณะไปสู่จุดมุ่งหมายที่ตั้งใจได้ เพราะการขาดคุณธรรมย่อมไม่ได้รับการยอมรับจาก ผู้ได้บังคับบัญชา ผู้นำจึงจำเป็นต้องมีความเห็นชอบประกอบด้วยธรรม เป็นสัมมาทิฐิ ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้นแห่งสัมมาทิฐินั้นมี ๒ อย่าง คือ

๑. โปรโตโมตะ = เสียงจากผู้อื่น อันเกิดแต่คำบอกเล่า ข่าวสาร คำชี้แจง อธิบาย การ แนะนำชักจูง การสั่งสอน การถ่ายทอด การ ได้เรียนรู้จากผู้อื่น

๒. โยนิโสณมสิการ = การทำในใจโดยแยบคาย สามารถพิจารณาสืบค้นถึงต้นเรื่อง ให้ความคิดสืบสาวตลอดสาย คิดอย่างมีระเบียบ รู้จักพิจารณาด้วยอุบาย และสามารถแยกแยะออก ให้ เห็นตามสภาวะของสิ่งนั้น ๆ โดยไม่เอาความรู้สึกด้วยคัมภีระอุปาทานของตนเข้าไปตัดสิน^{๕๓}

กล่าวโดยสรุป คุณลักษณะแห่งผู้นำที่ดี มีประโยชน์ต่อความสำเร็จในองค์กร องค์กรประกอบของผู้นำ คุณสมบัติของผู้นำที่ดี พฤติกรรมของผู้นำ ลักษณะที่ผู้นำแสดงออกต่อผู้ตาม ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ ถือเป็นเอกลักษณ์ของผู้นำ ซึ่งเกิดจากการศึกษา สังเกตอบรม ก่อให้เป็นพลัง ภายในที่มีในตัวของผู้นำ หากผู้นำสามารถนำมาสู่การปฏิบัติที่แท้จริงอย่างเป็นรูปธรรมก็จะส่งผลให้ สำเร็จประโยชน์แก่ผู้นำและหมู่คณะได้เป็นอย่างดีเยี่ยม จะเห็นได้ว่า กัลยาณมิตรที่ดีเป็นสิ่งจำเป็น สำหรับผู้นำ เพราะเป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้นำเป็นผู้ที่มีอำนาจมากยิ่งขึ้นและสามารถดำรง อำนาจนั้นไว้ได้นาน ทั้งยังคอยชี้แนะแนวทางถูกผิดพาให้เกิดสัมมาทิฐิ มีความเห็นชอบถูกต้องดี

^{๕๑} คณะกรรมการแผนกค้ำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๑-๔๒.

^{๕๒} คูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๕/๒/๓ .

^{๕๓} คูรายละเอียดใน องฯ ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๗๑ / ๑๑๐.

งาม ความเห็นชอบจึงเป็นแรงจูงใจให้ผู้นำต้องพยายามพัฒนาศักยภาพของตนเองอยู่ตลอดเวลา เพื่อความเจริญก้าวหน้ายิ่ง ๆ ขึ้น และสามารถนำพาหมู่คณะสู่จุดมุ่งหมายได้อย่างดี

๒.๓ หลักธรรมสำหรับผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท

แม้พระพุทธศาสนาจะเป็นศาสตร์ในทางธรรม แต่พระพุทธเจ้าได้ทรงเผยแผ่พระธรรมคำสอนแก่ชนทุกกลุ่ม ตั้งแต่ชนชั้นนำไปจนถึงชาวบ้าน การประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้าเมื่อกว่า ๒,๕๐๐ ปี การดำเนินการทุกอย่างของพระพุทธเจ้าจะเป็นระบบ มีหลักการและเหตุผล มีขั้นมีตอน และที่พิเศษล้ำเลิศคือมีหลักธรรมกำกับทุกกระบวนการ ผิดกับองค์การธุรกิจหรือองค์การใด ๆ ก็แล้วแต่ที่จัดตั้งขึ้น ไม่เคยมีหลักธรรมกำกับ จะมีก็เพียงแต่กฎเกณฑ์หรือระเบียบปฏิบัติภายในตามขั้นตอน หรือที่เป็นส่วนจริยธรรมอาจมีบ้างที่เรียกกันว่า จรรยาบรรณ แต่ก็วางไว้กว้าง ไม่ได้ถือปฏิบัติกันจริงจัง^{๑๑๑} ศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาจึงได้แก่หลักธรรมที่ส่งเสริมให้มนุษย์ และทุกชีวิตได้อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างผาสุก จะเห็นได้ว่า “พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้เบียดเบียนใคร ให้เดือดร้อน มีแต่สอนให้ประพฤติปฏิบัติ มีศีล มีธรรม มีใจเอื้ออารี เพื่อแผ่^{๑๑๒}” ดังนั้น จึงเป็นเรื่องที่ชาวพุทธควรจะได้ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา กันอย่างจริงจังจึงแล้วนำไปประยุกต์ใช้ หรือเติมเต็มสิ่งที่ขาด

ในหัวข้อนี้จะได้เสนอหลักธรรมสำหรับผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท ดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ หลักทศพิธราชธรรม

หลักทศพิธราชธรรม^{๑๑๓} เป็นหลักธรรมที่ผู้ปกครองใช้ปกครองผู้ใต้บังคับบัญชาโดยธรรม ผู้ปกครองที่เป็นผู้นำคล้ายพระราชที่ปกครองแผ่นดินไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม ผู้ปกครองจึงควรปฏิบัติหลักธรรมเยี่ยงพระราช^{๑๑๔} มีปรากฏโดยตรงใน ราโชวาทชาดก กุกกชาดก สุมังคลชาดก

^{๑๑๑} ทรงวิทย์ แก้วศรี, “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”, หน้า ๑๓๔.

^{๑๑๒} พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงฺกโล), พระพุทธศาสนา : ศาสนาประจำชาติไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๓๐.

^{๑๑๓} พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๓๖/๓๒ ; พุ.ชา.อสีติ. (บาลี) ๒๘/๑๓๖/๑๔๓ ; พุ.ชา.อสีติ. (ไทย) ๒๘/๑๓๖ / ๒๑๑.

^{๑๑๔} พระมหาโสภณ วิจิตรธมฺโม (มณีปัญญาพร), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๕.

นอกจากนี้ยังมีธรรมเนียม และชาดกที่สนับสนุนทศพิธราชธรรม ได้แก่ รัชสมัยสุวรรณวรรณา เรื่องอำมาตย์ผู้วินิจฉัย นันทิวาสชาดก มหาสีลวชาดก มหากป็นชาดก กุลาวกชาดก มหิสาชาดก ติตติรชาดก โภกาลีชาดก และวานรินทรชาดก^{๑๐๔} ทศพิธราชธรรม ประกอบด้วยธรรม ๑๐ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. ทาน การให้ คือพระราชทานทรัพย์ช่วยเหลือประชาราษฎร์ ตลอดจนบำเพ็ญพระองค์ เป็นประโยชน์ต่อประชาราษฎร์

๒. สีล ดำรงกาย วาจา ให้เป็นปกติ ไม่ประพฤตินิสัยที่เป็นโทษ ก่อให้เกิดความเสียหายและเสื่อมเสียทั้งแก่ตนและผู้อื่น ดำรงตนให้เป็นแบบอย่างของประชาราษฎร์

๓. บริจาคจะ เสียสละความสุขส่วนพระองค์ เพื่อประโยชน์และความสุขของมหาชน

๔. อาชวระ มีความซื่อตรงทั้งต่อตนและผู้อื่น ต่อหน้าเป็นอย่างไรลับหลังก็เป็นอย่างนั้น

๕. มัททวะ มีความสุภาพอ่อนโยน ไม่ถือพระองค์

๖. ตปะ^{๑๐๕} ประพฤติตนทวนกระแสกิเลส สามารถที่จะยับยั้งพระทัยในสิ่งที่ชั่วยาวนาน บรรณาได้ ตลอดจนเพียรปฏิบัติในอันทำความดีให้บริบูรณ์

๗. อักโกธะ ไม่ลุแก่อำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและลงอาญาด้วยความผิดพลาดคลาดเคลื่อน

๘. อวิหิงสา ไม่ใช่พระราชอำนาจที่มีอยู่กดขี่ข่มเหงรังแก เบียดเบียนประชาราษฎร์ ผู้บริสุทธ์

๙. ขันติ อดทนต่อความยากลำบากในพระราชกรณียกิจต่าง ๆ ตลอดจนอดกลั้นโทมนัสที่เกิดขึ้นในพระทัย

๑๐. อวิโรธนะ ปกครองด้วยความเที่ยงธรรม ไม่ลุแก่อำนาจอคติ เป็นต้น อันเป็นเหตุให้ไม่ดำรงตนอยู่ในธรรม^{๑๐๖} “ไม่มีพิรุณ ไม่มีคามพิรุณอุตรีในแง่ใดก็ตาม”^{๑๐๗}

ทศพิธราชธรรมทั้ง ๑๐ ประการดังกล่าวข้างต้นนี้เป็น “ธรรมสำหรับพระราชอาชวระทำให้มหาชนให้ร้องออกมาว่า พอใจ พอใจ ตามความหมายของคำว่า ราชา ราชา ที่แปลว่า พอใจ ทศพิธราชธรรม ส่งเสริมให้มีการปฏิบัติถูกฝา ถูกตัว ระหว่างผู้นำกับผู้ตาม จะง่ายในการที่

^{๑๐๔} เนติธร สอนจำ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องภาวะผู้นำในคัมภีร์พุทธทศพิธราชธรรม”, หน้า ๔๓.

^{๑๐๕} ตปะ ในที่นี้หมายถึงการรักษาศีล; พุ.ชา.อ. (ไทย) ๖๒/๔๖๖.

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน พุ.ชา. (บาลี) ๒๘/๑๖๖/๑๒.

^{๑๐๗} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), ธรรมมิกสังคัม, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๔๘),

บ้านเมืองมีสันติสุขส่วนบุคคลและการมีสันติภาพของสังคม ผู้เป็นประมุขเดินอย่างไรผู้บริวารก็เดินตามในลักษณะที่สังเกตเห็นกันในหมู่สังคมสัตว์ เช่น แพะ และแกะเป็นอย่างต่ำ แพะ และแกะ ตัวที่เดินนำอย่างไร ตัวที่เดินตามจะเดินอย่างนั้น แม้ตัวที่เดินนำหน้าจะสะดุดคนใดหนึ่ง เดินออกไปข้างเดินวกเข้ามาใหม่ ตัวบริวารก็จะทำอย่างนั้นเหมือนกับเครื่องจักรที่เดียว”^{๑๐๘} ทศพิธราชธรรมจึงเป็นคุณสมบัติของพระราชาที่นิยมมาแต่ครั้งโบราณ ดังพระนิพนธ์ในสมเด็จพระสังฆราชเจ้ากรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ว่า

ทาน์ สัตว์ ปริจาค์	อาชชวี มทฺทวํ ตป
อกุโกธ อวิหีสญจ	ขนฺตัญจ อวิโรธน
อิจเจเต กุสเล ธมฺเม	ฐิตึเต ปสฺสหา อุตตนิ
ตโต เต ชายเต ปิตี	โสมนสฺสญจนปฺปก

แสดงความเป็นภาษาไทยว่า ขอพระองค์ผู้เป็นบรมกษัตริยาราช จงทรงพระปรีชาสามารถพิจารณาเห็นพระราชธรรมที่เป็นกุศลส่วนชอบ ๑๐ ประการ ให้ดำรงในพระราชสันดานเป็นนิตย์ ดังนี้คือ ๑) ทาน์ การให้ ๒) สัตว์ การตั้งสังวรรักษากายวาจาให้สะอาดปราศจากโทษ ๓) ปริจาค์ การบริจาคสละ ๔) อาชชวี ความซื่อตรง ๕) มทฺทวํ ความอ่อนโยน ๖) ตป การกำจัดความเกียจคร้านและความขี้ ๗) อกุโกธ การไม่โกรธ ๘) อวิหีสญจ การไม่เบียดเบียนผู้อื่นตลอดถึงสัตว์ให้ได้ทุกขัณฑ์ ๙) ขนฺตัญจ ความอดทนในสิ่งที่ควรอดทนเป็นเบื้องต้น ๑๐) อวิโรธน การปฏิบัติไม่ให้ผิดจากการที่ถูกที่ตรง และดำรงอาการคงที่ไม่วิกาลด้วยอำนาจยินดี ยินร้าย บรรจบเป็นกุศลส่วนชอบ ๑๐ ประการ เรียกว่า ที่เรียกว่า “ทศพิธ” เพราะเป็นธรรมสำหรับพระมหากษัตริยาราชเจ้าผู้ปกครองประชาชนจึงเรียกว่า “ราชธรรม”^{๑๐๙} ดังนั้นจึงเรียกรวมว่า “ทศพิธราชธรรม”

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ได้ทรงอธิบายเกี่ยวกับทศพิธราชธรรมในพระราชนิพนธ์เรื่อง ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท ดังต่อไปนี้^{๑๑๐}

ทาน ในทศพิธราชธรรมกินความถึง การให้สิ่งของ ให้กำลังกาย ในการช่วยทำกิจการต่าง ๆ ให้ความา เช่น ช่วยพูดกิจการ ให้กำลังความคิด เช่น ช่วยคิด แนะนำในกิจการ ให้กำลังปัญญา

^{๑๐๘} พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), โขคดีมีโอกาสได้ตามรอยพระยุคลบาท โดยทศพิธราชธรรม, หน้า ๖๓-๖๔.

^{๑๐๙} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, การปกครองแนวพุทธศาสน์ ชุดวชิรญาณนิพนธ์, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑ - ๓.

^{๑๑๐} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๓.

ให้ความรู้ แแบ่งกว้าง ๆ ได้ว่าจำแนกทานได้เป็นสองประการ คือ วัตถุทาน การให้พัสดุสิ่งของ และ
 ธรรมทานการให้ธรรม คือแจ่มแจ้งโอวาท หรือคำสั่งสอน แนะนำ พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญการ
 ให้ไว้มากมาย เช่น ผู้ให้ยอมเป็นที่รัก ผู้ให้ยอมผูกมิตรไว้ได้ เป็นต้น ผู้ที่มีความตระหนี่นั้น ไม่
 สามารถที่จะผูกมิตรหรือยึดเหนี่ยวจิตใจของมิตรและบริวารไว้ได้

ศีล คือ เจตนาที่จะรักษาอาการกรรม วชิกรรม ให้ตั้งเป็นปกติ เว้นจากการประพฤติชั่วทุจริต
 ทศพิธราชธรรม เป็นศีลในด้านการปกครอง ก็จะต้องประพฤติ

บริจาค หมายถึงการเสียสละ เช่นเสียสละประโยชน์หรือความสุขส่วนตน เป็นต้น
 พระมหากษัตริย์หรือผู้ปกครองควรมีธรรมะในการประพฤติปฏิบัติกิจทั้งปวงเพื่อประโยชน์สุข
 ของคนหมู่มาก

อาชวชะ ความเป็นผู้มีอัธยาศัยซื่อตรง ไม่ประพฤติหลอกลวง หรือหลีกเลียงแอบแฝง คน
 ที่อยู่รวมกันเป็นหมู่ ถ้าไม่ปฏิบัติตรงตามงานหน้าที่ ไม่ซื่อตรงต่อกันและกัน จะเกิดความแตกร้างอยู่
 เป็นสังคมที่สงบสุขไม่ได้ พระมหากษัตริย์ต้องมีอัธยาศัยประกอบด้วยความเที่ยงตรงต่อประชาชน
 โดยทั่วไป ไม่ทรงคิดหลอกลวงหรือประทุษร้ายต่อผู้ใด

มัททวะ ความอ่อน โยน ไม่คือดิ่ง มีความอ่อน โยน มีสัมมาคารวะอ่อนน้อมต่อท่านผู้ใหญ่
 ผู้เจริญ อ่อน โยนต่อผู้ที่เสมอกันและต่ำกว่า วางตนสม่ำเสมอไม่กระด้างดูหมิ่นผู้อื่น ด้วยอำนาจมานะ
 เพราะชาติ โศคร ยศทรัพย์ เป็นต้น ผู้เป็นพระมหากษัตริย์จำเป็นต้องมีความอ่อน โยน ไม่คือดิ่ง เมื่อมี
 ผู้มากราบทูลด้วยเหตุผล ก็จะนำมาพิจารณาให้ถ้วนถี่ ถ้าดีก็จะรับมาปฏิบัติ และทรงอ่อนน้อมต่อผู้ที่
 เจริญวัยและเจริญโดยคุณ

ตบะ คือ โดยมากท่านใช้เป็นชื่อของความเพียร หมายถึง การตั้งใจกำจัดความเกียจคร้าน
 และการผัดหน้าที มุ่งทำกิจอันเป็นหน้าที่ที่พึงทำอันเป็นกิจดีกิจชอบ ทางลัทธิพราหมณ์ ถือว่า ตบะ
 ของพระมหากษัตริย์ คือการคุ้มครองไพร่ฟ้าประชาชน ฉะนั้น พระมหากษัตริย์ผู้มีตบะ จะมีสง่าเป็น
 ที่ยำเกรงของคนทั่วไป เมื่อคนรวมกันเป็นหมู่ ต่างจะต้องรู้หน้าที่ของตน พระมหากษัตริย์จะต้องมี
 ความเพียร ทำหน้าที่โดยไม่เกียจคร้าน

อภิกโรษะ ในทศพิธราชธรรมเป็นธรรมะของผู้ปกครองใช้ในวงการการเมือง เพื่อให้
 สังคมสงบสุข... อภิกโรษะนั้น ผู้ยึดธรรมนี้ไม่พยายามมุ่งร้าย โดยไม่มีเหตุผล แต่เมื่อจะต้องลงโทษ
 ใครเพื่อประโยชน์แห่งคนหมู่มากก็ต้องทำ

อวิหิงสา คือ การไม่ก่อทุกข์ยากแก่ผู้อื่น ตลอดถึงสัตว์ด้วยเห็นเป็นของสนุก เพราะ
 อำนาจโมหะ พระมหากษัตริย์ทรงมีพระอัธยาศัยกอบปรี่ด้วยพระมหากรุณา ไม่ทรงเบียดเบียนผู้ใด
 ทรงปกครองประชาชน ดังบิดาปกครองบุตร แม้จะต้องเก็บภาษีราษฎร หรือเกณฑ์แรงงานราษฎร ก็
 ทำเท่าที่จำเป็น ไม่ทำให้ผู้ใดเดือดร้อน

ขันติ ในทศพิธราชธรรม หมายถึงกิริยาที่อดทนต่อ โลกะ โทสะ โมหะ ไม่แสดงกิริยา วาจาอันชั่วร้ายตามอำนาจ โลกะ โทสะ โมหะ และอดทนต่อทุกขเวทนา อดทนต่อถ้อยคำที่มีผู้กล่าว ชั่วไม่เป็นที่พอใจ พระมหากษัตริย์จะต้องมีพระราชหฤทัยกล้าหาญ สามารถรักษาพระราชหฤทัย และพระอาการทางกาย วาจา ให้สงบเรียบร้อยจึงจะปกครองอาณาประชาราษฎร์ให้อยู่เป็นสุขได้

อวิโรธนะ คือ การไม่ทำผิดจากทำนองของคลองธรรม พระมหากษัตริย์ทรงตั้งอยู่ใน ขัตติยราชประเพณีไม่คลาดจากความยุติธรรม อุปถัมภ์ยกย่องคนที่ควรยกย่อง ลงโทษคนที่กระทำความผิดไม่กระทำการใดด้วยอำนาจจอกติ^{๑๑๑}

หลักทศพิธราชธรรม สามารถสรุปโดยจำแนกออกได้เป็น ๓ ประเด็นดังนี้คือ^{๑๑๒}

๑. ทศพิธราชธรรมที่ปรากฏเป็นข้อธรรมที่เน้นไปที่ตัวของผู้นำ โดยตรงไม่ได้มุ่งเน้น ไปที่ตัวผู้ได้ปกครอง

๒. เป็นธรรมสำหรับผู้ปกครองทุกระดับตั้งแต่ผู้นำของประเทศตลอดถึงผู้นำในระดับ ครอบครัวย

๓. ทศพิธราชธรรมนี้ แม้จะเป็นธรรมของผู้ปกครอง ผู้อยู่ได้ปกครองก็ต้องปฏิบัติตาม ธรรมนี้ด้วย เพราะการปกครองจักดำเนินไปได้เรียบร้อยนั้น ผู้อยู่ภายใต้การปกครองก็จำเป็นต้อง ประพฤติธรรมนี้ด้วยตามฐานะ

กล่าวโดยสรุป ทศพิธราชธรรม เป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญ ที่ครอบคลุมในหลาย ๆ ด้านเหมาะสำหรับผู้นำ เป็นธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ คุณสมบัติของนักปกครองที่ดี สามารถ ปกครองแผ่นดิน โดยธรรม และยังประโยชน์สุขแก่ประชาชนจนเกิดความชื่นชมยินดี ทศพิธราชธรรมเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำ เป็นธรรมสำหรับพระราชาหรือผู้ปกครองและ นักบริหารชั้นสูง การที่ผู้ปกครองและนักบริหารจะได้รับการยอมรับ ได้รับความเคารพนับถือจาก ผู้ใต้ปกครอง

๒.๓.๒ หลักจกัวัตติธรรม

หลักจกัวัตติธรรม มาจาก คำว่า “จกัวัตติ” วิเคราะห์ตามรูปศัพท์ได้ว่า ผู้ทรงเป็น ไปด้วยจักรรัตนะ คือ ๑) ทรงประพฤติตามราชประเพณีมีปราบปรามคนชั่วเป็นต้น ๒) ทรงยัง จักรรัตนะให้เป็นไป คือให้ล่อยไปข้างหน้าของตน ๓) ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมถึง ๑๐ ปี เพื่อให้จักรรัตนะเกิดขึ้น ๔) ทรงปฏิบัติจักรธรรม คือธรรมเนียมปฏิบัติ ๑๐ หรือ ๑๒ ประการ

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๘ - ๑๔๐.

^{๑๑๒} เนติธร สอนจำ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องภาวะผู้นำในคัมภีร์ขุททกนิกาย”, หน้า ๔๑.

๕) ทรงยังอาณาจักรและธรรมจักรให้เป็นไปในหมู่สัตว์ทั้ง ๔ ทวีป ๖) ผู้ทรงยังอาณาจักร คืออาณาเขตให้เป็นไปไม่ติดขัด ๗) ผู้ทรงยังจักรคือทานอันยิ่งใหญ่ให้เป็นไป^{๑๑๓}

หลักจกกวัตติธรรม ที่ถือเป็นธรรมเนียมทรงบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ และถือเป็นหน้าที่ของนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่มี ๑๒ ข้อ ได้แก่

๑. คຸ້ມครองสงเคราะห์แก่ชนในพระราชฐานและพยุหเสนา
๒. คຸ້ມครองสงเคราะห์แก่กษัตริย์เมืองขึ้นหรือผู้ครองภายใต้พระบรมโพธิสมภาร
๓. คຸ້ມครองสงเคราะห์แก่กษัตริย์ที่ตามเสด็จคือ เหล่าเชื้อพระวงศ์ผู้เป็นราชบริพาร
๔. คຸ້ມครองสงเคราะห์แก่พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย
๕. คຸ້ມครองสงเคราะห์แก่ชาวนิกมและชนบทคือ ราษฎรพื้นเมืองทั้งหลาย
๖. คຸ້ມครองสงเคราะห์แก่เหล่าสมณพราหมณ์
๗. คຸ້ມครองสงเคราะห์แก่เหล่าเนื่อนกอันพึงบำรุงพันธุ์
๘. ห้ามปรามมิให้มีความประพฤติอันไม่เป็นธรรม
๙. เจื้อจานทรัพย์ทำนุบำรุงแก่ผู้ขัดสน
๑๐. ไปสู่สมณพราหมณ์ได้ถามปริศนา
๑๑. เว้นความกำหนดโดยกามอันไม่เป็นธรรม
๑๒. เว้นโลกกล้า ไม่เลือกใครควร ไม่ควร

พระพุทธเจ้าทรงยกการใช้อำนาจสำหรับผู้นำทางโลกว่า พระจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่จำเป็นต้องปกครองด้วยธรรม ผู้มีอำนาจคือผู้มีธรรมเพราะธรรมเท่านั้นที่จะเป็นเครื่องนำทางให้ผู้นำใช้อำนาจให้เกิดสันติสุขแก่ประชาราษฎร์หรือผู้ใต้การปกครอง ดังมีพุทธพจน์ในจกกวัตติสูตรว่า

...ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง จงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุผู้มีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่...^{๑๑๔}

ที่ทรงตรัสเช่นนี้ไม่จำเพาะแต่ทรงสอนกับภิกษุทั้งหลาย ยังหมายรวมไปถึงผู้นำในแผ่นดิน ที่ให้ใช้อำนาจในนามราชาโดยธรรม และเป็นธรรมราชาโดยธรรม ตักการะพระธรรม เคารพธรรม ยำเกรงธรรม มีธรรมเป็นธง มีธรรมเป็นตรา มีธรรมเป็นใหญ่ ทรงจัดการรักษา ป้องกัน

^{๑๑๓} อุทัย สติมัน, “วิเคราะห์จกกวัตติสูตรตามแนวทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์”, ใน *รวมบทความวิชาการ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย พระมหาสมบุรณ์ วุฒิกโร (พรธนา)*, (กรุงเทพมหานคร : หอไตรการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๕๑.

^{๑๑๔} คูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓/๕๐.

และคุ้มครองคนได้ปกครองด้วยธรรม อย่างไรก็ตาม ในจกวัตติธรรมทั้ง ๑๒ ข้อนั้น หากพิจารณาเพียง ๑ ข้อ คือ “เว้นโลกกล้า ไม่เลือกใครควรไม่ควร” ก็เพียงพอต่อการยกย่องว่า เป็นผู้นำที่ดี แต่ผู้นำในระดับที่เรียกว่าจักรพรรดินั้น สามารถบำเพ็ญได้ครบทั้ง ๑๒ ข้ออย่างบริบูรณ์^{๑๕} จะเห็นได้ว่าพระมหากษัตริย์ที่เป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้น ต้องเป็นผู้ที่มีชัยชนะโดยไม่ต้องใช้ศาสตรา ไม่ต้องใช้ทัณฑ์ ไม่ต้องใช้การลงโทษหรือเครื่องมือทำร้ายกัน แต่ชนะโดยธรรม คือชนะใจด้วยความดี^{๑๖}

จกวัตติธรรม คือ ข้อปฏิบัติในการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ หรือนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่ มีอีก ๕ อย่าง ดังนี้

๑. สักการะ เคารพ นับถือ บูชานอบน้อมธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่
๒. จัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายใน^{๑๗} กำล้างพล เหล่ากษัตริย์ผู้ตามเสด็จพราหมณ์และคฤหบดี ชวานิกมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนก โดยธรรม
๓. ห้าม ระวัง ป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม มีโทษ ภายในแว่นแคว้นหรือเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็หาทางแก้ไขให้เรียบร้อย
๔. พระราชทานทรัพย์แก่บุคคลผู้ยากไร้
๕. ใต้อบรมศึกษาปัญหาธรรมกับสมณพราหมณ์ผู้ไม่ประมาท ตั้งอยู่ในความอดทนและความเสถียร เป็นผู้ฝึกตน มีตนสงบ แล้วปฏิบัติตามคำแนะนำหรือคำสอนของท่านเหล่านั้น^{๑๘}

ตามอรรถาธิบายของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) หลักจกวัตติธรรม คือ หน้าที่สำหรับพระเจ้าจักรพรรดิหรือนักปกครองผู้ยิ่งใหญ่จัดต้องประกอบด้วยธรรมเป็นใหญ่มี ๕ อย่าง ดังนี้

๑. ธรรมาธิปไตย การถือธรรมเป็นใหญ่ คือการพหุธรรม เจริญธรรม นิยมธรรม ตั้งอยู่ในธรรม ประพฤติธรรมด้วยตนเอง
๒. ธรรมิการักษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอำนาจการรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือ คนภายในข้าราชการฝ่ายทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการ และคนต่างอาชีพ พ่อค้า เกษตรกร ชวานิกมชนบทและชนชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิต ผู้ทรงศีล ทรงคุณธรรม ตลอดจนสัตว์เท้า สัตว์ปีก อันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

^{๑๕} วุฒินันท์ กันทะเตียน, “อำนาจ : ส่งเสริมหรือทำลาย”, วารสารบัณฑิตศึกษาปริทัศน์, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔, (ตุลาคม – ธันวาคม ๒๕๕๒) : ๓๒-๓๔.

^{๑๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักการเมืองแนวพุทธ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘), หน้า ๓๓.

^{๑๗} ชนภายใน ได้แก่ พระมหากษัตริย์ พระราชโอรส พระราชธิดา ; อภ.ด.ก.อ. (บาลี) ๒/๑๔.

^{๑๘} คุรยละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๘๔/๖๒ – ๖๓.

๓. มา อธิษฐานการ ห้ามกั้นการอันอธรรม คือ จัดการป้องกันแก้ไขมิให้มีการกระทำที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหง และความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่นใจสุจริตและนิยมธรรม “ให้ผู้อยู่ในปกครองทุกคนสำนึกหน้าที่ ประพฤติดีถูกต้อง ถูกยกย่องสรรเสริญ ประพฤติผิดต้องลงโทษตามแต่กรณี ไม่มีละเว้น”^{๑๙๙}

๔. ชนานุปรทาน แบ่งปันทรัพย์ให้แก่ผู้ขัดสน คือ แบ่งปันทรัพย์ให้แก่บุคคลผู้ยากไร้ในแผ่นดิน เช่น จัดให้ราษฎรทั้งปวงมีทางหาเลี้ยงชีพ ทำมาหากินได้โดยสุจริต

๕. ปฏิรูปญา สอบถามแลกเปลี่ยนความรู้จากผู้รู้ คือ ปรีกษาทางวิชาการจากผู้ทรงธรรม ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ ผู้ไม่ประมาทมีวิมาที่ช่วยเหลือให้เจริญปัญญาและกุศลธรรม หมั่นพบได้ถามขอความรู้หาความจริง ถกปัญหาต่าง ๆ อยู่เสมอตามกาลอันควร เพื่อซักซ้อมตรวจสอบตนให้เจริญก้าวหน้า และดำเนินการในทางที่ถูกที่ชอบธรรมดีงาม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข^{๒๐๐}

การได้ถามปรีกษาปัญหาเกี่ยวกับสมณพราหมณ์ผู้ไม่ประมาท สามารถประยุกต์ใช้ให้เกิดความเหมาะสมได้ คือ ตั้งที่ปรีกษาที่มีความรู้ความสามารถในการทำงาน เพราะจะทำให้เห็นแนวทางการทำงานให้ประสบความสำเร็จ ตลอดจนสามารถแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ ส่วนการจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายใน และการห้ามระวัง ป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำสิ่งที่ไม่ดีไม่งามมีโทษ ภายในแว่นแคว้น เป็นการได้บำบัดทุกข์ บำรุงสุขแก่ผู้ใต้ปกครอง ทำให้งานปกครองเกิดความ เป็นระเบียบเรียบร้อย เพราะทุกคนปฏิบัติตามกฎระเบียบ ปกติชนก็จะอยู่อย่างมีความสุข มีขวัญกำลังใจในการทำงานและการดำรงชีพ

จากที่ได้กล่าวมาแล้วสามารถประมวลหลักจกักรัตติธรรมลงได้เป็น ๓ ประการดังต่อไปนี้^{๒๐๑}

๑. ธรรมาธิปไตย คือ ธัมมิการักษาบรรณคูปติ เป็นธรรมาธิปไตย ตั้งตนอยู่ในธรรม จัดการรักษาคุ่มครองป้องกันอันชอบธรรม แก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดินคือ คนภายใน (พระมหาลี โอรสธิดา ข้าราชการในพระองค์ หรือคนในครอบครัวและในปกครองส่วนตัว โดยให้ทำการบำรุงเลี้ยง

^{๑๙๙} พระราชธรรมโสภณ (เจ้าปี จันทมฺโม), ประวัติโดยสังเขป, พิมพ์เป็นกรณีพิเศษเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชธรรมโสภณ (เจ้าปี จันทมฺโม) อดีตเจ้าอาวาสวัดบูรพาภิราม (พระอารามหลวง), อดีตเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด และอดีตผู้อำนวยการห้องเรียนร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า (๓).

^{๒๐๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), ธรรมมัญญูชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๗), หน้า ๓๓.

^{๒๐๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), คู่มือการดำเนินชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๒๑-๒๒.

อบรมสั่งสอน เป็นต้น ให้อยู่สุขสงบและเคารพนับถือกัน) ข้าราชการฝ่ายทหารข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการ และคนต่างอาชีพ พ่อค้า เกษตรกร ชาวนิกมชนบทและชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิตผู้ทรงศีล ทรงคุณธรรม และสัตว์เท้า สัตว์ปีกอันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย

๒. ชนานุประทาน ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน

๓. สมณพราหมณ์ปริจจาคา แสวงหาปัญญาและคุณธรรม ด้วยการศึกษา สอบถามปัญหา กับสมณพราหมณ์ท่านที่ปรียาซึ่งเป็นนักปราชญ์ ทรงวิชา ทรงคุณธรรม ผู้ประพฤติดีประพฤติชอบ มิใช่ผู้ประมาทมาวมมาอยู่โดยสม่ำเสมอ ตามกาลอันควร เพื่อซักซ้อมตรวจสอบตน ให้เจริญก้าวหน้าในทางที่ถูกที่ชอบธรรม คีงามและเป็น ไปเพื่อประโยชน์สุข

กล่าวโดยสรุป หลักจกัถวัตรธรรม เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระราชาจักรพรรดิผู้ยิ่งใหญ่จะต้องยึดถือปฏิบัติ เพื่อความร่วมมือเป็นสุขของอาณาประชาราษฎร์ การทรงไว้ซึ่งจกัถวัตรธรรม ย่อมถือว่า ได้กระทำเพื่อแวนแคว้น กระทำเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชน กระทำเพื่อความเป็นพระราชาที่ยิ่งกว่าพระราชาโดยแท้ เพราะเหตุว่า คำว่า “พระเจ้าจักรพรรดิ” คือพระราชาผู้ที่ยิ่งกว่าพระราชามหากษัตริย์ทั้งปวง พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงการปกครองที่จะอำนวยประโยชน์สุขให้แก่ทุกฝ่ายได้มากที่สุด คือ การปกครองในแบบจักรวรรดิราชา หรือธรรมราชาธิปไตย หมายถึง การปกครองที่มีผู้นำเป็นพระราชา เป็นผู้ปกครองโดยธรรมไม่ใช่ด้วยอำนาจความพอใจของตนเอง

๒.๓.๓ หลักพรหมวิหารธรรม

หลักพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา^{๑๒๒} แปลว่า หลักธรรมที่เป็นเครื่องอยู่อันประเสริฐ หรือข้อปฏิบัติอันประเสริฐ อันเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริม ท่านเปรียบเป็นบุคลาธิษฐานไว้ว่า เหมือนกับพระพักตร์ของพระพรหม ๔ หน้า คือ เมตตา ปรรณนาให้เขาเป็นสุข กรุณา ปรรณนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี อุเบกขา ความวางใจเป็นกลางในอันปรรณนาให้สัตว์ทั้งหลายปราศจากเวรภัยต่อกัน ผู้นำที่ดีพึงยึดหลักพรหมวิหาร ๔ ดังต่อไปนี้

๑. เมตตา หมายถึง ความรักใคร่ ความมีเชื้อใย แต่ต่างกันตามรูปศัพท์แล้ว ที่เรียกว่าเมตตา ก็เพราะว่ามีความประพฤติที่มีเชื้อใยในมิตร^{๑๒๓} เมตตาเป็นความปรารณนาดีต่อผู้อื่นอย่าง

^{๑๒๒} อจ. ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๕๒/๒๕๒ ; และ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑/๔๕.

^{๑๒๓} พนัส หันนาคินทร์, การสอนค่านิยมและจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนต, ๒๕๒๖), หน้า ๑๕.

จริงใจ คำว่า เมตตา มีความหมายตามรากศัพท์ว่า สภาวะสนิทสนมกลมกลืนกัน^{๑๒๔} เป็นความรักที่ผู้นำพึงมีความปรารถนาดีต่อผู้อื่น คุณธรรมข้อนี้ ทำให้คนไม่เบียดเบียนกัน ไม่กลั่นแกล้ง ไม่ทำลายกัน มีแต่ความปรารถนาดี และทำให้เกิดความเกื้อกูลกัน สังคมและสถาบันการศึกษาต่าง ๆ นั้นจะมีแต่ความสงบร่มเย็น เมตตา เป็นจิตที่มีความรักที่บริสุทธิ์เป็นการให้ผู้อื่นโดยที่ไม่คิดที่จะเอาสิ่งตอบแทน และไม่ปรารถนาที่จะครอบครองเป็นเจ้าของ แต่ในเมื่อต่างคนต่างพร่องแล้วจะมีใครเติมเต็มให้แก่ใครได้ ความเมตตาเป็นความรักที่ไม่ปรารถนาจะครอบครองเป็นเจ้าของ เพราะสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ไม่มีใครเป็นเจ้าของแท้จริง ชีวิตทั้งมวลเป็นเพื่อร่วมโลกกัน

ความเมตตาที่บุคคลเจริญให้มาก ให้แผ่ไปในสัตว์ไม่มีที่สิ้นสุด ไม่มีประมาณนี้ เรียกว่า เจริญอุปัฏฐกาพรหมวิหาร จินจิตสะอาด ปราศจากกิเลส สะอาดจากอกุศลกรรม มีอาฆาตพยาบาท เป็นต้น แน่วแน่จนจิตมีความเป็นหนึ่งเดียวเป็นองค์ญาณ ที่เรียกว่า เมตตาญาณ แม้ชั่วขณะหนึ่งก็ย่อมมีอันสูงส่งมาก “การส่องแสงเมตตาจิต แม้ชั่วกาลเพียงลัดนิ้วมือเดียว ชื่อว่าไม่ห่างเหินองค์ญาณ”^{๑๒๕}

ความเมตตา นี้เป็นสิ่งที่ผู้นำจำเป็นต้องมีให้กัน ต้องเจริญเมตตา มิมิตรจิตมิตรใจต่อบรรดาผู้ได้ปกครอง ประการสำคัญ ความเมตตาในพระพุทธศาสนานี้ ท่านให้ใช้ประกอบกับปัญญา จึงจะมีอันสูงส่งมาก ความเมตตาที่ไม่ประกอบไปด้วยปัญญา อาจทำให้ผู้มีเมตตาแต่อย่างเดียวเสียคนหรือเสียของแถมพลให้เขาไปด้วย ดังเช่น นิทานเรื่องชวานากับงูเห่า เป็นต้น

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมมาพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอันสูงส่งการแผ่เมตตา มี ๑๑ ประการไว้ดังนี้

๑. หลับอยู่ก็เป็นสุขสบาย
๒. ตื่นขึ้นก็เป็นสุขสบาย
๓. เวลานอนจะไม่ฝันร้าย
๔. เป็นที่รักของเหล่ามนุษย์ทั้งหลาย
๕. เป็นที่รักของเหล่ามนุษย์ทั้งหลาย อมนุษย์ หมายถึง สัตว์ และวิญญาณ หมายความว่า สัตว์ร้าย จะไม่ทำร้าย จะไม่เบียดเบียน
๖. เทวดา ย่อมคุ้มครอง
๗. ไฟก็ดี ยาพิษก็ดี ศีตรา (อาวุธ) ก็ดี ย่อมทำอันตรายไม่ได้

^{๑๒๔} พระคันธसारากวีวงศ์, **ปรองคอง ประคองมิตร**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕.

^{๑๒๕} บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๕๔.

๘. จิตย่อมเป็นสมาธิได้รวดเร็ว คือ เวลาบำเพ็ญสมาธิจิตตั้งมั่น ได้เร็ว

๙. ผิวหน้าย่อมผ่องใส คือ ใบหน้าจะเบิกบานผ่องใสมีเสน่ห์

๑๐. เป็นผู้ไม่ลุ่มหลง ทำการกิริยาตาย คือ เวลาสิ้นชีวิตไม่หลง ตายอย่างมีสติ

๑๑. เมื่อยังไม่บรรลुकุณวิเศษ (เป็นพระอรหันต์) ย่อมเป็นผู้เข้าถึงพรหมโลก^{๑๒๖}

การที่ผู้นำมีเมตตาธรรม จะได้ประโยชน์จากการมีจิตเมตตาทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคมแล้ว การกระทำของบุคคลที่ทำให้การอนุเคราะห์แก่สัตว์ และผู้ตกทุกข์ได้ยากทั้งปวงนั้น ยังเป็นบุญกุศล มีผู้ติดตามผู้นั้นไปอีกด้วย ผู้มีจิตใจเมตตา มีอนุเคราะห์ต่อสัตว์ทั้งปวง ผู้นั้นย่อมประสบแต่บุญเป็นอันมากอยู่ในจิตใจของผู้นำหากขาดคุณธรรมข้อนี้เสียแล้ว จะเป็นอันตรายต่อผู้ได้บังคับบัญชา

๒. กรุณา หมายถึง ความสงสาร คิดปรารถนาจะช่วยผู้อื่นสัตว์อื่นให้พ้นจากทุกข์ ในคัมภีร์ วิสุทธิมรรค ได้ให้ความจำกัดความของคำว่า กรุณาไว้ว่า “กรุณา ความเป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์ มีการอดกลั้นไม่ได้ต่อความทุกข์ของคนอื่นเป็นกิจ มีการไม่เบียดเบียนเป็นเครื่องปรากฏ (ผล) มีการเห็นความเป็นผู้นาตาของสัตว์ผู้ตกยาก เป็นปทัฏฐาน (เหตุ) มีการเข้าไปสงบความเบียดเบียนเป็นสมบัติ (และ) มีการเกิดความเศร้าโศกเป็นตวัสมบัติ”^{๑๒๗}

ความกรุณาเป็นคุณธรรมประจำใจของมหาบุรุษ ทั้งนี้เพราะ อหimsa ที่ทนไม่ได้เพราะกรุณาเป็นลักษณะของมหาบุรุษยินดีช่วยสัตว์ที่ได้ทุกข์และพยายามที่จะหาสุขเพื่อเหล่ามหาชน เช่น ศาสดาของศาสนาทั้งหลาย ที่แต่ละท่านย่อมสละความสุขส่วนตัว นำพระธรรมออกมาเผยแพร่แก่ประชาชนทั้งหลาย เพื่อให้พ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความกรุณา เป็นพุทธคุณข้อหนึ่งใน ๓ ข้อ ของพระพุทธเจ้า คือ พระมหากรุณาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระปัญญาธิคุณ ผู้เป็นผู้นำทั้งหลาย จึงควรจำเรณูรอยตามพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ชื่อว่าเป็นบรมครูของโลก หรือศาสดาเอกของโลก คือ การมีและสร้างความกรุณาให้เกิดเป็นคุณธรรมประจำจิต ความกรุณาทำให้เราเป็นผู้ยอมรับชะตาชีวิตอย่างทรนงโดยชี้ให้เห็นว่าทุกชีวิต แบกความทุกข์ ความไม่สบายใจ ไว้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน เพียงแต่ต่างรูปแบบกันไปเท่านั้น ผู้ที่มีชีวิตอยู่โดยปราศจากความกรุณา สักวันหนึ่งจะต้องร้องขอ ความกรุณาจากผู้อื่น เพราะการที่เราขาดความเห็นอกเห็นใจผู้อื่นแล้วนั่นเอง จะต้องขาดความเห็นอกเห็นใจปรากฏตามมา ผู้นำที่ดีจำเป็นต้องมีคุณธรรมในข้อกรุณาสูง เพราะจะต้องเป็นที่พึ่งประชาชน และเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่

^{๑๒๖} ญาณ โทจันทร์, พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์โอเอสพริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๕.

^{๑๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

^{๑๒๘} เกี่ยวกับบทบาทผู้นำหรือการพัฒนางาน กรุณานับว่ามีความสำคัญมาก เพราะจะเป็นเครื่องควบคุมปัญหาหรือความรู้ให้เกิดประโยชน์ได้ มนุษย์ที่สมบูรณ์ ต้องเป็นทั้งคนเก่งและคนดี เพราะมีปัญหาคู่กับกรุณา ชีวิตที่มีปัญหา แต่ขาดกรุณา จะมีความเก่งที่แล้งน้ำใจ จนอยู่ร่วมกับโลกกับคนอื่นไม่ได้ จนกลายเป็นคนเก่ง แต่ไม่ดี นี่เพราะปัญหาทำให้เป็นคนเก่ง กรุณาทำให้เป็นคนดี^{๑๒๙}

๓. **มูทิตา** หมายถึง การพลอยยินดี ชื่นชมโสมนัส เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดีมีสุข จัดเป็นคุณสมบัติของท่านผู้มีจิตใจสูงและจัดเป็นบุญประการหนึ่งในบรรดาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการคือ ปิตานู โมทนาเมย์ การพลอยยินดี ต่อส่วนกุศลที่คนอื่น ได้กระทำมีผู้ให้คำจำกัดความคำว่า มูทิตา ไว้ว่า “มูทิตา มีลักษณะบันเทิงมีการให้ไม่ริษยาเป็นกิจ มีการกำจัดความไม่ยินดี เป็นเครื่องปรากฏ (ผล) มีการเป็นสมบัติของสัตว์ทั้งหลายเป็นปทัฏฐาน (เหตุ) มีการเข้าไปด้วยความไม่ยินดีเป็นสมบัติ (และ) มีความร่าเริงเป็นตัววิบัติ หากเป็นผู้นำที่มีมูทิตาจิต เพราะงานผู้นำนั้นเป็นงานที่สร้างความสำเร็จให้แก่หมู่คณะ องค์การจะเจริญก้าวหน้าไปได้ไปได้ไกลแค่ไหน ก็ขึ้นอยู่กับ การดูแลเอาใจใส่ของผู้นำด้วยความจริงจังและจริงใจ มิได้เลือกปฏิบัติ”^{๑๓๐}

๔. **อุเบกขา** หมายถึง ความวางใจเป็นกลางในปรารถนาให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีเวรภัยต่อกัน^{๑๓๑} ความวางเฉย เมื่อไม่สามารถช่วยได้ มีการเห็นภาวะที่สมำเสมอในสัตว์ทั้งหลาย ความวางเฉยแบบวางใจเป็นกลางๆ โดยไม่เอนเอียงเข้าข้างเพราะชอบ เพราะชัง เพราะหลงและเพราะกลัว เช่นไม่เสียใจเมื่อคนที่ตนรักถึงความวิบัติ หรือไม่ดีใจเมื่อศัตรูถึงความวิบัติ มิใช่วางเฉยแบบไม่แยแสหรือไม่รู้ไม่ชี้ ใดๆ ที่สามารถช่วยเหลือได้เป็นต้น ลักษณะของผู้มีอุเบกขา คือเป็นคนหนักแน่นมีสติ อยู่เสมอ ไม่ดีใจไม่เสียใจจนเกินเหตุ เป็นคนยุติธรรม ยึดหลักความเป็นผู้ใหญ่ รักษาความเป็นกลาง

^{๑๒๘} วศิน อินทสระ, การเผยแพร่พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๔.

^{๑๒๙} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ปัญญาต่อกับกรุณา จึงจะพาชาติรอด, พิมพ์เป็นกรณีพิเศษเนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระราชธรรมโสภณ (จำปี จันทมโม) อดีตเจ้าอาวาสวัดบูรพาภิราม (พระอารามหลวง) อดีตเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด และอดีตผู้อำนวยการห้องเรียนร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๗.

^{๑๓๐} สุตกัณณ สิวรัถย์, ศาสนากับสังคมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พลพันธ์การพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๒๘.

^{๑๓๑} พระพุทธโฆสเถระ รจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๕๕ .

ไว้ได้มั่นคงไม่เอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ปฏิบัติหน้าที่ด้วยเหตุผลถูกต้องคลองธรรม และเป็นผู้วางเฉยได้เมื่อไม่อาจประพาศติเมตตา กรุณา หรือมูทิตาได้

หลักพรหมวิหารธรรมนี้ ถือเป็นธรรมของท่านผู้ใหญ่ ผู้ประเสริฐดังพระพรหม การที่ผู้นำสามารถนำมาประพาศติปฏิบัติได้ย่อมก่อให้เกิดความยุติธรรมแก่ผู้ตาม หรือผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครองให้เกิดความสงบร่มเย็น ทั้งในตัวของผู้นำที่วางตัวได้เหมาะสม ทำให้มีบุคลิกดีน่าเข้าใกล้ น่าศรัทธาน่าเชื่อถือ เคารพนับถือ หรือเกิดความยำเกรงยำเกรง เพราะโลกมนุษย์นี้เราอยู่ด้วยกันในสังคมย่อมต้องการที่จะได้ผู้นำที่เป็นคนดี มีคุณอยู่ในตัว มองไปเห็นผู้นำที่มีบุคลิกดีอย่างน้อยก็สบายใจ

กล่าวโดยสรุป หลักพรหมวิหารธรรมทั้ง ๔ ประการ เป็นหลักธรรมที่เป็นข้อประพาศติให้เข้าถึงธรรมเบื้องสูงทางพระพุทธศาสนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่สามารถนำมาประยุกต์ใช้เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำที่ดีได้ เพื่อบังคับบัญชาผู้ใต้ปกครองหรือหมู่คณะให้เข้าไปในทิศทางที่ดี จะเห็นได้ว่า เมตตา กรุณา มูทิตา ถือเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำเป็นเรื่องของการใช้พระคุณของผู้นำ ในขณะที่อุเบกขาเป็นการตั้งจิตอยู่กลาง ๆ และอุเบกขาอาจเป็นการใช้ในเรื่องของพระเดชก็ได้ เพราะในบางครั้งผู้นำอาจต้องมีบทบาทในการตัดสินใจแทนผู้ตาม จึงต้องประกอบอุเบกขาให้มั่นเพื่อมิให้เอนเอียงเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งก็จะก่อให้เกิดความยุติธรรมในการตัดสินใจ

๒.๓.๔ หลักราชสังคหัตถ์

หลักราชสังคหัตถ์^{๑๑๒} คือ หมวดธรรมเกี่ยวกับการสงเคราะห์ของพระราชารหรือผู้นำ กล่าวคือ เป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน หลักการสงค้เคราะห์ประชาชน ด้วยการบำรุงประชาชนของผู้นำ ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการดังต่อไปนี้

๑. **สัตตเมธะ** ฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร คือ ฉลาดในการบำรุงบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรืองทางด้านเศรษฐกิจให้มีภาวะเศรษฐกิจดี มีผลผลิตพืชพันธุ์ธัญญาหาร กษัตริย์ต้องเป็นผู้ฉลาดในการส่งเสริมอาชีพและการผลิตของประชาชนให้มีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจนั้น มีความหลากหลายในเชิงรูปแบบ ทางด้านพุทธศาสนาก็ได้แสดงทางด้านเศรษฐกิจว่า ประเทศชาติจะมีเศรษฐกิจมั่นคงได้ ประชาชนในชาติจะต้องมีเศรษฐกิจภายในครอบครัวที่มั่นคงเสียก่อน คือประชาชนจะต้องมีเศรษฐกิจที่พอเพียงมีความสุข ตามแบบของชาวบ้าน

๒. **ปรีตเมธะ** ฉลาดในการบำรุงข้าราชการ คือ ฉลาดในการรับคนเข้ามารับราชการ เพื่อทำหน้าที่ในการบริหารของรัฐ รู้จักคัดเลือกคนที่เหมาะสมกับงาน เลือกผู้ที่มีความสามารถและมีปณ

^{๑๑๒} อกุ จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๐ ; พุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๒๗/๓๗๓.

บำเหน็จความชอบตามโอกาสให้แก่ผู้ทำความดี เป็นการส่งเสริมคนดีในด้านการทหารก็ได้มีการคัดเลือกบุคคลเข้ารับราชการ จะต้องเป็นผู้ที่มีอุดมการณ์สูงสุด คือ การเสียสละในงานทหารเพื่อรักษาชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ จะต้องปกป้องสถาบันแม้ชีวิตก็ยอมพลี ในด้านพุทธศาสนานั้น ก็ได้สอนไว้เป็นลำดับขั้นดังนี้ คือ พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะ เพื่อรักษาชีวิตและพึงสละทั้งทรัพย์ ทั้งอวัยวะ หรือแม้กระทั่งชีวิต เพื่อรักษาธรรม เป็นการแสดงให้เห็นถึงการยอมเสียส่วนน้อยเพื่อรักษาส่วนใหญ่ที่สำคัญกว่าเอาไว้

๓. **สัมมาปาสะ** ส่งเสริมอาชีพพระราชารายษฎ์ให้ยู่ดีกินดี คือ ฉลาดในการแก้ปัญหาสังคม รู้จักผู้สมานรวมใจของประชาชน รู้จักการสงเคราะห์โดยดำเนินการบริหารให้เป็นไปตามประสงค์ของราชฎ มีการส่งเสริมอาชีพด้วยวิธีการต่าง ๆ ให้แก่ประชาชน เช่น การให้กู้ยืมเงินไปลงทุนโดยคิดดอกเบี้ยในอัตราต่ำให้ความมั่นคงทางด้านสังคมจิตวิทยา เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิภาพที่มีต่อชีวิต และทรัพย์สินของประชาชน ตลอดจนความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในสังคม

๔. **วาชเปยยะ** รู้จักใช้คำพูดให้เหมาะสมกับคนฟังตามวัย เพศ มีประโยชน์ ซึ่งทำให้สามารถถึงจุดน้ำใจคนอื่น วาจาไพเราะอันคู่คี่มใจ คือ มีวาจาไพเราะอ่อนหวาน ชวนฟังประกอบด้วยสามัคคี รู้จักโน้มน้าวให้ทำความดี และยกย่องการทำความดี

หลักราชสังคหวัดถุนี้ ถือได้ว่าเป็นหลักธรรมในการวางนโยบายในการปกครองและบริหารงานของรัฐที่มุ่งเพื่อเกื้อกูลต่อการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชน ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น มีคุณธรรมมากขึ้นเรียกว่า “หลักรัฐภิบาลนโยบายหรือนโยบายทางรัฐประศาสนศาสตร์” ซึ่งมีทั้งหลักในด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจและสังคม ทั้งยังเป็นสิ่งที่เสริมสร้างให้เกิดความมั่นคงขึ้นในรัฐได้ เพราะความมั่นคงของรัฐขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐาน ๔ ประการ คือ ๑) ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ ๒) ความมั่นคงทางด้านการเมือง ๓) ความมั่นคงทางด้านสังคมจิตวิทยา และ ๔) ความมั่นคงทางด้านทหารหรือการป้องกันประเทศ ซึ่งความมั่นคงของรัฐทั้งสี่ด้านนี้ เมื่อนำหลักราชสังคหวัดถุมาใช้ ก็จะเป็นเครื่องมือเสริมสร้างความมั่นคงได้^{๑๓๓} การที่พระราชูประพฤติธรรมตามหลักราชสังคหวัดถุจนสำเร็จประโยชน์ มีผลก่อให้เกิดเป็น “นิรัคคพะ”^{๑๓๔} กล่าวคือ บ้านเมืองเกิดความสงบสุข ปราศจากโจรและขโมย เจ้าของบ้านก็ไม่ต้องมีความระแวงว่าใครจะมาขโมยหรือปล้นทรัพย์สิน

^{๑๓๓} พระวีระพันธ์ พลวิโร (รัตนนิคม), “ศึกษาวิเคราะห์การปกครองกรุงศรีอยุธยาสมัยปฏิรูป”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๗๑.

^{๑๓๔} ราชสังคหวัดถุธรรมนี้ สมัยหนึ่ง พวกพราหมณ์ได้ดัดแปลงเป็นคำสอนของคน เพื่อประโยชน์แก่โลกสักการะ เรียกว่า “มหาชัย ๕” ได้แก่ ๑. อัสสเมระ ฆ่าม้าบูชาชัย ๒. ปุริสเมระ ฆ่าคนบูชาชัย ๓. สัมมาปาสะ สร้างแทนบูชาชัยในที่ซึ่งว่างไม้ลอคบวงไปตก ๔. วาชเปยยะ ดื่มน้ำมาข้อมใจก่อนบูชาชัย ๕. นิรัคคพะ ยัญที่สามรถฆ่าสัตว์ทุกชนิดบูชาชัยนั้น.

อย่างไรก็ตาม ยังมีหมวดธรรมที่เรียกว่า สังคหัตถุ^{๑๑๕} อันเป็นธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวใจผู้อื่นไว้ได้ กล่าวคือ คนอื่นเห็นความดีที่ปฏิบัติต่อเขา จึงเกิดความประทับใจในคุณงามความดีที่ได้ทำต่อเขานั้น คุณเป็นบ่วงคล้องใจต่อผู้ได้รับการสงเคราะห์ จัดเข้าในหมวดแห่งการสงเคราะห์ตั้งราชสังคหัตถุ^{๑๑๖} ได้มีจุดเดียวกัน อันประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ กล่าวคือ

๑. ทาน หมายถึง การรู้จักให้ ผู้ให้ยอมเป็นที่รักที่ชอใจของผู้รับ เพราะทำให้เขาได้รับความสะดวกสบายและมีความสุข แต่ทั้งนี้ ต้องเป็นการให้ที่มีความมุ่งหมายดี จึงจะจัดว่าเป็นทาน ไม่ใช่การให้เพราะมีความมุ่งหมายไม่ดี

๒. ปิยวาจา หมายถึง การมีวาจาเป็นที่รัก ในการเป็นผู้นำ การพูดก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน เพราะผู้นำที่มีวาจาดี มีศิลปะในการพูด โน้มน้าวจิตใจ ย่อมเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จในการบริหารงานหรือปกครอง แต่ในที่นี้หมายถึงเฉพาะการพูดวาจาอันเป็นที่รัก คือ วาจาไพเราะ เป็นคำจริงและมีประโยชน์ต่อผู้ฟัง ไม่ได้หมายเอาความมีศิลปะทางการพูด เพราะการพูดเก่ง คนพูดอาจพูดเท็จก็ได้ ตรงกันข้ามผู้พูดแต่คำสัตย์ ย่อมเป็นผู้มีวาจาศักดิ์สิทธิ์ พูดอะไรคนก็เชื่อ ทำให้เป็นคนที่น่าเชื่อถือ แตกต่างจากคนที่มิวาจาไม่น่าเชื่อถือ มักจะได้รับความยุ่งยากลำบากใจ เพราะความเข้าใจผิดและการถูกคนอื่นดูหมิ่น

๓. อุตตจริยา หมายถึง การประพฤติตนเป็นประโยชน์ คือ ช่วยเหลือร่างกาย และชวนชวนช่วยเหลือกิจการต่าง ๆ เช่น บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ รวมทั้งช่วยแก้ไขปัญหาลดและช่วยปรับปรุงส่งเสริมในด้านจริยธรรมไม่เป็นคนนิ่งดูดายในเมื่อตนเองมีกำลังความสามารถที่พอจะช่วยเหลือได้ จะต้องเป็นผู้ที่รู้จักให้การช่วยเหลือในเวลาที่เหมาะสมช่วยเหลือ

๔. สมนัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) การวางตัวได้เหมาะสมสม่ำเสมอก็เป็นภาวะผู้นำที่พึงปรารถนา เพราะทำให้เป็นคนมั่นคง แน่วแน่ในสิ่งที่กระทำนั้น ลูกน้องก็มีความมั่นใจในการนำพาของเขา ต่างจากคนที่ได้ดีแล้วล้มตน ซึ่งจะทำให้ลูกน้องเลิกนับถือได้^{๑๑๖}

พระพุทธองค์ทรงอุปมาสังคหัตถุธรรมไว้เหมือนกับพาหนะ ที่จะนำคนไปสู่ความเจริญในโลก เพราะสังคหัตถุธรรมเราจำเป็นต้องอิงอาศัยธรรม ๔ ประการนี้ ถ้าหากว่าสังคหัตถุธรรมเสียซึ่งธรรม ๔ ประการนี้แล้ว แม้มารดาบิดาก็จะไม่ได้รับการนับถือจากบุตร โลกจะอยู่ไม่ได้เลย จึงเรียกว่าธรรมเป็นเครื่องสงเคราะห์^{๑๑๗} หากขาดธรรมเหล่านี้ ธรรมเหล่านี้จะไม่สามารถเกิดขึ้นได้เลย หรือ บุคคลก็จะไม่ได้รับความยกย่องสรรเสริญจากผู้อื่น ดังพระพุทธพจน์ ว่า

^{๑๑๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๔๐/๑๘๕.

^{๑๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๓/๒๕๕.

^{๑๑๗} พระมหาโสภณ วิจิตรธมฺโม (มณีปัญญาพร), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต ในคัมภีร์สังยุตนิคาย”, หน้า ๑๑๕.

...ท่าน เปยยวัชชะ อัครจรรยา ในโลกนี้และสมานัตตดาในธรรมนั้น ๆ ตามสมควร สังคหธรรมเหล่านี้ แล ช่วยอุ้มชูโลก เหมือนลิ่มสลักที่ยึดกุมรถ ซึ่งแล่นไปไว้ได้ ฉะนั้นถ้าไม่ พึ่งมีธรรมเหล่านี้ มารดาหรือบิดาก็ไม่พึ่งได้ การนับถือหรือการบูชาเพราะบุตรเป็นเหตุ แต่เพราะบัณฑิตเห็นความสำคัญของสังคหธรรมเหล่านี้ ฉะนั้นบัณฑิตเหล่านั้น จึงถึงความ เป็นใหญ่และเป็นผู้นำสรรเสริญ...^{๑๓๘}

จากพระพุทธพจน์ดังกล่าว ได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่ผู้นำทั้งหลายควรประกอบใน สังคหวัตถุ เพราะเป็นหลักแห่งการสงเคราะห์ที่เกื้อกูลซึ่งกันและกัน การสงเคราะห์มี ๓ ระดับ หากเป็น การกระทำเพื่อบุคคลที่มีสถานะสูงกว่า เช่น ถวายทานแด่พระสงฆ์ ดิถีภัณฑ์เทศน์แด่พระคุณเจ้าผู้แสดง ธรรมการดูแลเลี้ยงดูบิดามารดาผู้มีพระคุณ เรียกว่า “การบูชาคุณ” หากแต่สงเคราะห์เอื้อเพื่อเพื่อนคนที่ มีสถานะเสมอเหมือนกันระดับเดียวกันเรียกว่า “การสงเคราะห์” แต่ในส่วนการช่วยเหลือผู้มีฐานะด้อย กว่า หรือให้ทานแก่บรรดาสัตว์เล็กน้อยใหญ่เรียก “การอนุเคราะห์” การให้ทานก็ดี การมีวาจาอันเป็นที่ รักก็ดี การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ก็ดี การการวางตนสม่ำเสมอก็ดี เป็นกิริยาอาการสังคหวัตถุ ๔ ที่ สงเคราะห์ตั้งราชสังคหวัตถุได้มีจุดเดียวกัน ข้อมเป็นอุบายให้เกิดสุขสมบัติซึ่งได้นามบัญญัติว่า “นิรโรคทุกข์” รัฐมลชลาธรรมาปราศจากโจรภัย จนถึงทวารเรือน ไม่ต้องลงลิ้มลงกลอน อย่างไรก็ตาม สังคหวัตถุเหล่านี้จะเป็นไปได้ด้วยดีจนถึงเกิดผลเป็นนิรโรคพิษ ไม่ต้องลงลิ้มประตูกกลอนเรือน ก็ต้อง อาศัยรัฐบาล และผู้ทำหน้าที่ทางการปกครองทั้งปวงฝ่ายหนึ่ง ประชาชนผู้อยู่ได้ปกครองอีกฝ่ายหนึ่ง ช่วยกันปฏิบัติให้บริบูรณ์ตามฐานะ เจริญรอยตามพระราชจริยานุวัตรของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุข ของประเทศ ตั้งใจรับราชการด้วยความซื่อสัตย์สุจริตเป็นเบื้องหน้า ทำการค้าขายเลี้ยงชีพโดยสุจริตธรรม ไม่ทำโจรกรรมแย่งชิงทรัพย์สินของผู้อื่นมาเลี้ยงชีพตน ซึ่งจะก่อการจลาจลให้เกิดขึ้น มีความสุขทั่วทุก สถาน จนทวารเรือนไม่ต้องลงลิ้มลงกลอนเพื่อจะระวังโจรภัย^{๑๓๙}

กล่าวโดยสรุป หลักราชสังคหวัตถุ คือ ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน หลักการ สงเคราะห์ประชาชน อันเป็นแนวทางแห่งการปฏิบัติที่ผู้นำต้องนำมาประพฤติปฏิบัติ เพื่อความสงบ สุขของสังคมโดยส่วนรวม อันเป็นคุณสมบัติที่ผู้นำพึงมี ผู้นำที่ประพฤติตนตามราชสังคหวัตถุแล้ว ข้อมจะทำให้ผู้ได้ปกครองเกิดความเคารพรัก เป็นธรรมที่แสดงออกต่อผู้อื่นด้วยความมีน้ำใจไมตรี สามารถที่จะทำให้เขาระลึกถึงการกระทำนี้ได้อย่างมีความสุขและเห็นคุณค่าของการกระทำ ซึ่งเป็น สิ่งที่จำเป็นสำหรับผู้นำในการผูกมัดใจคนอื่น

^{๑๓๘} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๕๑.

^{๑๓๙} พระมหาสุทธีพงษ์ ธรรมพิทักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ ปราภฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล”, หน้า ๓๕.

๒.๓.๕ หลักสัปปริสธรรม

หลักสัปปริสธรรม^{๑๑๐} หมายถึง คุณธรรมที่สำคัญ ๗ ประการ สำหรับสัปปริสชน หรือคนดี และเป็นคุณธรรมสำคัญของผู้นำที่สมบูรณ์แบบด้วย เพราะคุณธรรมทั้ง ๗ ประการนี้ย่อมนำบุคคลนั้นไปสู่ความมีคุณค่าอย่างแท้จริง เรียกได้ว่าเป็นคนสมบูรณ์แบบ^{๑๑๑} ซึ่งเป็นผู้สามารถนำหมู่มชนและสังคมไปสู่ความสันติสุขและความเจริญก้าวหน้า ประกอบด้วยธรรมต่อไปนี้

๑. **ธัมมัญญตา** ความรู้จักธรรม รู้หลัก หรือรู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมดา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล เช่น ศึกษารู้ว่าหลักธรรมข้อนั้น ๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าหลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องทำอะไร ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการหรือบรรลุจุดหมายอันนั้น ๆ เป็นต้น

๒. **อัตถัญญตา** ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือรู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่พึงประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำ หรือความเป็นไปตามหลัก ธรรม เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือกษัตริย์ข้อนั้น ๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้น ๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้าง ดังนี้ เป็นต้น

๓. **อิตถัญญตา** ความรู้จักตน คือ รู้ว่าเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลัง ความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

๔. **มัตถัญญตา** ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ศึกษารู้จักประมาณในการรับและบริโภคปัจจัยสี่ ศึกษารู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

๕. **กาลัญญตา** ความรู้จักกาล คือ รู้จักเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ทำหน้าที่การงาน หรือปฏิบัติกรต่าง ๆ เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะเวลา เป็นต้น

๖. **ปริสัจญตา** ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิจวิญญูที่จะประพฤติต่อชุมชนว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้

^{๑๑๐} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (บาลี) ๒๓/๖๘/๕๒ ; อจ.สตุคก. (ไทย) ๒๓/๖๘/๑๔๓ - ๑๔๖.

^{๑๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **ธรรมมุนยชีวิต**, หน้า ๑๔.

๗. **บุคคลัญญา**^{๑๔๒} ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอหยาศัย โดยความสามารถ และโดยคุณธรรม เป็นต้น ใคร ๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้น ๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ขกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น

หลักสัปปริสธรรม สามารถนำไปปรับใช้กับหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ เช่น ใช้กับผู้นำและผู้บริหาร จะทำให้เป็นผู้ที่มีคุณลักษณะที่ดี คือ ผู้นำในการบริหารที่ เป็นจุดศูนย์รวม หรือ สร้างความมั่นใจให้แก่ผู้ร่วมงาน ผู้บริหารที่รู้จักเหตุ หรือ หลักการ วิธีการดำเนินงาน ผู้บริหารที่รู้จักผลหรือ จุดมุ่งหมาย ในการดำเนินงาน ผู้บริหารที่รู้จักคน ประเมินตนเอง ในกรณีต่าง ๆ ผู้บริหารที่รู้จักประมาณ ความพอดี ในกรณีการต่าง ๆ ผู้บริหารที่รู้จักกาลเวลา ที่เหมาะสม ในการดำเนินงาน ผู้บริหารที่รู้จักระเบียบ กฎเกณฑ์ โครงสร้างของสังคม ผู้บริหารที่รู้จักประเภทของบุคคลในสังคม เมื่อผู้นำได้นำหลักธรรมเหล่านี้ ไปปรับใช้ให้ถูกต้อง เหมาะสมกับหน้าที่แล้ว ความสงบสุขต่าง ๆ ย่อมจะเกิดขึ้นแก่สังคมได้^{๑๔๓} หลักการปฏิบัติต่อกันในสังคมด้วยความไม่เบียดเบียนคนอื่น ต้องช่วยเหลือกันตามสมควร ไม่เลือกปฏิบัติ ไม่ดูหมิ่นคนอื่นเพราะชาติชั้นวรรณะ ยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่นแล้วนำมาพิจารณาด้วยเหตุผล หากเป็นผู้ปกครองต้อง ให้การดูแลคนที่อยู่ใต้ปกครองด้วยให้เป็นอยู่ได้ตามสมควร ไม่ใช่อำนาจหาผลประโยชน์ ต้องใช้ธรรมในการปกครองบ้านเมือง โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน รู้จักเสียสละ รู้จักให้ ด้วยอาศัยหลักสัปปริสธรรม เป็นเครื่องมือ ผู้นำที่ประกอบด้วยสัปปริสธรรม ย่อมได้ชื่อว่าเป็นสัตบุรุษ กล่าวคือ เป็นคนดีที่ควรคบค้าสมาคม เป็นคนที่ควรเข้าใกล้ ผู้นำที่มีหลักธรรมดังกล่าวนี้ ย่อมได้รับความเชื่อถือ ได้รับไว้วางใจจากหมู่คณะ ถ้าเป็นดังนี้ผู้นำจะกล่าวอันใด กระทำอันใด ย่อมได้รับความร่วมมือจากผู้ตาม มีผลให้กิจการงานสำเร็จได้โดยง่าย ดังนั้น ผู้นำที่มีคุณธรรมและจริยธรรมในการปกครองโดยอาศัยหลักสัปปริสธรรม เป็นเครื่องมือในการบริหารควบคุมพฤติกรรมของตนเอง และเป็นเครื่องมือในการบริหารงานย่อมก่อให้เกิดประโยชน์และสันติสุขแก่สังคมและประเทศชาติ^{๑๔๔}

^{๑๔๒} หรือ ปุคคลปโรปรัชญา หมายถึง รู้จักเลือกคน กล่าวคือ รู้ว่าเมื่อคบหาคนใดอกุศลธรรมเสื่อมไป กุศลธรรมเจริญขึ้น จึงเลือกคบคนนั้น เมื่อคบคนใดอกุศลธรรมเจริญขึ้น กุศลธรรมเสื่อมไปก็ไม่คบคนนั้น ; อภ.สตุตต.ฎีกา (บาลี) ๓/๖๘/๒๓๕.

^{๑๔๓} พระมหาคำเพ็ชร ภาสโก (ภาสูก), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักสัปปริสธรรมเพื่อนำไปใช้กับศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดสุรินทร์”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๗๒.

^{๑๔๔} พระมหาโสภณ วิจิตรธมฺโม (มณีปัญญาพร), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังขต ในคัมภีร์สังขตนิคาย”, หน้า ๑๕๔-๑๕๕.

กล่าวโดยสรุป หลักสัปปุริสธรรมทั้ง ๗ ประการเป็นหลักธรรมส่งเสริมให้คน เป็นคนดีที่ ถูกต้อง ความเป็นคนรู้จักเหตุ คือ เห็นเหตุแล้วคาดการณ์ถึงผลในอนาคต, รู้จักผล คือ เห็นผลตอนนี้ แล้วหยั่งรู้ถึงสาเหตุได้ในอดีต, รู้จักตน คือ รู้จักตนเองว่า มีสมรรถนะความรู้ความสามารถเพียงใด, รู้จักประมาณ คือ รู้จักความพอเพียงพอดีของตนเองและสิ่งต่าง ๆ, รู้จักกาล คือ รู้จักเวลาว่าควรทำ อย่างไร จึงเหมาะสมและมีประสิทธิผล, รู้จักชุมชน คือ รู้จักการประพฤติตนเอง เมื่ออยู่ในสังคม ต่าง ๆ ในเรื่องของการคิด การพูด การทำ, และสุดท้ายคือ รู้จักบุคคล อัน ได้แก่ รู้วิธีการเลือกคบแต่ คนดี หรือกัลยาณมิตร และหลีกเลี่ยงการคบคนพาล ตลอดจนการรู้จักการมอบหมายงานแก่บุคคลที่ เหมาะสม

๓.๓.๖ หลักอปริหานิยธรรม

หลักอปริหานิยธรรม หมายถึง ธรรมเป็นที่ตั้งของความไม่เสื่อม หรือธรรมไม่เป็นที่ตั้ง ของความเสื่อม^{๑๔๕} อีกนัยหนึ่ง อปริหานิยธรรม คือ ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม ธรรมที่ทำให้ ไม่เสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ที่เป็นหลักการสำหรับให้พระภิกษุสงฆ์ประพฤติเพื่อให้ บรรลุตามวัตถุประสงค์สูงสุดในทางพระพุทธศาสนา ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการดังต่อไปนี้

๑. ไม่ยินดีในทางงาน (อันเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติ)
๒. ไม่ยินดีในการคุย
๓. ไม่ยินดีในการนอนหลับ
๔. ไม่ยินดีในการกลูกกลืนหมูกณะ
๕. ไม่ปรารถนาลามก
๖. ไม่คบคนชั่วเป็นมิตร
๗. ไม่พอใจเพียงด้วยการได้บรรลุคุณวิเศษขั้นต้น ๆ^{๑๔๖}

วิธีการประยุกต์หลักอปริหานิยธรรมมาใช้ในชีวิตประจำวัน ก็มีความชัดเจนดีแล้ว เช่น หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์, พร้อมเพรียงกันทั้งในการประชุม เลิกประชุม และทำกิจที่พึง ทำ แต่บางข้อเป็นเรื่องของการปฏิบัติธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น ยินดีในเสนาสนะป่า, ตั้งความปรารถนาดีให้เพื่อนพรหมจรรย์ผู้มีศีลได้มายังอวาสาของตน ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นสุข, ไม่พอใจเพียงด้วยการได้บรรลุคุณวิเศษขั้นต้น ๆ ฯลฯ ซึ่งสามารถประยุกต์ใช้ในการทำงานได้ ดังนี้คือ การยินดีในเสนาสนะป่า หมายถึง การปลื้มคนหาความสงบบ้าง หรือรู้จักทำใจให้สงบเป็น

^{๑๔๕} สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, ธรรมมานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๑๓๔.

^{๑๔๖} อ.สตุตท. (บาลี) ๒๓/๒๔/๒๐ และ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๖/๘๑-๑๔๑-๘๘.

บางเวลา เช่น เข้าวัดปฏิบัติธรรม, ไหว้พระสวดมนต์ที่บ้าน, การตั้งความปรารถนาดีให้เพื่อนสหพรหมจารีผู้มีศีลได้มายังอวาสาของตน ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นสุข หมายถึง การตั้งความปรารถนาดีให้คนดี มีความสามารถได้เข้ามาทำงานร่วมกับคนที่ทำงานด้วยกันในปัจจุบันก็ขอให้มีความสุขกับการทำงาน

การไม่พอใจเพียงด้วยการได้บรรลุคุณวิเศษขั้นต้น ๆ หมายถึง การไม่พอใจเพียงแค่งานของตนประสบความสำเร็จในเบื้องต้นเท่านั้น เมื่องานนั้นสามารถที่จะพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้นได้อีก ก็ต้องหมั่นพัฒนาปรับปรุงงานของตนอยู่เสมอ จนให้ประสบความสำเร็จสูงสุด จะเห็นได้ว่า การปฏิบัติตามหลักอปริหานิยธรรม จะนำไปสู่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีประสบความสำเร็จเสื่อมเลย ตรงเท่าที่ซึ่งมีการปฏิบัติตามธรรมเหล่านั้นอยู่ ด้วยความตั้งใจมั่นเท่านั้น^{๑๔๓}

หลักอปริหานิยธรรม จึงเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญอย่างเดียว ไม่นำไปสู่ความเสื่อมเลย^{๑๔๔} เป็นหลักการปฏิบัติสำหรับผู้นำชั้นเลิศ ซึ่งผู้นำที่ดีจะต้องปฏิบัติตามอปริหานิยธรรมอีกหมวดธรรมหนึ่ง ซึ่งเป็นข้อประพจน์ ปฏิบัติสำหรับผู้นำโดยเฉพาะที่ต้องนำไปประพจน์ ประกอบด้วยธรรม ๗ ประการดังต่อไปนี้

๑. หมั่นประชุมกันเป็นประจำ ประชุมกันบ่อยครั้ง
๒. พร้อมเพรียงกันทั้งในการประชุม เลิกประชุม และทำกิจที่พึงทำ
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่ไม่ได้บัญญัติไว้ ไม่ล้มล้างสิ่งที่บัญญัติไว้แล้ว และถือปฏิบัติธรรมไว้
๔. สักการะ เคารพ นับถือ บูชาผู้สูงวัย เชื่อฟังถ้อยคำของท่านเหล่านั้นว่า ควรรับฟัง
๕. ไม่ข่มเหง นุคคร่า ชินใจกุสสตรี หรือกุสุมารีเอามาสมสู่ตามอำเภอใจ
๖. สักการะ เคารพ นับถือบูชาเจดีย์ (คือปูชนียวัตถุ ปูชนียสถาน และอนุสาวรีย์ ฯลฯ)

ไม่ปล่อยปะละเลย ในการบูชาที่ถูกต้อง ที่เคยทำต่อเจดีย์เหล่านั้นให้เสื่อมไป

๗. ให้ความอารักขา ค้ำครองป้องกัน พระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยความมุ่งหวังจะให้พระอรหันต์ที่ยังไม่มา ได้มาสู่แคว้นของตน^{๑๔๕}

จะเห็นได้ว่า ผู้นำที่ประพฤติตามหลักอปริหานิยธรรมนี้ อันได้แก่ การพร้อมเพรียงกันประชุม เลิกประชุม และทำกิจที่ควรทำ ย่อมทำให้เกิดความสามัคคีกัน, การถือตามกฎเกณฑ์ที่ได้ตั้งไว้ดีแล้วและเชื่อฟังผู้ใหญ่ ย่อมทำให้มีความเคารพเชื่อฟังกัน ไม่เป็นการพยายามสร้างกฎเกณฑ์

^{๑๔๓} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ), **ธรรมาริပါတย**, (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔.

^{๑๔๔} พระเมธีรัตนดิลก (จรรยา ชินวโร), “แก่นธรรมจากทิมนิทาย”, ใน **บทความเก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก**, หน้า ๑๑๖.

^{๑๔๕} อัง.สตตค. (บาลี) ๒๓/๒๓/๑๕ และ ดูรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๗๘ - ๑๓๕/๘๐

และเงื่อนไขขึ้นมาใหม่เพื่อทำลายความชอบธรรมของสิ่งที่คืออยู่แล้ว แล้วหาประโยชน์ให้กับตนด้วยการสร้างกฎเกณฑ์หรือเงื่อนไขขึ้นมาใหม่ และการเคารพผู้ใหญ่ทำให้ไม่เสียระบบการปกครอง คือมีผู้ใหญ่และผู้น้อย ไม่มีการฝ่าฝืนคำสั่งหรือไม่ปฏิบัติตามคำสั่ง ซึ่งเป็นเหตุให้ผู้ใหญ่ไม่สามารถปกครองผู้น้อยได้ ในส่วนของกรมไม่เห็นแก่อำนาจความอยาก ย่อมทำให้ผู้น่ามีความอดกลั้นในสิ่งที่ช่วยวนใจได้ ไม่ประพฤติเสียหายเพราะอำนาจของความอยาก เช่น เป็นชู้กับลูกน้อง ฯลฯ อีกทั้งการตั้งความปรารถนาดีให้ผู้อื่นได้มาอยู่ร่วมในที่แห่งเดียวกันกับตนก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงความมีน้ำใจ ไม่เป็นคนมักอิจฉาริษยา รู้จักแสดงความยินดีกับผู้อื่น ผู้ที่มาทำงานด้วยก็จะมีความรักเคารพในคุณงามความดีของผู้น่า

สรุปได้ว่า อปรีหานิยธรรม เป็นหมวดธรรมะเพื่อความเข้มแข็งทางสังคม เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางราบ เพราะถ้าเป็นทางคิง ก็ไม่ต้องมาประชุม ใช้อำนาจสั่งการไปเลย พร้อมเพรียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันทำกิจที่พึงกระทำ ก็คือรวมตัวร่วมคิด ร่วมทำ ความไม่เสื่อมหรือความเจริญก้าวหน้าของผู้น่าพร้อมด้วยหมู่คณะย่อมขึ้นอยู่กับการประพฤติตามหลักอปรีหานิยธรรม ที่เป็นธรรมอันก่อให้เกิดความเจริญโดยที่ผู้น่า หรือใครก็ตามที่นำไปประยุกต์ใช้ ไม่มีทางเสื่อมเลย คราบเท่าที่ยังประพฤติหลักธรรมนี้อยู่

๒.๔ ตัวอย่างบุคคลสำคัญที่มีบทบาทผู้น่าโดดเด่นในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ประชาชนชาวไทย และในวงกรณานาชาติต่างยอมรับว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทรงเป็นแบบอย่างของผู้น่าในยุคปัจจุบัน นับแต่ได้พระบรมราชาภิเษกขึ้นเสวยราชสมบัติ พระปฐมบรมราชโองการประกาศแก่ปวงพสกนิกรในครั้งนั้นว่า “เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”^{๕๐} ตลอดระยะเวลาที่ทรงครองสิริราชย์สมบัติ ทรงมีพระราชจริยวัตรอันงดงาม กอปรด้วยหลักทศพิธราชธรรม หลักจกัถวัตรธรรม ทรงแผ่บารมีพระเมตตาธรรมไปทั่วถึงทุกถิ่นของพสกนิกรชาวสยามทรงพระอุตสาหะวิริยะบำเพ็ญเพียรในพระราชกรณียกิจนานัปการ เพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของราษฎร โดยเสด็จไปถึงทุกถิ่นทุรกันดาร ทรงวางแผนชี้แนะและติดตามงานแก้ไขปัญหาคความทุกข์ยาก และอำนวยความสะดวกของมวลประชาราษฎร์เป็นจำนวนมากด้วยพระองค์เอง แม้เป็นเนิน ขุนเขาสูง ที่ราบลุ่ม ทะเลไกล โดยมีได้คำนึงถึงความเหนื่อยยากลำบากของพระวรกาย พระเสโทที่หลังไหลซึ่งปรากฏให้เห็นนั้น สะท้อนให้เห็นความเป็นครูผู้ยิ่งใหญ่กว่าคำ

^{๕๐} สิริภพ จารุหังสิน, “การศึกษาการนำหลักธรรมมาภิบาลมาใช้ในการบริหารงานของหน่วยงานราชการ กรณีศึกษากรมสวัสดิการทหารบก”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๒), หน้า ๒.

สอนใจ ให้พสกนิกรเร่งทำงานอย่างเอาจริงเอาจัง เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง และเพื่อพัฒนาชาติต่อไป สมควรยิ่งที่ประชาชนและข้าราชการ ซึ่งเป็นข้าในพระองค์จะได้สำนึกและน้อมนำมาเป็นแนวทางในการทำงาน^{๕๑} พระองค์จึงทรงเป็นมิ่งขวัญของปวงอาณาประชาราษฎร์ และทรงปลอดภัยพระราชภาระทางการเมือง แต่ทรงผูกพันต่อทุกข์สุขของประชาชนเต็มเปี่ยม ประชาชนก็น้อมถวายความจงรักภักดี เคารพรักและเทิดทูลต่อพระองค์อย่างยิ่งสุดจะหาสิ่งเปรียบปานได้

จากที่กล่าวนำมาเบื้องต้น เพื่อแสดงให้เห็นว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้ผู้นำในยุคปัจจุบัน อันเนื่องมาจากพระองค์ทรงประพฤติธรรมในทางพระพุทธศาสนา ดังนั้น หากผู้ผู้นำทั้งหลายในสังคมไทย หรือสังคมนานาชาติ ประพฤติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ก็จะส่งเสริมบทบาทผู้นำให้มีความโดดเด่น การบริหารงานก็จะเกิดเป็นระบบคุณธรรมอย่างแท้จริง อันจะนำมาซึ่งประโยชน์สุขแก่หมู่คณะ มวลชน สังคมส่วนรวม และประเทศชาติอย่างมั่นคง ยั่งยืนตลอดไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนไปดูในหัวข้อนี้จะขอนำเอาบุคคลสำคัญที่มีความโดดเด่นในการเป็นผู้ผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท อันประกอบด้วย พระเจ้าจักรพรรดิทัพหเนมิ พระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้ามหานามะ พระเจ้าปีสเสนทิโกศล และพระเจ้าอุเทน ทั้ง ๕ พระองค์นี้ ล้วนเป็นผู้ผู้นำที่มีชื่อเสียงในทางพระพุทธศาสนา บทบาทของแต่ละพระองค์นั้น มีความโดดเด่นที่แตกต่างกันไป ซึ่งไม่อาจปฏิเสธได้ว่า เกิดจากการที่ทุกพระองค์ได้ทรงนำหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำมาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานทั้งสิ้น

ดังจะประมวลเอาแต่ละเฉพาะเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับบทบาทผู้นำของบุคคลสำคัญดังกล่าวมาแสดง ดังต่อไปนี้

๒.๔.๑ ตัวอย่างบทบาทผู้นำของพระเจ้าจักรพรรดิทัพหเนมิ

พระเจ้าจักรพรรดิทัพหเนมิ ไม่ใช่พระเจ้าจักรพรรดิในสมัยพุทธกาล แต่พระองค์ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นบุคคลลาธิฐานในการแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อให้ภิกษุได้มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นที่พึ่ง ซึ่งมีเนื้อหาปรากฏในจกกวัดติสฺสุตรว่า^{๕๒} พระราชาจักรพรรดิพระนามว่าทัพหเนมิผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม^{๕๓} พระองค์เป็นกษัตริย์ที่ทรงธรรม

^{๕๑} สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครู กระทรวงศึกษาธิการ, *คุณธรรมและจิตสำนึกของข้าราชการครู*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑.

^{๕๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๐/๓๖

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *ภาวะผู้นำ*, หน้า ๕๐.

ภายหลังเมื่อจักรแก้วเคลื่อนจากที่ พระองค์ได้ทรงเวนคืนพระราชสมบัติแก่ พระราชโอรสพระองค์โต เพื่อให้ทรงเป็นผู้ครอบครองพระราชอาณาจักรสืบต่อจากพระองค์ แล้วทรงออกผนวชเป็นพระราชฤๅษี แต่ก็ยังมีบทบาทในการให้คำแนะนำปรึกษาแก่พระราชโอรสในการปกครองบ้านเมือง

ดังมีเหตุการณ์ที่สำคัญดังนี้ หลังจากที่พระราชโอรสพระองค์โตของพระเจ้าจักรพรรดิทัพนหะมิ ผู้ซึ่งได้รับมูรธาภิเษกเป็นกษัตริราช พร้อมทั้งได้รับราชสมบัติทุกอย่างจากพระเจ้าจักรพรรดิทัพนหะมิผู้เป็นพระราชบิดา เมื่อทรงครองราชย์ได้เพียง ๗ วัน จักรแก้วซึ่งได้สืบต่อจากพระราชบิดาก็หายไป ฝ่ายพระราชโอรสเมื่อทรงรู้เหตุทรงเสียพระทัยเป็นอย่างมาก จึงได้เสด็จเข้าไปหาพระราชฤๅษี ผู้เป็นพระราชบิดาถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลบอกเรื่องราวทั้งหมดที่เกิดขึ้นให้แก่พระราชบิดาฟัง ครั้นพระราชฤๅษีผู้เป็นพระราชบิดาทรงสดับแล้ว จึงตรัสบอกอุบายแก่พระราชโอรสเพื่อให้ได้ครอบครองจักรแก้ว เหมือนอย่างเดิม ดังมีในข้อความว่า

...ลูกเอ๋ย เมื่อจักรแก้วอันเป็นทิพย์อันตราขนไปแล้ว เจ้าอย่าเสียใจ และอย่าแสดงความเสียใจให้ปรากฏเลย ด้วยว่า จักรแก้วอันเป็นทิพย์ หาใช่สมบัติที่เป็นมรดกสืบทอดมาจากบิดาของเจ้าไม่ ขอให้ลูกประพฤติจักกวัตติธรรมอันประเสริฐเถิด ข้อนี้เป็นฐานะที่จะมีได้แล คือ เมื่อลูกประพฤติจักกวัตติธรรมอันประเสริฐ สนานพระเศียรในวันอุโบสถ ๑๕ คำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปรากฏจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีค่า ๑,๐๐๐ ชั่ง มีกม มีคุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง...^{๑๕๕}

ลำดับนั้น พระราชโอรสเมื่อได้ฟังอุบายธรรมจากพระราชบิดาแล้ว จึงได้กราบทูลถามเพิ่มเติมถึงข้อปฏิบัติในจักกวัตติธรรมที่เป็นวิธีการ โดยรายละเอียดต่อพระราชบิดา เพื่อจะให้บังเกิดจักรแก้วอันเป็นทิพย์ คืนมาดังเดิม พระราชฤๅษีจึงตรัสบอกธรรมอันประเสริฐแก่พระราชโอรส โดยละเอียดดังนี้

...ลูกเอ๋ย ถ้าเช่นนั้น ลูกจงอาศัยธรรมเท่านั้น สักการะธรรม เคารพธรรม นับถือธรรม บูชาธรรม นอบน้อมธรรม มีธรรมเป็นธงชัย มีธรรมเป็นยอด มีธรรมเป็นใหญ่ จงจัดการรักษาป้องกัน และคุ้มครองชนภายใน กำลังพล พวกกษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พราหมณ์และคหบดี ชวานิคมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์ จำพวกเนื้อและนกโดยธรรม การกระทำสิ่ง ที่ผิดแบบแผน อย่าได้เป็นไปในแวนแคว้นของลูก อนึ่งบุคคลเหล่าใดในแวนแคว้นของลูกไม่มีทรัพย์ ลูกพึงให้ทรัพย์แก่บุคคล เหล่านั้นด้วย อนึ่งสมณพราหมณ์เหล่าใด ในแวนแคว้นของลูก เว้นขาดจากความมัวเมา และความประมาท ๓ ตั้งมั่นอยู่ในขันติ (ความอดทน) และโสรัจจะ (ความเสถียร) ฝึกตนสงบตนให้ตนดับกิเลส อยู่แต่ผู้เดียวลูกพึง

^{๑๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๓/๓๗.

เข้าไปหาสมณพราหมณ์เหล่านั้น ตามกาลอันควร แล้ว ใต้ถาม สอบถามว่า ท่านขอรับ อะไร เป็นกุศล อะไรเป็นอกุศล อะไรมีโทษ อะไรไม่มีโทษ อะไรควรเกี่ยวข้อง อะไรไม่ควร เกี่ยวข้อง อะไรที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์ตลอดกาลนาน หรือว่าอะไร ที่ข้าพเจ้าทำอยู่ พึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขตลอดกาลนาน ครั้นลูกได้ฟังจากสมณพราหมณ์ เหล่านั้นแล้ว สิ่งใดเป็นอกุศล พึงละเว้นสิ่งนั้น สิ่งใดเป็นกุศล พึงยึดถือประพฤติสิ่งนั้น ให้มั่น ลูกเอ๋ยจักกวัตติธรรมอันประเสริฐนั้น เป็นอย่างนี้แล...^{๑๕๕}

ครั้นพระราชโอรสได้ฟังอุบายแนะนำได้รับการสั่งสอนจักกวัตติธรรมอันประเสริฐจาก พระราชาผู้แล้ว ทรงน้อมนำเอาจักกวัตติธรรม ไปปฏิบัติในพระราชกิจ โดยเคร่งครัด ดังนี้แล้ว จักรแก้วจึงบังเกิดมีแต่พระองค์ จากนั้นพระองค์จึงอยู่ในสถานะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเหมือนกับ พระราชาบิดาของพระองค์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

...ภิกษุทั้งหลาย กษัตริราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วรับสนองพระดำรัสของพระราชราชาแล้ว ทรงประพฤติจักกวัตติธรรมอันประเสริฐ เมื่อท้าวเธอทรงประพฤติจักกวัตติธรรมอัน ประเสริฐอยู่ สนานพระเศียรในวันอุโบสถ ๑๕ คำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาท หลังงาม ปราศจากจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมี ค่า ๑,๐๐๐ ชั่ง มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบ ทุกอย่าง เมื่อกษัตริราช ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทอดพระเนตรแล้วทรงดำริว่า เราได้ฟังเรื่อง นี้มาว่า กษัตริราช พระองค์ใด ผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้ว ทรงสนานพระเศียร ในวันอุโบสถ ๑๕ คำ รักษาอุโบสถ ประทับอยู่ชั้นบนปราสาทหลังงาม จักปราศจากจักรแก้วอันเป็นทิพย์ ซึ่งมีค่า ๑,๐๐๐ ชั่ง มีกง มีดุม และมีส่วนประกอบครบทุกอย่าง กษัตริราชพระองค์นั้น ย่อมเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ...^{๑๕๖}

รัตนะ ๗ ประการ^{๑๕๗} อันเป็นเครื่องบ่งบอกสถานะของผู้ปกครองที่เป็น พระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงเป็นพระธรรมราชา สามารถอธิบายได้ดังนี้

๑. จักรแก้ว หมายถึง ๑) อวรุชชุตโรปรกรณ์ กองกำลังทหารที่ฝึกฝนเป็นอย่างดี พร้อมทั้ง จะออกสู่สงคราม เพราะจักรเป็นสัญลักษณ์ของอาวุธอย่างหนึ่ง ๒) หมายถึง อำนาจที่ได้มา โดยธรรม (ธรรมจักร) กล่าวคือ กษัตริย์มีความประพฤติตั้งอยู่ในคุณงามความดี เป็นที่รักของประชาชน ปกครองประชาชน โดยไม่ใช้ความรุนแรงแต่ประการใด หรืออาจจะเรียกลักษณะอำนาจอย่างนี้ว่า บารมีก็ได้

^{๑๕๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๔/๓๘.

^{๑๕๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๕/๓๘.

^{๑๕๗} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘๑/๓๖.

๒. ช้างแก้ว หมายถึง ความมีหน้ามีตาในสังคม เพราะช้างในสมัยก่อน ถ้ากษัตริย์พระองค์ใดมีครอบครองไว้มาก โดยเฉพาะช้างเผือก จะถือว่ากษัตริย์พระองค์นั้น มีบุญญาธิการมาก

๓. ม้าแก้ว ในสมัยโบราณ การติดต่อสื่อสารกันที่จะได้รับความรวดเร็วที่สุดในยุคนั้น ๆ เห็นจะไม่มีอะไรดีเท่าม้า ม้าแก้ว ในที่นี้จึงหมายถึง มีการติดต่อสื่อสารที่ทันสมัยรวดเร็วทันใจ

๔. แก้วมณี ในสมัยโบราณ เพชรนิลจินดาทั้งหลาย ถือว่าเป็นสิ่งมีค่า ใครใส่เครื่องประดับประเภทนี้มาก จะแสดงให้เห็นถึงฐานะทางสังคม ซึ่งในที่นี้หมายถึง รัฐที่มีทรัพยากรมาก สามารถนำทรัพยากรเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ มีภาวะเศรษฐกิจดี

๕. นางแก้ว หมายถึง มีที่ปรึกษาที่ดี เพราะภรรยาที่มีหน้าที่ปรนนิบัติรับใช้สามี ตลอดจนให้คำปรึกษาในบางเรื่อง รวมไปถึงการให้กำลังใจแก่ฝ่ายสามี

๖. คฤหบดีแก้ว ในสมัยโบราณ เศรษฐีเป็นตำแหน่งที่กษัตริย์ตั้งให้ เฉพาะคนที่มีความรู้ความสามารถในทางการค้า จนทำให้มีฐานะร่ำรวย ซึ่งในที่นี้น่าจะหมายถึง มีนักเศรษฐศาสตร์มีอภิมิ่ง เชี่ยวชาญในการทำการค้า

๗. ปริณายกแก้ว หมายถึง มีเหล่าอำมาตย์ ขุนนาง ข้าราชการที่มีประสิทธิภาพในการทำงาน ฉลาด มีไหวพริบ และซื่อสัตย์สุจริต ประพฤติอยู่ในทำนองคลองธรรม^{๕๕}

จากการศึกษาพบว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าจักรพรรดิทัพนเนมิที่สำคัญคือ หลักสัปปริสธรรม ได้แก่ ทรงรู้เหตุ รู้ผลว่า เมื่อจักรแก้วเคลื่อนจากที่ หมายความว่าพระเจ้าจักรพรรดิใกล้สิ้นพระชนม์แล้ว วิธีการแก้ไขคือ ต้องประพฤติจักกวัตติธรรม และรักษาอุโบสถศีล จักรแก้วจึงจะปรากฏดังเดิม ซึ่งวิธีการดังกล่าวนี้เป็นการได้ประพฤติธรรมด้วย, ทรงรู้ตน คือ ทรงรู้ว่าพระองค์ใกล้สิ้นพระชนม์แล้ว จึงได้ทรงสละความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิให้แก่พระราชโอรส และทรงให้คำแนะนำในการปกครองแว่นแคว้น แต่ถ้าหากพระองค์ไม่ทรงสละราชบัลลังก์ในเวลาอันสมควร หรือถ้าหากสิ้นพระชนม์ไป โดยไม่ได้มอบหมายงานให้แก่พระราชโอรส หรือเมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ไปโดยยังมีเวณคั้นพระราชสมบัติให้แก่ผู้ใด บ้านเมืองอาจเกิดปัญหา จะเห็นได้ว่าพระเจ้าจักรพรรดิทัพนเนมิทรงรู้หลักอหัตถัตถุตา และกาลัญญูตา จึงได้ทรงตัดสินพระทัยสละพระราชบัลลังก์แก่พระราชโอรส เป็นเหตุให้ พระราชโอรสได้รับโอกาสจากพระราชบิดา ในปกครองบ้านเมือง และยังได้รับการสั่งสอนจากพระราชบิดาให้ประพฤติตามหลักจักกวัตติธรรม อันเป็นวัตรของพระราชผู้ยิ่งใหญ่ และพระราชโอรสยังได้ประพฤติตามธรรมที่พระราชบิดาทรงกล่าวบอกทำให้ก่อเกิดความสงบสุขแก่ประชาชนภายในพระราชอาณาจักรของพระองค์, พระเจ้าจักรพรรดิทัพนเนมิ

^{๕๕} ธนา นवलตลอด, “ความคิดทางการเมืองในสุดตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖), หน้า ๕๑-๕๒.

ทรงเป็นผู้จักรูประมาณพระองค์คือ ไม่ทรงมีความโลภในพระราชสมบัติ เมื่อทรงเห็นว่าพระองค์เอง ไม่ได้อยู่ในฐานะสมควรที่จะปกครองอีกต่อไปแล้ว จึงได้มอบเวนคืนราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส สืบต่อโดยที่ไม่ได้ทรงหวงแหนไว้แต่ประการใด, ทรงรู้กาลคือ เมื่อทรงรู้ว่าจักรแก้วเคลื่อนที่แล้ว ก็ทรงทราบว่าเป็นเวลาสิ้นบุญบารมีในการปกครองแล้ว ถึงเวลาที่พระเจ้าจักรพรรดิพระองค์ใหม่จะได้ สืบต่อราชสมบัติ ซึ่งจะเกิดเพราะการสั่งสมบารมีของพระราชโอรสนั้น จึงได้ทรงสละราชสมบัติให้ พระราชโอรสเสีย แล้วบอกริธีอันจะได้จักรแก้วกลับมาดังเดิมแก่พระราชโอรส

จากเหตุการณ์ที่ได้นำมาเสนอ จะเห็นได้ว่า พระเจ้าจักรพรรดิทัพนเนมิ มาทรง ประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลักทศพิธราชธรรม ในข้อ ปริจจาคะ คือทรง เวนคืนราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส ทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลัก จักกวัตติธรรมในข้อธัมมิการักษา กล่าวคือทรงรักษาศรัทธาประพฤติกษัตริย์ ทรงประกอบด้วย หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลักพรหมวิหารธรรม และสัจจริยธรรม ดังมีปรากฏว่า พระองค์ทรงมีความเมตตา ปราบปรามคดีต่อพระราชโอรส เมื่อเห็นพระราชโอรสเกิดความเศร้าโศก เสียพระทัย ก็เกิดความกรุณา จึงทรงแนะนำวิธีปฏิบัติเพื่อให้ได้จักรแก้วคืนดังเดิม ทั้งยังเป็นการรู้ ในธัมมัญญา คือทรงรู้วิธีการที่จะให้พระราชโอรสได้เข้าถึงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเหมือนดัง พระองค์ บทบาทผู้นำของพระเจ้าจักรพรรดิทัพนเนมิ จึงทรงเป็นแบบอย่างแห่งผู้นำในอุดมคติทาง พระพุทธศาสนา

๒.๔.๒ ตัวอย่างบทบาทผู้นำของพระเจ้าสุทโธทนะ

พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเป็นหน่อเนื้อแห่งสกุลวงศ์ เผ่าพงศ์แห่งพระเจ้าโอกากราช ทรงเป็นพระราชโอรสพระองค์โตของพระเจ้าสีหนุและพระนางกัญญา ในเวลาต่อมา ทรงได้ ปกครองกรุงกบิลพัสดุ์ ทรงมีพระอัครมเหสีพระนามว่า พระนางสิริมหามายาเทวี พระองค์ทรงเป็น พระราชบิดาของเจ้าชายสิทธัตถะ ผู้เป็นพระมหาโพธิสัตว์อันจะได้ตรัสรู้บุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระพุทธรเจ้า เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติได้ ๗ วัน พระนางสิริมหามายาผู้เป็นพระอัครมเหสี ก็เสด็จทิวงคต จึงทรงสถาปนาพระนางพระราชบิดาโคตมิซึ่งเป็นพระน้องนางในพระนางสิริมหามายา ขึ้นเป็นที่พระมเหสี เพื่อดูแลเจ้าชายสิทธัตถะแทนพระมารดาซึ่งทิวงคต และพระองค์ทรงเป็นที่รัก เคารพยิ่งในหมู่เหล่าสกุลวงศ์

ต่อมา เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะได้เสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์เพื่อทรงผนวชแสวงหา ความพ้นทุกข์ จนได้บรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า พระเจ้าสุทโธทนะได้ อยู่ในฐานะแห่งพระพุทธรบิดา จึงกล่าวได้ว่า พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเป็นผู้ที่มีบารมีและ บุญญาธิการมาก เพราะประสูติในชมพูทวีป และประสูติในตระกูลสูง คือ ตระกูลกษัตริย์ ที่เป็น

ตระกูลของ พระมหาโพธิสัตว์ผู้ที่มีบารมีเต็มเปี่ยมเลือกที่จะลงมาประสูติด้วย เพื่อมาตรัสรู้เป็น พระพุทธเจ้า ดังได้มีพระพุทธพจน์ กล่าวถึงพระมหาโพธิสัตว์ตรวจดูมหาปัญจโลกวินาศว่า “...แต่นั้นทรงตรวจดูตระกูล พิจารณาตระกูลว่า ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายย่อมเกิดในตระกูลที่ โลกสมมติ ก็บัดนี้ตระกูลกษัตริย์เป็นตระกูลที่โลกสมมติ เราจักบังเกิดในตระกูลกษัตริย์นั้น พระราชาทรงพระนามว่าสุทโธทนะก็เป็นพระราชบิดาของเรา...”^{๑๕๕}

บทบาทผู้นำของพระองค์ประมวลได้ดังนี้คือ

สมัยที่พระนางสิริมหามายาเทวีสุบินเกี่ยวกับการที่พระ โพธิสัตว์จะมาจุติในพระครรภ์ พระเจ้าสุทโธทนะก็ได้สั่งให้เชิญพราหมณ์ชั้นหัวหน้าประมาณ ๖๕ คน มาเลี้ยงโภชนาหาร และตรัสถามเกี่ยวกับสุบินที่เกิดขึ้นกับพระนางสิริมหามายา ในการนี้พระองค์ก็ได้ถวายข้าวปายาสมีรสดีและ ได้ถวายทานวัตถุอื่น ๆ เช่น ผ้าไหม ฯลฯ แก่พราหมณ์เหล่านั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงความมี บทบาทผู้นำของพระองค์ตามหลักทศพิธราชธรรม ข้อ การให้ทาน คือทรงให้ทานแก่พราหมณ์ และ แสดงให้เห็นถึงการมีบทบาทผู้นำตามหลักจกัวัตติธรรม ในข้อปริปัจฉา คือทรงสอบถาม แลกเปลี่ยนความรู้จาก ผู้รู้ คือ ปรีกษาทางวิชาการจากผู้ทรงธรรม เพื่อซักซ้อมตรวจสอบตนให้ เจริญก้าวหน้า และดำเนินการในทางที่ถูกที่ชอบธรรมดีงาม และเป็นไปเพื่อประโยชน์สุข อย่่างไรก็ ตามพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้ฉลาด ได้กราบทูลคำทำนายในพระสุบินนิมิต ตามตำราโหราศาสตร์ที่ได้ ร่ำเรียนมา ดังข้อความว่า

...พราหมณ์ทั้งหลายกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์อย่างทรงพระปรีวิตถลเยย พระเทวีทรงตั้งพระครรภ์แล้ว และพระครรภ์ที่ตั้งขึ้นนั้น เป็นครรภ์บุรุษ มิใช่ครรภ์สตรี พระองค์จักมีพระโอรส ถ้าพระโอรสนั้นทรงครองเรือน จักได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าเสด็จออกจากเรือนทรงผนวช จักได้เป็นพระพุทธเจ้ามี กิเลสจุกหลังคาอันเปิดแล้ว ในโลก...^{๑๖๐}

ในสมัยที่พระนางสิริมหามายาเทวีทรงพระครรภ์แก่ใกล้ประสูติสิทธัตถะราชกุมาร พระนางมีพระประสงค์จะเสด็จไปทำการประสูติที่กรุงเทวทหะ จึงทูลเรื่องนี้แก่พระเจ้าสุทโธทนะ พระองค์จึงได้รับสั่งให้จัดแจงทางระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับกรุงเทวทหะเป็นอย่างดี ดังมีข้อความ ปรากฏในอวิทูเรนิทานว่า

...แม้พระนางมหามายาเทวี ทรงบริหารลพระโพธิสัตว์ในพระคัพโภทรสิน ๑๐ เดือน ประคอง บริบาลน้ามนไว้ด้วยบาตร ฉะนั้น มีพระครรภ์แก่เต็มที่แล้ว มีพระราชประสงค์จะเสด็จไปยัง

^{๑๕๕} ม.อุ.อ. (ไทย) ๒๓/๕๓.

^{๑๖๐} ขุ.อป.อ. (ไทย) ๓๐/๑๐๗.

เรือนพระญาติ จึงกราบทูลพระเจ้าสุทโธทนมหาราชว่า ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันปรารถนา จะไปยังนครเทวหะที่เป็นของตระกูล พระเจ้าสุทโธทนะทรงรับว่าได้ แล้วรับสั่งให้ปราบทาง จากพระนครกบิลพัสดุ์จนถึงเทวทหนครให้ราบเรียบดีแล้ว ประดับประดาด้วยต้นกล้วย หม้อเต็มด้วยน้ำ ชงชายและชงแผ่นผ้า ให้พระเทวีประทับนั่งในพระวอทอง ให้อำมาตย์พันคน หามไป ทรงส่งไปพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก...^{๑๖๑}

การเตรียมทางและสิ่งอำนวยความสะดวกอื่น ๆ สำหรับการเสด็จไปทำการประสูติ ของพระนางสิริมหามายาผู้เป็นพระมเหสีนี้ เกิดขึ้นด้วยพระเมตตาของพระองค์ที่ทรงมีต่อ พระมเหสี พร้อมทั้งทรงรู้กาลของพระองค์ตามหลักสัปปริสธรรมด้วย คือกาลนั้นเป็นกาลใกล้ ทำการประสูติ ดังนั้นพระองค์จึงได้รับสั่งให้เตรียมการทุกอย่างสำหรับการทำการประสูติโดยเฉพาะ ซึ่งบุคคลผู้รู้กาลหรือฉลาดในกาลนี้ย่อมจะสามารถทำงานให้สำเร็จผลตามที่มุ่งหวังได้

ครั้นเตรียมแล้ว พระนางสิริมหามายาได้เดินทางกลับไปสู่นครเทวหะพร้อมด้วย เหล่าข้าราชการบริวารที่ติดตาม แต่เหตุการณ์อันเป็นมหามงคลแก่ชาวกรุงกบิลพัสดุ์ ได้เกิดขึ้นใน ระหว่างทาง กล่าวคือ พระนางสิริมหามายาทรงประสูติพระราชโอรส ณ อุทยานลุมพินี อันเป็นสวน ที่อยู่กึ่งกลางระหว่างกรุงทั้งสอง หลังจากที่พระราชโอรสประสูติแล้ว พระเจ้าสุทโธทนะได้ทรงเลี้ยง ครอบงำดีที่สุดในที่สุด ดังข้อความว่า “...หลังจากที่ประสูติแล้วสิทธัตถะราชกุมารก็ทรงเจริญวัยโดยลำดับ พระเจ้าสุทโธทนะก็ ทรงอภิบาลพระราชโอรสเป็นอย่างดี ทรงตั้งสตรีที่มีสุภาพดี ไม่มีโรคภัย และมีรูปร่างงาม เป็นนางนมของพระราชกุมาร...”^{๑๖๒}

จากข้อความดังกล่าวได้แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเป็นผู้รู้บุคคลตาม หลักสัปปริสธรรม คือที่ทรงคัดเลือกสตรีที่ไม่มีโรคเป็นนางนมของพระราชกุมาร ก็เพื่อป้องกัน ไม่ให้พระราชกุมารต้องมีโรคภัยเบียดเบียน อันเกิดจากนางนมเหล่านั้น ที่ทรงคัดเลือกสตรีผู้งาม ก็เพื่อให้พระราชกุมารทรงเกิดความยินดีเพลิดเพลินในกามคุณ จะได้มีพระทัยน้อมมาในฆราวาส วิสัย ดังที่พระองค์ได้ทรงตั้งพระทัยไว้ ยังมีเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงประกอบด้วยหลักพรหมวิหารธรรม คือทรงมีความเมตตารักใคร่ต่อพระโพธิสัตว์ผู้เป็น พระราชโอรส และทรงมีความกรุณา กล่าวคือได้ความสงสารที่จะให้พระราชโอรสได้สำราญ อิริยาบถดังที่เด็กเล็ก ๆ ทั่วไป ดังข้อความว่า

...พระโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ ๗ - ๘ พรรษา พระราชา (สุทโธทนะ) ตรัสถามอำมาตย์ ทั้งหลายว่า พวกเด็กเล็ก ๆ ชอบเล่น กีฬาประเภทไหน อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่า ชอบเล่น

^{๑๖๑} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๕/๘๗.

^{๑๖๒} พุ.อป.อ. (ไทย) ๗๐/๑๑๕.

น้ำ พระเจ้าข้า จากนั้นพระราชารับสั่งให้ประชุมกรมกรชุดคืนแล้วให้เลือกเอาที่สำหรับสร้างสระโบกขรณี...^{๑๖๓}

กาลต่อมา พระเจ้าสุทโธทนะ ได้ทรงประกอบพิธีเพื่อเป็นมิ่งขวัญแก่การประกอบอาชีพเกษตรกรรมเพาะปลูกแก่ชาวกรุงบิลพัสดุ์ ดังข้อความว่า “...พระองค์จรดพระนังคัลทองคำ อำมาตย์ใช้ไถเงินไถ ส่วนคนที่เหลือทั้งหลายใช้ไถประเภทอื่นไถ...”^{๑๖๔} พระจริยาวัตรนี้เป็นการได้ทรงเสียดลความสุขส่วนพระองค์ เพื่อประโยชน์แห่งมหาชนโดยแท้ (จาคะ) จะเห็นได้ว่าพระเจ้าสุทโธทนะ ได้ทรงประพฤติตามขัตติยราชประเพณี คือ ทรงประกอบพระราชพิธีวัปปมงคล (พืชมงคล) จรดพระนังคัลแรกนาขวัญด้วยพระองค์เอง ขึ้นเป็นประจำทุกปี ซึ่งเป็นการได้ส่งเสริมการเกษตรแก่ประชาราษฎร์ตามหลักราชสังคหวัตถุธรรม (สัสตเมธะ) เมื่อมีพันธุ์พืชดี ผลผลิตก็จะดีตามด้วย ซึ่งจะส่งผลให้ประชาราษฎร์มีความเป็นอยู่ที่ดี (สัมมาปาสะ) เมื่อคนทั้งหลายมีความเป็นอยู่ที่ดี บ้านเมืองก็จะสงบสุข ไม่มีการปล้นหรือขโมยกัน (นิรัคคพะ) ถึงมีต้องลงลิ้มกลอนประค

ครั้นเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุได้ ๑๖ พรรษา พระองค์ทรงรับสั่งให้สร้างปราสาท ๓ ฤดู หลังหนึ่ง ๕ ชั้น หลังหนึ่ง ๗ ชั้น อีกหลังหนึ่ง ๕ ชั้น แก่พระราชโอรส เพื่อเป็นที่ประทับอาศัย^{๑๖๕} การให้ทรงสร้างปราสาทนี้เกิดจากความมีพระทัยประกอบด้วยเมตตาของพระองค์ เพราะพระองค์ทรงมีความรักและความห่วงใยในพระราชโอรสเป็นอย่างยิ่ง เพราะพระองค์ทรงคาดหวังจะให้พระราชโอรสสืบราชสมบัติเป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่ในอนาคต โดยมีปรารภจะให้ออกผนวชเป็นพระพุทธรเจ้า ดังข้อความว่า “...จำเดิมแต่นี้ไป พวกท่านอย่าได้เห็นปานนี้เข้าไปยังสำนักแห่งบุตรของเรา เราไม่มีกิจกรรมที่จะให้บุตรของเราเป็นพระพุทธรเจ้า เรามีความประสงค์จะเห็นบุตรของเราครอบครองราชสมบัติจักรพรรดิ...”^{๑๖๖}

จากข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า แม้ว่าพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงต้องการให้พระราชโอรสได้อยู่ปกครองกรุงบิลพัสดุ์ สืบต่อจากพระองค์ อันเป็นความหวังในทางโลกที่ผู้เป็นบิดาต้องการให้บุตรของตนได้ให้เป็นใหญ่เป็นโต ดำรงวงศ์ตระกูลของตนเจริญยิ่ง ๆ ขึ้น ผู้วิจัยเห็นว่า ไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่ผิดผิด และไม่ถือว่าเป็นการขัดขวางการออกไปแสวงหาอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระมหาโพธิสัตว์ เพราะเป็นธรรมดาที่บิดาทั้งหลายย่อมรักบุตร ปรารถนาดีต่อบุตรของตน แม้พระเจ้าสุทโธทนะก็เช่นเดียวกันกับบิดาทุก ๆ คน ความรักที่พระองค์ทรงมีต่อพระราชโอรส จึงเป็นการกระทำถูกต้องตามวิสัยแห่งปุถุชนผู้เป็นกัลยาณชนที่ดี ควรแก่การสรรเสริญอย่างยิ่ง

^{๑๖๓} คุรยละเอียดใน อ.ต.อ. (ไทย) ๓๔/๑๓๓.

^{๑๖๔} คุรยละเอียดใน พ.อ.อ. (ไทย) ๓๐/๑๒๐.

^{๑๖๕} คุรยละเอียดใน พ.ช.อ. (ไทย) ๓๐/๑๒๑.

^{๑๖๖} พ.อ.อ. (ไทย) ๓๐/๑๑๘.

พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงเลี้ยงพระราชโอรสจนกระทั่งเติบโต จนกระทั่งกระทำพิธีอภิเษกสมรสให้พระราชโอรสกับพระนางยโสธราพิมพา จนต่อมาเมื่อพระนางยโสธราพิมพาได้มีพระราชโอรส พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระอัยกา ทรงเกิดโสมนัสในการประสูติแห่งพระราชนัดดา จึงทรงขนานนามพระราชนัดดา ด้วยพระองค์เอง ว่า “ราหุล” แสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงประพฤติดำตามหลักจกัถวัตติธรรมในข้อคุ้มครองสงเคราะห์แก่กษัตริย์ที่ตามเสด็จคือ เหล่าเชื้อพระวงศ์ คุณสมบัติของท่านผู้มีจิตใจสูงส่ง ดังข้อความว่า

...สมัยนั้น พระเจ้าสุทโธทนะมหาราชทรงสดับว่ามารดาราหุลประสูติพระโอรส จึงส่งสาสน์ไปว่า ท่านทั้งหลายจงบอกความดีใจของเราแก่ลูกของเราด้วย พระโพธิสัตว์ได้ทรงสดับข่าวสาสน์นั้นแล้วตรัสว่า ราหุ (ห้วง) เกิดแล้ว เครื่องจองจำเกิดแล้ว พระราชาครีตถามว่า บุตรของเราได้พูดอะไรบ้าง ครั้นได้สดับคำนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ตั้งแต่นี้ไปหลานของเราจะมีชื่อว่า ราหุลกุมาร...^{๑๖๗}

ต่อมา ภายหลังเมื่อเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ จนได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงประกาศพระธรรมจักรอันบรรพ์ให้เป็นที่ไปแล้วตามลำดับ ทรงอาศัยกรุงราชคฤห์ประทับอยู่ที่เวฬุวันมหาวิหาร พระเจ้าสุทโธทนะ ได้สดับสาสน์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า ดังนั้น ด้วยความรักและความต้องการทอดพระเนตรเห็นพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระราชปิโยรส พระองค์จึงได้ทรงส่งอำมาตย์พร้อมทั้งราชบุรุษติดตามไป เพื่อกราบทูลอาราธนาให้พระพุทธเจ้าเสด็จมายังกรุงกบิลพัสดุ์ ถึง ๕ ครั้ง แต่อำมาตย์และราชบุรุษเหล่านั้นก็ไม่สามารถทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าให้เสด็จมากรุงกบิลพัสดุ์ได้ เพราะคนเหล่านั้นทั้งหมดได้บรรลุพระอรหันต์ สุดท้ายพระเจ้าสุทโธทนะทรงส่งกาฬทายีอำมาตย์ไป จึงสามารถกราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จมาสู่กรุงกบิลพัสดุ์ได้ ดังข้อความว่า

...พระราช (สุทโธทนะ) ทรงดำริว่า คนมีประมาณตั้งเท่านี้ ช่างไม่มีความรักเอื้อโยในเรา เสียเลย ไม่ยอมกราบทูลคำอะไร ๆ แต่พระทศพลเพื่อการเสด็จมาในที่นี้ แต่ททายีคนนี้แล เป็นผู้มิวายเสมอกันกับพระทศพล เคยร่วมเล่นสนุกสนานด้วยกัน และจักมีความรักเอื้อโยในเรา เราจักส่งเจ้าคนนี้ไปดังนี้ จึงทรงมีรับสั่งให้เรียกททายีนั้นมาแล้ว ตรัสว่า พ่อคุณเอ๋ย ! พ่อพร้อมด้วยบุรุษเป็นบริวาร ๑,๐๐๐ คน จงไปยังกรุงราชคฤห์แล้วนำพระทศพลมาให้ได้ดังนี้แล้ว จึงทรงส่งไป...

...ฝ่ายกาฬทายีอำมาตย์นั้น เมื่อจะไปจึงกราบทูลว่า ขอเดชะได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม หากข้าพระองค์จักได้การบวชไซ้ร์ ข้าพระองค์จึงจักนำพระผู้มีพระภาคเจ้ามาในที่นี้ ดังนี้ มีพระดำรัสตอบว่า เธอจะอย่างไรอย่างหนึ่งก็ได้ ขอให้

^{๑๖๗} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๗๐/๑๒๕.

แสดงความต้องการให้บุตรของเรา กลับสู่พระนครก็แล้วกัน ดังนี้แล้ว จึงไปยัง
กรุงราชคฤห์ พอตีในเวลาพระศาสดาทรงแสดงธรรม จึงยืนฟังธรรมอยู่ข้างท้ายบริษัทพร้อม
ด้วยบริวารก็บรรลुพระอรหัต ดำรงอยู่ในความเป็นเอหิภิกขุ...^{๑๖๔}

ในที่สุด กาฬุทายีอำมาตย์ก็ถือเพศภิกษุพร้อมบริวาร ๑,๐๐๐ คน ท่านจึงได้ทูลอาราธนา
พระผู้มีพระภาคเจ้า พระจอมสากยมุนีทรงรับอาราธนา แล้วเสด็จเดินทางใหญ่ เสด็จพุทธดำเนิน
มาโดยลำดับ พร้อมด้วยภิกษุ ๒๐,๐๐๐ รูป ก็ถึงกรุงกบิลพัสดุ์^{๑๖๕} แสดงให้เห็นถึงความมี
พรหมวิหารธรรม ในข้อเมตตา ของพระเจ้าสุทโธทนะ ความรักในฐานะพระบิดาของพระองค์ทรงมี
ต่อพระพุทธเจ้านี้ ทำให้พระองค์ทรงกระทำการนี้ด้วยพระอุทสาหะเป็นอย่างยิ่ง ในที่สุดก็สำเร็จผล
ดังที่ทรงตั้งพระทัยไว้^{๑๖๖}

แม้ในสมัยที่พระพุทธเจ้าเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์โปรดพระประยูรญาติ และได้ทรงแสดง
ปาฏิหาริย์ เพื่อทำลายทิฏฐิของพระประยูรญาติทั้งหลาย พระองค์ทรงทำปาฏิหาริย์ ณ ริมฝั่งแม่น้ำ
โรหิณี พระผู้มีพระภาคเจ้า ประทับนั่งแสดงธรรม คือ มหาเวสสันดรชาดกโปรดพระพุทธบิดา
ท่ามกลางบัลลังก์นั้น พระเจ้าสุทโธทนะก็ได้ถวายบังคมพระบาททั้งสอง โดยไม่ทรงมีมานะว่า
พระองค์นั้นทรงเป็นพระราชบิดาแต่ประการใด^{๑๖๗} แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงเป็นผู้รู้ตนและรู้
บุคคลตามหลักปริศธรรม คือทรงรู้ว่าพระพุทธเจ้านั้นเป็นผู้ประเสริฐสุด มีคุณมากกว่าพระองค์
ดังนั้นพระองค์จึง ได้ถวายบังคมพระบาททั้งสอง ด้วยความเคารพในคุณของพระพุทธเจ้า

พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงอยู่ในฐานะพระพุทธบิดาอุปด้วยพระคุณยิ่งใหญ่ ดังความโดย
พิสดารปรากฏในกาฬุทายีเถรคาถาว่า

...สมเด็จพระบิดาของพระพุทธองค์ผู้ทรงแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ทรงพระนามว่า
พระเจ้าสุทโธทนะ สมเด็จพระนางเจ้ามายาเทวี พระมเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะเป็น
พระพุทธมารดา ทรงบริหารพระองค์ผู้เป็นพระโอรสสัตว์มาด้วยพระกรรม์ เสด็จสวรรคตไป
บังเกิดอยู่ในไตรทิพย์ สมเด็จพระนางเจ้ามายาเทวีนั้น ครั้นสวรรคตจตุจากโลกนี้แล้วทรงพร้ง
พร้อมด้วยกามคุณอันเป็นทิพย์ มีหมูนางฟ้าห้อมล้อมบังเกิดอยู่ด้วยเบญจกามคุณ แม้
อาตมภาพก็เป็นบุตรของพระพุทธเจ้าผู้ไม่มีสิ่งใดจะย้ายได้ มีพระรัศมีแผ่ชานจากพระกายไม่
มีผู้จะเปรียบปานผู้คงที่ คู่ก่อนมหาบพิตร พระองค์ทรงเป็นพระบิดาของพระพุทธเจ้าผู้เป็น

^{๑๖๔} พุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๒/๓๒๔.

^{๑๖๕} พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๓.

^{๑๖๖} คุรายละเอียดใน อง.ติก.อ. (ไทย) ๕๒/๓๒๓ - ๓๒๔.

^{๑๖๗} คุรายละเอียดใน พุ.อป.อ. (ไทย) ๗๒/๓๕๗ - ๓๕๘.

พระบิดาแห่งอาตมภาพ คู่ก่อนมหาบพิตรพระองค์เป็นพระอัยกาของอาตมภาพโดยธรรม
จะนี้แล...^{๑๖๒}

กล่าวโดยสรุป พระเจ้าสุทโธทนะทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำ
หลายข้อ ไม่ว่าจะเป็นหลักทศพิธราชธรรม ข้อการให้ทาน ดังเห็นได้จากเหตุการณ์ที่ทรงเลี้ยงบรรดา
สมณพราหมณ์ ที่มาทำนายพระสุบินแห่งพระนางสิริมหามายาเทวี ทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่
ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลักจกักวัดศีลธรรม ข้อปริบญา คือทรงสอบถามแลกเปลี่ยนความรู้จาก
ผู้รู้ คือ ปรีกษาทางวิชาการจากผู้ทรงธรรม และข้อในข้อ คัมครองสงเคราะห์แก่กษัตริย์ที่ตามเสด็จ
คือ เหล่าเชื้อพระวงศ์ ด้วยทรงเลี้ยงดูพระราชโอรส และทรงขนานนามให้พระราชนัดดา ถือเป็นกร
อนุเคราะห์แก่เชื้อพระวงศ์ ทรงประกอบด้วยหลักพรหมวิหารธรรม ในข้อเมตตาและกรุณา ที่ทรงมี
ต่อพระราชปิโยรส คือเจ้าชายสิทธัตถะ ทรงประกอบด้วยหลักสัปปริสธรรม ในข้อกัลยณุตตา ทรงรู้
กาลว่า พระนางสิริมหามายาจะมีพระประสูติกาลในอีกไม่นาน จึงได้ตรัสสั่งให้อำนวยความสะดวก
ในการเดินทางไปประสูติยังกรุงเทวทहनคร ทรงประกอบด้วยหลักราชสังคหัตถุธรรม ในข้อ
สัสสมณะ คือ ทรงฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร และการผลิตของประชาชน ตามแบบของ
ชาวบ้าน และ หลักราชสังคหัตถุธรรม ในข้อสัมมาปาสะ ส่งเสริมอาชีพพระราชราษฎรให้อยู่ดีกินดี
รู้จักผู้สมานรวมใจของประชาชน มีการส่งเสริมอาชีพด้วยวิธีการต่าง ๆ ให้แก่ประชาชนทางสังคม
จิตวิทยา เห็นได้ในเหตุการณ์ที่ทรงประกอบพิธีรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ทำให้ประชาชนมีกำลังใจ
ในการเพาะปลูก ทำให้ประชาชนได้ขยันในการทำมาหากิน ถือเป็นผลดีเชิงเศรษฐกิจ มีผลเป็น
“นริศกพะ” ประชาชนถึงมีต้องลงลิ้มกลอนประดู ด้วยไม่มีการปล้นหรือขโมยกัน

๒.๔.๓ ตัวอย่างบทบาทผู้นำของพระเจ้ามหานามะ

พระเจ้ามหานามะ ทรงเป็นพระประยูรญาติที่ใกล้ชิดกับพระพุทธเจ้า ดังปรากฏหลักฐาน
ในอรรถกถาอังคุตตรนิกาย อรรถกถาธรรมบท อรรถกถापุทธวงศ์ ในมหาวิสตุ และในพุทธประวัติ
ของพระมหาสมณเจ้าว่า เป็นพระโอรสของพระเจ้าอมิโตทนะ ในอรรถกถามัชฌิมนิกาย
จุลลทุกขักขันสูตร กล่าวว่า ทรงเป็นพระเชษฐภคินาของเจ้าชายอนุรุธะ^{๑๖๓} และมีพระกนิษฐภคินี
หนึ่งพระองค์ คือ พระนางโรหิณี^{๑๖๔} พระองค์ทรงเป็นพระสกทาคามีอริยสาวก^{๑๖๕}

^{๑๖๒} คุรายละเอียดใน ชุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๒/๓๒๐-๓๒๑.

^{๑๖๓} คุรายละเอียดใน ม.ม.อ. (ไทย) ๑๘/๑๔๕.

^{๑๖๔} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (กฤษณธมฺโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕,
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า๒๕๓.

^{๑๖๕} คุรายละเอียดใน อ.จ.เอก.อ. (ไทย) ๓๓/๓๐ .

เนื่องจากพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา เป็นพระราชโอรสพระองค์โตของพระเจ้าสีหุกับพระนางกัญญา ในขณะที่พระบิดาของพระเจ้ามหานามะเป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อนับพระญาติตามสายพระโลหิตแล้ว พระเจ้ามหานามะจึงทรงอยู่ในฐานะเป็นพระอนุชาของพระพุทธเจ้า อันเนื่องมาจากเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าอาในพระพุทธเจ้า ครั้นต่อมาองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงตรัสรู้สัพพัญญุตญาณแล้ว เสด็จมาประทานสงเคราะห์พระประยูรญาติให้ดำรงสุขสมบัติตามอำนาจวาสนาบารมีของตน ฝ่ายพระเจ้ามหานามะได้ทรงแนะนำเจ้าชายอนรุทธะผู้เป็นพระอนุชาให้รู้จักการทำนาดีข้อมความว่า “...เจ้าชายอนรุทธะจะเสด็จออกผนวชพระองค์ก็ได้ทรงให้คำแนะนำเกี่ยวกับการทำนา จนเจ้าชายอนรุทธะได้เข้าใจว่าข้าวสุกในโกชณะมีที่มาจากไร...”^{๑๖๖} ทำให้เจ้าชายอนรุทธะทรงเห็นถึงความคับแค้นแห่งการครองเรือนจึงได้ตัดสินใจตัดสินพระทัยออกผนวชเพื่อดำรงสุขสมบัติในพระพุทธศาสนา พร้อมกับพระประยูรญาติอีกหลายพระองค์ ประกอบด้วย เจ้าชายกัททิยะ เจ้าชายอนนท เจ้าชายกักกุ เจ้าชายกิมพละ เจ้าชายเทวทัต รวมทั้งนายช่างกลบคนามว่า อุบาสิกาฆาตอีก ๑ ท่าน รวมเป็น ๗ ออกบวช ณ อนุปิยอัมพวัน ในอนุปิยนิคม แคว้นมัลละ โดยอุบาสิกาฆาตออกบวชก่อน เพื่อเจ้าสาวจะจะได้คลายมานะถือตัว

เมื่อพระเจ้าสุทโธทนะพุทธบิดา ได้บรรลุอรหัตผลและปรินิพพานแล้ว ราชสมบัติก็ขาดรัชทายาทสืบสันตติวงศ์ หม่อมอำมาตย์ราชบุโรหิตทั้งหลาย จึงได้ตกลงอัญเชิญพระเจ้ามหานามะ ผู้เป็นพระปนัดดาของพระเจ้าสุทโธทนะ เข้าทำพิธีราชาภิเษกขึ้นครองราชย์สมบัติในพระนครกบิลพัสดุ์สืบต่อไป^{๑๖๗} มีเหตุการณ์สำคัญเกี่ยวกับการมีภาวะผู้นำตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาของพระเจ้ามหานามะ คือ พระบรมศาสดาเสด็จจำพรรษา ณ เมืองเวรัญชา พร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ ตามคำอาราธนาของเวรัญชพรหมณ์ ภิกษุสงฆ์ได้รับความลำบากด้วยการขาดภิกขาจาร เพราะขาดทายกทายิกาที่จะถวายอาหารบิณฑบาตตลอดทั้งพรรษา ครั้นออกพรรษาแล้วพระพุทธองค์ทรงพาภิกษุเสด็จไปยังกรุงกบิลพัสดุ์ แล้วทรงเสด็จประทับ ณ นิโครธาราม พระเจ้ามหานามะได้ทรงสดับเรื่องราวต่าง ๆ จึงเสด็จเข้าไปเฝ้ากราบถวายบังคมทูลแล้วประทับนั่ง ณ ที่อันควร แล้วจึงกราบทูลแด่พระพุทธเจ้า เพื่อขอพิจารณาถวายการบำรุงภิกษุสงฆ์ ดังข้อความว่า

...ในการเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่นิโครธาราม คือ พระองค์ทรงเห็นว่าภิกษุสงฆ์มีความลำบากในการเที่ยวบิณฑบาตในเมืองเวรัญชา เพราะเมืองเวรัญชาเกิดทุพภิกขภัย จึงทูลพิจารณา

^{๑๖๖} คูรายละเอียดใน พ.ศ.อ. (ไทย) ๔๐/๑๘๕.

^{๑๖๗} พระครูถิลาณสิทธิวัฒน์ (ถุลาณมโม), เอกทัศนะในพระพุทธศาสนา, หน้า๒๕๓.

ขอถวายการบำรุงภิกษุสงฆ์ตลอดทั้งปี จนพระองค์ได้รับเอตทัคคะว่าเป็นเลิศกว่าอุบาสกทั้งหลาย ผู้ถวายทานอันมีรสประณีต...^{๑๗๘}

พระเจ้ามหายานามะได้กราบทูลขอประทานพระวโรกาสถวายภัตตาหารอันมีรสประณีต แต่พระพุทธองค์พร้อมด้วยพระภิกษุสงฆ์เป็นระยะเวลา ถึง ๔ เดือน พระพุทธองค์ทรงรับโดยคุณิยภาพครั้งครบกำหนด ๔ เดือนแล้ว ได้กราบทูลขอรับปฏิญญา ต่อไปอีก ๔ เดือน รวมเป็น ๘ เดือน และก็ขอรับปฏิญญาไปอีก ๔ เดือน รวมทั้งสิ้นเป็น ๑๒ เดือน เมื่อครบกำหนด ๑ ปีแล้ว พระพุทธองค์ไม่ทรงรับอาราธนาเกินไปกว่านั้น ส่วนพระเจ้ามหายานามะก็ทรงปลอบปลื้มปีติยินดีกับสักการะทานที่พระองค์ได้นำเพื่ถวายตลอดระยะเวลา ๑ ปีนั้น เกียรติคุณพระเจ้ามหายานามะก็จรรจนายไปทั่วทั้งชมพูทวีป^{๑๗๙}

จากการที่พระเจ้ามหายานามะ ทรงปวารณาถวายภัตตาหารแด่สงฆ์ ถือว่าพระองค์ทรงมีพระทัยประกอบด้วยหลักทศพิธราชธรรม ในข้อทาน ด้วยภัตตาหารที่ทรงจัดแจงล้วนประณีต จนเป็นที่เลื่องลือ การบำรุงภิกษุสงฆ์ของพระองค์ยังจัดเป็นการให้ความคุ้มครองสมณพราหมณ์ ถือเป็นการได้เดินเข้าไปหาสมณพราหมณ์ผู้ไม่ประมาท ผู้ตั้งอยู่ในความอดทน และความเสถียร เป็นผู้ฝึกตน มีตนสงบ แล้วปฏิบัติตามคำแนะนำหรือคำสอนของท่านเหล่านั้น ต้องตามหลักจกัถศีลธรรม, ทรงประกอบด้วยหลักพรหมวิหารธรรม ในข้อกรุณา ซึ่งเป็นธรรมที่มีความสำคัญมากสำหรับผู้นำ หรือนักปกครองทั้งหลาย ด้วยทรงปวารณาแด่คณะสงฆ์ หวังให้พระภิกษุสงฆ์ได้มีความสำราญในการบริโภคเพื่อจักมีเรี่ยวแรงในการประพฤติธรรม และเป็นการได้ทรงประพฤติประโยชน์แก่ผู้อื่นตามหลักราชสังคหวัตถุ ข้อทาน รู้จักให้ ผู้ให้ยอมเป็นที่รักที่ชอบใจของผู้รับ เพราะทำให้เขาได้รับความสะดวกสบายและมีความสุข, และ เป็นการทรงรู้ประชุมชนด้วย ก็รู้ว่าคณะสงฆ์มีความเป็นอยู่ โดยการอาศัยบุคคลอื่นเลี้ยงชีพ ดังนั้น จึงได้ถวายความอุปถัมภ์บำรุงเป็นอย่างดี ต้องตามหลักสัปปริสธรรมในข้อปรัสนัญญา (รู้จักประชุมชน)

อย่างไรก็ตาม บรรดาซากยวงส์ทั้งหลาย เป็นผู้ที่ประกอบด้วยมานะอย่างแรงกล้า อันเป็นเหตุนำมาซึ่งการกวาดล้างเหล่าซากยวงส์ทั้งหลาย ภายหลังพุทธปรินิพพานไม่นาน ด้วยน้ำมือของพระเจ้าวิฑูชะณะ ผู้เป็นพระราชนัดดาหรือภาคิไนยของพระเจ้ามหายานามะ อันเป็นพระราชโอรสพระนางवासกะชัตติยาผู้เป็นพระราชธิดาของพระองค์ กับพระเจ้าปัสเสนทิโกศล แห่งแคว้นโกศล ซึ่งพระเจ้ามหายานามะเอง พระองค์ก็ไม่ยอมเสวยพระกระยาหารร่วมกับพระเจ้าวิฑูชะณะ ผู้เป็นภาคิไนยของพระองค์แท้ ๆ ที่มีสายเลือดแห่งนางทาสี นามว่านาคมณฑา ปะปนอยู่ ดังข้อความว่า

^{๑๗๘} อัง.เอก.อ. (ไทย) ๓๓/๗๑.

^{๑๗๙} พระครูถนัดญาณสิทธิวัฒน์ (ถนัดญาณมโฆ), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๕๔.

...พระเจ้าวิฑูทกะนั้น รับสั่งให้จับเจ้าศากยมหานามะ เสด็จกลับแล้ว ในเวลาเสวยกระยาหาร เจ้าทรงดำริว่า เราจักเสวยอาหารเช้า ดังนี้แล้ว ทรงแหวะในที่แห่งหนึ่ง เมื่อโกชนะอันบุคคล นำเข้าไปแล้ว รับสั่งให้เรียกพระเจ้าตามา ด้วยพระดำรัสว่า เราจักเสวยร่วมกัน แต่กษัตริย์ทั้งหลาย ถึงจะสละชีวิต ก็ไม่ยอมเสวยร่วมกับบุตรนางทาสี เพราะฉะนั้น พระเจ้ามหานามะ ทอดพระเนตรเห็นสระ ๆ หนึ่ง จึงตรัสว่า เรามีร่างกายอันสกปรก พ่อ เราจักอาบน้ำ พระเจ้าวิฑูทกะ ตรัสว่า คีละ พระเจ้าตา เชิญ พระเจ้าตาอาบเถิด...^{๘๑๐}

...ท้าวมหานามะ ทรงดำริว่า พระเจ้าวิฑูทกะนี้ จักฆ่าเราผู้ไม่ปริโภคร่วม การตายเองของเรา เท่านั้น ประเสริฐกว่า ดังนี้แล้ว จึงทรงสยายผม สอดหัวแม่เท้าเข้าไปในผม ขอให้เป็นปมที่ปลาย ดำลงไปใต้น้ำ ด้วยเดชแห่งคุณของท้าวมหานามะนั้น นาคภพก็แสดงอาการร้อน พระยานาคใคร่ครวญว่า เรื่องอะไรกันหนอ เห็นแล้วจึงมาสู่สำนักของท้าวมหานามะนั้น ให้ท้าวมหานามะประทับบนพังพาน แล้วเชิญเสด็จเข้าไปสู่นาคภพ ท้าวมหานามะนั้นอยู่ในนาคภพนั้นนั้นแล ถึง ๑๒ ปี...^{๘๑๑}

กล่าวโดยสรุป พระเจ้ามหานามะทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำ สอดคล้องตามหลักทศพิธราชธรรมโดดเด่น ในข้อการให้ทาน โดยได้ทรงทำการการถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ทานในที่นี้ การถวายทานของพระองค์ ไม่ใช่เป็นกิริยาสักว่าเพียงกระทำตามบุญนิยมเหมือนอย่างที่คนทั้งหลายทำกันเท่านั้น แต่พระองค์ทรงตั้งพระทัยทำทานอย่างประณีต ซึ่งจะเป็นเหตุให้ทานนั้นมีอานิสงส์มาก และทานนี้หากมองในมิติแห่งผลสะท้อนหรือปฏิกิริยาของผู้รับ ก็ย่อมจะสามารถเป็นบ่วงคล้องใจของผู้รับทานไว้ได้ จนเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงยกย่องให้ พระเจ้ามหานามะว่า “เป็นเลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายผู้ถวายทานอันมีรสประณีต”^{๘๑๒}

^{๘๑๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๓๗.

^{๘๑๑} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๑/๓๘.

^{๘๑๒} รังสี สุทนต์, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

๒.๔.๔ ตัวอย่างบทบาทผู้นำของพระเจ้าปัสเสนทิโกศล

พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงเป็นพระราชาปกครองแคว้นและโกศลซึ่ง “เป็นแคว้นที่ยิ่งใหญ่ และมีอำนาจมาก”^{๘๓} ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของแคว้นมคธ มินครสาวัตถิเป็นเมืองหลวง ก่อนจะถึงพุทธกาล ได้ผนวกเอาแคว้นกาสิเข้ามาด้วย กาสิจึงเป็นส่วนหนึ่งของโกศล^{๘๔} พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้ามหาโกศล ทรงมีพระกนิษฐาคือ พระนางเวเทหิ ผู้เป็นพระอัครมเหสีของพระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ มีพระมเหสีพระนามว่ามัลลิกาเทวี และพระนางวาสภขัตติยาผู้เป็นพระราชธิดาของพระเจ้ามหายานามะ มีพระราชโอรสกับพระนางวาสภขัตติยา นามว่า วิฑูทกะกุมาร เมืองหลวงของแคว้นเป็นที่ตั้งของวัดพระเชตะวันมหาวิหารที่อนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย เป็นวัดที่พระพุทธเจ้าประทับนานที่สุด พระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระชนมายุเท่ากับพระพุทธเจ้า

ก่อนที่พระเจ้าปัสเสนทิโกศล จะหันมานับถือพระพุทธศาสนายังไม่มีความหนักแน่น เมื่อได้รับการยุงจะคล้อยตาม ครั้นพระพุทธศาสนาแผ่เข้าไปสู่แคว้นโกศล พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ได้มีความเลื่อมใส ยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา “หากพระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ที่พระเชตะวันในแคว้นโกศลแล้ว พระเจ้าปัสเสนทิโกศลจะเสด็จมาเฝ้าเกือบทุกวัน และในการมาเฝ้าแต่ละครั้ง พระองค์จะมีพระราชปวงจาทูลถามปัญหาแก่พระพุทธเจ้า ทั้งในเรื่องส่วนพระองค์และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการบริหารบ้านเมือง”^{๘๕} ก่อเกิดประโยชน์แก่บ้านเมือง ทำให้บ้านเมืองร่มเย็นเป็นสุข “พระเจ้าปัสเสนทิโกศล พระองค์ทรงมีคุณธรรมโดยเฉพาะในเรื่องของทศพิธราชธรรม และจักรวรรดิธรรม”^{๘๖}

บทบาทผู้นำของพระองค์ประมวลได้ดังนี้

^{๘๓} ภิญโญ ศรีวิระชัย, “การศึกษาความเจริญและความเสื่อมของแคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาลตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”, ใน *บทความทางวิชาการ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๑.*

^{๘๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “พระเชตะวัน เมืองสาวัตถิ”, ใน *รวมบทความวิชาการทางพระพุทธศาสนา, รวบรวมโดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๗.*

^{๘๕} พระบุญเรื่อง ตมฺโม (สุทธิชัย), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า”, หน้า ๕๓.

^{๘๖} ภิญโญ ศรีวิระชัย, “การศึกษาความเจริญและความเสื่อมของแคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาลตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๗๗.

พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ปฏิบัติศัพทพิทธราชธรรมพอสมควร เช่น ในการบริจาคทาน พบว่า พระเจ้าปัสเสนทิโกศลทรงบริจาคทานหลายครั้ง แม้นักบวชศาสนาอื่น ก็ทรงบริจาค ดังปรากฏว่า พระเจ้าปัสเสนทิโกศลทรงพระราชทานเนยใสบ้าง น้ำมันในพระคลังบ้าง แก่สมณะพราหมณ์ หรือปริพาชก เพื่อดื่มพออันความต้องการ แต่ไม่ให้นำไป ครั้นอยู่ต่อมาในสมัย หนึ่งพระเจ้าปัสเสนทิโกศล ได้กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์มาทรงรับทาน ของพระองค์ ซึ่งทานดังกล่าวนี้ มีการจัดถวายทานอย่างยิ่งใหญ่ เป็นการ จัดทานแข่งขันกับชาวเมืองมี รูปแบบที่แตกต่างจากทานอื่น ๆ (อสทิสทาน) ดังข้อความว่า

...พระองค์รับสั่งให้เอากระดานไม้สาละชนิดดีมาสร้างปะรำ แล้วให้เอาดอกอุบลเจียวมา มุง รับสั่งให้ปูที่นั่ง ๕๐๐ ที่ ทางด้านหลังที่นั่งยื่นข้างไว้ ๕๐๐ เชือก ให้ข้างแต่ละเชือก กั้นเสวตฉัตรให้ภิกษุแต่ละรูป ระหว่างที่นั่งแต่ละคู่ ๆ ธิดากษัตริย์แต่ละนาง ๆ ตกแต่งด้วย เครื่องสำอางค์พร้อมสรรพ บดเครื่องหอมที่เกิดจากไม้สีชนิด...^{๘๘}

ในการให้ทานที่เรียกว่า “อสทิสทาน” เพื่อถวายแด่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยหมู่ภิกษุสงฆ์ เป็นการถวายด้วยพระทัยที่ประกอบด้วยอุตสาหะเป็นอย่างยิ่ง เป็นทานที่ทำให้ยาก เพราะต้องใช้ อุปกรณ์ในการทำทานมาก ดังนั้น ทานของพระองค์จึงเป็นทานที่ประณีตยิ่ง จัดเป็นการให้ทาน ตามหลักศัพทพิทธราชธรรม และจัดเป็นจกกวัดติธรรม ข้อธรรมิกการึกษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ ให้การอำนวยความสะดวกอันชอบธรรมแก่ผู้ทรงศีล ทรงคุณธรรม ทั้งจัดเป็นราชสังคหวัตถุ กล่าวคือ ทรง ประกอบด้วยอัตถจริยา ประพฤติตนเป็นประโยชน์ให้สมกับที่เป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีพระราชอำนาจ มากในแว่นแคว้น สามารถประกอบมหารมมอสทิสทาน ได้อย่างมโหฬาร ทั้งยังเรียกได้ว่าเป็นการ แข่งขันเป็นการทำความดีของพระองค์กับประชาชนหมู่มากร ทรงสามารถให้ทานเอาชนะมหาชน ทั้งหลายในแคว้นโกศล ซึ่งให้เห็นถึงความมีพระบารมีของพระองค์ที่สูงกว่ามหาชนทั้งมวล แต่ในทาน นี้ กภาพอำมาตย์มีเจตนาไม่บริสุทธิ์ในการถวายทาน คือดำหนว่าเป็นความสิ้นเปลืองเสียเปล่า ใน ส่วนของชุนหะอำมาตย์มีจิตบริสุทธิ์ในการถวายทาน คือ สรรเสริญว่า เป็นทานที่ทำให้ได้โดยยาก พระเจ้าปัสเสนทิโกศลได้ทรงประเมินค่าทิของอำมาตย์ทั้งสองคนนี้ เพื่อเป็นการข่มคนที่ควรข่ม และยกย่องคนที่ควรยกย่อง พระองค์จึงลงโทษกาพอำมาตย์ ด้วยการขับไล่ออกจากแคว้นแคว้น แต่ ชุนหะอำมาตย์พระองค์ ทรงให้ยกย่องและส่งเสริมโดยการมอบพระราชทรัพย์ให้เขาถวายทาน เหมือนอย่างที่ได้ถวายนั้นตลอด ๗ วัน หลังจากที่ได้ถวายทานเสร็จแล้ว ชุนหะอำมาตย์ก็ทูล

^{๘๘} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๖.

ขอให้พระพุทธเจ้าแสดงธรรมแก่ตน เวลาจบพระธรรมเทศนาก็ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบันเป็นอริยบุคคลเบื้องต้นในพระพุทธศาสนา อันเป็นการปิดอบายภูมิทั้งปวง^{๑๘๘}

เหตุการณ์ที่สำคัญอีก ซึ่งเกี่ยวกับพระเจ้าปัสเสนทิโกศล ในการที่ได้ทรงปฏิบัติในหลักพรหมวิหารธรรม เช่น ข้อมเมตตา กรุณา ทรงนำทหารไปปราบโจร เพื่อให้ประชาชนพ้นจากความหวาดกลัวโจร หรือ เมื่อทรงทราบว่าอำมาตย์ผู้ตัดสินคดีไม่ถูกต้องก็ทรงเปลี่ยนผู้ตัดสินใหม่ ดังเรื่องว่า อยู่มาวันหนึ่งพวกมนุษย์แพ้ความด้วยคดีโกงในการวินิจฉัย เห็นพันธะเสนาบดี กำลังเดินผ่าน มาทางโรงวินิจฉัย พวกมนุษย์ทั้งหลายได้พากันร้อง และแจ้งการกระทำคดีโกงของอำมาตย์ผู้วินิจฉัย พันธะไปสู่โรงวินิจฉัย ได้พิจารณาคดีแล้ว ได้ทำการตัดสินคดีอย่างยุติธรรม ถูกต้องประชาชนจำนวนมากได้ให้การยกย่องสรรเสริญเสียงดัง พระเจ้าปัสเสนทิโกศลทรงสดับเสียงนั้น ตรัสถามว่าเสียงอะไร เมื่อทรงทราบเหตุตั้งนั้นแล้ว ทรงโสมนัสให้ถอดอำมาตย์ผู้วินิจฉัยคดีโกงเหล่านั้นทั้งหมดทรงมอบการวินิจฉัยแก่พันธะเสนาบดีเท่านั้น นี่จัดว่า พระเจ้าปัสเสนทิโกศลได้ทรงประพฤติในราชสังคหวัตถุในข้อ ๒ (ปริสเมธะ) กล่าวคือทรงฉลาดในการบำรุงข้าราชการส่งเสริมคนดีมีความสามารถให้มีความเจริญก้าวหน้า พระเจ้าปัสเสนทิโกศล “ทรงมีการถวายทานหลายครั้ง ทรงประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชน ผู้ที่อยู่ได้ปกครอง ทรงเป็นกษัตริย์ที่ทรงประพฤติตนสม่ำเสมอ โดยเห็นได้จากการสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าว่า กิจที่ข้าพระองค์พึงทำ มีการประพฤติธรรม การประพฤติสม่ำเสมอ การสร้างกุศล การทำบุญ อีกทั้งพระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าและพระสาวกอย่างสม่ำเสมอ”^{๑๘๙}

พระเจ้าปัสเสนทิโกศลนั้น โดยปกติแล้วมักจะปกครองแคว้นแคว้นตามหลักธรรมที่พระองค์ได้สดับมาจากพระพุทธองค์ ทรงปกครองข้าราชการด้วยความยุติธรรมเที่ยงตรง ไม่มีอคติ ทรงยกย่องคนดีและลงโทษผู้ที่กระทำทุจริตคิดมิชอบ ประชาชนภายในรัฐของพระองค์มีเสรีภาพ ประกอบอาชีพอย่างสงบสุข^{๑๙๐} ดังนั้น จึงทำให้ประชาชนในแคว้น โกศลเป็นคนที่มีความขยันขันแข็งและมีความใฝ่ในธรรมเป็นอย่างยิ่งแต่เดิมพระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงมีพระสรีระที่อ้วนท้วนสมบูรณ์ เพราะทรงมีพระนิสัยที่ชอบเสวยพระกระยาหารมาก ทำให้พระองค์มีอาการอึดอัดตลอดเวลา ภายหลังทรงได้รับคำแนะนำจากพระพุทธเจ้าในเรื่องการรู้จักประมาณในการบริโภค

^{๑๘๘} ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๘ - ๔๙.

^{๑๘๙} พระมหาสุทธีพงษ์ ธรรมพิทักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปัสเสนทิโกศล”, หน้า ๑๕.

^{๑๙๐} พระมหาจรรยา สุทธิธมฺมา โฉน, รัฐธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๖.

ด้วยพระคาถาว่า “คนผู้มีสติทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้แล้ว เขาก็มีเวทนาเบาบาง อาหารที่บริโภคนั้นก็ค่อย ๆ ย่อย รักษาอายุไว้ได้”^{๑๕๑} เหตุการณ์นี้มีปรากฏตั้งข้อความว่า

...พระพุทธเจ้าได้ตรัสพุทธวจนะอันเป็นการให้สติแก่พระเจ้าปัสเสนทิโกศล พระองค์ทรงให้สัทสสนะมาณพท่องจำพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ แล้วนำไปกล่าวในเวลาเสวยพระกระยาหารทำให้พระองค์สามารถควบคุมการเสวยพระกระยาหารได้ พระองค์จึงทรงพระราชทานรางวัลให้แก่สัทสสนะมาณพทุกครั้ง ที่กล่าวคำให้สติกับพระองค์ ทำให้เห็นหลักคุณธรรมมีพระอริยาศัยคอบังคับคล่องใจ จัดเป็นสังคหวัตถุในข้อปฐิมะระ และสัมปาสะ...^{๑๕๒}

พระองค์จึงทรงลดโภชนะลงทีละน้อย ในที่สุดก็เบาพระวรกาย ไม่ทรงต้องอึดอัดพระวรกายอีกต่อไป พระองค์ทรงพิจารณาเห็นอุปการคุณนี้ของพระพุทธเจ้า ดังนั้น จึงได้เสด็จมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ครัสสนทนาด้วยพระวาทะที่อ่อนโยน ประกอบด้วยเมตตา (วาทะเปยะ) ทูลชมเชยพระคุณของพระพุทธเจ้าโดยประการต่าง ๆ เช่น พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ยินดีในการอยู่ป่าเป็นวัตรเป็นอาทิ

หลังจากที่พระเจ้าอชาตศัตรู ผู้เป็นปนัดดาหรือหลานลุงของพระองค์ ซึ่งประสูติแต่พระนางเวเทหิผู้เป็นพระขนิษฐาของพระองค์ปลงพระชนม์ พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดาจนเป็นเหตุให้พระราชมารดาสิ้นพระชนม์ตามด้วยความ โศกเศร้าในพระราชสวามี พระเจ้าปัสเสนทิโกศลก็ทรงพระพิโรธว่า พระเจ้าอชาตศัตรูเป็นคนอกตัญญู สามารถฆ่าได้แม้กระทั่งพระชนกและพระชนนี จึงถือว่า พระเจ้าอชาตศัตรูจึงไม่สมควรที่จะครองครองหมู่บ้านกาสิอีกต่อไป ซึ่งหมู่บ้านกาสินี้ ตั้งอยู่ในระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นโกศลเป็นพระราชสมบัติที่พระเจ้ามหาโกศล ผู้เป็นพระราชบิดาของพระองค์ได้พระราชทานแก่พระนางเวเทหิ ดังนั้น พระเจ้าปัสเสนทิโกศล จึงได้ประกาศเพื่อทำสงครามกับพระเจ้าอชาตศัตรู กษัตริย์องค์ใหม่แห่งแคว้นมคธ ใน ๒ ครั้งแรก ทรงรบพ่ายแพ้ แต่ต่อมาพระองค์ทรงรูุ้บายการรบด้วยวิธีการให้จารนุชไปสอดแนมแอบฟังพระชนกคหิตสเถระ คุยเรื่องวิธีการรบกับพระทันตเถระ จึงทรงปรับยุทธวิธีการรบใหม่ โดยการชุ่มทหารไว้สองข้างโอบล้อมจับพระเจ้าอชาตศัตรูจึงทำให้พระองค์ทรงได้รับชัยชนะ ในการรบครั้งที่ ๓ นี้^{๑๕๓} จะเห็นได้ว่า พระองค์รับชนะ เพราะพระองค์ทรงรู้เหตุและผลของ

^{๑๕๑} คุรยละเอียดใน อจ.ทสก.อ. (ไทย) ๓๘/๑๒๔.

^{๑๕๒} พระมหาสุทฺธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปัสเสนทิโกศล”, หน้า ๗๖.

^{๑๕๓} คุรยละเอียดใน อจ.ทสก.อ. (ไทย) ๓๘/๑๒๒.

ยุทธวิธีการรบ คือทรงรู้ว่าการแพ้รบในสองครั้งแรกเกิดจากการขาดการวางแผนรบที่ดี ถ้าต้องการชัยชนะก็ต้องเปลี่ยนยุทธวิธีการรบใหม่ ซึ่งพระองค์ก็ได้ปรับใหม่ เรียกว่า “สภพยุหะ กระจับจอบทพรูปเกวียน”^{๑๕๔} จึงสามารถเอาชนะและจับพระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงจับเหมือนจับปลาที่เข้าไปในข่าย และเหมือนจับลูกนกกระจับจอบไว้ในกำมือจะนั้น ดังข้อความว่า “...ครั้นพระเจ้าปัสเสนทิโกศล จับพระเจ้าอชาตศัตรูได้ทั้งเป็น ได้ประทานราชธิดาของพระองค์ พระนามว่าวชิรากุมารีแก่พระภาคินัย และได้ประทานบ้านกาสีคามให้เป็นค่าสำหรับสงสนานแก่พระราชธิดานั้นแล้วทรงส่งไป...”^{๑๕๕}

นอกจากนี้แล้ว พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงให้พระโอรสเป็นอเนกประการเพื่อเป็นการเตือนสติแก่พระเจ้าอชาตศัตรูให้ทรงรู้สำนึกในความคิด แล้วตั้งต้นบริหารราชกิจด้วยราชธรรมเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุขแห่งอาณาประชาราษฎร์ในมณฑลขบขันรัฐสีมา การที่พระองค์ทรงรบเอาชนะพระเจ้าอชาตศัตรูนี้ก็เพื่อเป็นการลงโทษแก่พระเจ้าอชาตศัตรูที่ทรงเบียดเบียนผู้อื่น อันเป็นเหตุให้แค้นแค้นเกิดความเคียดรื้อนุ่นวาย ซึ่งสงเคราะห์เข้าได้ในการประพฤตินในจกวัตติธรรมข้อที่ ๓ คือ การห้าม ระวัง ป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำสิ่งที่ไม่ดีไม่งามมีโทษ ภายในแค้นแค้น หรือเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็หาทางแก้ไขให้เรียบร้อย แต่ที่พระราชทานพระราชธิดาเป็นมเหสีแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ถือเป็นการทรงมีบทบาทผู้นำตามหลักทศพิธราชธรรม ข้ออักโกระ อันเป็นธรรมะของผู้ปกครองสมควรใช้ในวงการทางการเมือง เพื่อให้สังคมสงบสุขไม่พยายามุ่งร้ายโดยไม่มีเหตุผล หรือแม้มีเหตุผลที่ผู้อื่นก่อแค้นแก่เราก่อน แต่การมุ่งร้ายต่อกันเป็นสิ่งที่ก่อแค้นสืบไปจึงสมควรต้องให้อภัยซึ่งกันและกัน

ที่แท้แล้ว พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงคลายจากพระพิโรธที่มีต่อพระเจ้าอชาตศัตรูซึ่งโทษจากการปลงพระชนม์พระราชบิดา จนเป็นเหตุให้พระราชมารดาสิ้นพระชนม์ตาม ด้วยความโทมัสที่มีต่อพระสวามี ผู้วิชัยเห็นว่า เกิดแต่การทรงมีพรหมวิหารธรรมในข้อเมตตาและกรุณาของพระองค์ที่มีต่อพระเจ้าอชาตศัตรูผู้เป็นพระปนัดดา ทั้งพระองค์ทรงระลึกถึงอุปกษัตริธรรมที่มีต่อการสูญเสียพระเจ้าพิมพิสาร และพระนางเวเทหิพระกนิฐาน้องนางของพระองค์ว่า มิสามารถกลับคืนชนมายุมาได้ จนกลับกลายเป็นการพระราชทานอภัยโทษให้แก่พระเจ้าอชาตศัตรู แสดงให้เห็นว่า พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงมีบทบาทผู้นำตามหลักทศพิธราชธรรม ข้อที่ว่า อักโกระ คือการไม่ผูกโกรธ จองเวรภัยต่อใคร ๆ และตามหลักจกวัตติธรรม ข้อที่ ๓ คือ การห้าม ระวัง ป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม มีโทษ ภายในแค้นแค้น เนื่องจากพระองค์ทรงถือว่ากาสีคาม

^{๑๕๔} ยุทธวิธีการรบหรือวิธีการจัดกระบวนทัพ มี ๑ อย่าง คือ (๑) ปทุมพยุหะ - กระบวนทัพรูปดอกปทุม (๒) จักกพยุหะ - กระบวนทัพรูปล้อรถ (๓) สภพยุหะ - กระบวนทัพรูปเกวียน.

^{๑๕๕} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๕๘/๒๖๓.

ที่เป็นเดิมเครื่องทรงสำหรับพระเจ้าพิมพิสารกับพระนางเวเทหิ หากแม้พระราชพาพระองค์ใหม่ของแคว้นมคธ ไม่ทรงธรรม พระองค์ย่อมจักนำกลับมาคืนในอารักขาแคว้นโกศล แต่แล้วก็ทรงพระราชทานคืนแก่ พระเจ้าอชาตศัตรู ทั้งให้พระโอรสทาสานีเป็นการให้พระสดี และสอดคล้องต้องตามราชสังคหวัตถุธรรมในข้อ ปรีสมณะ และสัมปาสะ โดยแท้

กล่าวโดยสรุป พระเจ้าปัสเสนทิโกศล เป็นกษัตริย์ที่มีบทบาทผู้นำที่โดดเด่นในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เมื่อมีเหตุการณ์ใดที่ตัดสินพระทัยไม่ได้ หรือเมื่อต้องการปรึกษาหารือ มักจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกอยู่เสมอ พระเจ้าปัสเสนทิโกศลพร้อมทั้งพระโอรสและพระมเหสี ทั้งราชบริพารและอำมาตย์ ทรงมีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา ทรงนำเอาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำทางพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้เป็นข้อประพฤติปฏิบัติในการบริหารกิจการบ้านเมืองของพระองค์ อันก่อให้เกิดความสงบสุขแก่บ้านเมืองหรือแคว้นโกศลที่ทรงเป็นผู้นำ

๒.๕.๕ ตัวอย่างบทบาทผู้นำของพระเจ้าอุเทน

พระเจ้าอุเทน เป็นพระราชแห่งแคว้นวังสะ มีเมืองหลวงชื่อกรุงโกสัมพี ตั้งอยู่ทางตอนใต้ของแคว้นโกศล ในสมัยพุทธกาลแคว้นวังสะเป็นราชอาณาจักรที่รุ่งเรืองและมีอำนาจมากแคว้นหนึ่ง^{๑๕๖} พระเจ้าอุเทน ทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปรีตปะ แห่งเมืองโกสัมพี ทรงมีพระมเหสี ถึงสามพระองค์คือ พระนางสามาวดี ผู้เป็นธิดาของภัทวดีเศรษฐี แห่งเมืองภัทวดี และเป็นบุตรบุญธรรมของโฆสกเศรษฐี^{๑๕๗} พระนางมาคันทิยาผู้เป็นธิดาของมาคันทิยาพราหมณ์เศรษฐีแห่งแคว้นกुरु^{๑๕๘} และพระนางวาสุลัตตมาผู้เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าจันทปัทมาโชตแห่งกรุงอุชเชนี

บทบาทผู้นำของพระองค์ประมวลได้ดังนี้

จากเหตุการณ์ที่ทำให้พระองค์ต้องประสูติในป่าคือ พระชนนีของพระองค์ถูก “นกหัสติลิงค์”^{๑๕๙} จับไปเพื่อเป็นอาหารในขณะที่พระนางทรงพระครรภ์แก่ แต่พระนางก็ทรงรอดมาด้วยอุบาย และได้อาศัยอยู่กับดาบสจนเจริญวัยโดยลำดับ ต่อมา ได้เรียนมนต์ดีดพิณกับดาบส เมื่อ

^{๑๕๖} พระศรีกิตติโสภณ, มหาชนบท ๑๖ แคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล และจดหมายเหตุเรื่องอนาคาริกัมมปาละ, หน้า ๓๓.

^{๑๕๗} พระครูกัลยาณสิทธิวัฒน์ (กัลยาณธมฺโม), เอกทัตตะในพระพุทธศาสนา, หน้า ๒๕๕.

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๗.

^{๑๕๙} นกที่ตัวใหญ่มากราวกับช้าง ดังนั้น จึงได้ชื่อว่า มีเพศเพียงดังเพศแห่งช้าง เป็นฉวีอุปมาพหุพพิทสมาส วิเคราะห์ว่า หตุลิน ลิงค์ อิว ลิงค์ ยศฺส โส หตุลิลิงฺโกล – เพศ ของนกใด เพียงดังเพศแห่งช้าง นั่น ชื่อว่า มีเพศเพียงดังเพศแห่งช้าง.

คาบสเห็นว่าจะสามารถที่จะปกครองบ้านเมืองได้แล้ว จึงได้ให้พระองค์เสด็จไปทำการยึดครองราชย์สมบัติที่เมืองโกสัมพี ตอนที่พระองค์เสด็จกลับไปเมืองโกสัมพี เพื่อครองราชย์สมบัติ พระองค์ได้ทรงรวบรวมกำลังพลไปด้วยเพื่อการยึดครองราชย์สมบัติ โดยทรงให้ปฎิญาว่าจะแบ่งสมบัติให้แก่บุคคลผู้ที่ติดตามไปด้วยกับพระองค์ ซึ่งนับว่าเป็นการทรงรู้ประมุขชนของพระองค์ เพราะคนทั้งหลายย่อมต้องการสมบัติ ดังนั้น จึงมีผู้ติดตามพระองค์ไปเป็นจำนวนมาก เมื่อเสด็จถึงเมืองโกสัมพี พระองค์ก็ทรงให้ผู้ที่ติดตามไปล้อมเมืองไว้ พร้อมทั้งทรงยื่นคำขาดว่า เมืองโกสัมพีจะรบกับพระองค์หรือจะยอมมอบราชสมบัติให้พระองค์แต่โดยดี

ฝ่ายชาวเมืองไม่ยอมรบ และไม่ยอมมอบราชสมบัติให้ ทั้งไม่เชื่อว่าพระองค์จะทรงเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปรีนคร แต่เมื่อพระเจ้าอุเทนทรงแสดงผ้ากัมพลแดง และพระขำมรงค์อันเป็นสมบัติของราชตระกูล ชาวเมืองจึงเชื่อและได้อภิเษกพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ครองเมืองโกสัมพี การแสดงผ้ากัมพลแดงและพระขำมรงค์ เพื่อให้ชาวเมืองเชื่อนั้น จัดว่าเป็นการรู้ในเหตุและผลตามหลักสัจปฐิธรรมของพระองค์^{๒๐๐}

ตอนที่เศรษฐีผู้เป็นพ่อบุญธรรมของโฆสกะได้เสียชีวิตลง พระเจ้าอุเทนก็ทรงเป็นผู้จัดงานฌาปนกิจศพให้ ซึ่งเป็นการบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นตามหลักสังคหวัตถุ เมื่อรับสั่งให้โฆสกะมาเข้าเฝ้าพระองค์ ก็ทรงสังเกตุอาการมาและไปของเขา แล้วตรัสถามถึงเหตุที่กระโดดน้ำที่พระลานหลวงพลางเดินมา และเหตุที่ไปด้วยอาการสำรวมในเวลากลับ หลังจากที่ได้ทราบว่พระราชจะประทานตำแหน่งเศรษฐีให้ เมื่อทรงทราบความจริงทั้งหมด ก็รู้ว่าโฆสกะเป็นผู้มีปัญญา จัดว่าเป็นการรู้บุคคล (บุคคลัญญา) ของพระองค์ จึงได้ทรงประทานตำแหน่งเศรษฐีให้ ซึ่งเป็นการได้ส่งเสริมคนดีมีความสามารถให้มีความรุ่งเรืองในหน้าที่การงานของเขาตามหลักราชสังคหวัตถุ และสามารถสงเคราะห์เข้าได้ในการตั้งความปรารถนาให้ภิกษุผู้มีศีลมาสู่อาวาสของตน ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นสุข ตามหลักอภิปรินิยธรรม คือ ทรงต้องการให้เมืองของพระองค์มีแต่คนดีมีศีลธรรม ดังนั้น พระองค์จึงทรงมีมิตาจิตกับโฆสกะ มีแต่จะส่งเสริมให้มีความเจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ไม่มีการกีดกันหรือทำลายคนดีมีความสามารถด้วยความอิจฉาริษยาแต่ประการใด^{๒๐๑}

ตอนที่พระเจ้าอุเทน ถูกพระเจ้าจันหาปชโชตใช้กลอุบายจับพระองค์ไป เพื่อบังคับให้สอนมนต์ดีดพิณให้ แต่พระองค์ก็ทรงสามารถหลบหนีออกมาได้ด้วยอุบาย คือขอให้พระเจ้าจันหาปชโชตพระราชทานเปิดประตูเมืองตลอดเวลา ๑ ช่อง กับช้าง ๑ เชือก โดยทรงอ้างว่าต้องมีไว้เพื่อประโยชน์แก่การเก็บโอสถในขณะที่ทรงเรียนมนต์ แล้วพระเจ้าอุเทนก็ได้ทรงพา

^{๒๐๐} คุราชละเขียดใน พ.ศ.อ. (ไทย) ๑๘/๒๒๘-๒๒๙.

^{๒๐๑} คุราชละเขียดใน พ.ศ.อ. (ไทย) ๔๐/๒๕๐-๒๕๑.

พระนางวาสุลัตตดาพระราชธิดาของพระเจ้าจันทรพิชโชตหลบหนีออกมาได้ในที่สุด เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ที่ทำให้พระเจ้าอุเทนรอดมาได้ ก็เกิดขึ้นได้ด้วยอาศัยพระสติปัญญาอันชาญฉลาด คือ การทรงรู้เหตุและผลตามหลักสัพปริสธรรม เมื่อพระเจ้าจันทรพิชโชตทรงทราบว่า พระเจ้าอุเทนทรงพาพระราชธิดาเสด็จหนีออกไปแล้ว ก็ทรงมีรับสั่งให้ราชบุรุษทั้งหลายออกติดตามจับตัวพระเจ้าอุเทนกลับคืนมาให้ทัน แต่ก็ไม่สามารถที่จะจับพระองค์มาได้ เพราะมัวแต่เก็บกหาปณะที่พระเจ้าอุเทนทรงออกอุบายโปรยทิ้งไว้ นี่ก็เป็นความรู้ในประชุมชน คือรู้ว่าคนทั้งหลายมีความโลภในทรัพย์ ดังนั้น จึงทรงใช้ทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ในการเสด็จหนีพระเจ้าจันทรพิชโชต^{๒๐๒}

ตอนที่พระนางมาคันทियाใส่ร้ายพระนางสามาวดีและบริวารด้วยเรื่องการแอบเจาะปราสาท และเรื่องพระนางสามาวดีและบริวารไม่ทรงเกรงไต่ถามรับสั่งของพระเจ้าอุเทน พระองค์ก็ทรงมีขันติธรรม ไม่โกริ้วต่อพระนางสามาวดี ตามที่พระนางมาคันทियाแต่ประการใด ซึ่งเป็นทศพิธราชธรรมของพระองค์ และทรงมีพรหมวิหารธรรม คือ กอปรด้วยพระเมตตาและพระกรุณาต่อพระนางสามาวดี^{๒๐๓} ต่อมา หลังจากที่พระนางมาคันทियाได้เผาปราสาทปลงพระชนม์พระนางสามาวดีและบริวารแล้ว เพื่อที่จะจับคนทำผิดมาลงโทษ พระเจ้าอุเทนก็ทรงออกอุบายให้พระนางมาคันทियाสารภาพผิด แล้วก็ได้ลงโทษพระนางสามาวดีและคนทั้งหลายที่มาสารภาพผิดเพื่อหวังการไถ่รางวัล ด้วยการขุดหลุมฝังที่พระลานหลวง กลบฟางไว้ด้านบน แล้วจุดไฟเผาและให้ไถด้วยไถเหล็กเป็นท่อนน้อยท่อนใหญ่ ส่วนพระมิ่งสะของนางมาคันทिया ก็ให้ใช้มีดเขื่อนนำมาทอดและให้เลียกินเสีย^{๒๐๔} เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่า พระเจ้าอุเทนทรงมีพระทัยที่โหดเหี้ยมเกินมนุษย์ แต่หากมองในมิติของการปกครอง ก็ถือว่าพระองค์ได้ทรงกำจัดบุคคลที่เป็นภัยต่อปถวิชนทั้งหลายย่อมสามารถที่จะรักษากฎหมายบ้านเมืองไว้ได้อย่างเข้มแข็ง เมื่อคนทั้งหลายปฏิบัติตามกฎหมายบ้านเมืองอย่างเคร่งครัด ความเดือดร้อนวุ่นวายอันเกิดจากการเบียดเบียนกันก็จะไม่เกิดขึ้น เพราะกลัวต่อพระราชอาญา พระจริยาของพระองค์ในเรื่องนี้จัดว่าเป็นการปฏิบัติตามหลักจกักวัดติธรรมในข้อห้าม ระวัง ป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม มีโทษ ภายในแวนแคว้น หรือเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็หาทางแก้ไขให้เรียบร้อย และทรงประกอบด้วยพรหมวิหารธรรมข้ออุเบกขา กล่าวคือ ทรงวางเฉย ไม่นิน্দียิน ร้ายเมื่อถึงผู้อื่นวิบัติ แต่ที่ทรงตัดสินลงโทษไปเพราะต้องให้เป็นไปตามอาญาแผ่นดิน อันจักไม่เป็นเยี่ยงอย่างให้ผู้อื่นกระทำความผิดอีกต่อไป

^{๒๐๒} คุรยลอะเยียดโน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๒๖๐-๒๖๓.

^{๒๐๓} คุรยลอะเยียดโน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๒๘๘-๔๐/๒๙๐.

^{๒๐๔} คุรยลอะเยียดโน พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔๐/๒๙๘-๓๐๐.

กล่าวโดยสรุป พระเจ้าอุเทนทรงประยุกต์หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำทางพระพุทธศาสนาใช้ในการบริหารแคว้นแคว้นของพระองค์มิใช่น้อย นับว่าเป็นผู้นำที่มีความเด็ดขาดในการตัดสินใจลงโทษผู้กระทำความผิด และส่งเสริมบุคคลที่กระทำความดีให้ปรากฏในสังคมนั้น ย่อมเป็นกำลังใจให้แก่ผู้ที่อยู่ใต้การปกครอง ที่ประพฤติอยู่ในความถูกต้องได้มีกำลังใจในการปฏิบัติหน้าที่สืบไป ในขณะที่การลงโทษผู้ที่กระทำความผิดย่อมเป็นการกำจัดคนพาลให้หมดไปจากสังคม และการที่ผู้กระทำความผิดได้รับการลงโทษ ก็เพราะได้รับผลแห่งการกระทำความผิดของคนพาลผู้ก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น จากการทำพระเจ้าอุเทน ลงโทษผู้กระทำความผิด ย่อมทำให้คนไม่ดีในบ้านเมืองไม่กำเริบเลิบบ้าน บ้านเมืองก็อยู่ร่มเย็นเป็นสุข

สรุปตัวอย่างบุคคลสำคัญที่มีบทบาทผู้นำโดดเด่นในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ตัวอย่างบุคคลสำคัญที่มีบทบาทผู้นำโดดเด่นในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้ง ๕ พระองค์ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ สามารถสรุป โดยการจับบทบาทผู้นำของบุคคลสำคัญเหล่านี้ได้ว่า แต่ละพระองค์มีลักษณะเป็น ๒ อย่าง คือ เป็นการทรงประพฤติตามหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในพระพุทธศาสนา และทรงมีความสามารถในการปกครองบริหารแคว้นแคว้นของพระองค์ ซึ่งแต่ละพระองค์ สามารถสรุปได้ดังนี้

พระเจ้าจักรพรรดิทัพนามิ ทรงประกอบด้วยหลักจกักวัดศีลธรรม ในข้อธัมมาธิปไตย ทรงเคารพ นบนอบธรรมเป็นใหญ่ ทรงมีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง และทรงมีพรหมวิหารธรรม ในข้อเมตตาและกรุณา ด้วยมีความปรารถนาดีต่อพระราชโอรส คือเมื่อทรงรู้ว่าพระองค์จะหมดสิ้นบารมีในการปกครองแล้ว ก็ไม่ทรงหวงราชบัลลังก์ สามารถสละ ราชบัลลังก์แก่พระราชโอรสได้ พระองค์เองได้ออกผนวชแสวงหาความสงบ และทรงรู้เหตุ ทรงรู้ผล อันเป็นบทบาทผู้นำที่สอดคล้องตามหลักสัพปริสธรรม คือ ทรงรู้ว่าหากพระองค์บริหารบ้านเมืองต่อไปก็จะไม่อาจทำหน้าที่ได้ดีดั้งเดิม ทำให้ไม่ได้รับการยอมรับจากมหาชน จึงได้ทรงสละราชบัลลังก์ให้พระราชโอรสปกครองบ้านเมืองต่อไป ทรงเห็นประโยชน์ของมหาชนมากกว่าประโยชน์ส่วนพระองค์

พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงมีบทบาทผู้นำโดดเด่นสอดคล้องตามหลักราชสังคหวัตถุธรรม ในการนำประชาชนประกอบพิธีวิปสมงคลแรกนาขวัญ ย่อมเป็นประโยชน์ในการบำรุงพืชผลอันเป็นทางเศรษฐกิจให้ประชาชนอยู่ดีกินดี และทรงมีพรหมวิหารธรรม คือ ความปรารถนาดีต่อพระราชโอรส เพื่อให้ได้ปกครองกรุงกบิลพัสดุ์ต่อจากพระองค์ การที่พระองค์ทรงพยายามหาวิธีให้พระราชโอรสได้มีความสุขใน โลกียวิสัย ก็ไม่ได้หมายความว่า พระองค์ทรงทำในสิ่งที่ไม่ดีงาม ในทางตรงกันข้ามพระองค์ได้ทรงทำตามหน้าที่ของบุพการีที่ดีที่มีต่อพระราชโอรส

พระเจ้ามหานามะ ทรงมีบทบาทผู้นำที่มีความสอดคล้องตามหลักทศพิธราชธรรม ตามหลักจกักวัดศีลธรรม และหลักสังคหวัตถุ เฉพาะอย่างยิ่ง การได้ทรงบำรงสงฆ์ด้วยการถวายทาน เป็นการได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น ทั้งได้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาด้วย จนถึงกับทำให้พระองค์ต้องได้รับเอตทัคคะจากพระพุทธเจ้าในเรื่องการเป็นอุบาสกที่ถวายอาหารอันมีรสชาติที่ประณีตแก่พระสงฆ์

พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงมีบทบาทผู้นำที่โดดเด่นสอดคล้องตามหลักทศพิธราชธรรม ในข้อการให้ทาน กล่าวคือทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการจัดมหกรรมถวายทานครั้งยิ่งใหญ่ ที่เรียกว่าอสทิสทาน แต่พระสงฆ์อื่นมีพระพุทธเจ้าทรงเป็นประมุข ทำให้พระสงฆ์มีกำลังในการประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัย และมีกำลังในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา อีกประการหนึ่ง พระองค์ได้ทรงมีบทบาทผู้นำที่สอดคล้องตามหลักจกักวัดศีลธรรม คือ การข่มคนที่ควรข่ม ยกย่องคนที่ควรยกย่อง หรือการบำราบคฤกษ์ บำรุงสุขแก่พสกนิกร คือทรงขับไล่กษัตริย์ผู้ตักเตือนให้ตนออกจากแคว้น และทรงส่งเสริมชุมชนหะอำมาตย์ผู้ยกย่องทานให้ได้อย่างที่ขอดเยี่ยม

พระเจ้าอุเทน ทรงมีบทบาทผู้นำที่สอดคล้องตามหลักทศพิธราชธรรม กล่าวคือทรงประกอบด้วยพระขันติธรรม ไม่กริ้วโกรธพระนางสามาวดีตามที่พระนางมาคันทियाได้ขู่เหย้าไล่ความ และทรงมีบทบาทผู้นำที่สอดคล้องตามหลักจกักวัดศีลธรรม คือ ทรงตัดสินลงโทษคนไม่ดี คือพระนางมาคันทिया ด้วยการประหารเพื่อไม่ให้คนทั้งหลายเอาเยี่ยงอย่างที่ไม่ดี และได้ทรงส่งเสริมคนดี ด้วยการประทานตำแหน่งเศรษฐีให้นายโฆสกะทำให้คนดีมีความสามารถในแผ่นดิน มีกำลังใจในการทำงานให้แก่บ้านเมืองของตน

ตัวอย่างบุคคลสำคัญที่มีบทบาทผู้นำโดดเด่นในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ได้นำมาแสดงไว้ก็เพื่อใช้เป็นส่วนในการสนับสนุนหรือส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสาร จากการศึกษาพบว่า พระเจ้าจักรพรรดิทัพนหะมิ ไม่ใช่พระเจ้าจักรพรรดิในสมัยพุทธกาล แต่ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงนำมาตรัสเป็นบุคคลาธิษฐานในการแสดงธรรมให้แก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้มีธรรมเป็นที่พึ่ง ให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติธรรม ดังนั้น พระเจ้าจักรพรรดิทัพนหะมิ จึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในอุดมคติของพระพุทธศาสนา ในส่วนตัวอย่างบทบาทผู้นำของบุคคลสำคัญอีก ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้ามหานามะ พระเจ้าปัสเสนทิโกศล และพระเจ้าอุเทน ล้วนแล้วแต่เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีชื่อเสียงในครั้งพุทธกาล ซึ่งผู้นำทั้งหลายควรมานำยึดถือเป็นต้นแบบเพื่อประพฤติตาม ทั้งได้นำมาแสดงไว้เพื่อให้เป็นแนวทางสำหรับผู้ที่มีความสนใจได้ทำการศึกษาโดยละเอียดอีกต่อไป

บทที่ ๓

บทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเป็นพระราชอาแห่งแคว้นมคธ มีเมืองหลวงชื่อว่า นครราชคฤห์ เป็นราชอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่หรือมหาอำนาจมาก ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของแคว้นอังคะ อาณาเขตทางทิศตะวันออกติดกับแคว้นอังคะ ทิศเหนือติดกับแคว้นวัชชี ทิศตะวันตกติดกับแคว้นกาสี^๑ พระเจ้าพิมพิสาร ได้ครองราชย์สมบัติต่อจากพระเจ้ากาติกะผู้เป็นพระราชบิดาทรงเป็นกษัตริย์ในราชวงศ์หทารอังคะ พระองค์มีพระอัครมเหสี ทรงพระนามว่า พระนางเวเทหิซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้ามหาโกศลแห่งแคว้นโกศล ผู้เป็นพระกนิษฐภคินีในพระเจ้าปัสเสนทิโกศล และมีพระมเหสีอีกองค์ทรงพระนามว่า พระนางเขมา ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าสาครราชแห่งสาครนคร

ในอรรถกถาโสภณทัณฑสูตร ได้วิเคราะห์เกี่ยวกับพระนามของพระเจ้าพิมพิสาร ไว้ว่า ...พระเจ้าพิมพิสาร ผู้ครองแคว้นมคธมีเสนาใหญ่ พระราชาพระองค์นั้น ชื่อว่าผู้ครองแคว้นมคธ เพราะทรงเป็นผู้ใหญ่ของชาวแคว้นมคธ ชื่อว่ามีเสนาใหญ่ เพราะประกอบพร้อมด้วยเสนาใหญ่ บทว่า พิมพิ แปลว่า ทองคำ เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า พิมพิสาร เพราะเป็นผู้มีผิวพรรณเช่นเดียวกับทองคำแท้...^๒

พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินแห่งมคธ ทรงดำรงอยู่ในธรรมเป็นพระราชูปการองโดยธรรม ทรงเกื้อกูลแก่พราหมณ์คหบดี ชวานิกมและชาวชนบททั้งหลาย^๓ ได้ทรงครองราชย์อยู่เป็นเวลานาน ถึง ๕๒ ปี จึงสิ้นพระชนม์ ด้วยถูกพระราชโอรสอันประสูติจากพระนางเวเทหิ นามว่าชาตศัตถุราชกุมารจับขังทรมานในคุก

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทดังต่อไปนี้

^๑ ดูรายละเอียดใน ที.ที.อ. ๑๑/๓๓๗

^๒ พระศรีกิตติโสภณ, มหาชนบท ๑๖ แคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล และจดหมายเหตุเรื่องอนาคาริภคัมภีระ, (กรุงเทพมหานคร : วัดจักรวรรดิราชาวาส, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑.

^๓ ที.ที.อ. (ไทย) ๑๒/๑๕

^๔ พระศรีกิตติโสภณ, มหาชนบท ๑๖ แคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล และจดหมายเหตุเรื่องอนาคาริภคัมภีระ, หน้า ๑๑.

๓.๑ บทบาทด้านการปกครอง

บทบาทด้านการปกครองในที่นี้ หมายถึง การกระทำหน้าที่ในการดูแล ปกป้อง ค้ำครอง ประชาชน ให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสุขสบาย ไม่มีการรังแก หรือเอาเปรียบกัน คุณธรรมในการปกครอง ตามหลักพระพุทธศาสนานั้น เป็นไปเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุก

ผู้ปกครองย่อมมีอำนาจในการลงโทษผู้กระทำความผิดตามกติกาที่วางไว้ เพื่อมิให้เป็นเยี่ยงอย่าง อีกทั้งมีอำนาจในการปูนบำเหน็จแก่ผู้กระทำความดีเพื่อเป็นการส่งเสริมให้ความคิดปรากฏในสังคม รวมทั้งมีอำนาจในการอภัยโทษให้ เพื่อให้โอกาสผู้กระทำความผิดได้ประพฤติตนใหม่ พระราชกิจในการปกป้องค้ำครอง ดูแลแก่ประชาชนในแคว้นมคธจึงเป็นบทบาทหน้าที่ของพระเจ้าพิมพิสารที่สำคัญอีกด้านหนึ่ง

บทบาทผู้นำในการปกครองแคว้นมคธของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พورรวรรวมได้ดังนี้

๓.๑.๑ โปรตให้อภัยโทษแก่พระชนิยะ

ตอนที่พระเจ้าพิมพิสารเสด็จเถลิงราชสมบัติใหม่ ๆ พระองค์ได้พิจารณาต่อคณะสงฆ์ว่า ดั่งข้อความว่า “...ข้าพเจ้าถวายหญ้า ไม้ และน้ำ แก่สมณพราหมณ์ ขอสมณพราหมณ์โปรดใช้สอยเถิด...”^๕ เมื่อพระชนิยะจะสร้างกุฏิไม้ ท่านจึงได้ไปขอไม้ในคลังหลวง โดยที่พระชนิยะเป็นผู้นำไม้ไป โดยอ้างว่าพระเจ้าพิมพิสารได้พระราชทานแล้ว แต่ตามธรรมเนียมของเมืองแล้วไม่มีใครสามารถนำไม้นี้ไปใช้ได้ หรือพระราชาก็ไม่สามารถพระราชทานให้ใครได้ ครั้นวัสสะการอำมาตย์เข้ามาตรวจดูและได้รู้ว่าไม้จำนวนหนึ่งได้หายไป จึงได้สอบถามพนักงานรักษาไม้ดู เมื่อได้ทราบว่าได้ถวายแก่พระชนิยะไปสร้างกุฏิ จึงจับกุมตัวพนักงานรักษาไม้ แล้วนำความนั้นกราบทูลพระเจ้าพิมพิสาร ประชาชนก็เพ่งโทษพระชนิยะว่าทำในสิ่งที่ไม่ควร พนักงานรักษาไม้ก็มีความคิดในฐานะเป็นผู้ให้ไม้หลวงไป มีโทษถึงประหารชีวิต พระชนิยะได้ทราบเรื่อง จึงได้เดินทางไปเพื่อช่วยเหลือพนักงานผู้รักษาไม้ และได้ถวายพระพรทูลเกี่ยวกับเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมดแก่พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารทรงมีพระทัยกอบปรด้วยพระเมตตา จึงไม่ทรงเอาความผิด เพราะเห็นว่าเป็นสมณศากยบุตร ดั่งข้อความว่า “...พระเจ้าแผ่นดินเช่นโยม จะพึงฆ่า จองจำ หรือ

^๕ วิมหา. (ไทย) ๑/๘๗/๗๗. ; ตูรายละเอียดใน ที.มหา.อ. (ไทย) ๑๓/๕๓๑.

^๖ พระมหาสุททธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๗๑.

เนรเทศ ซึ่งสมณะหรือพราหมณ์อย่างไรได้ นิมนต์กลับไปเถิด พระคุณเจ้ารอดตัวเพราะบรรพชาเพศแล้ว แต่อย่าได้ทำอย่างนั้นอีก...”^๑

การที่พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงโปรดอภัยโทษแก่พระชนิยะ ที่ฝ่าฝืนธรรมเนียมบ้านเมือง เนื่องจากนำไม้จากคลังหลวงไปสร้างกุฏิ ซึ่งไม้นี้แม้แต่พระราชาก็ไม่สามารถพระราชทานให้ใครได้ เพราะเป็นไม้ที่เก็บไว้ซ่อมแซมเมืองในยามจำเป็น แต่พระองค์ได้ทรงพระราชทานอภัยโทษครั้งนี้ถือเป็นบทบาทของผู้นำด้านการปกครองของพระเจ้าพิมพิสาร อย่างเห็นได้ชัดโดยหลักที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจในการพระราชทานอภัยโทษให้แก่ผู้ต้องโทษได้ ตามพระราชวินิจฉัยของพระองค์ การที่พระองค์ทรงวินิจฉัยให้พระชนิยะ ไม่ต้องรับโทษทัณฑ์ เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยเมตตาอันเป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในทางพระพุทธศาสนา ทรงใช้เหตุผลในการประกอบพระราชวินิจฉัยที่ว่า พระชนิยะ เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาที่นุ่งห่มด้วยผ้ากาสาวพัสตร์อันเป็นธงชัยแห่งพระอรหันต์ จึงสมควรที่จะได้รับการโปรดอภัยโทษให้

๓.๑.๒ ทรงส่งเสริมกุมภโฆสกะ

กุมภโฆสกะ เป็นบุตรของเศรษฐีในกรุงราชคฤห์ สมัยหนึ่ง เกิดอหิวาตโรคขึ้น บิดาและมารดาของเขาจึงให้บุตรชายหลบหนีออกจากเรือนไป หลายปีต่อมาเขาได้กลับมายังเรือน ได้รู้ที่ฝั่งทรัพย์แห่งตระกูลตน แต่ไม่ยอมเปิดเผยฐานะ เพราะกลัวจะมีภัย เขาได้รับจ้างเป็นคนป่าวประกาศให้คนงานทั้งหลายทำงาน

วันหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารได้สดับเสียงของเขา และรู้ว่า เป็นเสียงของคนมีทรัพย์ นางสนมของพระองค์จึงรับอาสาไปสืบเรื่องให้ โดยไปขออาศัยอยู่ในเรือนของกุมภโฆสกะ แล้วก็ออกอุบายให้ธิดาของตนนอนกับกุมภโฆสกะ และได้แต่งงานกันที่สุดในที่สุด หลังจากนั้น นางได้ทูลให้พระราชาทรงทำอุบาย เพื่อให้กุมภโฆสกะนำกหาปณะตนมา เมื่อได้แล้วก็แอบส่งกหาปณะมาสู่พระราชวัง ดังข้อความว่า “...พระราชาก็ทรงบังคับอีกว่า ทวยราษฎร์จงจัดทำนรศพ เมื่อใครไม่ทำ มีสินไหมประมาณเท่านี้ กุมภโฆสกะนั้น ถูกแม่ยายกล่าวรบเร้าอยู่เหมือนครั้งก่อนนั้นแล จึงไปนำกหาปณะมา ๑ กหาปณะ แม้อีก นางก็ส่งกหาปณะแม่เหล่านั้นไป (ถวาย) แต่พระราช...”^๒

พระเจ้าพิมพิสารจึงได้ให้ทหารนำตัวเขามาในพระราชวัง แล้วตรัสถามถึงจำนวนทรัพย์กับกุมภโฆสกะ ในตอนแรก กุมภโฆสกะไม่ยอมเปิดเผยฐานะ แต่เมื่อได้เห็นทรัพย์ของตนที่นางสนมแอบส่งมาให้พระราชาก็ยอมจำนนต่อหลักฐาน ดังข้อความว่า

...(พระราช) เพราะเหตุไร เจ้าจึงปกปิดทรัพย์เป็นอันมากไว้ใช้สอย ?

^๑ วิ.ม.พ. (ไทย) ๑/๘๘/๓๓-๓๘.

^๒ พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๓๑๓.

(กุมภโฆสก) ทรัพย์ของข้าพระองค์จักมีแต่ไหนพระเจ้าข้า ข้าพระองค์ทำการรับจ้างเลี้ยงชีวิต (พระราชชา) เจ้าอย่าทำอย่างนั้น เจ้าลวงข้าทำไม ?

(กุมภโฆสก) ข้าพระองค์มิได้ลวงพระเจ้าข้า, ทรัพย์ของข้าพระองค์ไม่มี (จริง)...

...ที่นั่น พระราชาทรงแสดงกหาปะเหล่านั้นแก่เขาแล้ว ตรัสว่า กหาปณะเหล่านี้ของใครกัน เจ้าจำ (กหาปณะ) ได้ คิดว่า ตายจริง ! เราลอบหายแล้ว ; อย่างไรก็ตาม กหาปณะเหล่านี้จึงตกมาถึงพระหัตถ์ของพระเจ้าอยู่หัวได้ กุมภโฆสกได้ทูลบอกความจริงว่า ที่ตนต้องปกปิดฐานะนั้นก็เพราะไม่มีที่พึ่ง...

พระราชาจึงทรงรับเป็นที่พึ่งของเขา และได้ประทานตำแหน่งเศรษฐีให้ จากการที่พระเจ้าพิมพิสารประทานตำแหน่งเศรษฐีให้แก่กุมภโฆสก ทำให้กุมภโฆสกจะมีเกียรติยศปรากฏเลื่องลือในสังคมสมัยนั้นเป็นที่ยอมรับของบุคคลที่มีฐานะสูงด้วยกัน เป็นกำลังในการพัฒนาแคว้นแคว้น เมื่อแคว้นแคว้นมีเศรษฐกิจดี ประชาชนไม่อดอยาก ทำให้การปกครองเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ กุมภโฆสกจะย่อมมีความจงรักภักดีในน้ำพระทัยของพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ก่อให้เกิดความรักชาติ กล่าวอีกว่า ความสามัคคีของประชาชนในชาติ ย่อมก่อให้เกิดแคว้นแคว้น ประเทศชาติมั่นคงสถาพร

๓.๑.๓ ทรงสรรเสริญคุณความดีของนายมาลาการ

นายมาลาการของพระเจ้าพิมพิสาร ได้เห็นพระพุทธรูปเจ้าขณะที่กำลังเสด็จเที่ยวบิณฑบาต จึงได้ถวายดอกไม้สำหรับบำรุงพระราชแด่พระพุทธเจ้า เมื่อกลับมาถึงบ้าน ก็ได้บอกเรื่องนั้นแก่ภรรยาตน ภรรยาของเขาเป็นมิชฌาทีฎฐิ กล่าวว่าจะเกิดภัยขึ้น จึงดำสามิตน ดังข้อความว่า

...ภรรยาของเขาเป็นหญิงอันธพาล ไม่ยังความเลื่อมใสในพระปาฏิหาริย์เห็นปานนั้น ให้เกิด ค่าเขาแล้ว กล่าวว่าธรรมดา พระราชาทั้งหลายเป็นผู้ดูร้าย กริ้วคราวเดียวก็กระทำ ความพินาศแม้มาก ด้วยการตัดมือและเท้าเป็นต้น ความพินาศพึงมีแม่แก่เรา เพราะกรรมที่เธอกระทำ...^๕

ดังนี้แล้วพาบุตรไปเฝ้าพระราชชาแล้วทูลเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมดให้พระราชชาฟัง เพื่อที่จะให้โทษนั้นมีแก่สามิตนผู้เดียวเท่านั้น พระราชาได้สดับเรื่อง ก็ดำริว่า นางเป็นคนพาล ไม่เลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนา และพระองค์ก็ทรงทำเป็นกริ้ว ตรัสบอกนางว่า จะลงโทษ นายมาลาการตามความผิคนั้น ดังข้อความว่า

...ท้าวเธอทำเป็นดังกริ้ว ตรัสว่า เจ้าพุดอะไร แม่นายมาลาการนั้นกระทำการบูชาด้วย

^๕ พ.ร.อ. (ไทย) ๔๐/๓๑๘.

^{๑๑} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๑/๒๐๗.

ดอกไม้สำหรับบำรุงเราหรือ ? ...หญิงนั้นทูลว่า ขอเดชะ พระเจ้าข้า ...พระราชา ตรัสว่า ความดีอันเจ้าทำทั้งเขากระทำแล้ว เราจักรู้จักที่ควรกระทำแก่นายมาลาการ ผู้กระทำการบูชา ด้วยดอกไม้ทั้งหลายของเรา...^{๑๑}

แล้วให้นางกลับไปยังเรือน จากนั้นพระเจ้าพิมพิสารได้เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า แล้วกราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ และได้เสด็จไปสู่ราชมณเฑียรพร้อมกับพระพุทธเจ้า ครั้นพระพุทธเจ้าได้เสด็จไปถึงประตูพระราชมณเฑียรแล้วประทับนั่งในปราสาทนอก พระราชมณเฑียรนั้น เพื่อที่จะทำให้อุณของนายมาลาการปรากฏ หลังจากนั้น พระราชาได้รับสั่งให้นำนายมาลาการมาเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ตรัสถามถึงเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมด นายมาลาการก็ได้ทูลถึงเรื่องที่ตนได้สละชีวิตด้วยการถวายดอกไม้สำหรับบำรุงพระราชารแด่พระพุทธเจ้า พระราชาทรงสรรเสริญเขา และได้พระราชทานสิ่งของจำนวนมากแก่เขา แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงสรรเสริญนายมาลาการ ดังข้อความว่า "...นายมาลาการ จักดำรงอยู่ในเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จักไม่ไปสู่ทุกคติตลอดแสนกัลป์ นี่เป็นผลแห่งกรรมนั้น ภายหลังเขาจักเป็นพระเจ้ากัณโฑนพุทธะ นามว่าสุมนะ..."^{๑๒}

จะเห็นได้ว่า นายมาลาการ เป็นบุคคลที่เป็นสัมมาทิฐิ ประกอบด้วยศรัทธาได้ถวายดอกไม้สำหรับบำรุงพระราชารแด่พระพุทธเจ้า แม้จะถูกลงทัณฑ์ด้วยโทษประหาร ถ้าเม้นพระราชารไม่ทรงราชธรรมลูกแก่อำนาจ ด้วยเห็นว่าอำนาจคือความถูกต้อง อำนาจย่อมชี้ถูกผิด ดังนี้แล้ว พระราชาหรือผู้นำนั้น อาจสั่งประหารเขาก็ได้ แต่พระเจ้าพิมพิสาร เป็นพระราชารผู้ทรงราชธรรมจึงทรงตรัสสอนโมทนา พลอยยินดีในกุศลผลบุญ สรรเสริญคุณความดีของเขาให้ปรากฏแก่มหาชนทั้งหลาย

๓.๑.๔ เสด็จเที่ยวชมปราสาททิพย์ของโศติกเศรษฐี

โศติกเศรษฐี เป็นผู้มีบุญมาก ปราสาทแก้ว ๗ ชั้น กำแพง ๗ ชั้น ชุ่มประศู ๗ ชุ่ม และชุมทรัพย์ ๔ ชุม ได้ผุดขึ้นแก่เขา พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบเรื่องนั้น จึงได้เสด็จไปชมปราสาทของโศติกเศรษฐี ซึ่งโศติกเศรษฐีก็ได้นำพาพระองค์เที่ยวชมปราสาททิพย์นั้น สมบัติของโศติกเศรษฐีสถวนมีแต่สิ่งที่ประณีตและมีค่า เช่น นางทาสี ก็เป็นผู้ลักษณะดี จนทำให้พระราชารเข้าพระทัยว่าเป็นภรรยาของโศติกเศรษฐี ดังข้อความว่า

...ทาสีผู้ปิดกวางคเทหยากเยื่อที่ชุ่มประศูที่ ๑ ได้ถวายมือแด่พระราชาร พระราชารทรงละอาย ด้วยทรงสำคัญว่า ภรรยาของเศรษฐี จึงไม่ทรงวางพระหัตถ์ที่แขนของนาง

^{๑๑} พ.ร.อ. (ไทย) ๔๑/๒๐๘.

^{๑๒} ดูรายละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๔๑/๒๑๐.

แม้แผ่นดินที่ประดับด้วยแก้วมณี ย่อมปรากฏแก่พระราช เป็นเหมือนแหงที่ลึกลง
๑๐๐ ชั่วโมง...^{๑๑}

การเสด็จไปสู่ปราสาทของโชติกเศรษฐีของพระเจ้าพิมพิสารในครั้งนี้ พระองค์ได้พบ
เห็นสมบัติ และความมั่งคั่งอลังการของเขาผู้อยู่ภายใต้การปกครองของพระองค์ จากข้อความที่
ปรากฏชี้ให้เห็นว่า แม้ในพระราชมณเฑียรแห่งพระเจ้าพิมพิสารก็สามารถเปรียบปราสาทของ
โชติกเศรษฐีได้ ข้อนี้เป็นการแสดงถึงการลดระดับฐานะทิฐิ หรือความถือตัวแห่งกษัตริย์ ทั้งยัง
เป็นการแสดงความยินดีต่อผู้น้อยกว่าพระองค์ และแสดงออกถึงความมีมิตรภาพอันดีที่ทรงยื่น
ให้แก่เขา ทำให้พระองค์เป็นที่น่าเคารพของหมู่ประชาชนผู้อยู่ใต้ปกครองมากยิ่งขึ้น สอดคล้องกับ
คำกล่าวที่ว่า “กัลยาณมิตรธรรม เป็นคุณธรรมประจำของกัลยาณมิตรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการ
เกื้อกูลสังคมอย่างชัดเจน บุคคลที่เชื่อว่าเป็นกัลยาณมิตรนั้นย่อมแสดงออกให้ปรากฏเป็นรูปธรรมต่อ
สังคม เพื่อสร้างความศรัทธา ความเชื่อมั่น แก่ผู้พบเห็นเกิดความประทับใจ”^{๑๒}

ตามทฤษฎีที่ว่า พระมหากษัตริย์คือองค์สมมติเทพ เป็นเจ้าเหนือแผ่นดิน ย่อมมี
อภิสิทธิ์ในบรรดาสมบัติทั้งหลายอันมีแต่แว่นแคว้นของพระองค์ พระองค์อาจใช้อภิสิทธิ์รับสมบัติ
อันเป็นของแผ่นดินจากผู้ใดที่ควรรับ เข้าสู่พระคลังหลวงเพื่อนำมาจัดการบำรุงสาธารณะแก่ไพร่ฟ้า
ประชาชนอันอยู่ในพระราชอาณาจักร การจะเป็นพระราชผู้ยิ่งใหญ่ ย่อมต้องมีพระราชหฤทัย
กว้างขวางแผ่ไพศาลแก่อาณาประชาราษฎร์ จากการใช้พระเจ้าพิมพิสารดำเนินพระบาทมาสู่สำนัก
แห่งโชติกเศรษฐี เพื่อที่สนาการสมบัติส่วนตัวของเศรษฐีโดยมีน้อยพระทัย ย่อมแสดงให้เห็นถึง
การมีจิตใจที่กว้างขวางของพระองค์

๓.๑.๕ ทรงสรรเสริญคุณความดีของพนักงานรักษาสวนมะม่วง

สมัยหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารปรารถนาจะเสวยมะม่วง พนักงานรักษาสวนมะม่วงจึงทำให้
มะม่วงออกผลแล้วนำมา เพื่อถวายพระเจ้าพิมพิสาร ระหว่างทางได้พบพระพุทธรูปเจ้าและพระสาวก
เขาเกิดจิตเลื่อมใส จึงได้ถวายมะม่วงนั้นแด่พระพุทธรูปเจ้า เมื่อมาถึงพระราชวัง ก็ได้กราบทูลเรื่องนั้น
แด่พระเจ้าพิมพิสาร พระองค์ไม่ได้กริ้วและลงโทษเขาแต่ประการใด แต่ทรงสรรเสริญเขาและได้
พระราชทานบ้านส่วย ๑ ตำบล และเครื่องประดับ เป็นต้น แก่เขา พร้อมกับทรงขอแบ่งส่วนบุญด้วย
ดังข้อความว่า “...พนาย เจ้าขวนขวยบุญ ด้วยการถวายผลมะม่วงเป็นทาน เจ้าจึงให้ส่วนบุญจาก

^{๑๑} คุรยละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๔๓/๕๓๓.

^{๑๒} วิไลรัตน์ พุกยาภิรมย์, “ความเป็นกัลยาณมิตรของผู้ประเมินภายนอกตามความคิดเห็นของ
ผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๖๔.

ทานนั้น แก่เราบ้างสิ เขากราบทูลว่า ข้าแต่ทเวะ ข้าพระบาท ขอถวาย โปรดทรงรับส่วนบุญตามสมควรเถิด พระเจ้าข้า...”^๕

ส่วนพนักงานรักษาสวนมะม่วง หลังจากทำกาละแล้ว ก็ได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พระเจ้าพิมพิสาร ทรงได้อานิสงส์แห่งบุญด้วยกิริยาอันเกิดแต่การอนุโมทนาส่วนบุญ ทรงมีน้ำพระทัยที่ร่าเริง อาจหาญ ปิติยินดียิ่งนัก ทรงมีความสุขอย่างยิ่ง จะเห็นว่า การแสดงความยินดี น้อมรับกับผลแห่งบุญอันบุคคลอื่น ๆ ได้ทำไว้ดีแล้ว ย่อมมีอานิสงส์มากมายเหมือนกัน เพราะบุญสำเร็จแล้วด้วยใจ เมื่อเห็นผู้อื่นทำบุญ ก็พลอยอนุโมทนาในบุญกุศลหรือคุณงามความดีกับผู้อื่น ยังได้ชื่อว่า เป็นการแสดงออกซึ่งการมูทิตา ยินดีกับผู้อื่นด้วย ผู้อนุโมทนาบุญกับเขานั้นย่อมมีความปิติสุข

การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงไม่ครีว โกรธพนักงานรักษาสวนมะม่วง อีกทั้งทรงพระราชทานรางวัลแก่เขา พร้อมทั้งทรงอนุโมทนาในส่วนบุญที่พนักงานสวนมะม่วงได้กระทำทั้ง ๆ ที่เป็นสมบัติส่วนพระองค์แท้ ๆ นับว่าเป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาของพระเจ้าพิมพิสาร และความมีพระทัยกว้างขวางต่อบรรดาพสกนิกรที่อยู่ภายใต้การปกครอง

๓.๑.๖ พระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวงแก่ชิวโกมารัก

ชิวโกมารัก เป็นลูกของนางสาละวดี ซึ่งเป็นหญิงโสเภณีในเมืองราชคฤห์ ถูกทิ้งไว้ในกองขยะฝ่ายอกัษราชกุมารราชโอรสแห่งพระเจ้าพิมพิสารเสด็จประพาสพระนครผ่านมาทางนั้นเห็นฝูงนกการุมล้อมเด็กทารกไว้ จึงทรงรับทารกนั้นมาชุบเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม ตั้งชื่อให้ว่าชิวโก ซึ่งมาจากคำว่าชีวิต เมื่อเจริญวัยทรงประทานนามเพิ่มเติมว่า โกมารัก ซึ่งหมายถึงบุตรบุญธรรมแห่งพระราชกุมารที่ทรงชุบเลี้ยงดุจดังโอรสแท้ ๆ แม้พระเจ้าพิมพิสารก็โปรดปรานประดุจพระเจ้าหลานเธอ ประชาชนทั่วไปก็เข้าใจว่า เป็นโอรสที่แท้จริงของอักษราชกุมาร

ครั้นเจริญวัยขึ้น เมื่อทราบตนว่าเป็นเด็กกรำพร้า จึงต้องการศึกษาหาความรู้เพื่อประกอบอาชีพในอนาคต อาชีพที่เขาชอบก็คือหมอที่รักษาโรคเพื่อช่วยเหลือชีวิตเพื่อนมนุษย์ จึงได้ไปสู่เมืองตักกศิลาเพื่อไปเรียนแพทย์กับอาจารย์ทิสปาโมกข์ ชื่อพระฤาษีโรคพาฤชยตรินณา กาลต่อมา พระเจ้าพิมพิสารได้พระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวงให้แก่เขา ดังข้อความว่า

...สมัยหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารประชวร จึงรับสั่งให้หมอชิวโกมารักเข้าถวายการรักษา เมื่อพระองค์ทรงหายประชวร จึงพระราชทานเครื่องประดับของสตรี ๕๐๐ คนแก่เขา แต่หมอชิวโกมารักทูลปฏิเสธ โดยให้เหตุผลว่าเป็นหน้าที่ของเขาที่จะต้องถวายการรักษา

^๕ พุ.วิ.อ. (ไทย) ๔๘/๕๕๓.

พระเจ้าพิมพิสารจึงได้พระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวงแก่เขา คือให้เป็นแพทย์ประจำพระราชสำนักและให้ทำการรักษาแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ด้วย...^{๑๖}

หมอชีวกโกมารภัจ ได้ทำคุณประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา ประชาชนทั่วไปและพระมหากษัตริย์เป็นอเนกประการ ท่านเป็นอุบาสกผู้เป็นพระอริยะชั้นโสดาบัน พระพุทธเจ้าได้ทรงยกย่องท่านไว้ในเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายในฝ่าย ผู้เลื่อมใสบุคคล^{๑๗} นอกจากนี้แล้วได้กราบทูลขอพระพุทธเจ้าให้ทรงบัญญัติมิให้คนเป็นโรค ๕ ชนิดบรรพชาอุปสมบท ได้แก่ กุฏฐิง = โรคเรื้อน, คณโท = โรคฝีตาย, กิลวาโส = โรคกลาก, โสโส = โรคไข่มองคล้อ และอุปมาโร = โรคลมบ้าหมู ทั้งยังกราบทูลให้ พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุรับจีวรกับคหบดีได้ แต่กระนั้นพระพุทธองค์ ก็ยังทรงมีพระพุทธานุญาตว่า ถ้าภิกษุปรารถนาจะถือบั้งสกุล หรือปรารถนาจะรับจีวรคหบดีก็ให้รับ

๓.๑.๗ รับสั่งให้หมอชีวกโกมารภัจรักษาเศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์

หมอชีวกเป็นแพทย์หลวง มีหน้าที่ต้องถวายการรักษาในพระราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสาร และพระภิกษุสงฆ์ การที่พระเจ้าพิมพิสารรับสั่งให้หมอชีวกโกมารภัจรักษาเศรษฐีกรุงราชคฤห์ เพราะพวกภิกษุมณีไปกราบทูลให้ทรงทราบ พระองค์ผู้เป็นพระราชแห่งแคว้นมคธจึงได้ทรงอนุญาตให้ชีวกโกมารภัจไปรักษาจนหายขาด ดังข้อความว่า

...สมัยหนึ่ง เศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ป่วยเป็นโรคปวดศีรษะเป็นเวลาถึง ๗ ปี แพทย์ทศปาโมกข์หลายคนมารักษาก็ไม่หาย แพทย์บางพวกกล่าวว่า เศรษฐีจะต้องเสียชีวิตภายใน ๕ - ๗ วัน ต่อมา คณะภิกษุมณีชาวกรุงราชคฤห์มีความคิดว่า เศรษฐีนี้สร้างคุณประโยชน์มากมายแก่พระราชและชาวนิคม แต่กลับถูกพวกแพทย์บอกเลิกรักษา ชีวกเป็นแพทย์หลวงหนุ่มทรงคุณวุฒิ พวกเราควรกราบทูลพระราชให้รับสั่งหมอชีวกทำการรักษาเศรษฐี ดังนี้แล้วก็พากันไปใน ราชสำนักเข้าเฝ้ากราบทูลเรื่องนั้นแก่พระเจ้าพิมพิสาร พระองค์จึงรับสั่งหมอชีวกโกมารภัจให้ไปรักษาเศรษฐี หมอชีวกจึงได้ทำการรักษาเศรษฐีตามพระบัญชานั้น และเศรษฐีก็ได้หายจากโรคในที่สุด...^{๑๘}

นี้แสดงให้เห็นถึงความมีบทบาทผู้นำในด้านการปกครองของพระองค์ เพราะถือว่าประชาชนทุกคนเปรียบเสมือนบุตรของพระองค์ผู้ทรงเป็นพระราชปกครองแคว้นมคธ

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๑/๑๘๖.

^{๑๗} พระครูถุณยานิสิตวิวัฒน์ (ถุณยานธมฺโม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๕๓.

^{๑๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๒/๑๘๖-๑๘๗.

กล่าวได้ว่า พระราชาผู้ทรงราชธรรมเหล่าใด เมื่อประชาชนไปขอพระราชทานความช่วยเหลือจก ทรงรับไว้ เพื่อพิจารณาก่อน แต่ในส่วนของความช่วยเหลือจะเป็นไปในลักษณะใดขึ้นอยู่กับปัจจัย หลายด้าน ยกตัวอย่าง เช่น การจะช่วยเหลือปัญหาปากท้องแก่ประชาชนต้องให้ประชาชนรู้จักทำมาหากิน ก่อน ด้วยการปลูกฝังอาชีพให้ ในส่วนของพระเจ้าพิมพิสาร จากกรณีที่เหล่าคณะภุมมพิชชา ของกรุงราชคฤห์ได้กราบทูลขอพระราชทานความช่วยเหลือแก่เศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์ พระองค์ ได้ทรงวินิจฉัยและตัดสินพระทัยอย่างรวดเร็ว ซึ่งสามารถช่วยได้ทันท่วงที แต่หากว่าช้ากว่านี้ อีกไม่กี่วันคงจะเสียชีวิต ซึ่งให้เห็นถึง การปกครองที่ทรงประสิทธิภาพของพระเจ้าพิมพิสาร

๓.๒ บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา

บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา ในที่นี้ไม่ได้หมายเอาการส่งเสริมการจัดการศึกษา แต่หมายเอา การกระทำหน้าที่ที่เป็นไปในทางส่งเสริมให้มหาชนหรือบุคคลนั้น ๆ ได้ศึกษา และปฏิบัติ เพื่อพัฒนากาย วาจา ใจ ตามหลักไตรสิกขา ไม่มีการปิดกั้นการเผยแผ่ลัทธิใด ๆ ทั้งสิ้น

การส่งเสริมการศึกษาตามความหมายดังกล่าวนี้ พระเจ้าพิมพิสารทรงมีพระพุทธเจ้าเป็น พระบรมครู พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงสนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนได้ศึกษาตามหลักไตรสิกขา ในทางพระพุทธศาสนาทำให้ผู้ที่ได้รับการส่งเสริมเกิดสติปัญญาอย่างแท้จริง เพราะ การพัฒนาการเรียนรู้ตามหลักไตรสิกขาเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน เป็นการส่งเสริมให้ผู้เรียน รู้เกิดสัมมาทิฐิมีความเห็นชอบตามหลักความเป็นจริงของธรรมชาติ ถึงขั้นมีปัญญาสมบูรณ์ ครบถ้วน

พระเจ้าพิมพิสารทรงเคารพนับถือพระพุทธเจ้าเป็นบรมครู ทรงเข้าถึงแล้วซึ่ง พระรัตนตรัย ทรงมีพระพุทธเจ้า และเหล่าพระพุทธรูปเป็นกัลยาณมิตรของพระองค์ อีกทั้ง พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นกัลยาณมิตรแก่ผู้อื่นด้วย^{๑๕} เป็นผลให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองที่สุดใน แคว้นมคธ และขยายต่อไปยังแคว้นอื่นของชมพูทวีป อนึ่ง แม้พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเลือก ประกาศพระพุทธศาสนาที่แคว้นมคธก่อนแคว้นอื่น เพราะทรงเห็นว่า ในเบื้องต้นทางฝ่ายอาณาจักร มีเพียงพระเจ้าพิมพิสารซึ่งเป็นผู้เฒ่าที่ยิ่งใหญ่แห่งแคว้นมคธเท่านั้น ที่จะสามารถเป็นกำลังสำคัญใน การสนับสนุนส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้อย่างรวดเร็ว

^{๑๕} ภิญ โฉ สิริวิระชัย, “การศึกษาความเจริญและความเสื่อมของแคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”, ใน *บทความทางวิชาการ*, รวบรวมจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๑.

พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงเปิดรับพระพุทธศาสนาโดยไม่ขวางกั้น ทรงสนับสนุนให้ประชาชนศึกษาตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นผลให้พระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภกให้แก่พระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี จากการศึกษาที่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเป็นผู้มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนส่งเสริมให้ประชาชนได้ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ผลแห่งการศึกษาได้ก่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริงให้แก่ประชาชน ดังนั้น จึงเป็นเรื่องชี้ชัดว่า บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษาของพระเจ้าพิมพิสาร โดดเด่น และอำนวยผลมาจนถึงยุคปัจจุบัน

บทบาทผู้นำด้านการส่งเสริมการศึกษาของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทพอประมวลได้ดังนี้

๓.๒.๑ พระเจ้าพิมพิสารทรงเปลื้องปณิธานกับพระพุทธเจ้า

ในครั้งต้นพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบรรลุนิพพาน เป็นพระอนุตรสัมโพธิญาณ ทรงเสด็จพระพุทธดำเนิน ไปโปรดปัญจวัคีย์แล้ว ได้ทรงจำพรรษาแรกที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ในพรรษานั้นมีพระสงฆ์สาวกผู้สำเร็จพระอรหันต์ จำนวน ๖๐ รูป เมื่อออกพรรษาพิจารณาแล้ว พระพุทธเจ้าได้ส่งพระสาวกทั้ง ๖๐ รูป ไปประกาศพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรก เพื่อเผยแผ่หลักธรรมให้ชนหมู่มากน้อมเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติ มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการที่จะกระทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง ดังพระพุทธพจน์ว่า

...ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม...^{๒๐}

จะเห็นได้ว่า ในการประกาศพระศาสนาครั้งแรกของพระพุทธเจ้า ทรงมีพระพุทธประสงค์ที่จะไม่ให้ภิกษุทั้งหลายไปในที่เดียวกันสองรูปขึ้น แม้พระพุทธองค์ ได้ทรง

^{๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

เสด็จพุทธดำเนินเพื่อโปรดชฎิลสามพี่น้อง อันมีอุรเวลากัสสปะผู้ได้ศึกษาจนจบ “ไตรเพท”^{๒๑} พร้อมทั้งทีกัสสปะ และคยาก็สสปะ ผู้เป็นเจ้าลัทธินูชาไฟที่ประชาชนแคว้นมคธให้ความเคารพนับถืออย่างมาก พำนักอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชราตั้งแต่เหนือจรดใต้^{๒๒} หลังจากที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงอิทธิปาฏิหาริย์รวมทั้งหมด ๓,๕๐๐ วิธี และใช้เวลาถึง ๒ เดือน จนทำให้อุรเวลากัสสปะยอมลดละทิฐิฐิมานะ แล้วจึงทรงแสดงอาทิตตปริยายสูตร โปรดชฎิล ๓ พี่น้องพร้อมด้วยบริวาร^{๒๓} เมื่อพระอุรเวลากัสสปะพร้อมน้องชายทั้งสอง และบริวารได้บรรลุพระอรหัตตผลเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จึงทรงเสด็จพุทธดำเนินพร้อมแวดล้อมด้วยภิกษุทั้งหลายเหล่านี้จากตำบลคยาสิสะ มุ่งไปสู่สวนตาลหนุ่มในกรุงราชคฤห์

ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อทรงได้ทราบข่าวการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า จึงเสด็จไปเฝ้าพระพุทธรองค์ พร้อมทั้งทรงนำพาพราหมณ์และคหบดีชาวมคธ จำนวน ๑๒ นหุต (๑๒๐,๐๐๐ คน) ไปเฝ้าพระพุทธรองค์ด้วย แต่พราหมณ์และคหบดีที่ไปเฝ้าพระพุทธรองค์นั้นกลับมีความสงสัยว่าระหว่างพระสมณโคดมกับพระชฎิล ๓ พี่น้องใครยิ่งใหญ่กว่ากัน เพื่อเปลื้องความสงสัยของคนทั้งหลายเหล่านั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสถามพระอุรเวลากัสสปะ ถึงเหตุที่ละการบูชาไฟ แล้วมาประพฤติพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา ฝ่ายพระอุรเวลากัสสปะก็ได้กราบทูลตอบว่า เพราะเห็นทางสงบและถูกต้อง จึงได้ละการบูชาไฟแล้วมาประพฤติพรหมจรรย์ ดังพระพุทธพจน์ว่า

...ท่านอยู่อุรเวลามานาน เคยเป็นอาจารย์สั่งสอนหมู่ชฎิลผู้ศ่อม ท่านเห็นเหตุอะไร จึงได้ละไฟเสีย กัสสปะ เราถามข้อความนี้กะท่าน โฉนท่านจึงละการบูชาไฟของท่านเสียแล้ว พระอุรเวลากัสสปะ กราบทูลตอบว่า... ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ยัญทั้งหลายกล่าวสรรเสริญกามทั้งหลาย คือ รูป เสียง รส และสตรีทั้งหลาย ข้าพระองค์ได้ ฐูในอุปธิว่า นั่นเป็นมลทิน เพราะฉะนั้น จึงมิได้ยินดีในการเช่นสรวง มิได้ยินดีในการบูชา...^{๒๔}

เมื่อท่านพระอุรเวลากัสสปะกราบทูลแล้ว ก็ก้มลงกราบถวายบังคมแต่พระพุทธเจ้า และ เมื่อก็ลุกขึ้นไปชบศิระษะอยู่แทบพระบาทของพระพุทธรองค์แล้ว เปล่งวาจาประกาศตนเป็น

^{๒๑} ไตรเพท หมายถึงบทสวดสรรเสริญเทพเจ้า ซึ่งรวบรวมเป็นหมวดๆเรียกชื่อว่า ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท (ส่วนอาถรรพเวทปรากฏภายหลังจากการปรากฏของพระสูตรนี้); ดูรายละเอียดในเชิงอรรถพระสูตรต้นตปิฎก ทีฆนิกาย สิลขันธ์วรรค เรื่องอัมพภูฏมานพ พระไตรปิฎกฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หน้า ๘๘.

^{๒๒} บรรจบ บรรณรุจิ, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องพระอัสติสาวกกับการบรรลุธรรม”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๒, หน้า ๔๑.

^{๒๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๓/๖๓.

^{๒๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๕/๖๓.

สาวกของพระพุทธเจ้า^{๒๕} พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย เมื่อได้ฟังและเห็นจึงได้เข้าใจว่า พระพุทธเจ้าประเสริฐและยิ่งใหญ่กว่าพระชฎิล ๓ พี่น้อง ครั้นพระพุทธเจ้าได้ทรงทราบวาระจิตของ พราหมณ์และคหบดีทั้งหลายแล้ว จึงได้แสดงสามกัถ์ลิกเทศนา ดังข้อความว่า

...เมื่อพระพุทธองค์ทรงทราบว่า พวกเขามีจิตควร อ่อน ปราศจากนิวรณ์ เบิกบานผ่องใส แล้ว จึงทรงประกาศสามกัถ์ลิกธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ธรรมจักขุอันปราศจากฐิติ ปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่พราหมณ์คหบดีชาวมคธ ๑๑ นหุต ซึ่งมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นประมุข ณ ที่นั่นนั้นแล้ว สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น เป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับเป็นธรรมดา เปรียบเหมือนผ้าขาวสะอาด ปราศจาก มลทิน ควรรับน้ำย้อมได้เป็นอย่างดี พราหมณ์คหบดีอีก ๑ นหุต ได้แสดงตนเป็นอุบาสก...^{๒๖}

พระเจ้าพิมพิสาร จึงได้แสดงตนเป็นอุบาสก แล้วกราบทูลเชิญเสด็จพระบรมศาสดา พร้อมหมู่ภิกษุสงฆ์ เพื่อเสวยภัตตาหารเช้า ที่พระราชนิเวศน์ในวันรุ่งขึ้น ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ทรง รับคำนิมนต์ จากนั้นมาพระพุทธศาสนาได้เริ่มเผยแผ่เข้าสู่แคว้นมคธ และมีความมั่นคงเป็นอย่าง มาก จนต่อมาพระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้าสู่แคว้นอื่น ๆ ตามลำดับ นั้นเป็นเพราะพระเจ้าพิมพิสาร ทรงให้การส่งเสริม ประชาชนในแคว้นแคว้นให้ศึกษาและประพฤติธรรมในพระพุทธศาสนาโดยแท้

กล่าวได้ว่า การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงเปลื้องปณิธานกับพระพุทธเจ้านั้นนับได้ว่า เป็น บทบาทผู้นำในการส่งเสริมการศึกษาของพระเจ้าพิมพิสารที่สำคัญและโดดเด่นที่สุด ทั้งยังเป็นสิ่งที่ ส่งเสริมสนับสนุนให้พระองค์และประชาชนในแคว้นแคว้นได้ศึกษาตามหลักธรรมในทาง พระพุทธศาสนา

๓.๒.๒ ทรงอนุญาตให้พระนางเขมาผู้เป็นพระเทวีผนวช

พระนางเขมา ผู้เป็นพระราชเทวีของพระเจ้าพิมพิสาร เป็นผู้ทรงสิริโฉม พระนางได้ สดับว่า พระศาสดาตรีสตีโทษของรูป จึงไม่ปรารถนาที่จะเสด็จไปสำนักของพระศาสดา พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบว่าพระนางทรงมัวเมาในรูป จึงรับสั่งให้พวกนักกวีแต่งเพลงขับ พรรณนาพระเวฬุวัน เมื่อพระนางได้สดับเพลงขับนั้นจากพวกนักฟ้อน ก็เกิดความสนพระทัย จึงตรัสถามว่า พวกท่านขับหมายถึงอุทยานแห่งไหน ?

เมื่อพวกนักขับทูลว่า หมายถึง พระเวฬุวัน ก็ทรงปรารถนาจะเสด็จไปพระอุทยาน พระศาสดาทรงทราบการเสด็จมาของพระนาง ขณะที่ทรงแสดงธรรมอยู่ในท่ามกลางบริษัท จึงทรง นิรมิตหญิงรูปงาม ยืนถือพัดก้านตาลพัดอยู่ที่ข้างพระองค์ พระนางเขมาเทวีเสด็จเข้าไปใน

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

^{๒๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๘.

พุทธบริษัท ได้ทอดพระเนตรเห็นหญิงนั้น จึงดำริว่า แม้พระศาสดาก็ยังทรงมีหญิงงามถวายงานพัด พระองค์คงจะไม่ได้ตรัสตีความงามเป็นแน่แท้ คนทั้งหลายคงกล่าวคู่พระองค์เอง ดังนี้แล้ว ก็ไม่ได้ พระทัยสดับธรรมของพระศาสดา ได้ประทับยืนทอดพระเนตรดูแต่หญิงงามเท่านั้น

พระศาสดาทรงแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงแห่งรูป พระนางเขมาจึงได้รู้ถึงความไม่เที่ยงแท้แห่งสังขารทั้งหลายอันเป็นไปตามกฎแห่งไตรลักษณ์ และได้ดำรงอยู่ในโศกปฏิบัติผลในเวลาพระศาสดาแสดงพระคาถาจบ ต่อจากนั้น พระศาสดาจึงทรงแสดงธรรมในเบื้องสูงแก่พระนาง โดยลำดับ ในเวลาจบเทศนา พระนางก็ทรงดำรงอยู่ในอหัตผล พระศาสดาได้ทรงตรัสถาม พระเจ้าพิมพิสารว่า พระนางเขมาควรจะบรรพชาหรือปริณิพพาน พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงอนุญาต ให้พระนางผนวชเป็นภิกษุณี ดังข้อความว่า “...ครั้งนั้นพระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ทรงประณมกรอัญชลิตรัสว่า ลูกก่อนพระน้องนางที่อนุญาตแก่พระน้อง ขอบรรพชาจงสำเร็จแก่พระน้องเถิด...”^{๒๗}

พระพุทธเจ้าจึงประทานการอุปสมบทให้พระนางเขมาเป็นภิกษุณี เมื่ออุปสมบทแล้ว พระนางเขมาเป็นผู้ฉลาด สามารถแตกฉานในพระธรรมวินัย เพราะเป็นผู้มีปัญญามาก พระพุทธเจ้าทรงแต่งตั้งให้พระนางเขมาเถรีเป็นอัครสาวิกาเบื้องขวา เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้มีปัญญามาก และเป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในกาลต่อมา ครั้นเมื่อพระนางเขมาเถรีประสงค์ จะแสดงเถรีภายิตีให้ปรากฏแก่บรรดาพุทธบริษัททั้งหลาย จึงกล่าวว่า ดิฉัน เห็นประทีปสว่างขึ้น และดับไป มีใจสังเวชเบื้องหน้าในสรรพสังขาร ฉลาดในปัจฉยาการ ข้ามพ้นโอฆะ ๔ แล้ว ได้บรรลอรหัตผล เป็นผู้ชำนาญในฤทธิ์ ในทิพโสตราดูและเจโตปริยญาณ

พระเจ้าพิมพิสารทรงให้โอกาสแก่พระนางเขมาเถรีผู้เป็นที่รักแห่งพระองค์ ถึงแม้พระนางจะเป็นที่สนิทเสนาหาแก่พระองค์สักปานใดก็ตาม แต่น้ำพระทัยเปี่ยมไปด้วยราชธรรม กล่าวคือ ทรงส่งเสริมการศึกษาเพื่อพัฒนากาย วาจา ใจ ตามหลักไตรสิกขา ไม่มีการปิดกั้นแก่พระนาง การทรงอนุญาตให้โอกาสเพื่อพระนาง ได้ออกบรรพชาเพศ ถือเป็นการให้เกียรติแก่สตรีเพศได้มีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกับบุรุษเพศในการเข้าถือเพศบรรชิต อันเป็นเพศสูงสุดในทางพระพุทธศาสนา นับเป็นบทบาทผู้นำที่โดดเด่นของพระเจ้าพิมพิสารอีกประการหนึ่ง

๓.๒.๓ ทรงเป็นปฐมเหตุแห่งการแสดงธรรมในวันธัมมัสสวนะ

สมัยหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารดำริว่า พวกปริพาชกอัญเดียรถีย์ ประชุมกันกล่าวธรรมในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำ แห่งปักษ์ คนทั้งหลายพากันไปฟังธรรม และได้รับความรักความเลื่อมใส ในพวกปริพาชกอัญเดียรถีย์ แม้พระคุณเจ้าทั้งหลายก็ควรได้ประชุมกันในวัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน ขุ.อป.อ. (ไทย) ๗๒/๕๗๘.

๘ คำ แห่งปักษ์ข้าง ดั่งนี้แล้ว ก็เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องนั้นแต่พระพุทธองค์ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมีกถาปรารภเรื่องนี้ แล้วทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายประชุมกันใน วัน ๑๔ คำ ๑๕ คำ และ ๘ คำ แห่งปักษ์ ซึ่งได้ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติให้มีการแสดงธรรมในวันพระ (วันธัมมัสสวนะ) มาจนถึงปัจจุบัน

สมัยต่อมา พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตสิกขาบทที่ได้บัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายให้เป็น ปาติโมกขบท และให้เป็นอุโบสถกรรมของภิกษุทั้งหลาย^{๒๔} ซึ่งปัจจุบันพระสงฆ์ได้แสดง ปาฏิโมกข์ในวันขึ้น ๑๕ คำ และวันแรม ๑๔ ปลายจันทรคติที่เป็นเดือนคี่ หรือแรม ๑๕ คำ ในวัน จันทรคติที่เป็นเดือนคู่ จากมูลเหตุที่เกิดจากพระดำริของพระเจ้าพิมพิสารแล้วเข้ามากราบทูล พระพุทธเจ้า จนพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติให้พระสงฆ์ลงปาฏิโมกขบท และให้ภิกษุประชุมกัน เพื่อฟังธรรมในวันธัมมัสสวนะ ได้มีปรากฏจนถึงทุกวันนี้ นับเป็นบทบาทผู้นำในการส่งเสริม การศึกษาที่สำคัญและโดดเด่นอีกประการหนึ่ง

๓.๒.๔ ทรงเคารพในพระสงฆ์มาก

ครั้งหนึ่งพระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงสร้างสวนน้ำร้อนในบ่อน้ำร้อนตโปทา ขณะเสด็จไปถึงทอดพระเนตรเห็นพระภิกษูกำลังสร้างน้ำอยู่มากมาย ทรงให้พระภิกษุสร้างน้ำเสร็จ ก่อนพระองค์จึงทรงลงสร้าง ครั้งนั้นพระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐต้องทรงสวนพระเสียรในเวลา พลบค่ำ เมื่อประตูเมืองปิดจำต้องประทับแรมอยู่นอกเมือง เจ้าครูจึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระพระพุทธเจ้า ถึงที่ประทับ พระพุทธองค์ จึงตรัสถามพระเจ้าพิมพิสาร ดังข้อความว่า

...พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถาม พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐผู้ประทับนั่ง ณ ที่สมควร ดั่งนี้ ว่า เหตุไรพระองค์จึงเสด็จมาแต่เช้าทั้ง ๆ ที่เครื่องประทีปในพระวรกาย ยังไม่จางหาย ลำดับนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐกราบทูลเรื่องนั้น ให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ ที่นั้น พระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐเห็นชัด ขวนใจห้อยกรับ เอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถา...

...ลำดับนั้น พระเจ้าพิมพิสารจอมทัพมครรัฐผู้ ซึ่งพระผู้มีพระภาคทรงชี้แจงให้เห็นชัด ขวนใจห้อยกรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญแกล้วกล้า ปลอบชโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วย ธรรมีกถาแล้ว ทรงลุกขึ้นจากอาสนะ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้ว ทำประทักษิณแล้ว เสด็จไป...^{๒๕}

^{๒๔} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๒-๑๓๓/๒๐๗-๒๐๘.

^{๒๕} วิ.ม. (ไทย) ๒/๓๕๗/๒๕๑

พระพุทธเจ้าทรงปรารถนาเหตุนี้ จึงทรงบัญญัติให้พระสาวกสงฆ์ในบ่อน้ำร้อน ตโปทา ๑๕ วันต่อครั้ง แม้พระเจ้าพิมพิสารก็ได้ทรงแสดงออกถึงการที่ทรงมีความเคารพใน พระสงฆ์มาก เพราะทรงปล่อยให้สงฆ์น้ำจนพลบค่ำ จากการศึกษาที่พระราชชาติได้ทรงเคารพในสงฆ์เช่นนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระเจ้าพิมพิสารมีทรงต้องการให้พระสงฆ์ต้องระคายเคืองต่อพระราชอำนาจ ของพระองค์ที่สามารถสั่งลงโทษ ต่อผู้ที่ไม่เกรงพระทัยหรือไม่จงรักภักดีต่อพระองค์ พระสงฆ์ย่อม ไม่เกรงเกรง จนเกินไปในการที่จะอาศัยอยู่ในแคว้นมคธ ซึ่งมีพระองค์เป็นผู้ปกครอง กล่าวได้ว่าเป็นการส่งเสริมการศึกษาเป็นอย่างดี แม้จะเป็นในทางอ้อมก็ตาม พระสงฆ์ย่อมมีกำลังใจ ต่อการเล่าเรียนพระพุทธศาสนา พระเจ้าพิมพิสารทรงเคารพพระสงฆ์มาก ส่งผลให้ประชาชน เคารพในพระสงฆ์มากด้วยเช่นกัน

๓.๓ บทบาทด้านการป้องกันประเทศ

การป้องกันประเทศเป็นภารกิจที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ เพราะทรงดำรงฐานะเป็น ผู้นำ และจอมทัพแห่งแคว้นแคว้น จึงต้องรักษาแคว้นแคว้นของตนให้ปลอดภัย และมั่นคงจากเหล่า อริราชศัตรูหมู่เหล่าปัญจามิตรผู้ไม่หวังดี ที่ล่วงล้ำอำนาจธิปไตยแห่งแคว้นแคว้น เพราะพื้น แผ่นดินนี้ เป็นทั้งที่อยู่อาศัย และที่สำหรับทุก ๆ อย่าง อันต้องรักษาไว้ให้อยู่ชั่วลูกชั่วหลาน สืบเผ่าพงศ์พัน

การปราศจากเหล่าอริราชศัตรู อันมีมาแต่ภายนอกแคว้นแคว้น ทำให้บ้านเมืองสงบร่มเย็น กล่าวคือไม่ต้องทำศึกรบราฆ่าฟันกับหมู่อริราชศัตรูภายนอก บ้านเมืองมีโอกาสได้ใช้ยามสงบ พัฒนาประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป ดังคำว่า “ยามศึกเรารบ ยามสงบเราพัฒนา” แต่ยังมี ความจำเป็นอีกประการหนึ่งคือ ถ้าเกิดศัตรูภายใน ได้แก่ เกิดการจลาจลภายในประเทศ ผู้นำ ประเทศก็จำเป็นที่จะต้องเข้าไปจัดการให้สงบ ก่อนที่เหตุการณ์เหล่านั้นจะบานปลายและลุกลาม ใหญ่เป็นปัญหาในระดับชาติ โดยเน้นที่การใช้หลักเหตุผล เข้าไปจัดการด้วยท่าทีที่ประนีประนอม มากกว่าใช้ความรุนแรง จนกว่าจะควบคุมไม่ได้จริง ๆ จึงจำเป็นต้องจัดการขั้นเด็ดขาดตาม โทษานุโทษนั้น ๆ ที่แท้แล้ว การป้องกันภายในเป็นสิ่งสำคัญมาก เช่น หากประชาชนในบ้านเมือง ไร้สามัคคี ซ้ำข้าราชการ เจ้าหน้าที่ของรัฐก็ไร้คุณธรรมโดยมีการฉ้อราษฎร์บังหลวง ซึ่งฉ้อราษฎร์ ก็คือ โกงกินประชาชน บังหลวงก็คือใช้อำนาจบ้านเมืองแสวงหาผลประโยชน์ โกงกินเงิน งบประมาณแผ่นดิน พูด่าง ๆ ก็คือ หากข้าราชการ เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่กระทำตามที่ได้นำพัฒนา สัตยา หรือตามคำสัตย์ปฏิญาณที่ถวายไว้ต่อพระมหากษัตริย์ ถือว่าเป็นการ โทกต่อพระมหากษัตริย์ ทำให้บ้านเมืองไม่พัฒนาบ้านเมืองอาจถึงขั้นล่มจม แม้ทรัพย์ที่ได้มาจากการ โกงกินงบประมาณ แผ่นดิน ก็เป็นของไม่บริสุทธิ์ จะใช้จ่ายก็ไม่ภาคภูมิใจ สรุปว่า ถ้าหากบ้านเมืองมีภายใน อาจทำให้

ปัญหาภายนอกเข้ามาแทรกแทรกได้ ดังนั้น สิ่งสำคัญที่จะแก้ปัญหาได้ก็คือ ข้าราชการต้องมีสามัญสำนึก การปลูกฝังคุณธรรมจึงเป็นสิ่งที่ต้องกระทำให้แก่เยาวชนของชาติ เพราะอนาคตเมื่อเติบโตใหญ่ เขาเหล่านั้นจะต้องเข้ามาเป็นบุคลากรของชาติ หรือเป็นผู้นำเพื่อบริหารบ้านเมืองแทนรุ่นเดิม

ประการที่สำคัญ ต้องจำไว้ว่า เราเลือดเนื้อเชื้อเผ่าพงศ์เดียวกัน แผ่นดินเกิดเดียวกัน แม้ตายก็ตายบนภาคพื้นผืนแผ่นดินเดียวกัน มิควรทำร้ายซึ่งกันและกัน จึงได้ประกอบด้วยใจรักสมัครสมานสามัคคีมีน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความจงรักภักดีต่อประเทศชาติบ้านเมือง อันจะธำรงรักษาไว้ซึ่งความเป็นปึกแผ่น และความสงบร่มเย็นแก่ประเทศชาติบ้านเมือง เมื่อบ้านเมืองสงบราบคาบทั้งภายนอกและภายใน ประชากรราษฎร์จึงจะสามารถอยู่อย่างมีความสุขได้ อย่างไรก็ตาม พระมหากษัตริย์ย่อมทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจแห่งการอภิไธย ตามคุณลยพินิจแห่งกษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งราชธรรม

บทบาทผู้นำด้านการป้องกันประเทศของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พอประมวลได้ดังนี้

๓.๓.๑ ทรงทำการรบกับแคว้นวัชชี

แคว้นมคธเป็นแคว้นที่ยิ่งใหญ่มากที่สุด ในชมพูทวีป พระเจ้าพิมพิสารในฐานะพระมหากษัตริย์ จึงทรงมีตำแหน่งเป็นจอมทัพแห่งแคว้นมคธ พระองค์ได้ทรงใช้พระวิจรรณญาณอย่างรอบคอบ ในอันที่จะป้องกันการรุกรานจากอริราชศัตรู และแก้ไขปัญหาต่าง ๆ หากมีกรณีพิพาทปัญหาจากชายแดน หรือเขตแดนกับแคว้นอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกัน คั้งนั้น เมื่อพระองค์ทรงอยู่ในฐานะพระมหากษัตริย์ พระองค์จะทรงหลีกเลี่ยงไม่ได้ในการออกรบกับข้าศึก

ในสมัยที่พระเจ้าพิมพิสารทรงปกครองแคว้นมคธ หลักฐานการทำสงครามกับแคว้นอื่นที่ปรากฏในพระไตรปิฎก เช่น รบกับแคว้นวัชชี อันเนื่องมาจากแคว้นวัชชี เป็นแคว้นที่รุ่งเรืองมาก^{๓๐} จึงกล้าที่จะสำแดงแสนยานุภาพทางการทหารต่อแคว้นมคธ ถึงขนาดในการรบกัน ต้องผลัดแพ้ผลัดชนะกัน คั้งข้อความว่า “...ก็โดยสมัยนั้นแล พระเจ้าพิมพิสารจอมเสนาามาครราช ทรงทำสงครามพ่ายแพ้พวก เจ้าลิจฉวี ต่อมาภายหลัง ท้าวเธอทรงระดมพลยกไปรบพวกเจ้าลิจฉวีได้ชัยชนะ และตีกลองนันทิเกร์ประกาศในสงครามว่า พระราชาทรงชนะพวกเจ้าลิจฉวีแล้ว...”^{๓๑}

จะเห็นได้ว่า เมื่อแผ่นดินถูกข้าศึกเข้ามารุกราน พระมหากษัตริย์จะทรงเป็นจอมทัพนำบรรดาแม่ทัพนายกอง ตลอดจนบรรดาทวยทหารหาญผู้กล้าทั้งหลาย ในการออกรบชาตุนรงค์สงคราม เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยของแผ่นดินด้วยพระองค์เอง อีกทั้งในอดีต

^{๓๐} ภิญ โญ ศรีวีระชัย, “การศึกษาความเจริญและความเสื่อมของแคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาลตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”, หน้า ๘๑.

^{๓๑} ธรรมะพีเดีย, CD – ROM ฉบับเรียนพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมะพีเดีย, ๒๕๕๒).

พระมหากษัตริย์บางพระองค์ถึงกับสิ้นพระชนม์ในสมรภูมิกี่มี อย่างไรก็ตาม การเป็นชายชาติทหาร หากแผ่นดินตายในสนามรบ ก็ถือว่าเป็นเกียรติประวัติอย่างสูงสุดต่อชีวิต เพราะเป็นการเสียสละเพื่อผืนแผ่นดินของตนเอง อนุชนรุ่นหลังย่อมจะรำลึกถึงความกล้าหาญ และความดีงามนี้

๓.๓.๒ ทรงทูลขอพระศาสดาไม่ให้อุปสมบทแก่ราชภัฏ

ในบางสมัย ก็เกิดเหตุการณ์จลาจลในแคว้นมคธเอง พระองค์ในฐานะผู้ปกครองแคว้น แคว้น ต้องรับสั่งให้แม่ทัพนายกองนำกำลังพลไปปราบจลาจลนั้น เหล่าทหารที่มีใจรักสันติรู้สึกไม่สบายใจกับการที่ต้องทำบาปนั้น จึงคิดหาอุบายที่จะหลีกเลี่ยงการทำบาป แล้วก็ตกลงใจบวชในพระพุทธศาสนา ดังข้อความว่า

...ขณะนั้น ทหารที่มีชื่อเสียงต่างมีความปริวิตกว่า พวกเรายินดีในการรบ จะไปทำบาปกรรม และจะประสพสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก ด้วยอุบายอย่างไรหนอพวกเราจะพึงเว้นจากกรรมชั่ว แลทำกรรมดีได้เหล่าทหารเหล่านั้นก็มีความคิดว่า พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรเหล่านี้ประพฤติกุศล ประพฤติสงบ ประพฤติพรหมจรรย์ กล่าววาจาสัตย์ มีศีล มีกัลยาณธรรม ถ้าพวกเราจะพึงบรรพชาในพวกสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรไซร้ ด้วยอุบายอย่างนี้ พวกเราจะพึงเว้นจากกรรมชั่วและทำกรรมดีได้ จึงพากันเข้าไปขอการบรรพชา ภิภษุทั้งหลายได้ให้บรรพชาให้อุปสมบท...^{๓๒}

ความทราบถึงพระเจ้าพิมพิสาร ตามธรรมเนียมอาญาแห่งแผ่นดิน หากจะลงโทษผู้ให้อุปสมบท พระอุปัชฌาย์จะต้องถูกตัดศีรษะ พระกรรมวาจาจารย์และพระอนุสาวนาจารย์จะต้องถูกดิ่งลิ้นออกมา ส่วนพระคณะปรุกะ (พระอันดับ) จะต้องถูกหักซี่โครงแถบหนึ่ง แต่พระองค์ทรงมีพระทัยกอบปรด้วยเมตตา จึงทรงอภัยโทษให้ และทูลขอพระศาสดาไม่ให้อุปสมบทให้ราชภัฏ ดังข้อความว่า “...พระราชาทรงหลาย ผู้ไม่ทรงศรัทธา ไม่เลื่อมใสมีอยู่ พระราชาเหล่านั้น จะพึงรบกวนเหล่าภิกษุด้วยเหตุเพียงเล็กน้อยได้ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายไม่พึงให้ราชภัฏบรรพชา พระพุทธเจ้าข้า...”^{๓๓}

ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตตามนั้น และได้บัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุบวชให้ราชภัฏ หากละเมิด ต้องอาบัติทุกกฏ แม้ สมัยต่อมา โจรงคฤมาล ได้บวชในพระพุทธศาสนา ชาวบ้านก็ติเตียน พระพุทธเจ้าจึงทรงบัญญัติห้ามไม่ให้บวชให้แก่โจรผู้มีชื่อเสียง และก็มีเหตุการณ์อื่น ๆ เกิดขึ้นโดยลำดับ คือภิกษุบวชให้แก่โจร บวชให้ผู้มีอาญา บวชให้ทาส ชาวบ้านก็ติเตียนอีก พระพุทธเจ้าจึงทรงห้ามไม่ให้คณะสงฆ์บวชแก่บุคคลดังกล่าวเหล่านี้

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๐/๑๔๕.

^{๓๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๐/๑๔๖.

จากการที่พระเจ้าพิมพิสารทรงทูลขอมิให้อุปสมบทแก่ราชกุมารี เพราะเหตุว่าในขณะนั้น ราชกุมารีที่บวช คือ ผู้หลบหนีหนีภัยทางการเมืองบ้าง หรือหลบหนีจากหน้าที่อันคนต้องกระทำเพื่อชาติ บ้านเมือง ผู้บวชในลักษณะนี้ย่อมไม่เป็นผู้มีศรัทธาแท้ต่อพระศาสนา อาจเป็นเหตุให้ว่านอนสอนยาก หรือแม้กระทั่งราชกุมารีที่มีศรัทธาจะเข้าบรรพอุปสมบทก็ต้องได้รับอนุญาตจากพระราชารหรือผู้บังคับบัญชาตามลำดับชั้นอย่างเป็นทางการเสียก่อน จึงจะสามารถเข้าบรรพอุปสมบทได้

๓.๓.๓ ทรงพระราชทานราชสมบัติให้อภัยราชกุมาร ๗ วัน

ในคราวหนึ่ง ปัจฉันทชนบทเกิดความจลาจล พระองค์ทรงรับสั่งให้อภัยราชกุมาร ผู้เป็นพระราชโอรส ไปปราบ ซึ่งอภัยราชกุมารทรงปราบปรามให้สงบได้ พระราชบิดาทรงพอพระทัย จึงพระราชทานราชสมบัติให้ ๗ วัน และพระราชทานหญิงพื่อนให้คนหนึ่ง ผู้ฉลาดในการพื่อนและการจับกลุ่มคนตรี อภัยราชกุมารนั้น ไม่เสด็จออกภายนอกพระราชมนเทียรเลย อภัยราชกุมารเสวยสิริแห่งความเป็นพระราชากัน ๗ วัน

ในวันที่ ๘ อภัยราชกุมารเสด็จไปสู่ท่าแม่น้ำ ทรงสงสนานพระกายเสร็จแล้ว เสด็จเข้าไปสู่พระอุทยาน ประทับนั่งทอดพระเนตรการพื่อนและการจับของหญิงพื่อนนั้น ในขณะนั้นเอง นางผู้เป็นหญิงพื่อนนั้น ได้สิ้นชีวิตด้วยโรคลมกำเริบอย่างฉับพลันกระทันหัน ทำให้อภัยราชกุมารทรงเสียพระทัยมาก เพราะการเสียชีวิตของหญิงพื่อนนั้น เกิดขึ้นในขณะที่นางกำลังพื่อนรำ เพื่อให้ อภัยราชกุมารทอดพระเนตร

อภัยราชกุมารทรงดำริว่า ผู้อื่น เว้นพระศาสนาเสีย จักไม่อาจเพื่อให้ความ โศกนี้ของเรา ดับได้ ดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จไปเฝ้าพระศาสนา แล้วกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ขอพระองค์จงให้ความโศกของข้าพระองค์ดับเถิด ดังนี้ พระศาสนาผู้ทรงอนุเคราะห์แก่สัตว์โลก เมื่อจะจึงทรงพระกรุณาแก่อภัยราชกุมาร จึงทรงตรัสบอกอุบาย เพื่อระงับความทุกข์นั้นใจ ดังข้อความว่า “...ท่านทั้งหลาย จงมาดูโลกนี้ อันตระการ คุจราจรด ที่พวกคนเขลาหมกอยู่ (แต่) พวกผู้รู้หาข้องอยู่ไม่...”^{๓๔}

จากการที่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงพระราชทานราชสมบัติให้อภัยราชกุมาร ๗ วัน เป็นการเพิ่มขวัญกำลังใจแก่อภัยราชกุมารผู้ได้รับมอบหมายให้เป็นแม่ทัพไปปราบจลาจลในเขตดินแดนปัจจุบันประเทศ แห่งแคว้นมคธ ซึ่งไปทำงานมาอย่างประสบความสำเร็จ เป็นการเชิดชูความสามารถให้ปรากฏแก่สาธารณชน เมื่อเป็นเช่นนี้เหล่าแม่ทัพนายกอง หรือบรรดาเหล่าข้าราชการบริพาร ตลอดทั้งผู้ที่มีหน้าที่ทำงานให้แก่ประเทศชาติบ้านเมือง หรือแคว้นแคว้นย่อมมีความจงรักภักดี จะเห็นได้ว่าการทำดีจะเห็นผลเป็นรูปธรรมต่อเมื่อได้รับการเชิดชูจากผู้บังคับบัญชา คนทำดีย่อมมีกำลังใจทำเพื่อสังคมต่อไป

^{๓๔} คุรยละเอียดใน พ.ร.อ. (ไทย) ๔๒/๒๑๕.

๓.๔ บทบาทด้านการส่งเสริมสันติภาพ

การส่งเสริมสันติภาพ ในที่นี้หมายถึง การที่มีน้ำใจรักความสงบ ไม่ต้องการเห็นการเบียดเบียน ช่มเหง รังแกกัน ส่งเสริมในอันที่จะก่อให้เกิดความสงบร่มเย็น กล่าวคือจะต้องไม่เบียดเบียนใครก่อน และการรู้จักให้อภัยซึ่งกันและกัน ไม่ผูกอาฆาต มาตราร้าย การส่งเสริมความสงบจะมีในรูปแบบของการให้การบำรุงอุปถัมภ์กิจการของพระศาสนา ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้มีพระทัยรักสงบ พระราชกิจด้านการส่งเสริมสันติภาพของพระองค์ในที่นี้ได้นำเสนอการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา และการพระราชทานราชสมบัติแก่พระราชโอรสคือพระเจ้าอชาตศัตรู ซึ่งปรากฏเรื่องราวดังนี้

๓.๔.๑ ทรงถวายพระอารามเวฬุวัน

สมัยที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปกรุงราชคฤห์เพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ทรงประทับอยู่ ณ ลัฏฐิวัน (สวนตาลหนุ่ม) เมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้สดับธรรมมีกถาของพระศาสดา จึงได้ดำรงอยู่ในโศคาปัตติผลพร้อมกับราชบริพาร ๑๑ นหุต อีก ๑ นหุตประกาศตนเป็นผู้ถึงพระรัตนตรัย จากนั้นพระเจ้าพิมพิสารทรงนิมนต์พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ให้ทรงรับภัตตาหารในวันรุ่งขึ้น ครั้นได้เวลา พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จเข้าไปกรุงราชคฤห์พร้อมด้วยภิกษุพันรูป พระเจ้าพิมพิสารทรงถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข เมื่อพระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์กระทำกรกิจแล้ว พระองค์ก็ทูลถวายสวนเวฬุวันแก่พระผู้มีพระภาคเจ้าและภิกษุสงฆ์ ดังข้อความว่า

...ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ไม่อาจจะอยู่เว้นพระไตรรัตน์นี้ได้ ข้าพระองค์จะมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าในเวลาบ้าง ไม่ใช่ในเวลาบ้าง ชื่อว่าอุทยานลัฏฐิวันก็อยู่ไกลเกินไปส่วนอุทยานชื่อว่าเวฬุวันของข้าพระองค์นี้ สำหรับผู้ต้องการวิเวก ไม่ไกลนักไม่ใกล้นัก พรั่งพร้อมด้วยทางคมนาคม ไร้ผู้คนเบียดเสียด สงัดสุข พร้อมด้วยร่มเงาและน้ำ ประดับพื้นศิลาเย็น เป็นภูมิภาคน่ารื่นรมย์อย่างยิ่งมีต้นไม้ดอกไม้หอมกรุ่นช้วนรินทร์ประดับประดาด้วยปราสาท ยอดปราสาทโถ้น วิหาร มณฑป อุทิวาณเรือนมุงแถบเดียว เป็นต้นขอพระผู้มีพระภาคเจ้าโปรดทรงรับอุทยานเวฬุวันนี้ของข้าพระองค์เถิด พระเจ้าข้า...^{๓๕}

ดังนี้แล้ว ทรงหลั่งน้ำทักษิโณทกลงสู่พระหัตถ์ของพระบรมศาสดา มอบถวายเวฬุวัน ไว้เป็นสมบัติในพระพุทธศาสนา กล่าวโดยพิสดารว่า ครั้นเมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้ทูลถวายวัดเวฬุวันอันเป็นวัดแห่งแรกไว้ในพระพุทธศาสนาแล้ว แผ่นดินก็ไหวเหมือนกับประกาศว่า พระพุทธศาสนาได้หยั่งรากในชมพูทวีปแล้ว

^{๓๕} พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๗๓/๕๖.

พระพุทธองค์ได้ทรงหยั่งรากแห่งพระสัทธรรมลงสู่ชมพูทวีป เบื้องแรกได้ทรงเสด็จสถิตสำราญอิริยาบถเพื่อโปรดเวไนยสัตว์ทั้งหมด ณ วัดเวฬุวันกถลินทนิวาปสถาน พระวิหารนี้อันพระเจ้าพิมพิสารจอมมครรัฐ ทรงทูลถวายแด่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยเหล่าภิกษุสงฆ์ นับเป็นสถานที่แห่งแรกของฝ่ายพุทธจักร ประดุจดั่งได้รับพระราชทานวิสุทธคามสีมาอย่างเป็นทางการจากฝ่ายบ้านเมือง กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไปอย่างกว้างขวาง เพราะได้อาศัยพระบรมราชูปถัมภ์ของพระเจ้าพิมพิสารเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง ทั้งเป็นการส่งเสริมสันติภาพก่อให้เกิดความสงบอย่างแท้จริง ต้องตามหลักกรรมทางพระพุทธศาสนา ที่ได้กล่าวไว้ว่า ความสงบเป็นสุขอย่างยิ่ง

๓.๔.๒ ทรงอุทิศผลบุญแก่เปรตชนผู้เคยเป็นญาติ

สมัยหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสาร ได้กราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าพร้อมภิกษุสงฆ์รับทานในพระราชานิเวศน์ เปรตผู้เป็นญาติของพระเจ้าพิมพิสารก็มารอรับผลทาน ด้วยคิดว่า พระเจ้าพิมพิสารจักอุทิศทานแก่พวกตน แต่พระเจ้าพิมพิสารดำริถึงแต่เรื่องที่ประทับอยู่ของพระผู้มีพระภาคเจ้าเท่านั้น จึงทรงลืมนึกถึงตนนั้นแก่ใคร ๆ เมื่อเปรตทั้งหลายสิ้นหวังในผลทาน ตอนกลางคืนจึงพากันส่งเสียงแปลกประหลาด น่าสะพรึงกลัว พระเจ้าพิมพิสารทรงหวาดกลัว รุ่งเช้า จึงทูลถามเหตุดังกล่าวนี้กับพระผู้มีพระภาคเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินเสียงเช่นนี้ เหตุอะไรหนอ จักมีแก่ข้าพระองค์ พระพุทธเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสบอกความจริง ดังข้อความว่า

...ถวายพระพรมหาบพิตร โปรดอย่าทรงกลัวเลย จักไม่มีสิ่งชั่วร้ายอะไร ๆ แก่มหาบพิตรดอก ก็แต่ว่า พวกพระญาติเก่า ๆ ของมหาบพิตร เกิดเป็นเปรตมีอยู่ เปรตเหล่านั้น เทียวอยู่สิ้นพุทธรันดรหนึ่ง หวังอยู่ต่อมหาบพิตรว่า จักทรงถวายทานแด่พระพุทธเจ้า แล้วจักทรงอุทิศส่วนกุศลแก่พวกเรา เมื่อวันวาน มหาบพิตรมิได้ทรงอุทิศส่วนกุศลแก่เปรตพวกนั้น เปรตพวกนั้นสิ้นหวัง จึงพากันทำเสียงแปลกประหลาดเช่นนั้น...^{๓๖}

...พระเจ้าพิมพิสารจึงทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคเจ้ารับทานในวันรุ่งขึ้นอีก เพื่ออุทิศทานแก่พวกเปรตทั้งหลาย พระองค์ก็ทรงถวายน้ำทักษิโณทก ทรงอุทิสว่า ขอทานนี้จึงมีแก่พวกญาติของเรา ในทันใดนั่นเอง สระ โบกขรณีที่เคารพด้วยปทุมก็บังเกิดแก่เปรตทั้งหลายเหล่านั้น พวกเปรตก็อาบและดื่มในสระ โบกขรณินั้น ระวังความกระวนกระวายและความหิวกระหายได้ มีผิวพรรณงดงามดุจทอง...^{๓๗}

^{๓๖} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓๕/๒๕๓๑.

^{๓๗} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓๕/๒๕๓๔.

หลังจากนั้น พระองค์ก็ทรงถวายข้าวยาคุ ของเคี้ยวและของกิน เป็นต้น แล้วทรงอุทิศ ให้แก่พวกเปรต ข้าวยาคุของเคี้ยวและของกินอันเป็นทิพย์ ก็บังเกิดแก่เปรตเหล่านั้น เปรตพวกก็พากินของทิพย์เหล่านั้น ทำให้มีอินทรีย์เอิบอิม ในที่สุดแห่งการถวายทาน พระเจ้าพิมพิสาร ได้ถวายผ้า และเสนาสนะ เป็นต้น แล้วทรงอุทิศให้พวกเปรต ผ้าทิพย์ ยานทิพย์ ปราสาททิพย์ เครื่องปูลาด และที่นอน เป็นต้น ก็บังเกิดแก่พวกเปรต

จากการศึกษาพบว่า การอุทิศกุศลแก่เปรตชนบุคคลผู้ล่วงลับไปแล้วของพระเจ้าพิมพิสาร ที่ได้กระทำไว้ครานั้น ได้เป็นแบบอย่างในการกระทำบุญอุทิศแด่ผู้ตายมาจนถึงปัจจุบัน กล่าวได้ว่า การกระทำบุญอุทิศแก่เปรตชนยังแสดงให้เห็นถึงความกตัญญูกตเวทีต่อผู้ที่เคยมีพระคุณอยู่ร่วมกัน มา อีกทั้งยังเป็นการแสดงถึงความมีเมตตากรุณาอย่างหนึ่ง ต้องตามหลักพรหมวิหารธรรม

๓.๔.๓ ทรงให้สร้างกุฏิถวายพระสงฆ์

สมัยหนึ่ง พระเถระมีพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้น ต้องการที่จะสร้างกุฏิ แต่ขาดอุปกรณ์และผู้ที่จะสร้างถวาย พระสารีบุตรเถระได้ทราบเรื่องดังกล่าวนี้ จึงเรียกพระเถระ ๓ รูป มีท่านพระมหาโมคคัลลานะเถระเป็นต้นมา ท่านพาพระเถระเหล่านั้นเที่ยวบิณฑบาตในกรุงราชคฤห์ ได้ไปถึงพระราชานิเวศน์ของพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อพระราชาราชเห็นพระเถระ จึงตรัสถามถึงเหตุแห่งการมา ท่านพระมหาโมคคัลลานะจึงได้ ทูลเรื่องนั้นแก่พระเจ้าพิมพิสาร พระองค์จึงรับสั่งให้อำมาตย์สร้างกุฏิ ๔ หลัง ในที่อันเหมาะสม คืออุดมสมบูรณ์ด้วยน้ำและต้นไม้ และไม่ไกลจากเมืองมากนัก พระองค์เองได้เสด็จไปทรงดูแลการก่อสร้างเอง เมื่อสร้างกุฏิเสร็จแล้ว จึงรับสั่งให้ตั้งขำน้ำ และเครื่องบริวารทุกอย่างที่สมควรแก่ภิกษุสงฆ์ที่มาจากทิศทั้ง ๔^{๓๔}

ต่อมา มีพระเถระ ๔ รูป ปฏิบัติธรรมอยู่ในป่า เป็นที่เคารพของพระราชาราชและมหาอำมาตย์วันหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารเสด็จเข้าไปหาพระเถระทั้ง ๔ รูปเหล่านั้น นิมนต์ให้อยู่จำพรรษาตลอดไตรมาส แล้วรับสั่งให้สร้างกุฏิถวายพระเถระเหล่านั้น ๔ หลัง แต่ลืมนำมุ้งหลังคา เพราะความหลงลืม พระเถระเหล่านั้นก็อยู่ในกุฏิทั้งหลายที่ยังไม่ได้มุ้ง ถึงฤดูฝน ฝนก็ไม่ตก พระราชาราชทรงทราบเหตุนี้ จึงรับสั่งให้มุ้งหลังคากุฏิเหล่านั้น แล้วให้ฉาบด้วยดินเหนียว และตกแต่งให้งดงาม ทำการฉลองกุฏิแล้วได้ถวายทานแก่ภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่^{๓๕}

การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงอุปถัมภ์ค้ำชูพระภิกษุสงฆ์ก่อนให้พระภิกษุสงฆ์และญาติโยม ผู้เลื่อมใสมีแต่ความผาสุก กิจการในด้านพระศาสนาข่มเจริญรุ่งเรือง พระเจ้าพิมพิสารทรงยึดมั่นในพระพุทธศาสนาก็ย่อมจะนำเอาธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนามายึดถือปฏิบัติ นำพา

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.เปต.อ. (ไทย) ๔๘/๑๖๒.

^{๓๕} ดูรายละเอียดใน ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๕๐/๒๑๘.

ประชาชนให้มีแต่การประพตตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นดังนี้แล้ววันมครย่อมเกิดแต่ความผาสุกเพราะผู้เป็นใหญ่แห่งแว่นแคว้นประพตดิธรรม

๓.๔.๔ ทรงอนุญาตคนทำการวัดแก่พระปิลินทวัจฉะ

สมัยหนึ่ง พระปิลินทวัจฉะ ใช้ให้คนชำระเงื่อมเขา เพื่อทำเป็นที่เร้นสำหรับภavana พระเจ้าพิมพิสารเสด็จเข้าไปหาท่านแล้วถามว่า คำสั่งให้คนทำอะไรอยู่ เมื่อได้ทราบเรื่อง ก็ตรัสถามว่า ต้องการคนทำการวัดหรือไม่ เมื่อได้ทรงทราบว่า พระผู้มีพระภาคเจ้ายังไม่ทรงอนุญาตคนทำการวัด จึงมีพระดำรัสขอให้พระเถระไปทูลขอพระบรมพุทธานุญาตจากพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วบอกให้พระองค์ได้ทราบด้วย ดังข้อความว่า

...พระเถระจึงทูลขอคนทำการวัดกับพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งพระองค์ก็ได้ทรงอนุญาตให้พระเถระจึงทูลแจ้งเรื่องนั้นแก่พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารทรงลื้ม จึงไม่ได้จัดคนทำการวัดไปให้ ภายหลัง พระองค์ได้ตรัสถามเรื่องคนทำการวัดกับอำมาตย์ ก็ได้ทราบว่า พระองค์ไม่ได้ตรัสสั่งให้มอบคนทำการวัดแก่พระเถระ ล่วงเลยมาเป็นเวลา ๕๐๐ วันแล้ว ดังนั้น จึงทรงทดแทนความพลั้งพลาดนี้ด้วยการถวายคนทำการวัดแก่พระเถระเป็นจำนวน ๕๐๐ คน...^{๔๐}

พระปิลินทวัจฉะได้บำเพ็ญสมณธรรมด้วยความผาสุก ด้วยอาศัยเหตุที่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงมีศรัทธาอันแรงกล้าในอันที่จะอุปฐากอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาอย่างเต็มพระกำลัง ความสามารถ เมื่อพระราชาอันเป็นผู้นำของมหาชนในแว่นแคว้นได้เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แม้มหาชนผู้ตามซึ่งอยู่ในพระราชอาณาจักรที่ย่อมจะยึดถือเป็นแบบอย่าง ทั้งพระภิกษุสงฆ์เมื่อได้รับการอุปถัมภ์บำรุงจากพุทธศาสนิกชนย่อมประพตดิธรรมได้อย่างสะดวกสบาย โดยมีต้องมีปิลิโฑกกังวลในเรื่องต่าง ๆ ย่อมสามารถบรรลุคุณธรรมในทางพระพุทธศาสนา อันเป็นเป้าหมายในการออกบรรพชาอุปสมบท

๓.๔.๕ ทรงพระราชทานราชสมบัติแก่พระเจ้าอชาตศัตรู

สมัยหนึ่ง พระนางเวเทหิ พระอัครมเหสีของพระเจ้าพิมพิสาร ทรงแพ้พระครุภร์ ประสงค์อยากจะได้พระโลหิตของพระเจ้าพิมพิสาร แต่พระนางไม่กล้าทูลบอก พระองค์จึงรีบเร่งให้ตรัสบอก พระนางจึงทูลบอกความจริง พระองค์จึงรับสั่งให้เรียกหมอมมา แล้วใช้มีดทองกรีดพระพาหาให้พระเทวีดื่ม โหรหลวงได้ทราบข่าว จึงพยากรณ์ว่า พระราชโอรสในครุภร์จักเป็นศัตรูแก่พระราชธา และพระองค์จักถูกพระราชโอรสปลงพระชนม์ พระเทวีทรงสดับข่าวว่า

^{๔๐} วิ.มหา. (ไทย) ๒/๖๑๕/๑๔๐.

พระราชโอรสในครรถ์จักฆ่าพระราชบิดาของตน จึงให้บีบพระครรภ์ แต่พระครรภ์ก็ไม่ตก พระนางพยายามอยู่หลายครั้ง แต่ไม่สำเร็จ พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทราบข่าว จึงทรงห้าม ดังข้อความว่า “...พระนาง เด็กในท้องของพระนางยังไม่รู้ว่าเป็นชายหรือหญิงเลย พระนางก็กระทำ อย่างนี้ กะทารกที่เกิดแก่ตนเสียแล้ว โทษกองใหญ่ของเราดังกล่าวนี้อันจักกระจายไปทั่วชมพูทวีป ขอพระนางจงอย่ากระทำอย่างนี้อีกเลย...”^{๑๑} ดังนี้แล้วได้ประทานการรักษา เพื่อป้องกันพระนางไม่ให้ ทำอย่างนั้นอีก จนพระนางทรงมีพระประสูติกาล ทรงคลอดเป็นพระราชโอรส พระเจ้าพิมพิสาร ทรงพระราชทานนามว่า เจ้าชายอชาตศัตรู แม้ในเวลาที่ยังเล็กอยู่ เกิดเป็นฝืน หนองที่นิ้วพระหัตถ์ครั้งนั้นพวกแม่นมทั้งหลายไม่สามารถทำให้พระราชกุมารซึ่งกำลังร้องไห้หยุด ร้องได้ พระนางเวเทหิ จึงพาไปเฝ้าพระราชบิดาซึ่งประทับนั่งอยู่ในโรงศาล พระเจ้าพิมพิสาร ทรง คุกพระหัตถ์แห่งพระราชโอรสจนสีแตกในพระโอษฐ์นั่นเอง พระองค์มิได้เสด็จลุกจากที่ประทับ ทรงกลืนพระพุพโปปนพระโลหิตนั้นด้วยความรักในพระราชโอรสถึงปานนี้ แสดงให้เห็นถึงความ มีพระเมตตาในพรหมวิหารธรรมที่ทรงมีแก่พระราชโอรสนี้ พระราชกุมารก็ได้เจริญวัยโดยลำดับ

ครั้งนั้น พระเทวทัต เห็นพระสาวกรูปอื่น เช่น พระสารีบุตร ฯลฯ มีบริษัมาก ก็คิด อยากเป็นใหญ่ อยากมีหน้าที่ที่สำคัญเหมือนกับพระสาวกเหล่านั้น จึงคิดหาอุบายที่จะ ได้เป็นใหญ่ และได้รู้ว่าการที่จะสามารถมีบริษัมากได้นั้น ต้องมีลาภสักการะเสียก่อน ดังนั้น จึงคิดหาวิธีที่ จะให้ลาภสักการะเกิดขึ้น ซึ่งก็คืออชาตศัตรูราชกุมารเป็นผู้อุปถัมภ์ ดังข้อความว่า

...สมัยต่อมา พระเทวทัตอยู่ในที่ลับ คิดว่า พระสารีบุตรก็มีบริษัมาก พระโมคคัลลานะ ก็มีบริษัมาก พระมหากัสสปะก็มีบริษัมาก ท่านเหล่านี้มีฐานะคนละอย่าง ๆ ถึงเพียงนี้ แม้เราก็จะแสดงฐานะสักอย่างหนึ่ง พระเทวทัตนั้น เมื่อไม่มีลาภ ก็ไม่อาจทำบริษัทำให้เกิดขึ้น ได้จึงคิดว่า เอาละ เราจักทำลาภให้เกิดขึ้น จึงใช้อธิปไตยหาริย์ทำให้อชาตศัตรูราชกุมาร เลื่อมใส...^{๑๒}

พระเทวทัตได้วางแผนให้อชาตศัตรูราชกุมารปลงพระชนม์พระราชบิดา ส่วนตนจะ ปลงพระชนม์พระพุทธเจ้า เพื่อที่จะให้อชาตศัตรูราชกุมารได้เป็นพระราชทานพระเจ้าพิมพิสาร ส่วนตนจะได้ปกครองสงฆ์แทนพระพุทธเจ้า ดังข้อความว่า

...คุณก่อนพระราชกุมาร เมื่อก่อนพวกมนุษย์มีอายุยืน แต่เดี๋ยวนี้มีอายุน้อย คุณก่อน พระราชกุมาร ถ้าอย่างนั้นพระราชกุมาร จงปลงพระชนม์พระราชบิดาเสีย แล้วเป็นพระราช

^{๑๑} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๓๔๐.

^{๑๒} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๒๔๑.

อาตมภาพจักปลงพระชนม์พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจักเป็นพระพุทธเจ้า แล้วส่งพระราชกุมาร
ไปปลงพระชนม์ พระราชบิดา...^{๔๓}

อชาตศัตรูราชกุมารหลงเชื่อคำยุยงของพระเทวทัต วันหนึ่งจึงหนีบกริชที่พระอุระเข้าไป
ไปในพระราชฐาน เพื่อปลงพระชนม์พระราชบิดา เหล่าอำมาตย์สังเกตเห็นอาการผิดปกติ จึงจับ
พระราชกุมารไว้ได้ และทูลเรื่องนั้นให้พระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดาทรงทราบ แต่พระองค์
ไม่ได้ลงโทษพระราชโอรสตามกฎหมายแต่ประการใด ทรงพระราชทานอภัยโทษให้และ
ทรงยกราชสมบัติให้ตามที่พระราชโอรสปรารถนา การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงพระราชทาน
ราชสมบัติให้แก่อชาตศัตรูราชกุมาร เป็นอันชอบด้วยกฎหมายและกฎหมายเทียบบาล เหตุเพราะ
เป็นพระราชโอรสอันประสูติแต่พระองค์กับเอกอัครมเหสีภายใต้ฉเวตฉัตร คือมีพระนางเวเทหิ
ผู้เป็นพระราชมารดา ซึ่งเป็นพระน้องนางแห่งพระเจ้าปัสเสนทิโกศล พระราชาแห่งแคว้นโกศล
สายพระโลหิตฝ่ายข้างพระราชมารดา มีฐานะทัดเทียมกับฝ่ายพระราชบิดา อีกทั้งแคว้นมคธและ
แคว้นโกศลต่างก็เป็นแคว้นที่ใหญ่ รุ่งเรืองและมีอำนาจมากทัดเทียมกันทั้งคู่ อชาตศัตรูราชกุมาร
จึงยอมอยู่ในฐานะผู้มีสิทธิสมควรที่จะได้สืบสันตติวงศ์ รับราชสมบัติต่อจากพระเจ้าพิมพิสาร
เป็นแน่แท้ ดังข้อความว่า “...ครั้นพระองค์ได้ทรงเจริญวัยพอสมควรแล้ว พระราชบิดาได้
ทรงแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งมหาอุปราช และเป็นรัชทายาทครองนครราชคฤห์สืบไป...”^{๔๔}
แต่ เพราะอชาตศัตรูราชกุมารคบคนพาลเป็นมิตร คือ มีพระเทวทัตเป็นผู้คอยชี้นำในทาง
ที่ผิด จึงก่อให้เกิดโศกนาฏกรรม อันเป็นการกระทำที่น่าสลดเศร้าใจต่อพระเจ้าพิมพิสาร และ
ราชวงศ์หรรยงค์ แห่งแคว้นมคธยิ่งนัก

เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงยกราชสมบัติให้แก่อชาตศัตรูราชกุมารแล้ว ต่อมา
อชาตศัตรูราชกุมารได้บอกแก่พระเทวทัตว่า ความปรารถนาของพระองค์สำเร็จแล้ว แต่แล้ว
พระเทวทัตได้ยุยงต่อ ดังข้อความว่า “...พระองค์เหมือนคนเอาสุนัขจิ้งจอกไว้ภายในกลองหุ้มหนัง
แล้วสำคัญว่าทำกิจสำเร็จเรียบร้อยแล้ว อีกสองสามวันพระราชบิดาของพระองค์ทรงคิดว่า พระองค์
ทำการดูหมิ่นแล้วก็จักเป็นพระราชเสีเอง...”^{๔๕}

เมื่ออชาตศัตรูราชกุมารถามต่อว่า ถ้าอย่างนั้น จะให้ทำอะไร พระเทวทัตจึงทูลบอก
ให้ปลงพระชนม์พระราชบิดา แต่อชาตศัตรูกุมารตรัสว่า พระราชบิดาของพระองค์ไม่สมควร
ที่จะถูกฆ่าด้วยศาสตรา พระเทวทัตจึงบอกวิธีปลงพระชนม์ด้วยการให้ออดพระกระยาหาร

^{๔๓} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๓๔๑.

^{๔๔} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๑๗๑

^{๔๕} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๓๔๒.

อชาตศัตรูราชกุมารจึงสั่งให้ช่างพระราชบิดาไว้ในเรือนอบ (คุกที่สุ่มไปปล่อยควั่นไต้หนักโทษ) และไม่ยอมให้คนอื่นเข้าเยี่ยม นอกจากพระราชมารดาเท่านั้น

ด้วยทรงเป็นห่วงและสงสารพระราชสวามียิ่งนัก พระนางเวเทหิจึงทรงแอบนำพระกระยาหารใส่ในขันทองคำห่อชายพกเสด็จเข้าไปเยี่ยมพระเจ้าพิมพิสาร พระราชาได้เสวยพระกระยาหารนั้น จึงสามารถดำรงพระชนม์อยู่ได้ ต่อมา อชาตศัตรูราชกุมารเกิดความสงสัยว่าทำไมพระราชบิดาจึงยังสามารถทรงพระชนม์อยู่ได้ จึงได้ตรัสถามดู และทรงรู้ว่าพระราชมารดาทรงแอบนำพระกระยาหารเข้าไปให้เสวย จึงสั่งห้ามมิให้พระราชมารดานำสิ่งของใส่ชายพกเข้าไปเยี่ยมพระราชบิดา พระนางเวเทหิจึงทรงแอบใส่พระกระยาหารไว้ในพระเมาลีเสด็จเข้าไปเยี่ยม เมื่ออชาตศัตรูราชกุมารทรงทราบเรื่องก็สั่งห้ามมิให้พระราชมารดา มุ่พระเมาลีเข้าเยี่ยมพระราชบิดา พระนางเวเทหิจึงทรงแอบใส่พระกระยาหารไว้ในฉลองพระบาททอง แล้วทรงสวมฉลองพระบาททองนั้นเข้าเยี่ยมพระเจ้าพิมพิสาร เมื่ออชาตศัตรูราชกุมารทรงทราบเรื่อง ก็สั่งห้ามมิให้ทรงฉลองพระบาท ในเวลาเข้าเยี่ยมพระเจ้าพิมพิสาร พระนางเวเทหิจึงทรงเปลี่ยนวิธีแอบนำพระกระยาหารเข้าไปเยี่ยมพระราชสวามีใหม่ โดยการसानพระวรกายด้วยน้ำหอม แล้วทาพระวรกายด้วยพระกระยาหาร ทรงห้ามพระภุชญาเข้าเยี่ยม พระเจ้าพิมพิสารทรงเลี้ยวพระวรกายของพระเทวีจึงสามารถดำรงพระชนม์อยู่ได้ ครั้นแล้วอชาตศัตรูราชกุมารก็ทรงทราบเรื่อง จึงตรัสสั่งห้ามพระราชมารดาไม่ให้เข้าเยี่ยมพระเจ้าพิมพิสารอีกต่อไป โดยเด็ดขาด ในเมื่อพระนางเวเทหิจึงไม่สามารถเสด็จเข้าไปในคุกเพื่อเยี่ยมพระราชสวามีได้อีกต่อไป พระนางเวเทหิจึงประทับยืนที่ประตูคุก แล้วทรงกันแสงคร่ำครวญว่า

...ข้าแต่พระราชสวามีพิมพิสาร เวลาที่เขาผู้นี้เป็นเด็ก พระองค์ก็ไม่ให้โอกาสฆ่าเขา ทรงเลี้ยงศัตรูของพระองค์ไว้ด้วยพระองค์เองแท้ ๆ บัดนี้การเห็นพระองค์ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย ต่อแต่นี้ไป หม่อมฉันจะไม่ได้เห็นพระองค์อีก ถ้าโทษของหม่อมฉันมีอยู่ ขอให้โปรดพระราชทานอภัยโทษด้วยเถิดพระเจ้าข้า ดังนี้แล้ว ก็เสด็จกลับ ตั้งแต่นั้นมาพระเจ้าพิมพิสารก็ไม่ได้เสวยพระกระยาหารอีกเลย แต่พระองค์ก็สามารถดำรงพระชนม์อยู่ได้ด้วยความสุขประกอบด้วยมรรคผล ซึ่งเกิดจากการเดินจงกรม...^{๔๖}

ฝ่ายอชาตศัตรูราชกุมาร เมื่อได้ทราบว่า พระราชบิดาของพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ ก็ทรงเกิดความสงสัย และได้ตรัสถามดู จึงได้ทรงทราบว่า พระราชบิดายังสามารถทรงพระชนม์อยู่ด้วยการเดินจงกรม ดังนั้น จึงรับสั่งให้ช่างกลบกลีใช้มีดโกนกรีดพระบาททั้ง ๒ ข้าง ของพระราชบิดา ทาด้วยน้ำมันผสมน้ำเกลือ แล้วให้ช่างด้วยถ่านไม้ตะเคียน

^{๔๖} ที.สี.อ. (ไทย) ๑๑/๓๔๓.

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงทอดพระเนตรเห็นช่างกลบ ก็นำทรงแย้เข้าพระทัยว่า พระราชโอรส คงกลับพระทัยได้ เพราะมีผู้เตือนพระสติเป็นแน่แท้ จึงได้ให้ช่างกลบมาเพื่อแต่งพระมัสสุของ พระองค์ แต่เมื่อได้ตรัสถามดู ก็ทรงรู้ว่า พวกช่างกลบมาเพื่อกรีดพระบาทของพระองค์ตามรับสั่ง ของอชาตศัตรูราชกุมาร พระองค์จึงรับสั่งให้ทำตามนั้น พวกช่างกลบเกิดความลำบากใจ แต่ก็ไม่ อาจขัดรับสั่งของอชาตศัตรูราชกุมารได้ จึงกราบทูลว่า ประทับนั่งเถิดพระเจ้าข้า แล้วได้ถวายบังคม พระเจ้าพิมพิสาร พลากราทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ พวกข้าพระองค์จำต้องทำตาม พระราชโองการ ขอพระองค์อย่าทรงพิโรธพวกข้าพระองค์เลย การกระทำเช่นนี้ไม่สมควรแก่ พระราชาผู้ทรงธรรมเช่นพระองค์ ดังนี้แล้วก็จับข้อพระบาท แล้วใช้มีดโกนกรีดพระบาททั้ง ๒ ข้าง เอน้ำมันผสมเกลือทา แล้วย่างด้วยถ่านเพลิงไม่ตะเคียน พระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า ที่ พระเจ้าพิมพิสารต้องถูกกรีดพระบาทนี้ ก็เพราะกรรมที่พระองค์ได้ทรงฉลองพระบาทเข้าไปในลาน พระเจดีย์ แล้วเหยียบเสื่อกกที่เขาปูไว้สำหรับนั่งด้วย พระบาทที่ไม่ได้ทรงล้างนั้น พระเจ้าพิมพิสาร แม้จะทรงเกิดทุกขเวทนาอย่างแรง แต่ก็มีพระสติรำลึกอยู่ว่า อโห พุทโธ, อโห ฆโม, อโห สงโฆ ทรงมีอารมณ์กรรมฐานเป็นพุทธานุสสติ แล้วทรงมีพระชนม์อยู่ได้อีก ๒-๓ วัน ก็เสด็จสวรรคต ดังที่พระอานนท์ดำริ มีปรากฏในอรรถกถาชนวนสกสูตรว่า

... ได้ยินว่าพวกมนุษย์ได้กล่าวอย่างนี้ว่า แม้จนกระทั่งเวลาจะเสด็จสวรรคต พระเจ้าพิมพิสารจอมเสณี พระเจ้าแผ่นดินมคธก็ยังทรงสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้า เสด็จสวรรคตแล้ว พระเจ้าพิมพิสารจอมเสณี พระเจ้าแผ่นดินแห่งมคธพระองค์นี้ ทรงดำรงอยู่ในธรรมเป็นพระราชูปการโดยธรรม ทรงเกื้อกูลแก่พราหมณ์คหบดี ชาว นิคมและชาวชนบททั้งหลาย อนึ่งได้ยินว่าพวกมนุษย์พากันสรรเสริญว่า พระเจ้าแผ่นดินมคธ นั้น ทรงดำรงอยู่ในธรรม เป็นพระราชูปการโดยธรรม ทรงปกครองให้เราเป็นสุข อย่างนี้ เสด็จสวรรคตเสียแล้ว พวกเรา อยู่เป็นผาสุกในแคว้นแคว้นของพระองค์ผู้ทรงดำรงอยู่ ในธรรม เป็นพระราชูปการโดยธรรมอย่างนี้ แม้อันนี้ พระเจ้าแผ่นดินมคธนั้นแล ทรงเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า ทรงเลื่อมใสในพระธรรม ทรงเลื่อมใสในพระสงฆ์ ทรงทำให้ บริบูรณ์ในศีลทั้งหลาย...^{๔๗}

เมื่อพระเจ้าพิมพิสาร เสด็จสวรรคตแล้วได้ไปบังเกิดเป็นยักษ์ชื่อว่า ชนวนสกะ เป็นผู้ บำรุงของท้าวเวสสุวรรณในเทวโลกชั้นจาตุมมหาราชิกา พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเป็นผู้เลื่อมใสใน พระพุทธศาสนา ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดีตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ ทรง ปฏิบัติตามคำสอนทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงทศพิธราชธรรม ทรงมีน้ำใจรัก

^{๔๗} ที.ม.อ. (ไทย) ๑๑/๕๓๑ และ ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (ไทย) ๑๑/๕๓๒.

ความสงบ ไม่เบียดเบียนใคร ไม่ต้องการเห็นการเบียดเบียน ช่มเหง รังแกกัน ส่งเสริมในอันที่จะก่อให้เกิดความสงบร่มเย็น และการรู้จักให้อภัยซึ่งกันและกัน ไม่ผูกอาฆาต มาตราร้าย แม้จะเสด็จสวรรคต พระองค์ก็ไม่ทรงทิ้งธรรม นับว่าพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมที่ประพุดติพระองค์อยู่เหนืออาชญาวิทยาทั้งหมด

๓.๕ บทบาทด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น

การเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น หมายถึง การผูกมิตรในลักษณะที่เป็นรูปแบบของการแลกเปลี่ยนค้าขายกับต่างประเทศ การส่งของขวัญหรือบรรณาการเพื่อแสดงถึงความปรารถนาดีที่มีต่อกัน รวมไปถึงการส่งทูตานุทูตไปเจริญความสัมพันธไมตรี เพื่อเป็นการแสดงถึงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในอันที่จะรักษาความปรองดองสามัคคีระหว่างประเทศนั้น ๆ

ในชมพูทวีปสมัยพุทธกาลนั้นแบ่งออกเป็น ๑๖ แคว้น คือ อังคะ มคธ กาสี โกศล วัชชี มัลละ เจติ วังสะ กุรุ ปุณฺณาสระ มัจฉะ สุระเสนะ อัสสกะ อวันตี คันธาระ กัมโปชะ นอกจากนี้ ยังมีแคว้นอื่น ๆ อีกที่มีกล่าวไว้ไม่ซ้ำกัน ๕ แคว้น คือ สักกะ โกลิยะ ภัคคะ วิเทหะ อังคุตราปะ รวมทั้งหมดเป็น ๒๑ แคว้น^{๔๔} แต่แคว้นมคธเป็นประเทศมหาอำนาจที่ยิ่งใหญ่ เป็นศูนย์กลางแห่งความเจริญของชมพูทวีป^{๔๕} ดังนั้น พระเจ้าพิมพิสาร และประชาชนชาวมคธ จึงมีโอกาสได้เจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น เช่นมีการแลกเปลี่ยนกันทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งทำให้ผูกมิตรไว้ได้เป็นการป้องกันไม่ให้ถูกรุกรานอีกด้วย พระราชกิจด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่นของพระเจ้าพิมพิสาร ประมวลได้ดังนี้

๓.๕.๑ ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นโกศล

พระเจ้าพิมพิสารกษัตริย์แห่งแคว้นมคธและอังคะ กับพระเจ้าปัสเสนทิโกศลกษัตริย์แห่งแคว้นโกศลและกาสี ทรงมีเมตตาเป็นกนิษฐภานีของแต่ละฝ่าย พระเจ้าปัสเสนทิโกศลทรงเห็นว่าในแคว้นของพระองค์ไม่มีเศรษฐกิจที่มีทรัพย์สมบัติมากมายมหาศาลเหมือนแคว้นของพระเจ้าพิมพิสารซึ่งมีอยู่หลายคน ดังข้อความว่า “...ส่วนในแคว้นมคธนั้น ได้มีคนมีโภคะนับไม่ถ้วน ถึง ๕ คน คือ ๑) ไซตตะเศรษฐี ๒) ชฎิลละเศรษฐี ๓) เมณฑกะเศรษฐี ๔) ปุณณกะเศรษฐี

^{๔๔} พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาในอินเดีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๖๕.

^{๔๕} จำนงค์ ทองประเสริฐ, แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๗.

และ ๕) กากวลติยะเศรษฐี...”^{๕๐} ดังนั้นพระเจ้าปัสเสนทิโกศลจึงเสด็จมาขอเศรษฐีคนหนึ่งจากพระเจ้าพิมพิสาร ให้ย้ายไปอยู่แคว้นโกศลด้วยพระองค์เอง ดังข้อความว่า

...พระองค์ (พระเจ้าปัสเสนทิโกศล) เสด็จไปในพระนครนั้นแล้ว อันพระราชา (พระเจ้าพิมพิสาร) ทรงทำปฏิสันถารทูลถามว่า พระองค์เสด็จมาเพราะเหตุไร (พระเจ้าปัสเสนทิโกศล) จึงตรัสว่า หม่อมฉันมา ด้วยประสงค์ว่า คนมีโกศนับไม่ถ้วน มีบุญมากทั้ง ๕ คน อยู่ในแคว้นของพระองค์ หม่อมฉันจักพาเอาคนหนึ่งจาก ๕ คนนั้นไปขอพระองค์จงประทานคนหนึ่งใน ๕ คนนั้น แก่หม่อมฉันเถิด (พระเจ้าพิมพิสาร) หม่อมฉันไม่อาจจะให้ตระกูลใหญ่ ๆ ย้ายได้ (พระเจ้าปัสเสนทิโกศล) หม่อมฉันไม่ได้ ก็จักไม่ไป...”^{๕๑}

เมื่อพระเจ้าปัสเสนทิโกศลทรงยืนยันที่จะนำไปให้ได้ พระองค์จึงทรงมอบธนัญชัยเศรษฐีให้แก่พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ธนัญชัยเศรษฐีผู้นี้เป็นบุตรของเมณฑกะเศรษฐี เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทรงพระราชทานถวายแก่พระเจ้าปัสเสนทิโกศลแล้ว จึงไปออกตั้งรกรากอยู่ในเขตดินแดนของแคว้นโกศล ครั้นจะเข้าไปอยู่ในพระนครสาวัตถีก็เห็นว่ามิถิรภัยสมบัติและผู้คนที่เป็นบริวารติดตามไปมากนักกลัวจะเป็นเหตุให้เมืองวุ่นวาย ดังนั้น พระเจ้าปัสเสนทิโกศลจึงโปรดให้ไปสร้างเมืองใหม่ชื่อว่า เมืองสาเกต

จะเห็นได้ว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงตัดสินใจพระทัยมอบธนัญชัยเศรษฐีให้แก่พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ซึ่งเสด็จมาทูลขอด้วยพระองค์เอง นับเป็นการเจริญสัมพันธไมตรีกับมหามิตรผู้ยิ่งใหญ่ทัดเทียมกัน เป็นการแสดงออกถึงความมีน้ำพระทัยกว้างขวางของพระเจ้าพิมพิสาร ได้ชื่อว่าเป็นการถนอมน้ำใจซึ่งกันและกันของทั้งสองฝ่าย การเคลื่อนย้ายของธนัญชัยเศรษฐีไปยังที่อื่นถือเป็นการมอบฐานอำนาจทางเศรษฐกิจแก่แคว้นแคว้นอื่น ถ้ากล่าวอย่างมีนัยสำคัญเกี่ยวกับทางการเมืองระหว่างประเทศ ผลที่ได้รับคือพระเจ้าปัสเสนทิโกศलय่อมประสบแต่ความพอพระทัย โดยไม่ขุ่นเคืองพระทัยแต่อย่างใด อีกทั้งไม่เป็นเหตุให้เกิดศึกสงคราม เพราะบาดหมางใจกันของระหว่างสองแคว้นมหาอำนาจด้วยเรื่องเล็กน้อย กล่าวอีกว่า การเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นโกศลของพระเจ้าพิมพิสารในครั้งนี้ได้ทรงแสดงให้เห็นถึงการมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ไม่ทรงตระหนี่จนเกินไป ยอมให้สิ่งที่พอจะให้ได้เพื่อเป็นการผูกมิตรไมตรีในแบบที่ยืนยาว เพราะพระเจ้าปัสเสนทิโกศลทรงเสด็จมาด้วยพระองค์เอง เพื่อการนี้โดยเฉพาะ

^{๕๐} คุรายละเอียดใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๔๑/๗๔

^{๕๑} คุรายละเอียดใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๔๑/๗๖.

๓.๕.๒ ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นวัชชี

สมัยหนึ่ง เมืองเวสาลี เมืองหลวงแห่งแคว้นวัชชีเกิดทุพภิกขภัย เจ้าลิจฉวีผู้ปกครองแคว้นวัชชี ทรงปรารถนาที่จะทูลนิมนต์พระพุทธเจ้า ซึ่งประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์เสด็จไปแคว้นของพระองค์ แต่ก็ทรงเกรงว่า พระเจ้าพิมพิสารจะไม่ทรงยอมเพราะทรงอุปฐากแต่พระพุทธเจ้าอยู่ ดังนั้น จึงมีมติให้เจ้าลิจฉวี ๒ องค์ เป็นราชทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปสู่ กรุงราชคฤห์เพื่อถวายแด่พระเจ้าพิมพิสารเสียก่อน แล้วจึงขอแจ้งความประสงค์ที่จะทูลเชิญเสด็จพระพุทธเจ้าให้เสด็จเมืองเวสาลีแห่งแคว้นวัชชี ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารจึงตรัสให้เจ้าลิจฉวีทั้ง ๒ องค์ไปกราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าด้วยตนเอง ครั้งนั้นเจ้าลิจฉวีได้เข้าไปกราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเพื่อให้ทรงเสด็จสู่เมืองเวสาลีด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าทรงตรวจดูเหตุการณ์ในอนาคตของเมืองเวสาลี แล้วทรงรับคำนิมนต์ของเจ้าลิจฉวีนั้น ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงสดับว่า พระพุทธเจ้าทรงรับคำนิมนต์ของเจ้าลิจฉวีแล้ว จึงรีบเสด็จเข้าไปเฝ้าพระพุทธเจ้าเพื่อกราบทูลถามเรื่องนี้ เมื่อพระเจ้าพิมพิสารทราบชัดเจนแล้ว จึงกราบทูลแด่พระพุทธเจ้าว่า ขอพระพุทธองค์ผู้ทรงเป็นที่พึ่งอันประเสริฐแห่งชาวมนุษย์ได้ทรงโปรดพระกรูณาโรสักระยะหนึ่ง จนกว่าชาวกรุงราชคฤห์จะได้จัดแจงหนทางที่จะทรงพุทธดำเนินจากกรุงราชคฤห์ไปเมืองสูเมืองเวสาลีแล้วเสียก่อน จึงค่อยเสด็จพระพุทธดำเนินสู่เมืองเวสาลี แล้วกราบถวายบังคมลาแด่พระพุทธเจ้าเพื่อกลับสู่พระราชนิเวศน์ จากนั้นจึงทรงเรียกประชุมเหล่าเสนาบดี อามาศย์ ข้าราชการบริพารทั้งหลาย เพื่อเตรียมในการจัดแจงหนทางพุทธดำเนินจากกรุงราชคฤห์สู่เมืองเวสาลี พระเจ้าพิมพิสารทรงมีรับสั่งให้ประกาศทั่วพระนครราชคฤห์ว่า บัดนี้ พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นที่พึ่งของโลกทรงรับนิมนต์ที่จะเสด็จไปกรุงเวสาลีแล้ว พร้อมทั้งมีรับสั่งให้ทำพื้นที่ ๕ โยชน์ ระหว่างกรุงราชคฤห์และแม่น้ำคงคาให้ราบเรียบแล้ว พระเจ้าพิมพิสารทรงเข้าไปกราบทูลแด่พระพุทธเจ้าด้วยพระองค์เอง ว่าถึงเวลาที่จะเสด็จไปสู่เมืองเวสาลีแล้ว และพระพุทธเจ้าก็ได้เสด็จไปพร้อมกับภิกษุ ๕๐๐ รูป พระเจ้าพิมพิสารรับสั่งให้โปรยดอกไม้ ๕ สีในหนทางสิ้น ๕ โยชน์ สูงเพียงหัวเข่า ให้ยกธงผ้า หม้อน้ำ และต้นกล้วย ฯลฯ ให้กั้นเสวตฉัตร ๒ ชั้น สำหรับพระพุทธเจ้า กั้นฉัตรชั้นเดียวสำหรับภิกษุแต่ละรูป ทรงทำการบูชาด้วยดอกไม้และของหอม ฯลฯ ทรงถวายมหาทาน ทรงนำเสด็จสู่ฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วทรงส่งสาสน์ไปถึงเจ้าลิจฉวีกรุงเวสาลีว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาแล้ว ขอให้เจ้าลิจฉวีทุกพระองค์ตกแต่งหนทางถวายการรับเสด็จพระพุทธเจ้า เจ้าลิจฉวีได้ตกลงกันว่า จะทำการบูชาให้ยังเป็นสองเท่า ดังนี้แล้วก็ทรงให้เตรียมการต้อนรับการเสด็จมาของพระพุทธเจ้า

...ครั้งนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงทำเรื่องนาน ๒ ปี แล้วสร้างมณฑปประดับด้วยพวงดอกไม้บุปผาดุพพิชิตที่ทำได้ยรณะในมณฑปนั้น พระพุทธเจ้าได้ประทับนั่งเหนือพุทธรูปสนั่น ส่วนภิกษุ ๕๐๐ รูปก็ลงเรื่อนั่งกันตามสมควร พระเจ้าพิมพิสารได้ส่งเสด็จ

พระผู้มีพระภาคเจ้า ไปเมืองเวสาลี พระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จไปเมืองเวสาลีทางแม่น้ำคงคา
สิ้นระยะทางประมาณโยชน์หนึ่ง ด้วยประการฉะนี้...^{๕๒}

จะเห็นได้ว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงมีพระทัยกว้างขวาง ทรงเห็นประโยชน์ต่อแคว้นวัชชี
เมื่อเมืองเวสาลีเกิดทุกข์ภัยอย่างร้ายแรง จึงพยายามช่วยอย่างเต็มสรรพกำลัง ครั้นเจ้าลิจฉวีขึ้น
ผู้ใหญ่มากราบทูลนิมนต์พระพุทธรองค์ผู้ทรงเป็นที่พึ่งที่เคารพสักการะบูชาอันสูงสุดของชาวมคธ
ให้จากแคว้นมคธไปโปรดชาวเมืองเวสาลี พระเจ้าพิมพิสารก็ไม่ทรงขัดขวาง ซ้ำยังอำนวยความสะดวก
สะดวกในการเสด็จพระพุทธรดำเนินไปสู่แคว้นวัชชีเพื่อให้สมพระเกียรติยศในฐานะพระพุทธรองค์
ทรงเป็นพระบรมครูของโลก เป็นที่พึ่งแห่งสัตว์โลกทั้งหลาย พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงช่วยเหลือแก่
เจ้าลิจฉวีดังกล่าว พระองค์ไม่ตระหนักในธรรมเนียมที่พระพุทธรองค์ไปสู่แคว้นวัชชี ก่อให้ทั้ง
สองแคว้นมีความสัมพันธ์ทางการทูตที่แน่นแฟ้นขึ้น ในช่วงระยะเวลาที่พระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่

๓.๕.๓ ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอวันตี

สมัยหนึ่ง พระเจ้าจันทปัทมโชตผู้ปกครองแคว้นอวันตี มีเมืองหลวงคือกรุงอุชเชนีทรง
ประชวรเป็นโรคผอมเหลือง แพทย์ที่ศิปาโมกข์หลายคนมารักษาก็ไม่หาย พระเจ้าจันทปัทมโชต
จึงได้ส่งราชทูตมาสู่ราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสาร ให้ทรงส่งหมอชิวโกให้มารักษาพระองค์
พระเจ้าพิมพิสารจึงรับส่งหมอชิวโกมารักษาให้เดินทางไปรักษาจนพระอาการได้หายเป็นปกติจาก
อาการประชวรนั้น ก่อให้เกิดมิตรไมตรีอย่างแน่นแฟ้นดังข้อความว่า “...พระราชอาชระนามว่า
จันทปัทมโชตพระองค์นี้ เป็นพระสหายของพระเจ้าพิมพิสารมหาราช ก็ตั้งแต่วเวลาที่ส่งหมอชิวโกไป
ปรุณเภสัชถวาย ก็ยังเป็นมิตรกันแน่นแฟ้นขึ้น...”^{๕๓}

ประโยชน์ของการเจริญสัมพันธไมตรีก็เพื่อแลกเปลี่ยนประโยชน์กัน เช่น ประโยชน์
ทางเศรษฐกิจ การทหาร การเมือง ฯลฯ ต้องอาศัยทูตที่มีความสามารถจึงจะนำพาประเทศของ
ตนให้เจริญรุ่งเรือง โดยอาศัยการติดต่อสัมพันธ์กันนี้ พระเจ้าจันทปัทมโชตก็เช่นเดียวกัน พระองค์ได้
ทรงอาศัยการเจริญสัมพันธไมตรีให้เป็นประโยชน์ เพราะแคว้นอุชเชนีไม่มีหมอที่มีความสามารถ
เท่ากับหมอชิวโกมารักษา กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ไม่มีประเทศใดที่จะสมบูรณ์เพียบพร้อมทุกอย่าง ใน
การพัฒนาประเทศ บางอย่างต้องอาศัยประเทศเพื่อนบ้านอื่น ๆ ดังนั้น ผู้นำประเทศทั้งหลายที่มี
วิสัยทัศน์ย่อมจะเห็นความสำคัญของการเจริญสัมพันธไมตรี ครั้นต่อมา หลังจากพระเจ้าพิมพิสาร
ถูกอชาตศัตรูราชกุมารปลงพระชนม์ เมื่อข่าวแพร่ สะพัดไปถึงพระกรรณของพระเจ้าจันทปัทมโชต

^{๕๒} ดูรายละเอียดใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๓๕/๒๒๕ - ๒๒๖.

^{๕๓} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๔/๑๕๑.

แห่งกรุงอุษเชนี ผู้เป็นมหาราช พระองค์ได้สดับข่าวนั้นจึงทรงกริ้วเป็นอันมาก หวังจะส่งกองทัพไปกำจัดพระเจ้าอชาตศัตรู พระราชาองค์ใหม่แห่งแคว้นมคธ ดังข้อความว่า

...ท้าวเธอทรงสดับว่า พระเจ้าอชาตศัตรูเชื้อคำของพระเทวทัต ปลงพระชนม์พระบิดา จึงได้รัลในทีประชุมว่า พระเจ้าอชาตศัตรูนี้ฆ่าสหายรักของเราแล้ว ลำคัญ(มันหมาย) ว่าจักรองราชสมบัติ ดังนี้ เราจะให้เขารู้ว่า เรายังมีอยู่ในบรรดาเหล่าสหายผู้มียศใหญ่ พระเจ้าอชาตศัตรุนั้น ทรงเกิดความระแวง เพราะได้ทรงสดับคำนั้น...^{๕๔}

นี่ย่อมแสดงให้เห็นถึงความแน่นแฟ้นของพระเจ้าจันทรปัชโชต ที่ยังทรงมีต่อพระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นมหาราชแห่งของพระองค์ จะเห็นได้ว่า การมีสัมพันธไมตรีอันดีต่อกันย่อมเป็นเครื่องระลึกรู้ถึงกันแม้อยู่ห่างกันแต่จิตใจยังผูกพันด้วยความเคารพระลึกถึงบุญคุณที่ติงาม

๓.๕.๔ ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นคันธาระ

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเสวยราชสมบัติในกรุงราชคฤห์ในมัชฌิมประเทศ ส่วนแคว้นคันธาระ พระเจ้าปุกกุสาติเสวยราชสมบัติในเมืองตักกศิลา อันเป็นเมืองหลวงของแคว้น ครั้งนั้นพวกพ่อค้าได้นำเอาสินค้าจากเมืองตักกศิลามาสู่กรุงราชคฤห์ แล้วนำเครื่องบรรณาการไปถวายแด่พระเจ้าพิมพิสาร พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทำปฏิสันถารกับพวกพ่อค้าเหล่านั้น และได้ทราบว่ามีมาจากเมืองตักกศิลาซึ่งมีพระเจ้าปุกกุสาติ ผู้ทรงมีวัยเท่ากับพระองค์เป็นผู้ปกครองนคร ทั้งได้ทรงทราบกิตติศักดิ์ของพระเจ้าปุกกุสาติ ว่า ทรงดำรงอยู่ในธรรม ทรงสงเคราะห์ชนด้วยสังคหวัตถุสี่ ทรงดำรงอยู่ในฐานะมารดาบิดาของโลก ทรงยังชนดุจทารกนอบนตักให้ยินดี พระองค์จึงประสงค์ที่จะผูกมิตรกับพระเจ้าปุกกุสาติ ดังนั้น จึงทรงยกเว้นภาษีแก่พวกพ่อค้าเหล่านั้น และให้พวกพ่อค้าไปกราบทูลพระเจ้าปุกกุสาติว่า พระองค์ทรงปรารถนาที่จะผูกมิตรด้วย พวกพ่อค้าก็ได้ทำตามนั้น

พระเจ้าปุกกุสาติทรงมีพระหฤทัยยินดีที่จะได้เป็นมิตรกับพระเจ้าพิมพิสาร ดังข้อความว่า “...ดูก่อนพ่อทั้งหลาย เป็นการดีเช่นกับเรา พระราชาในมัชฌิมประเทศได้มิตรแล้วเพราะอาศัยพวกท่าน...”^{๕๕} ในเวลาต่อมา พวกพ่อค้าในกรุงราชคฤห์ ก็ไปสู่เมืองตักกศิลา และได้นำบรรณาการไปถวายพระเจ้าปุกกุสาติด้วย พระองค์ได้ทรงทราบว่าเป็นพ่อค้าที่มาจากกรุงราชคฤห์ จึงทรงถามข่าวถึงพระเจ้าพิมพิสาร และทรงให้สิทธิพิเศษแก่พวกพ่อค้าเหล่านั้น ดังข้อความว่า

...ทรงให้ตีกลองประกาศว่า จำเดิมแต่บัดนี้ พวกพ่อค้าเดินเท้า หรือพวกเกวียนเหล่าใดมาจากพระนครของพระสหายเรา จำเดิมแต่กาลที่พ่อค้าทั้งปวงเข้ามาสู่เขตแดนของเรา จงให้

^{๕๔} ที.ม.อ. (ไทย) ๒๒/๑๖๕

^{๕๕} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๓๔๘.

เรือนเป็นที่พักอาศัยและเสปียงจากพระคลังหลวง จงสละภามี อย่าทำอันตรายใด ๆ แก่พ่อค้าเหล่านั้น...

...ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารก็ทรงให้ตีกลองประกาศเช่นนั้นในพระนครของพระองค์เหมือนกัน พร้อมกันนั้น พระองค์ได้ทรงส่งพระบรรณาการไปแก่พระเจ้าปุกกุสาติว่า รัตนะทั้งหลายมีแก้วมณีและมุกดา เป็นต้น ย่อมเกิดในปัจฉิมประเทศ รัตนะใดที่ควรเห็น หรือควรฟัง เกิดขึ้นในราชสมบัติแห่งพระสหายของเรา ขอพระสหายเราจงอย่าทรงตระหนี่ในรัตนะนั้น...

...พระเจ้าปุกกุสาติ ก็ทรงส่งราชบรรณาการตอบไปเหมือนกันว่า “ธรรมดามัชฌิมประเทศเป็นมหาชนบท รัตนะเห็นปานนี้ใด ย่อมเกิดในมหาชนบทนั้น ขอพระสหายของเราจงอย่าทรงตระหนี่ในรัตนะนั้น...”^{๕๖}

แท้ที่จริงแล้ว พระราชาทั้งสองพระองค์นั้นแม้จะไม่ทรงเห็นเคยกัน แต่ก็ด้วยอาศัยการได้ยินกิตติศัพท์ และมีการส่งเครื่องราชบรรณาการซึ่งกันและกัน ทำให้เป็นมิตรกันอย่างแน่นแฟ้น พระเจ้าปุกกุสาติทรงได้ผ้ากัมพล ๘ ผืน มีหัวสีสวยงามยิ่ง และหาค่ามิได้ พระองค์ทรงประสงค์จะถวายแก่พระเจ้าพิมพิสาร จึงทรงรับสั่งให้อำมาตย์ทั้งหลายทำผอบแข็งแรง ๘ ผอบ เท่าที่ครั้งได้ผ้ากัมพลในผอบเหล่านั้น แล้วให้ประทับด้วยครั้ง ใช้ผ้าขาวพันใส่ในหีบ พันด้วยผ้าประทับด้วยตราพระราชลัญจกรแล้วให้นำไปถวายแด่พระเจ้าพิมพิสาร

พระเจ้าพิมพิสาร ได้สดับพระราชสาส์น ก็ทรงให้ตีกลองประกาศให้ชนทั้งหลายประชุมกัน เสร็จแล้วก็แกะรอยประทับ เปิดฝาและเปิดผอบออก แก่เครื่องภายใน ทรงเห็นก้อนครั้งและทรงเห็นผ้ากัมพลมีสิ่งงดงาม อ่อนนุ่มยิ่งนัก ยาว ๑๖ ศอก กว้าง ๘ ศอก โดยลำดับนั้น มหาชนต่างพากันดีใจว่า พระเจ้าปุกกุสาติ แม้จะไม่เคยพบเห็นพระราชาของพวกเรา ก็ยังทรงอุตสาหะส่งเครื่องราชบรรณาการเห็นปานนี้มาถวายพระราชาแห่งเรา ควรคบพระองค์เป็นมิตรแท้ บรรดาผ้ากัมพลแปดผืนนั้น พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงถวายพระพุทธเจ้า ๔ ผืน อีก ๔ ผืน ทรงเก็บไว้ใช้สอย

พระเจ้าพิมพิสารทรงมีพระประสงค์ที่จะส่งเครื่องราชบรรณาการที่มีค่ามากไปถวายแด่พระเจ้าปุกกุสาติ ซึ่งได้แก่รัตนะ และรัตนะที่มีค่ามากที่สุดก็คือพระรัตนตรัย ในตอนแรกดำริที่จะทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าและพระสาวกไปยังเมืองตักศิลา แต่ก็ทรงเห็นว่า ไม่เป็นการสะดวก จึงทรงเปลี่ยนวิธีการใหม่ คือทรงลิขิตข้อความว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสสอนไว้ดีแล้ว คำสอนของพระองค์สามารถทำให้สัตว์พื้นทุกขี้ได้ ถ้าพระเจ้าปุกกุสาติอาจ ก็ขอได้เสด็จออกทรงผนวชเถิด ดังนี้แล้ว ทรงม้วนแผ่นทองคำ พันด้วยผ้ากัมพลเนื้อดี ใส่ในหีบอันแข็งแรง วางหีบนั้นในหีบทองคำ วาง

^{๕๖} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๓๔๕.

หีบทองคำลงในหีบเงิน วางหีบเงินลงในหีบแก้วมณี วางหีบแก้วมณีลงในหีบแก้วประพาฬ วางหีบแก้วประพาฬลงในหีบทับทิม วางหีบทับทิมลงในหีบแก้วมรกต วางหีบแก้วมรกตลงในหีบแก้วพลีต วางหีบแก้วพลีตลงในหีบงา วางหีบงาลงในหีบรัตนะทุกอย่าง วางหีบรัตนะทุกอย่างลงในหีบเสื่อลำแพน วางหีบเสื่อลำแพนลงในผอบแข็งแรง วางผอบแข็งแรงลงในผอบทองอีก วางผอบที่ทำด้วยรัตนะทุกอย่างลงในผอบที่ทำด้วยเสื่อลำแพน วางผอบที่ทำด้วยเสื่อลำแพนลงในหีบที่ทำด้วยไม้แก่น วางหีบที่ทำด้วยรัตนะทุกชนิดลงในหีบที่ทำด้วยเสื่อลำแพน ข้างนอกทรงพันด้วยผ้าประทับตราพระราชลัญจกร แล้วตรัสสั่งอำมาตย์ทั้งหลายให้ตกแต่งทางและสถานที่ ๔ อุสกะ ใ้ห้างมเสมอ ต่อจากนั้น รับสั่งให้ข้าราชการภายในให้ประดับข้างมงคล จัดบัลลังก์บนข้างนั้น ยกเสวตฉัตร ทำถนนพระนครให้สวยงาม ประดับประดาอย่างดี ด้วยธงปฏิภาณอังกะม ดันกล้วยหม่อนน้ำที่เต็ม ของหอม รูปและดอกไม้ เป็นต้น ในสถานที่ของคน ๆ ส่วนพระองค์ทรงประดับด้วยเครื่องอลังการทุกพร้อมสรรพ แวดล้อมด้วยกองกำลังและคนตรีทุกชนิด ได้พระราชทานพระราชสาส์นสำคัญแก่อำมาตย์ เพื่อนำไปซึ่งพระราชบรรณาการ เพื่อถวายแด่พระเจ้าปุกกุสาติ

ฝ่ายพระเจ้าปุกกุสาติทรงตกแต่งทางตั้งแต่วิชสีมาของพระองค์ ทรงให้ประดับประดาพระนคร เพื่อต้อนรับพระราชบรรณาการ ราชบรรณาการ ได้มาถึงกรุงตักศิลาในวันอุโบสถ พระองค์ได้สดับพระราชสาส์นนั้นจากอำมาตย์ทั้งหลาย หลังจากนั้น ได้ทรงเอาถ้อยราชบรรณาการจากพระเจ้าพิมพิสาร แล้วเสด็จขึ้นพระปราสาท ทรงวางราชบรรณาการบนพระบรรทมสูง แล้วแกะรอยประทับ เปลื้องเครื่องห่อหุ้ม ทรงเปิดโดยลำดับตั้งแต่หีบเสื่อลำแพนเป็นต้นไป ทรงเห็นหีบแก้วมณี กังวลว่า มหาบรพวารนี้คงไม่มีแก้วรัตนอื่น รัตนะที่ควรพึงคงได้เกิดขึ้นแล้วในมัชฌิมประเทศ ลำดับนั้นพระเจ้าปุกกุสาติ ทรงเปิดหีบ แล้วแกะรอยประทับพระราชลัญจนะ เปิดฝ้ากัมพลทั้งสองข้าง ก็ได้ทรงเห็นแผ่นทองคำ ทรงคลี่แผ่นทองคำนั้นออก เมื่อได้ทรงอ่านดู ก็เกิดโสมนัสมีกำลัง มีพระโลมาชูชันขึ้น ไม่ทรงทราบถึงความที่พระองค์ประทับยืนหรือประทับนั่ง ทรงเกิดพระปีติมีกำลัง เมื่อไม่อาจเพื่อทรงอ่านต่อไปได้ ก็ประทับนั่งจนกำลังปิติสงบระงับ เมื่อทรงอ่านอานาปานสติ กัมมัญฐาน ก็สามารถทรงทำสมาธิให้เกิดขึ้นได้ พระองค์ทรงเป็นอยู่ด้วยความสุขในฉานประมาณครึ่งเดือน มีมหาดเล็กประจำพระองค์เพียงคนเดียวเท่านั้นที่เข้าออกได้ นอกนั้นไม่มีใครได้เห็นพระองค์ ชาวพระนครก็ประชุมกันที่พระลานหลวง ได้ให้ร้องตะโกน ดังข้อความว่า

...จำเดิมแต่วันที่พระราชาทรงรับพระราชบรรณาการแล้ว ไม่มีการทอดพระเนตรในพระนคร หรือการทอดพระเนตรคุณางพื่อนรำ ไม่มีการพระราชทานวินิจฉัย ขอพระราชางทรงพระราชทานพระราชบรรณาการที่พระสหายส่งมาให้แก่ผู้อื่นรับไปเกิด ธรรมดา

พระราชาทิ้งหลายย่อมทรงพยายามเพื่อหลอกลวง แม้ด้วยเครื่องบรรณาการยึดพระราชสมบัติของพระราชบิดาพระองค์ให้แตกน พระราชาของพวกเราทรงทำอะไรหนอ...^{๕๗}

พระราชาก็ได้สลับเสียงตะโกนแล้วจึงดำริว่า พระองค์จะทรงไว้ซึ่งราชสมบัติ หรือพระศาสนาไว้ ในที่สุดก็เลือกที่จะผนวช หลังจากนั้นพระองค์ก็ทรงปลงพระเกศา แล้วทรงเปิดพระสิหบัญชรกำพระเกศาพร้อมกับพระจุฑาภรณ์ให้ตกลงในท่ามกลางบริษัท พร้อมตรัสว่าให้ถือเอากำเกศานี้ครองราชย์สมบัติเถิด ดังนี้ก็เสด็จออกเพื่อผนวชอุทิศพระศาสนา มหาชนพากันร้องคร่ำครวญเหมือนคนในเรือที่กำลังอัปปางในท่ามกลางสมุทร เหล่าอำมาตย์ก็กราบทูลพระองค์ให้ทรงระวัง เพราะอาจถูกหลอกชิงราชสมบัติได้ แต่พระองค์ก็ทรงยืนยันตามนั้น

พระองค์ได้เสด็จติดตามพ่อค้าพวกหนึ่งไป โดยที่ไม่ได้ฉลองพระบาท เมื่อเหยียบแผ่นดินที่ร้อนระอุ พื้นพระบาททั้งสองข้างก็กลัดหนองแตกเป็นแผล ประสบทุกขเวทนาอย่างมาก แต่ก็ไม่ยอมความลำบากในทางด้วยความสุขในฉนวน ในที่สุดก็ได้พบและเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า และได้ฟังธรรมของพระองค์ จนได้บรรลุผล ๓ แต่ยังไม่ได้อุปสมบท เพราะต้องแสวงหาบาตรและจีวรเสียก่อน ขณะที่กำลังแสวงหาอยู่นั้น ก็ถูกแม่โคขวิดจนถึงกับสวรรคตในระหว่างทาง

ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อทรงทราบข่าวว่า พระสหายของพระองค์ได้เสด็จมาสู่แคว้นแคว้น เพื่อประโยชน์แห่งรัตนอันสูงสุด กล่าวคือพระรัตนตรัย ก็ให้ข้าราชการบริพารไปติดตามหาพระสหายของพระองค์ เมื่อข้าราชการบริพารได้เห็นแล้ว จึงกลับมาทูลแต่พระราชบิดาว่าบัดนี้พระสหายอันเป็นที่รักแห่งพระองค์ซึ่งยังไม่เคยได้ประสบพบพระพักตร์กันเลย มาบัดนี้สิ้นพระชนม์ในระหว่างทาง พระราชาจึงเสด็จไปทอดพระเนตรพระศพของพระเจ้าปุกกุสาตีด้วยพระองค์เอง ดังข้อความว่า

...พระเจ้าพิมพิสารเสด็จไปหาด้วยพระองค์เอง เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นท่าน นอนคว่ำอยู่ ที่กองขยะแห่งหนึ่ง ก็ทรงคร่ำครวญว่า ไม่ได้ทำสักการะแก่พระสหาย ดังนี้แล้ว ทรงรับสั่งให้นำมาด้วยเตียง ตั้งไว้ในที่อันเหมาะสม รับสั่งให้อาบพระเศียรของพระเจ้าปุกกุสาตี ให้นุ่งผ้าบริสุทธิ เป็นต้น ให้ตกแต่งด้วยเพศของพระราชบิดา ยกขึ้นสู่วอทอง ให้ทำการบูชาด้วยดนตรีของหอม และมาลาทุกอย่าง เป็นต้น ทรงนำออกจากพระนคร ให้ทำมหาจิตตภาธานด้วยไม้หอม แล้วทรงนำเอาพระธาตุมาประดิษฐานไว้ในพระเจดีย์...^{๕๘}

จะเห็นได้ว่า พระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปุกกุสาตี ทั้งสองพระองค์มีไมตรีต่อกัน ถึงแม้ว่าทั้งสองพระองค์จะไม่เคยได้ทรงพบและสนทนากัน แต่อาศัยเหตุด้วยการเจริญสัมพันธไมตรี

^{๕๗} ธรรมะพีเดีย CD – ROM ฉบับเรียนพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมะพีเดีย, ๒๕๕๒).

^{๕๘} ม.อ.อ. (ไทย) ๒๑/๓๘๐.

ทางการทูตด้วยการส่งราชสาส์นถึงกัน ทำให้เป็นประโยชน์เชิงในเศรษฐกิจต่อทั้งสองแคว้น
 เพราะมีการค้าขายแลกเปลี่ยนซึ่งกันละกัน และเป็นการเปิดเสรีทางการค้าด้วยการยกเว้นภาษี
 แสดงให้เห็นในความเป็นอิสระเสรีในการทำมาหากินแคว้นนั้น ๆ ทั้งยังแสดงถึงว่าประเทศนั้น ๆ
 เป็นประเทศที่มั่งคั่งเพราะมีรายได้เพียงพอในการบำรุงประเทศ โดยไม่ได้รีดภาษีจนเกินควร
 แม้ในที่สุดพระเจ้าปุกกุสาดีได้พบรัตนะอันประเสริฐกว่าคือพระพุทธองค์ ย่อมประเสริฐกว่า
 สมบัติทั้งปวง

๓.๖ สรุปการศึกษาบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

จากการที่ได้ศึกษาบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสาร โดยศึกษาจากเหตุการณ์ในการ
 ประกอบพระราชกิจ ทั้ง ๕ ด้าน ดังกล่าวมาแล้ว สามารถนำมาสรุปเป็น ๒ ด้าน ได้แก่ ด้านการมี
 บทบาทผู้นำภายในแคว้นมคธ และบทบาทผู้นำระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นอื่น

๑. บทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารภายในแคว้นมคธ

บทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารภายในแคว้นมคธ และบทบาทด้านระหว่างแคว้นมคธ
 กับแคว้นอื่น แม้จะมีหลายเหตุการณ์ที่นำมาศึกษา แต่ก็สามารถสรุปได้เป็น ๒ ฝ่าย คือ
 ฝ่ายอาณาจักร อันเป็นบทบาทในการปกครองบ้านเมือง และฝ่ายพุทธจักรอันเป็นบทบาทที่เกี่ยวข้อง
 กับคณะสงฆ์ สรุปได้ดังนี้

๑.๑ บทบาทผู้นำภายในแคว้นมคธฝ่ายอาณาจักร

ทรงส่งเสริมกุมภโฆสกะ คือ ทรงเห็นว่ากุมภโฆสกะเป็นผู้มีสติปัญญา และมีความ
 ขยันหมั่นเพียร เป็นตัวอย่างที่ดีในการประกอบสัมมาชีพเลี้ยงชีวิต เพื่อเป็นการยกย่องเกียรติคุณของ
 เขาให้ปรากฏ พระองค์จึงทรงพระราชทานตำแหน่งเศรษฐีให้แก่เขา หากพิจารณาถึงผลที่
 กุมภโฆสกะได้รับ ก็ได้แก่ผลแห่งความขยันหมั่นเพียร รู้จักเก็บหอมรอมริบ และมีปัญญาในการ
 รักษาทรัพย์นั่นเอง แต่ถ้าพิจารณาถึงบทบาทของพระเจ้าพิมพิสาร ได้แก่ การทรงรู้จักยกย่องคนที่
 ควรยกย่องนั่นเอง

เสด็จเที่ยวชมปราสาทโชติกะ คือ ได้ทรงสดับว่า โชติกเศรษฐี เป็นผู้มียศมาก มีโภคะ
 นับไม่ถ้วน พระองค์จึงได้เสด็จไปทอศพระเนตรสมบัติดังกล่าวนี้ กรณีนี้แสดงให้เห็นถึงความมี
 น้ำพระทัย ของพระองค์ คือไม่ทรงริษยาในสมบัติของผู้อื่น และไม่ทรงกลัวถูกครหาว่า การที่
 พระองค์เสด็จไปอย่างนั้น เป็นการเสียดพระเกียรติ แต่ทรงเสด็จไปด้วยความมีพระทัยประกอบด้วย
 มุทิตา ซึ่งนับเป็นเกียรติแก่วงศ์ตระกูลของโชติกเศรษฐี นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างสิ้นพัน

ทรงพระราชทานราชสมบัติให้แก่กษัตริย์ราชกุมาร ๗ วัน เป็นการเพิ่มขวัญกำลังใจแก่กษัตริย์ราชกุมารผู้ได้รับมอบหมายให้เป็นแม่ทัพไปปราบจลาจลในเขตดินแดนปัจฉิมประเทศของแคว้นมคธ ซึ่งไปทำงานมาอย่างประสบความสำเร็จ เป็นการเชิดชูความสามารถให้ปรากฏแก่สาธารณชน เมื่อเป็นเช่นนี้เหล่าแม่ทัพนายกอง หรือบรรดาเหล่าข้าราชการบริพาร ตลอดจนผู้ที่ทำหน้าที่ทำงานให้แก่ประเทศชาติบ้านเมือง หรือแคว้นแคว้นย่อมมีความจงรักภักดี จะเห็นได้ว่าการทำดีจะเห็นผลเป็นรูปธรรมต่อเมื่อได้รับการเชิดชูจากผู้บังคับบัญชา คนทำดีย่อมมีกำลังใจทำเพื่อสังคมต่อไป

ทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระเจ้าอชาตศัตรู คือ ทรงรู้ว่าอชาตศัตรูราชกุมารจะปลงพระชนม์ของพระองค์เพื่อต้องการราชสมบัติ พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้เป็นอริยบุคคล ไม่มีความยึดติดใน โลกียสมบัติ ดังนั้น จึงทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระราชโอรส แสดงให้เห็นถึงความมีพระทัยใฝ่ในสันติ ไม่ทรงเห็นแก่พระองค์ ดังนั้น จึงไม่มีการลงโทษอชาตศัตรูราชกุมารแต่ประการใด เพราะจะเป็นการจองเวรแก่กันไม่มีสิ้นสุด จนในที่สุดพระองค์ต้องสิ้นพระชนม์ด้วยการถูกรุกรานในคุก การสิ้นพระชนม์ของพระองค์ หากพิจารณาในมิติของการปกครอง อาจเข้าใจว่าพระองค์มีความอ่อนแอ ดังนั้น จึงได้สูญเสียอำนาจการปกครองเสีย แต่ถ้าหากพิจารณาในแง่ของกฎแห่งกรรมดา ถือว่าพระองค์ได้ทรงทำในสิ่งที่ถูกต้องแล้ว เพราะเป็นการทำสังสารวัฏให้สั้นลง สิ่งที่เกิดขึ้นทั้งหมดนี้เป็นเรื่องของกรรมและวิบากกรรม

๑.๒ บทบาทผู้นำภายในแคว้นมคธฝ่ายพุทธจักร

ทรงอภัยโทษแก่พระชนิยะ คือ ตามกฎหมายการปกครองแคว้นแคว้น เมื่อมีการลักขโมยเกิดขึ้น ก็ต้องถูกลงโทษ คือถูกจองจำ เนรเทศ หรือถูกประหาร แต่เมื่อมีนักบวชทำความผิด พระองค์ก็พิจารณาเห็นว่า เป็นการไม่สมควรอย่างยิ่งที่จะลงโทษตามกฎหมาย ดังนั้น จึงทรงพระราชทานอภัยโทษให้ กรณีนี้เป็นการสมควรอย่างยิ่ง เพราะพระชนิยะท่านไม่มีเจตนาในการทำความผิด เป็นการทำความด้วยความเข้าใจผิด หากพระเจ้าพิมพิสารลงโทษแก่ท่าน ก็อาจถูกรทราได้

การใช้กฎหมายกับพระสงฆ์เป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน เพราะหากตัดสินใจผิดพลาด ก็เป็นการทำลายอนาคต และทำอันตรายแก่ธรรมของพระสงฆ์ เพราะจะต้องสึกท่านออกมารับโทษ หากเป็นการกระทำด้วยความผิดพลาดของผู้ที่บังคับใช้กฎหมาย พระที่ถูกจับสึกนั้นก็สูญเสียโอกาสในการบวช แม้จะบวชใหม่ภาพพจน์ก็ไม่ดีเหมือนเดิม เป็นที่ระแวงและแคลงใจของคนทั้งหลาย ดังนั้น ผู้ปกครองที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับคดีของพระสงฆ์จึงต้องมีความเที่ยงธรรม หนักแน่นในเหตุผล และอย่าได้เป็นไปตามกระแสกดดันต่าง ๆ ของสังคมทั้งภายในและภายนอก เช่น กระแสจาก

สี่อมวลชน ฯลฯ มากระทบกระทั่งข้อเท็จจริง ซึ่งโดยความเป็นจริงแล้วทางคณะสงฆ์จะระงับอธิกรณ์ตามพระธรรมวินัยก่อน ครั้นทางคณะสงฆ์ขออารักขามาฝ่ายบ้านเมืองพึงเข้าไปช่วยเหลือ

ทรงสรรเสริญคุณความดีของนายมาลาการ และทรงสรรเสริญคุณความดีของพนักงานรักษาสวนมะม่วง คือ ทรงพิจารณาเห็นว่า บุคคลทั้งสองเป็นคนที่กล้าหาญในการทำคุณงามความดี ยอมสละชีวิตของตนได้เพื่อบำเพ็ญความดี คนส่วนมากมักจะกลัวความตาย เพื่อรักษาชีวิตของตนไว้ สามารถที่จะทำความชั่วก็ได้ ส่วนคนประเภทที่ยอมสละชีวิตเพื่อรักษาธรรมหาได้ยาก ดังนั้น จึงควรค่าแก่การยกย่องเกียรติคุณให้ปรากฏ

ชักชวนชาวอมครฟังธรรมพระพุทธเจ้า คือ พระเจ้าพิมพิสาร ได้ปฎิญาไว้กับพระพุทธเจ้า ที่ขอให้พระองค์ได้เข้าเฝ้าพระอรหันต์ ได้ฟังธรรมของพระอรหันต์ และได้รู้ธรรมที่พระอรหันต์ได้รู้นั้น เพื่อเป็นการเปลื้องปฎิญา พระองค์จึงเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าพร้อมกับชาวอมคร ๑๒ นหุต ทั้งนี้เพื่อต้องการความสงบสุขแห่งจิตใจ ซึ่งเกิดจากการได้เข้าใจชีวิตอย่างถูกต้อง ถือเป็นการพัฒนาตนตามหลักสิกขา ๓ คือ ๑. สีสสิกขา ฝึกอบรมกาย วาจา ให้สงบ ๒. จิตตสิกขา ฝึกอบรมจิตให้สงบ ๓. ปัญญาสิกขา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดการรู้แจ้งเห็นจริง ผลคือพระองค์และชาวอมคร ๑๑ นหุต ได้ดวงตาเห็นธรรม ตั้งอยู่ในโศคาปัตติผล ส่วนอีก ๑ นหุต มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย แสดงตนเป็นอุบาสก

ทรงอนุญาตให้พระนางเขมาผนวช คือ พระนางเขมาเป็นผู้มีความสรีโรจ เป็นพระชายาพระองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร แต่เมื่อพระนางได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า และเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา จึงทูลขอผนวช แม้พระเจ้าพิมพิสารจะทรงมีความเสียดทานในพระนาง แต่พระองค์ก็ทรงเข้าพระทัยของผู้ที่มีใจมุ่งต่อบรรพชาอุปสมบท เพราะพระองค์ก็เป็นผู้ที่ได้รับรสแห่งความสงบสุขที่เกิดจากผลแห่งการปฏิบัติธรรม ดังนั้น จึงทรงอนุญาตบรรพชาอุปสมบทแก่พระนาง นับเป็นการเสียสละที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์ เพื่อความสุขของผู้อื่น

ทรงอุทิศผลบุญแก่เปตชนผู้เคยเป็นญาติ คือ ทรงถวายทานแก่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข แต่ไม่ได้ทรงอุทิศทานนั้นให้แก่เปตชน เปตผู้เคยเป็นญาติจึงมาแสดงตนให้ปรากฏ พระองค์จึงได้ทรงถวายทานแก่พระสงฆ์ใหม่ และอุทิศทานนั้นแก่เปตเหล่านั้นด้วย ผลแห่งทานจึงถึงแก่เปตทั้งหลาย ในเรื่องนี้ แสดงให้เห็นถึงความมีพระทัยประกอบด้วยพระกรุณาของพระองค์ แม้แต่ผู้ที่มีชีวิตอยู่ในปรโลก พระองค์ก็ทรงมีพระกรุณาด้วย ดังนั้น จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่พระองค์จะทรงพระกรุณาต่อคนทั้งหลายที่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ และเป็นพระมหากษัตริย์นักเสียสละผู้ยิ่งใหญ่ ยากที่จะหากษัตริย์พระองค์อื่นเสมอเหมือนได้

ทรงถวายพระอารามเวฬุวัน และทรงให้สร้างกุฏิถวายพระสงฆ์ คือ ทรงเห็นว่า พระสงฆ์มีความยากลำบากในเรื่องเสนาสนะ เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกแก่การประพฤติธรรม ของพระสงฆ์ ดังนั้น จึงทรงให้สร้างพระอารามเวฬุวันและเสนาสนะถวายแก่พระสงฆ์

ทรงอนุญาตคนทำการวัดแก่พระปิลินทวัจฉะ คือ ทรงเห็นว่า หากพระสงฆ์จะกิจภายใน วัดเอง ก็จะเป็นการลำบาก แม้ถึงใช้คนอื่นทำ ก็ไม่สะดวกทุกครั้งไป เพราะเขาก็มีภาระของตนเอง เหมือนกัน ดังนั้น พระองค์จึงขออนุญาตพระพุทธเจ้าให้พระสงฆ์มีคนทำการวัดได้ และได้มอบคน ทำการวัดแก่ท่านพระปิลินทวัจฉะ จึงเป็นการได้อำนวยความสะดวกให้แก่พระสงฆ์ด้วย

๒. บทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นอื่น

บทบาทผู้นำระหว่างประเทศของพระเจ้าพิมพิสารมี ๒ ลักษณะคือ บทบาทด้านการ เจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น และบทบาทด้านความมั่นคงระหว่างแคว้น ดังต่อไปนี้

๒.๑ บทบาทด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น

พระเจ้าพิมพิสารทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นโกศล ด้วยการมอบมหาเศรษฐีใน แคว้นมคธให้กับแคว้นโกศล เนื่องจากการที่มีมหาเศรษฐีในแคว้นมคธหลายคนยอมแสดงให้เห็น ถึงความมีฐานะ หรือความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของแคว้นมคธ และแสดงถึงความเป็นผู้มีบารมีมาก ของพระเจ้าพิมพิสาร การที่แคว้นมคธมีมหาเศรษฐีหลายคนยอมทำให้แคว้นอื่นมีชื่อเสียงเป็นที่ รู้จักของแคว้นอื่น ๆ เพราะมหาเศรษฐียอมมีธุรกิจติดต่อค้าขายไปมาหาสู่กับกับแคว้นอื่น ๆ มิได้ขาด และนำมาซึ่งเงินตรา หรือผลประโยชน์จำนวนมากมายมหาศาลสู่แคว้นมคธ แต่อย่างไรก็ ตาม เนื่องจากพระเจ้าปัสเสนทิโกศล เสด็จมาสู่แคว้นมคธด้วยพระองค์เอง เพื่อมาทูลขอมหาเศรษฐี จากมคธไปอยู่แคว้นโกศลต่อพระเจ้าพิมพิสาร จะเห็นได้ว่า แม้พระเจ้าพิมพิสารจะทรงปรารถนาที่ จะรักษามหาเศรษฐีของแคว้นมคธไว้ไม่ให้ไปอยู่แคว้นอื่น แต่เพื่อเป็นการผูกมิตรไมตรีกับแคว้น โกศลซึ่งเป็นแคว้นที่เรื่องอำนาจเช่นกัน ดังนั้น พระองค์จึงจำยอมต้องเสียดลมหาเศรษฐีซึ่งถือว่าเป็น บุคคลากรสำคัญ และเป็นบุคคลที่ทรงคุณค่าทางเศรษฐกิจของแคว้นไป เพราะทรงเห็นว่าจะเป็น ผลดีต่อการเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นโกศล

พระเจ้าพิมพิสารทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นวัชชี กล่าวคือ ครั้งที่เมืองเวสาลี แห่งแคว้นวัชชีเกิดเหตุภิกขภัยขึ้น คณะของเจ้าลิจฉวีผู้ปกครองเมืองเวสาลี จึงได้มีมติให้เจ้าลิจฉวี ๒ พระองค์ ทำหน้าที่เป็นราชทูตในการเจริญสัมพันธไมตรีต่อแคว้นมคธ และทำการขอ พระราชานุญาตจากพระเจ้าพิมพิสารเพื่อเข้ากราบทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าให้ทรงเสด็จไปยัง เมืองเวสาลี เพราะขณะนี้พระพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ซึ่งมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นองค์ เอกอัครศาสนูปถัมภก ในกรณีนี้พระเจ้าพิมพิสารก็ทรงอนุญาตตามที่คณะเจ้าลิจฉวีต้องการ และ

พระองค์ยังเตรียมการต่าง ๆ สำหรับการเสด็จไปสู่เมืองเวสาลีของพระพุทธเจ้าครั้งนี้ด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความไม่ตระหนี่ในกุศลของพระองค์ ทรงปรารถนาที่จะให้ผู้อื่นได้บำเพ็ญกุศลด้วย ทั้งยังแสดงออกถึงความมีสัมพันธภาพอันดีระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นวัชชีในครั้งรัชสมัยที่พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นผู้นำแคว้นมคธ

ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอวันตี จากการที่พระเจ้าจันทปชโชตแห่งกรุงอุชเชนีของแคว้นอวันตีทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง เมื่อพระเจ้าจันทปชโชตทรงทราบว่า ภายในแคว้นมคธมีแพทย์ผู้เชี่ยวชาญอาจสามารถรักษาพระองค์ให้หายขาดจากการประชวรด้วยโรคผอมเหลืองนี้ได้ พระเจ้าจันทปชโชตจึงทรงส่งราชทูตนำพระราชสาส์นมาเพื่อขอเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นมคธต่อพระเจ้าพิมพิสาร และต้องการให้พระเจ้าพิมพิสารทรงส่งแพทย์ฝีมือดีจากแคว้นมคธไปถวายการรักษาแก่พระองค์ ฝ่ายพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงตัดสินพระทัยเจริญสัมพันธไมตรีตอบด้วยการรับสั่งให้หมอชิวโกมารักษาเดินทางไปถวายการรักษาแก่พระเจ้าจันทปชโชต จนทำให้ทรงหายจากอาการประชวร เป็นการแสดงให้เห็นถึงความมีมิตรไมตรีอันดีงามระหว่างแคว้นมคธกับแคว้นอวันตี

ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับเมืองตักกศิลา คือ พระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าปุกกุสาติแห่งเมืองตักกศิลา ไม่ทรงเคยทอดพระเนตรเห็นกันมาก่อน ได้สดับแต่เกียรติศัพท์ของแต่ละพระองค์เท่านั้น ก็ผูกมิตรเป็นพระสหายกัน และทรงส่งบรรณาการไปถวายแก่พระสหาย ในที่สุดพระเจ้าพิมพิสารทรงเห็นว่า ไม่มีบรรณาการหรือรัตนะใดที่จะมีค่ามากเท่ากับพระรัตนตรัย ดังนั้นพระองค์จึงทรงพรรณานาคูณแห่งพระรัตนตรัยให้แก่พระเจ้าปุกกุสาติได้สดับ พระเจ้าปุกกุสาติจึงทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา และทรงสละราชสมบัติ เสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อฟังธรรมและทูลขอบรรพชาอุปสมบท พระองค์ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจนได้บรรลุผล ๓ แต่ยังไม่ได้อุปสมบทก็ถูกแม่โคขวิดจณสิ้นพระชนม์ในระหว่างทางเสียก่อน เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ในตอนแรกทำให้ชาวเมืองตักกศิลาเข้าใจผิดว่า พระเจ้าพิมพิสารคงจะใช้กลอุบายหลอกลวงกษัตริย์ของตน เพื่อที่จะชิงราชสมบัติหรือเอาเมืองตักกศิลามาเป็นเมืองขึ้น นอกจากนี้แล้วหากชาวเมืองตักกศิลาได้ข่าวถึงการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าปุกกุสาติแล้ว อาจทำให้ประชาชนในเมืองตักกศิลาอาจไม่พอใจพระเจ้าพิมพิสาร เพราะคิดว่าพระราชานแห่งแคว้นมคธเป็นสาเหตุให้กษัตริย์ของตนสิ้นพระชนม์ แต่ความจริงแล้ว พระเจ้าพิมพิสารมิได้มีเจตนาที่ไม่ดี พระองค์ทรงหวังให้บังเกิดประโยชน์อย่างยิ่งต่อพระเจ้าปุกกุสาติแห่งเมืองตักกศิลา ทรงมีแต่ความปรารถนาอันดีงามต่อพระสหาย อย่างไรก็ตาม การที่พระเจ้าปุกกุสาติถูกโคขวิดจณสิ้นพระชนม์ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นเพราะเสขกรรมเก่าในอดีตชาติของพระเจ้าปุกกุสาติเอง ที่ทำให้พระองค์ต้องเสวยวิบากอย่างนี้ หากพิจารณาถึงประโยชน์อันสูงสุดในชีวิต แม้พระเจ้าปุกกุสาติจะสิ้นพระชนม์ แต่ก่อนสิ้นพระชนม์ทรงได้ฟัง

ธรรมจากพระพุทธเจ้าจนได้บรรลุผล ๓ ในพระพุทธศาสนา อีกทั้งยังได้ไปอุบัติในอวิหาพรหม และสำเร็จเป็นพระอรหันต์ทันทีในขณะที่อุบัติ ซึ่งประเสริฐกว่าราชสมบัติยิ่งนัก

๒.๒ บทบาทด้านความมั่นคงระหว่างแคว้น

ทรงรบกับแคว้นวัชชี คือ การรักษาอธิปไตยของประเทศเป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่และสำคัญ เพราะประเทศที่เป็นเอกราชย่อมจะมีความสุขสบายในการดำเนินชีวิต และมีความเจริญรุ่งเรือง ทัดเทียมกับอารยประเทศทั้งหลาย ต่างจากประเทศที่ตกเป็นเมืองขึ้นของผู้อื่น ย่อมขาดเสรีภาพในการดำเนินชีวิต มักจะถูกกดขี่ข่มเหง ไม่ได้รับความเป็นธรรม ดังนั้น การรักษาอธิปไตยจึงเป็นภารกิจที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ การรบกันสามารถเกิดขึ้นได้จากหลายสาเหตุ เช่น การเข้าใจผิดกันการมีความเห็นไม่ตรงกัน เรื่องของผลประโยชน์ เป็นต้น จะเห็นได้ว่า แม้แคว้นมคธจะฝืนในสันติ แต่เมื่อมีเหตุบาดหมางกันก็ต้องทำการรบเพื่อรักษาอธิปไตย และความสงบสุขของมหาชนภายในแคว้นแคว้น

บทที่ ๔

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำ ได้แก่ หลักทศพิธราชธรรม หลักจกัถวัตรธรรม หลักพรหมวิหาร หลักราชสังคหวัตถุ หลักสัปปริสธรรม หลักอภิธานิยธรรม หลักธรรมเหล่านี้ผู้นำทั้งหลาย ควรนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ พร้อมเป็นเครื่องเตือนสติตนไม่ให้ลุ่มหลงมัวเมาเมื่ออยู่ในอำนาจ

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ดังต่อไปนี้

๔.๑ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการปกครอง

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการปกครอง หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแรงจูงใจให้ผู้นำใช้ในการตัดสินใจ ในการปกครอง บริหาร ประเทศชาติ บ้านเมือง ป้องกันทุกข์ บำรุงสุขให้แก่ประชาชน โดยมีเป้าหมายเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของคนในสังคมหรือมหาชนส่วนใหญ่ เมื่อผู้วิจัยได้ศึกษาบทบาทผู้นำในด้านการปกครองของพระเจ้าพิมพิสารแล้วนั้น สามารถนำมาแสดงให้เห็นถึงหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสาร ดังนี้

กรณีที่ ๑. พระเจ้าพิมพิสารทรงโปรดอภัยโทษให้แก่พระชนิยะ ผู้วิจัยเห็นว่า เพราะพระองค์ทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการปกครอง ซึ่งสอดคล้องตามหลักทศพิธราชธรรม ในข้อทาน คือไม่ทรงริบไม้จากพระชนิยะคินเข้าคลังหลวง และสอดคล้องตามหลักจกัถวัตรธรรมในข้อ ชัมมิการักษา ทรงเคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมธรรม ให้การคุ้มครอง ป้องกันสมณพราหมณ์ และสอดคล้องตามหลักพรหมวิหารธรรม ในข้อกรุณา ทรงไม่ให้พระชนิยะต้องมีโทษทัณฑ์ และสอดคล้องตามหลักสัปปริสธรรม ในข้อบุคคลัญญตา (รู้บุคคล) คือ ทรงรู้ว่า พระชนิยะเป็นสมณะในพระพุทธศาสนา มีศากาสาวพัตรเป็นชงชัยเครื่องเคารพของคนทั้งหลาย ไม่ควรแก่การลงอาณานิ และสอดคล้องตามหลักอภิธานิยธรรมในข้อ ให้ความอารักขา คุ้มครองป้องกัน พระอรหันต์ทั้งหลาย ขอให้ท่านผู้มีศีลที่ยังไม่มา ได้มาสู่แวนแคว้น อย่างไรก็ตามหากพระชนิยะไม่ใช่อรหันต์ หรือพระอริยบุคคล แต่ก็ได้ชื่อว่าเป็นสมณสากยบุตร หากจะลงโทษก็เป็นการไม่สมควร พระองค์จึงทรงละเว้นการลงโทษเสีย แล้วตรัสแก่พระชนิยะ ด้วยทรงเคารพใน

เพศบรรพชิต ท่านอุปมาการรอดจากราชทัณฑ์ของพระชนิยะ คล้ายแพะรอดจากการถูกฆ่าเพราะชนคังข้อความว่า

...บรรพชิต คือผ้ากาสาวพัศตร์ที่ท่านพระชนิยะห่มอยู่ ท่านพระชนิยะทำความผิคลักไม้ของหลวง ควรถูกจับฆ่าหรือจองจำ แต่ท่านนุ่งห่มผ้ากาสาวพัศตร์อันเป็นธงชัยของพระอรหันต์ จึงรอดตัวจากการถูกฆ่าถูกจองจำ ท่านอุปมา เหมือนแพะมีขนยาวที่จะถูกฆ่ากินเนื้อ พอดีมีบุรุษ คนหนึ่งเห็นว่า แพะนี้ขนมีราคา จึงเอาแพะที่ขนสั้น ๒ ตัวมาแลกเปลี่ยนแพะขนยาว จึงรอดตัว เพราะชน...^๑

ตามที่กล่าวมา เป็นการอธิบายในมิติพระพุทธศาสนา แม้หากจะเป็นการพิจารณาตามอาญาบ้านเมือง ผู้วิจัยเห็นว่า พระชนิยะไม่ควรที่จะถูกลงโทษ เพราะพระชนิยะ ท่านอาจเข้าใจผิดว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงปวารณาให้สมณพราหมณ์ใช้สอยไม้ได้ตามความปรารถนา แต่พระเจ้าพิมพิสารไม่ได้ทรงหมายเอาเช่นนั้น พระองค์ทรงหมายเอาสมณพราหมณ์ผู้มีความละอายแสดงว่า พระเจ้าพิมพิสารอาจเข้าใจพระทัยว่า พระชนิยะ รู้ว่าพระองค์ตรัสหมายเอาไม้ที่อยู่ในป่า ไม่ใช่ไม้ในคลังหลวง ซึ่งผู้ที่มีความละอายย่อมจะรู้สึกละอายในการที่จะขนไม้ไปจากคลังหลวง เพราะแม้บรรดาประชาชนทั้งหลายที่โง่เขลา โทษะนาเกี่ยวกับกรณีการนำเอาไม้จากคลังหลวงของพระชนิยะ ก็ยังเข้าใจว่า ไม้ที่พระเจ้าพิมพิสารทรงปวารณาให้ใช้ไม้ต้องห้ามนี้ ดังนั้น พระองค์จึงตรัสว่า พระชนิยะได้ขโมยไม้จากคลังหลวงโดยอ้างพระคำรัสตอนที่พระองค์ทรงขึ้นครองราชย์แบบไม่สมเหตุสมผล ซึ่งถ้าหากเป็นอย่างนั้นจริง พระชนิยะก็สมควรที่จะถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ขโมยไม้ ผู้วิจัยยังเห็นว่า การที่พระชนิยะทราบข่าวว่าพนักงานเจ้าหน้าที่ผู้ดูแลไม้ ถูกวัศสการอำมาตย์สั่งจับควบคุมตัวไปเข้าเฝ้า เพื่อรับพระอาญาจากพระเจ้าพิมพิสาร พระชนิยะจึงได้เดินทางเข้ามาเพื่อเข้าพบพระเจ้าพิมพิสารด้วย แสดงให้เห็นว่า พระชนิยะ เป็นผู้ที่มีคุณธรรม มีน้ำใจ เพราะพร้อมที่จะรับผิดขอต่อการกระทำหากพระเจ้าพิมพิสารลงพระราชอาชญาแก่ท่านด้วย ดังนั้น ในกรณีนี้พระเจ้าพิมพิสารทรงพระราชทานอภัยให้แก่พระชนิยะนี้ พระเจ้าพิมพิสารทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำที่สอดคล้องกับจกกวัดติธรรมคือจัดการทรงคุ้มครองสมณะพราหมณ์ผู้มีศีลเป็นต้น จึงได้พระราชทานอภัยโทษให้ ดังข้อความว่า “ในฐานะพระชนิยะ เป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาจึงไม่เอาโทษ”^๒ แสดงให้เห็นถึง การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยึดมั่นในพระรัตนตรัย

^๑ วิ.อ. (ไทย) ๑/๘๘/๓๑๘.

^๒ พระมหาสุทธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔), หน้า ๗๑.

กรณีที่ ๒. พระเจ้าพิมพิสารทรงส่งเสริมคุณความดีกมุทโฆสะ โดยทรงรับเป็นที่พึ่งของเขา และได้พระราชทานตำแหน่งเศรษฐีให้ ผู้วิจัยเห็นว่า พระองค์ทรงประพฤติหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำสอดคล้องตามหลักทศพิธราชธรรม ในข้อทาน คือทรงให้ตำแหน่งเกียรติยศซึ่งมีค่ามากกว่าการให้วัตถุสิ่งของ เพราะการให้วัตถุสิ่งของก็เพื่อบริโภคหรือใช้สอยเท่านั้น แต่การให้ตำแหน่งหน้าที่ทำให้ได้รับเกียรติยศ คนทั้งหลายย่อมเกรงขาม ก่อให้มีบริวารมากขึ้น ถ้าให้เกียรติคนดีแล้ว คนดีย่อมมีกำลังใจสามารถบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ได้มากขึ้น การปฏิบัติอย่างถูกต้องต่อเกียรติยศ คือ ต้องเชิดชูให้ปรากฏแก่สาธารณชน เกียรติยศหากไม่ได้รับการเชิดชูให้ปรากฏคนทั้งหลายก็จะไม่ได้รับรู้ เหมือนกับทองคำในห่อผ้าจีวร เมื่อไม่มีใครเห็น คุณค่าก็ไม่ปรากฏ แต่ถ้าหากได้ปรากฏแก่คนทั้งหลาย ทองคำนั้นจึงมีคุณค่า และผู้วิจัยพบว่า พระองค์ประพฤติทรงสอดคล้องหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลักจกัถศีลธรรม ในข้อธัมมิการักษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอำนาจการรักษาคุ่มครองป้องกันอันชอบธรรม ให้การปกป้องเขา ไม่ให้ใครมาเบียดเบียนทรัพย์ที่เขามีอยู่นั้น ซึ่งผู้ที่จะสามารถทำเช่นนี้ได้ ต้องเป็นผู้มีจิตใจประกอบด้วยมุกตา คือรู้จักการพลอยยินดีกับผู้อื่นที่ประสบความสำเร็จในหน้าที่การงาน ต้องตามหลักพรหมวิหารธรรม ในสมัยนั้นที่ใครจะเป็นเศรษฐีได้ต้องได้รับความเห็นชอบหรือรับรองจากพระราชาก่อน พระองค์ทรงประทานตำแหน่งเศรษฐีให้ตามจารีตประเพณีอันดีให้เขาย่อมสอดคล้องตามหลักราชสังคหวัตถุ (ปฐิสมณะ) คือ ทรงส่งเสริมคนดีมีความสามารถ การส่งเสริมเช่นนี้ เป็นการทำให้คนดีมีความสามารถมีกำลังใจในการทำงาน และจะเป็นเหตุให้ประเทศมีความเจริญก้าวหน้า เพราะไม่มีการปิดกั้นและทำลายโอกาสแก่บุคคลากรที่มีศักยภาพในชาติ พระองค์ทรงนำหลักราชสังคหวัตถุมาใช้ในราชกิจนี้ ย่อมเป็นเครื่องมือเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่แว่นแคว้นมคธ ตามหลักรัฐาภิบาล โนบาย หรือนโยบายทางรัฐาประศาสนศาสตร์นั้น เป็นหลักในด้านการปกครอง ด้านเศรษฐกิจและสังคม เสริมสร้างให้ เกิดความมั่นคงขึ้นในรัฐได้ เพราะความมั่นคงของรัฐขึ้นอยู่กับปัจจัยพื้นฐาน ๔ ประการ คือ ๑) ความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ ๒) ความมั่นคงทางด้านการเมือง ๓) ความมั่นคงทางด้านสังคมจิตวิทยา และ ๔) ความมั่นคงทางด้านทหารหรือการป้องกันประเทศ และกรณีนี้เป็นความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ ซึ่งเป็นปัจจัยแรกในหลักรัฐาภิบาลนโยบายจนสำเร็จประโยชน์ อย่างไรก็ตาม หากผู้นำการปกครองประกอบด้วยหลักรัฐาภิบาลดังกล่าวนี้จนครบถ้วน และสม่าเสมอย่อมก่อให้เกิดเป็น “นิรโรคพะ” กล่าวคือ ประชาชนพลเมืองมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ถึงขนาดมิต้องลงลิ้มกลอนประตู หรือใส่กุญแจในบ้านเรือน แต่หากแว่นแคว้นใด ประเทศใดไม่รู้จักส่งเสริมคนเหล่านี้ หรือหาวิธีทำลายเขาเหล่านั้นเสีย ย่อมจะเกิดผลเสียแก่ทุกฝ่าย รวมทั้งส่วนรวมของทั้งประเทศด้วย ดังนั้น กรณีที่ทรงส่งเสริมคุณความดีของกมุทโฆสะดังกล่าวนี้ ยังแสดงให้เห็นว่า พระเจ้าพิมพิสาร ทรงประพฤติสอดคล้องตาม

หลักสัปปริสธรรม ในข้อปุคัลัญญา คือ รู้ถึงความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอหยาศัยโดยความสามารถ และโดยคุณธรรม เป็นต้นทรงรู้บุคคล คือ พระองค์ทรงเห็นลักษณะของเขา แล้วทรงรู้ด้วยความสามารถพิเศษเฉพาะพระองค์ว่า เขาผู้นี้คือผู้มีทรัพย์ มีตระกูลจึงได้ออกอุบาย ทำให้กุมภโฆษกะต้องเปิดเผยฐานะที่แท้จริง พระเจ้าพิมพิสารจะทรงรู้ว่าควรเลือกส่งเสริมคนที่ควรส่งเสริมเท่านั้น ไม่ได้ส่งเสริมทุกคน เพราะคนมีทรัพย์มากแต่ความตระหนี่ ไม่มีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อบุคคลอื่น พระองค์ก็ไม่ทรงพระราชทานตำแหน่งเศรษฐีให้

กรณีที่ ๓. พระเจ้าพิมพิสารทรงสรรเสริญคุณความดีนายมาลาการ อีกทั้งไม่ทรงถือโทษเขาผู้ถวายนกไม้สำหรับบำรุงพระองค์แต่พระพุทธรเจ้า เพราะเห็นว่าเขาได้ทำคุณงามความดี แต่พระองค์ทรงสรรเสริญเขา และได้พระราชทานสิ่งของจำนวนมากแก่เขา พระองค์ทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในข้อศกพิราชธรรมในข้อ ขันติธรรม คือ ไม่ทรงลู่แก่อำนาจความโกรธ นายมาลาการจึงไม่ได้รับโทษทัณฑ์ แต่กลับสรรเสริญในการกระทำนั้น หากนายมาลาการมีปกครองที่โหดร้าย มัวเมาในอำนาจ เขาอาจได้รับการลงโทษถึงประหารชีวิตได้ แม้จิตใจของเขาจะไม่กลัวต่อความตาย ไรก็ตาม บุคคลที่ทำกุศลกรรมเยี่ยงนายมาลาการนี้ แต่กายแตกดับทำลายขั้นธก็มีความหวังว่าจะไปสู่สุคติโลกสวรรค์ หรืออย่างน้อยก็อาจจะได้มาเกิดเป็นมนุษย์ ก็ยังถือว่าดีกว่าภูมิอื่น ๆ เช่น การเกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานก็ยากที่จะประกอบกรรมดี ไม่สามารถให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาได้เลย สอดคล้องกับพุทธปรัชญาที่ว่า กรรมและพฤติกรรมโดยรวมของคน คือ คิด พูดและทำ ตั้งแต่เกิดจนถึงตายนี้เรียกว่า การดำเนินชีวิต มีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่เป็นกฎของเหตุผลตามธรรมชาติ คือ “ผู้ดำเนินชีวิตที่ประกอบไปด้วยกุศลกรรมที่คิดดี พูดดีและทำดี จะมีความสัมพันธ์กับผลที่เกิดขึ้นหลังจากที่ได้ตายไปแล้ว คือ เป็นไปในทางดี เรียกว่า “สุคติ” ส่วนผู้ประกอบอกุศลกรรมที่คิดชั่ว พูดชั่วและทำชั่ว ย่อมไปสู่ “ทุคติ” มีเปรต อสุรกาย สัตว์ดิรัจฉาน สัตว์นรก”^๓ แต่การมีชีวิตอยู่ก็สำคัญ เพราะเป็นเหตุให้บุคคลได้บำเพ็ญคุณงามความดีต่อไป

หากพิจารณาในแง่ของวัตถุสิ่งของ ดอกไม้ที่นายมาลาการถวายนกไม้แก่พระพุทธรเจ้า หากตีราคาเป็นเงินทองคงจะไม่เท่าไร หากพิจารณาในแง่ของความคิดที่ถวายนกไม้แก่พระราชา ถ้างลงอาญาตามกฎหมายบ้านเมืองโทษก็คือลักทรัพย์ แต่ทรัพย์นี้เป็นของผู้ทรงอำนาจทางการปกครองซึ่งแคว้นมคธ ในสมัยนั้นมีการปกครองเป็นแบบเทวสิทธิ ผู้ปกครองมีอำนาจเด็ดขาดในการสั่งการ

^๓พระครูวินัยธรสุเทพ อภิณฺจน, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องเทวดาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), บทคัดย่อ.

หากผู้ปกครองไว้ซึ่งคุณธรรมอาจสั่งประหารเพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างก็ได้ หากรับโทษลดหลั่นลงมา อาจถูกโบยแล้วจองจำหรือปรับด้วยการริบเรือน แต่ที่ภรรยาของนายมาลาการ คำเขาเพราะเกรงกลัว ต่อพระราชอาญาที่เป็นธรรมดาของปฤชน ผู้วิจัยเห็นว่า ภรรยาของเขายังไม่มีศรัทธาใน พระพุทธศาสนา อีกทั้งในอรรถกถาท่านกล่าวว่าง เป็นมิจฉาทิฎฐิ ผู้วิจัยเห็นว่า หากเมื่อนายมาลาการเป็นกัลยาณมิตรที่ดีให้แก่ภรรยาของเขาได้ ด้วยการชักชวนโน้มน้าวให้มีศรัทธาใน พระพุทธศาสนา และศรัทธาต้องประกอบด้วยปัญญา เชื่อว่า ภรรยาของเขาจะต้องกลับกลายมาเป็น สัมมาทิฎฐิในพระพุทธศาสนาอย่างแน่นอน แต่ถ้าหากพิจารณาในแง่ของกิริยาที่บำเพ็ญทานย่อมมี ค่าสูงยิ่ง เพราะนายมาลาการผู้ที่ถวายดอกไม้ไม่มีจิตศรัทธาแรงกล้า ด้วยเจตนาที่ว่าสามารถเสียดสละได้ แม้กระทั่งชีวิต เพื่อแลกกับดอกไม้ที่บูชาพระพุทธองค์ การได้บูชาพระพุทธองค์ถือเป็น โชคลาภอัน ประเสริฐยิ่ง ด้วยพระพุทธองค์จะบังเกิดขึ้นในโลกเป็นสิ่งที่หาได้ยากยิ่ง (กิจ โน พุทธชานมุปปาโท) พระพุทธองค์ทรงมีฐานะ เป็นที่พึ่งแห่ง โลก ทรงเป็นบรมครูของมนุษย์อีกทั้งเทวดาทั้งหลาย

ดังนั้น การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงสรรเสริญคุณความดีของนายมาลาการดังกล่าว หาก วิเคราะห์ ในแง่ของการบำเพ็ญประโยชน์ส่วนตน ได้แก่ พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญทานตามหลัก ทศพิธราชธรรม แม้จะทรงทราบในภายหลัง แต่ทรงกระทำเจตนาการให้ดอกไม้ที่เป็นสมบัติของ พระองค์ด้วยการสาธูการในการบูชาพระพุทธองค์ และทรงบำเพ็ญชานูปทาน คือ ปิ่นทรัพย์เจดีย์ ให้แก่ผู้อยู่ใต้การปกครอง มิให้มีคนขัดสนยากไร้ เชื่อว่าทรงทำทานในสังกหัตถ์ ๔ แต่ถ้าวิเคราะห์ ในแง่ของสังคม หรือการปกครอง ได้แก่ พระองค์ทรงส่งเสริมคนดี เพื่อให้คนทั้งหลายถือเป็น แบบอย่างในการบำเพ็ญคุณงามความดี (ทำดี ได้ดี) ตามหลักราชสังกหัตถ์ ข้อ ปรีสมระะ ผลที่จะ เกิดตามมา คือ ทั้งปัจเจกบุคคลที่ได้รับการส่งเสริม และสังคมย่อมมีแต่ความสงบสุข เพราะมีคนดี เข้ารับราชการ

กรณีที่ ๔. พระเจ้าพิมพิสารได้เสด็จเที่ยวชมปราสาทของโชติกเศรษฐีนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า พระองค์ทรงมีพระทัยประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในหลักจกภวัตติธรรม ใน การเวียนโลกกล้า ไม่เลือกใครควรไม่ควร และทรงประกอบด้วยหลักพรหมวิหารธรรม ในข้อมุทิตา จึงสามารถทรงแสดงความคิดเห็นแก่ผู้ได้ปกครองที่มีบารมีมากได้ หากผู้ปกครองที่มีลักษณะตรงกัน ข้ามกับที่กล่าวมานี้ ย่อมจะเกิดความริษยาในสมบัติของผู้ได้ปกครองตน แล้วหาทางที่จะยึดสมบัติ นั้นมาเป็นของตน ซึ่งจะทำให้ผู้ได้ปกครองนั้นต้องพบกับความสูญเสีย และไม่มีเวลาเคารพต่อ ผู้ปกครองตน นอกจากนี้แสดงให้เห็นถึงความมีตะบะ คือประพฤดิพระองค์ทวนกระแสกลเสได้ ไม่ ใ้พระราชอำนาจค้ำห่มเหงผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน ซึ่งเป็นการปฏิบัติตามหลัก ทศพิธราชธรรม หากกล่าวตามหลักสัปปุริสธรรม ในข้อกาลัญญดา รวมทั้งข้ออตัญญดา ถือว่า พระองค์ทรงรู้จักกาลและรู้ตน คือ ทรงรู้ว่าขณะนั้น โชติกเศรษฐีเป็นผู้มีบุญมาก จึงได้เสด็จไปชมผล

บุญของเขา ซึ่งหากพระองค์ไม่ได้เสด็จไปชม อาจมีคนเข้าใจผิดว่า พระองค์ทรงริษยาสมบัติของ โชติกเสรษฐีก็ได้

ดังนั้น ในประเด็นที่พระเจ้าพิมพิสารได้เสด็จไปชมปราสาทของโชติกเสรษฐีนี้ พระองค์ยังทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลักราชสังคหัตถ์ ในข้อ ปุริสเมระ คือพระองค์ทรงฉลาดในการส่งเสริมคนดีมีความสามารถในแผ่นดิน และทรง ประกอบด้วยสังคหัตถ์^๔ ในข้อสมานัตตตา (การวางตนสม่ำเสมอ) อันเป็นธรรมเนียมยึดเหนี่ยวใจ ผู้อื่นไว้ได้ กล่าวคือ โชติกเสรษฐีเห็นความดีที่พระองค์ปฏิบัติต่อเขา ด้วยการให้เกียรติไปถึงที่อยู่ ของเขาผู้เป็นสามัญชนธรรมดา เขาจึงเกิดความประทับใจในตัวของพระองค์ที่ได้ทำต่อเขานั้น คู่จ เป็นปวงคล้อย ก่อให้เขามีความมั่นใจในการอยู่ใต้ภายใต้การปกครอง และทำให้เขาเป็นคนมั่นคง จงรักภักดีต่อพระองค์

กรณีที่ ๕ พระเจ้าพิมพิสารทรงสรรเสริญคุณความดีของพนักงานรักษาสวนมะม่วง ถวายมะม่วงสำหรับพระองค์นี้ แต่พระพุทธเจ้าและพระสาวก พระองค์ไม่ได้กริ้วและลงโทษเขาแต่ ประการใด แต่ทรงสรรเสริญเขาและได้พระราชทานบ้านส่วย ๑ ตำบล และเครื่องประดับ เป็นต้น แก่เขา ผู้วิชัยขอวิเคราะห์ว่า พระองค์ทรงมีทศพิธราชธรรม ในข้อทาน คือ มอบทรัพย์สมบัติ อันเป็น เรื่องพระราชอำนาจในพระองค์ให้เขา และสอดคล้องต้องตามหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำใน ข้อจกัถวัตรธรรม ข้อ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่ เพราะทรงถือ ว่า พระรัตนตรัย ควรแก่การสักการะสูงสุด จึงมีทรงเอาผืนกรัษยาสวนมะม่วงดังกล่าว แต่ทรง ประพฤติสอดคล้องตามหลักพรหมวิหารธรรม กล่าวคือทรงมีเมตตาต่อเขา และทรงมีกรุณาที่ได้ มอบสิ่งของแก่เขา และทรงประพฤติสอดคล้องตามหลักราชสังคหัตถ์ ในข้อธนานุประทาน ปัน ทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ผู้ไร้ทรัพย์ มิให้มีคนขัดสนยากไร้ในแผ่นดิน และในปุริสเมระ คือ ทรงฉลาดใน การเลือกผู้ที่มีความดีและมีปุนบำเหน็จความชอบตามโอกาสให้แก่ผู้ทำความดี เป็นการส่งเสริมคน ดี ทรงส่งเสริมเกียรติคุณของคนดีให้ปรากฏ และสอดคล้องตามหลักสัปปุริสธรรม ในข้อ ปุคคลัญญตา คือ ทรงรู้จักบุคคลโดยคุณธรรมด้วยดีว่าพนักงานผู้รักษาสวนนี้ เป็นปราชญ์ที่ควรจะ คบ ควรยกย่อง

กรณีที่ ๖. ทรงพระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวงแก่ชีวกโกมารภักดิ์ แพทย์หลวงแห่ง แคว้นมคธ เป็นตำแหน่งที่สำคัญและทรงเกียรติ เพราะจักต้องได้รับการไว้วางพระทัยจาก พระเจ้าพิมพิสารให้รักษาอาการพระประชวรแก่พระองค์ ดังนั้นท่านชีวกโกมารภักดิ์จึงมีความ ภาคภูมิใจเป็นอย่างมากกับตำแหน่งอันทรงเกียรติที่ตนรัก สมกับที่ตนได้ร่ำเรียนมาอย่างยากลำบาก

^๔ ที.ป. (ไทย) ๑๑/ ๔๐/๑๘๕. ; สังคหัตถ์นี้ ได้นับเป็นหลักราชสังคหัตถ์ด้วย

และด้วยความเอาใจใส่ อนึ่ง การรักษาผู้ป่วยนั้นเป็นการยื้อชีวิตให้คนได้อยู่เห็นโลกต่อไปอีก อีกทั้ง แพทย์ต้องมีจรรยาวิชาชีพอของแพทย์ เพื่อทำหน้าที่รักษาผู้ป่วยอย่างสุดกำลังความสามารถ ทั้งผู้ป่วย จักต้องทำตัวเป็นคน ไข้ที่ดี แม้เจ็บเจียนตายก็ต้องอดทนทำตามคำแนะนำของแพทย์ จึงจะหายเร็วได้ อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่า แพทย์ หรือหมอมีความสำคัญในด้านการปกครอง แพทย์ที่ดีย่อมจะ แนะนำรักษาสุขภาพพลานามัยของประชาชนพลเมืองให้ปลอดภัย ห่างไกลจากโรคภัย ช่วยในด้านความเป็น อยู่ของพลเมืองดีขึ้น เป็นการช่วยในด้านการปกครองทางอ้อม

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงพระราชทานเครื่องประดับของสตรีชาววัง ๕๐๐ คนแก่หมอชีวก แต่เขาทูลขอปฏิเสธ โดยให้เหตุผลว่าเป็นหน้าที่ของเขาที่จะต้องถวายเป็นการรักษา^๕ พระเจ้าพิมพิสาร จึงได้พระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวงแก่เขา คือให้เป็นแพทย์ประจำพระราชสำนัก และให้ถวายเป็น การรักษาแต่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ด้วย นอกจากนี้ หมอชีวก โภมารักยังเป็นผู้ที่ประกอบ ด้วยสัมมาทิฐิ มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธเจ้า ได้ถวายสวนมะม่วงให้เป็นวัดมีชื่อว่า “ชีวกัมพวัน” ไว้ในพระพุทธศาสนาและได้ถวายการผ่าตัดให้พระพุทธองค์ เมื่อครั้งพระเทวทัต ทำให้พระโลหิตห้อจึงได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเอกทัศกะผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลายผู้มี ความเลื่อมใสไม่หวั่นไหว จากการที่พระเจ้าพิมพิสารทรงพระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวงให้แก่ ท่านชีวก โภมารัก คือให้เป็นนายแพทย์ประจำพระราชสำนัก และให้ถวายเป็นการรักษาแต่ พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์ด้วย ผู้วิจัยเห็นว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงใช้หลักธรรมที่ส่งเสริม บทบาทผู้นำที่พระองค์นำมาปฏิบัติ ได้แก่ หลักพรหมวิหารธรรม ในข้อเมตตา ก็เพราะว่าทรงมี ความประพฤดิที่มีเชื้อใยในมิตรที่มีให้แก่ชีวก โภมารัก และหลักราชสังคหวัตถุ ในข้อ ปุริสเมระ คือทรงฉลาดในการบำรุงข้าราชการ ฉลาดบำรุงข้าราชการ คือความเป็นผู้ฉลาดในการรับคนเข้ามา รับราชการ รู้จักคัดเลือกคนที่เหมาะสมกับงาน เลือกผู้ที่มีความสามารถ และมีการป้อนบำเหน็จ ความชอบตามโอกาสให้แก่ผู้ทำความดี เป็นการส่งเสริมคนดี

กรณีที่ ๗. พระเจ้าพิมพิสารทรงรับสั่งให้หมอชีวก โภมารักไปรักษาเศรษฐีแห่ง กรุงราชคฤห์ เกี่ยวกับตำแหน่งเศรษฐีในสมัยนั้นพระราชทานเป็นผู้พระราชทานให้และ พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงคำนึงถึงคุณความดีของเศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์ผู้นี้ เนื่องจากเศรษฐี ทั้งหลายย่อมเป็นผู้บำเพ็ญประโยชน์ เป็นต้นว่า นำเงินตราเข้ามาสู่แว่นแคว้นก่อให้เกิดการกระตุ้น เศรษฐกิจ หากเศรษฐกิจของบ้านเมืองดี มีการจ้างงาน หากประชาชนมีงานก็มีรายรับ ก็มีพลังใน การจับจ่ายใช้สอย มีทรัพย์สินในการทำบุญ อันเป็นอรรถิสุข หมายถึง การได้มีทรัพย์สิน การได้ใช้จ่าย ทรัพย์ เป็นอาทิ จากการที่พระเจ้าพิมพิสารทรงรับสั่งดังกล่าวนี้ แสดงให้เห็นถึงความมีมนุษยธรรม

^๕ คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๕/๓๓๑/๑๘๖.

ของพระองค์ และทรงเป็นกัลยาณมิตรต่อประชาชนผู้อยู่ภายใต้การนำของพระองค์ อย่างไรก็ตาม ในกรณีนี้ผู้วิจัยเห็นว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงใช้หลักธรรมที่ส่งเสริมบาทผู้นำสอดคล้องตามหลักจกัถวัตรธรรม ข้อ ๕ มิมีการรักษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอำนาจการรักษา คุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่พ่อค้าวานิช ซึ่งอยู่ในพระราชอาณาเขต และสอดคล้องตามหลักพรหมวิหารธรรม ในข้อกรณณา กล่าวคือ ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อเศรษฐี หวังจะเยี่ยวยาให้เศรษฐีได้มีชีวิตอยู่ต่อไป จะได้มีโอกาสสร้างคุณดีให้แผ่นดินต่อไป

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการปกครองของพระเจ้าพิมพิสารมาแล้วนั้น พบว่า พระองค์ทรงปกครองตามหลักพระพุทธศาสนา ทรงประกอบหลักคุณธรรมในการปกครอง ให้ประชาชนแคว้นมคธในสมัยนั้นได้อยู่ร่วมกันอย่างผาสุก เพราะมีผู้นำที่ดีหากเมืองใดประเทศใดมีผู้นำหรือผู้ปกครองที่ประพฤติตามหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำดังนี้แล้ว เมืองนั้น หรือประเทศนั้นก็จะมีแต่ความเจริญก้าวหน้า เพราะได้คนดีมีความสามารถมาช่วยพัฒนาบ้านเมืองและประเทศชาติ แต่ถ้ามัวลักษณะตรงกันข้ามกับที่กล่าวมานี้ เมืองนั้น ประเทศนั้น ก็ไม่อาจที่จะเจริญก้าวหน้าไปได้ เพราะขาดคนดีมีความสามารถมาพัฒนา ด้วยผู้นำหรือผู้ปกครองไม่ประพฤติธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำนั่นเอง

๔.๒ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการส่งเสริมการศึกษา

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการส่งเสริมการศึกษา ในที่นี้หมายเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแรงจูงใจให้พระเจ้าพิมพิสารทรงมีบทบาทนำพามหาชนได้ไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้า เพื่อให้มหาชนได้เป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ได้เข้าใจชีวิตอย่างถูกต้อง และปฏิบัติตนตามหลักพระพุทธศาสนา คือ “ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหลักแห่งการศึกษา หรือเป็นหลักเบื้องต้นแห่งการศึกษาทางพระพุทธศาสนา”^๖ ไตรสิกขาจึงเป็นกระบวนการศึกษาที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ก่อให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริง

เกี่ยวกับการส่งเสริมการศึกษา ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้นำในบ้านเมืองควรสนับสนุนให้ประชาชนได้รับการศึกษาที่ดี เพื่อให้รู้เท่าทันกับกระแสการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของโลก เมื่อประชาชนมีความรู้ดี ย่อมทำให้บ้านเมืองมีทรัพยากรมนุษย์ที่ทรงคุณค่า ประการสำคัญ การศึกษาต้องมีหลักคุณธรรมนำความรู้ เพราะคุณธรรมจะเป็นสิ่งที่คอยกำกับความประพฤติของ

^๖ พระมหาโสภณ วิจิตรคุณโม (มณีปัญญาพร), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๐.

บุคคล ผู้นำจึงควรจัดการศึกษาให้ผู้เรียนรู้จักประยุกต์ใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วย ถึงจะทำให้ประชาชนในชาติที่มีความรู้ใช้ความรู้ในทางที่ถูกที่ควร เป็นไปเพื่อลดความเห็นแก่ตัว และกระทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมของคนในชาติ จะเห็นได้ว่า การศึกษาที่เป็นไปตามหลัก ไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ในทางพระพุทธศาสนา ย่อมนำพาให้บุคคลากร หรือ ทรัพยากรมนุษย์ของชาติ มีคุณภาพที่ดี มีสามัญสำนึกที่ดี และไม่คึดคอดโกงบ้านเมือง การส่งเสริม การศึกษานี้ ในมิติทางด้านพระพุทธศาสนา กล่าวคือ ในครั้งพุทธกาล คนที่เกิดในสมัยนั้นคือผู้ที่มี วาสนา มีสมบัติที่เพียบพร้อม กล่าวคือ ได้เกิดเป็นมนุษย์ ได้พบพระพุทธศาสนา ได้มีโอกาสฟัง ธรรมจากพระพุทธเจ้า จากพระอัครมหาสาวก จากพระมหาสาวก หรือเหล่าสาวกผู้ทรงพระคุณ พระเจ้าพิมพิสารผู้มีอำนาจบารมีแห่งมครรัฐก็ได้ทรงสนับสนุนส่งเสริมการดังกล่าว ดังนั้นบทบาท ผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในด้านนี้โดดเด่นที่สุดและเป็นประโยชน์ต่อประชาชนในแว่นแคว้นของ พระองค์มากที่สุด และมีผลสืบเนื่องให้พระพุทธศาสนาจรด โลงมาจนถึงทุกวันนี้ แม้แว่นแคว้นมคธ ในอดีตได้ล่มสลายไปแล้วเหลือไว้แต่ประวัติศาสตร์หน้าหนึ่ง ด้วยเป็นไปตามกฎแห่งอนิจจัง ไม่มี ใครหลีกเลี่ยงได้ จากการศึกษาพบว่า ก่อนที่จะนับถือพระพุทธศาสนา พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงนับ ถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน โดยเฉพาะลัทธิขฤาสามพิน้อง ซึ่งได้รับความเคารพนับถือจากชาวมคธ มาก แต่เมื่อพระพุทธเจ้าได้ประกาศพระพุทธศาสนา พระเจ้าพิมพิสาร ทรงพิจารณาเห็นว่า เป็น หนทางที่จะทำให้ชีวิตพบกับความสงบสุขได้ จึงทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนา ทรงปฏิบัติ พระองค์ตามหลักไตรสิกขาทางพระพุทธศาสนา จากการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำใน ด้านการส่งเสริมการศึกษาของพระเจ้าพิมพิสารแล้วนั้น สามารถนำมาอธิบายได้ ดังต่อไปนี้

กรณีที่ ๑. พระเจ้าพิมพิสารทรงเปลื้องปฏิญญาของพระองค์กับพระพุทธเจ้า ในครั้งที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจากตำบลคยาสิสะไปสู่สวนตาลหนุ่มในกรุงราชคฤห์ พระเจ้าพิมพิสารได้ ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ทรงบรรลุโสดาปัตติผล คือถึงกระแสแห่งโลกุตตรธรรมใน เบื้องต้น พร้อมกับชาวมคธพระองค์ได้ทรงนำพา ให้ได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นจำนวนถึง ๑๑๐,๐๐๐ คน “ละสังโยชน ๓ นี้ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาและสีลพตปรามาส อนุสัย ๒ นี้ คือ ทิฏฐานุสัย และวิจิกิจฉาอนุสัยย่อมสิ้นไปด้วยโสดาปัตติมรรค”^๑ ที่เหลืออีก ๑๐,๐๐๐ คน ตั้งอยู่ในสรวณคมน์ คือ นับถือพระรัตนตรัย เฉพาะอย่างยิ่ง พระโสดาบันจะมี ๓ ประเภท ตามแต่บารมีธรรมมากน้อยกว่า กัน ของแต่ละบุคคล ดังข้อความว่า

^๑ คุรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒/๔๑๕-๖.

...เอกพิชิโสคาบัน พระโสคาบันมีพีชกำเนิดอีกเพียงครั้งเดียว จะเกิดเป็น มนุษย์หรือเทวดา อีกเพียงชาติเดียวก็จะบรรลุปะเป็นพระอรหันต์^๘ ... โกลังโกลโสคาบัน คือ พระโสคาบันผู้ยังต้องเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาอีก ๒ ถึง ๖ ชาติ จึงจะบรรลุปะเป็นพระอรหันต์^๙ ... สัตตักขัตตุปรมโสคาบัน คือ พระโสคาบันผู้ต้องเกิดอีกถึง ๗ ชาติ จึงจะ บรรลุปะเป็นพระอรหันต์^{๑๐} ที่แตกต่างกันเช่นนี้ เป็นเพราะอินทรีย์แก่กล้ายิ่งหย่อนกว่ากัน...^{๑๑}

ซึ่งการได้บรรลุปะธรรมและมีความเชื่อในพระรัตนตรัยนี้มีอานิสงส์คณานับ ยิ่งใหญ่ กว่า การส่งเสริมการศึกษาโดยการให้เล่าเรียนศาสตร์ต่าง ๆ หลายเท่า จัดว่าพระเจ้าพิมพิสาร ทรงรู้จักเหตุและผลว่า เมื่อปฏิบัติสิ่งนี้ (ฟังธรรม) แล้ว ก็เกิดผลนี้ (ได้เข้าใจชีวิต) ตามมา คือ ทรงรู้ว่า คนทั้งหลายมีความเป็นอยู่ด้วยความทุกข์ใจ (กิจนั มัจจาน ชีวิต) ขณะนั้น ได้มี พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลกแล้ว ซึ่งเป็นสิ่งที่หาได้ยาก (กิจโน พุทธานมุปปาโท) ดังนั้น ควรจะ ได้ไปฟังธรรมของพระองค์ เพราะการฟังธรรมของพระพุทธเจ้าเป็นสิ่งที่หาได้ยาก (กิจนั สัทธมมุตสวน) ซึ่งเมื่อได้ฟังธรรมแล้ว จะทำให้เกิดความเข้าใจถูกในชีวิต การศึกษาดังกล่าว นี้จัดเป็นการได้ปร โดโมสะ (เสียงแนะนำจากผู้อื่น) หรือ ได้กัลยาณมิตร ผู้แนะนำประโยชน์หรือให้ ตั้งอยู่ในความดี

พระเจ้าพิมพิสาร ในสมัยที่ทรงเป็นพระราชกุมาร ทรงมีความปรารถนา ๕ ประการ คือ

๑. ฟังได้ครองราชสมบัติ
๒. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพึงเสด็จมาสู่แว่นแคว้นของพระองค์
๓. พระองค์พึงได้เข้าไปนั่งใกล้พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
๔. พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นพึงแสดงธรรมแก่พระองค์
๕. พระองค์พึงได้รู้ทั่วถึงธรรมของพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น^{๑๒}

หลังจากที่ได้ตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังแคว้นมคธ สมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสาร ได้ครองราชสมบัติแล้ว และได้เสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ดังนั้น ความปรารถนาของพระองค์จึง สำเร็จแล้ว ๓ ข้อ สมัยต่อมา พระพุทธองค์ได้เสด็จไปโปรดพระเจ้าพิมพิสารที่กรุงราชคฤห์ พระองค์ได้ฟังธรรมและได้บรรลุปะโสคาบัน ความปรารถนาจึงสำเร็จทุกประการ

^๘ เกิดอีกครั้งเดียวก็จักบรรลุปะหัตถผล ดูรายละเอียดใน ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๔๕๔/๓๑๓.

^๙ หมายถึงผู้ไปจากตระกูลสู่ตระกูล คือเกิดในตระกูลสูงอีก ๒-๓ ครั้ง หรือเกิดในสกุลดิถีอีก ๒-๓ ครั้ง ก็จักบรรลุปะหัตถผล ; ดูรายละเอียดใน ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๔๕๔/๓๑๓.

^{๑๐} ดูรายละเอียดใน ส.ม.อ. (ไทย) ๓/๔๕๔/๓๑๔.

^{๑๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๔๘/๒๖ ; อภ.ท.อ. (ไทย) ๒/๔๕/๕๕.

^{๑๒} วิ.มหา. (ไทย) ๔/๕๗/๖๘-๖๙.

ผู้วิจัยเห็นว่า ความปรารถนาข้อที่ ๒ ของพระองค์ จัดว่าเป็นอธิปไตยธรรมข้อตั้งความปรารถนาดีให้ผู้มีศีลมาสู่แคว้นของตน ส่วนความปรารถนาข้อที่ ๓ – ๕ พระเจ้าพิมพิสารทรงประกอบด้วยหลักจกัฏฐิธรรมในข้อ สมณพราหมณ์ปุณฺณ คือ ทรงได้ถามปรึกษาปัญหาธรรมกับสมณะพราหมณ์ผู้ไม่ประมาท ตั้งอยู่ในความอดทนและความเสงี่ยม เป็นผู้ฝึกตน มีตนสงบ แล้วปฏิบัติตามคำแนะนำหรือคำสอนของท่านเหล่านั้น พระเจ้าพิมพิสาร ทรงปรึกษาสอบถามกับสมณะพราหมณ์ผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบอย่างสม่ำเสมอ เมื่อทรงได้สดับข่าว พระพุทธเจ้าเสด็จมายังกรุงราชคฤห์เป็นครั้งแรก ทรงเข้าไปเฝ้าพร้อมด้วยพราหมณ์คฤหบดี ๑๒ นหุต เพื่อเข้าไปฟังธรรมในที่สุดแห่งการฟังธรรม พระเจ้าพิมพิสารได้ดวงตาเห็นธรรม^{๑๓} และถูกต้องตามหลักสัปปริสธรรมทั้ง ๗ ประการ นับตั้งแต่ มีการรู้เหตุ รู้ผล รู้ตนรู้ประมาณเป็นต้น และต้องตามหลักอปริหานิยธรรมทั้ง ๗ ประการ เห็นได้จากการที่มีผู้มาร่วมประชุมเป็นครั้งใหญ่ และก่อให้เกิดสำเร็จประโยชน์ครบถ้วนทุกประการตามหลักอปริหานิยธรรม นับว่าการเปลื้องปฏิญญาแก่พระพุทธเจ้าครั้งนี้ เป็นการประพาศศอกคล้องตามหลักบทบาทผู้นำที่สำคัญที่สุด

ผู้วิจัยวิเคราะห์อีกว่า การที่พระเจ้าพิมพิสารนำพามหาชนให้สำเร็จประโยชน์อย่างยิ่งในครั้งนี้เป็นเพราะมีกัลยาณมิตรที่ดี ดังมีพระพุทธพจน์กล่าวถึงความสำคัญของกัลยาณมิตรในฐานะเป็นบูรพนิมิตรแห่งการเกิดขึ้นของอริยมรรคมีองค์ ๘ ว่า

...ภิกษุทั้งหลาย เมื่อดวงอาทิตย์กำลังจะอุทัย ย่อมมีแสงอรุณขึ้นมาก่อน เป็นบุพนิมิต ฉนั้นใด กัลยาณมิตตดา (ความเป็นผู้มีมิตรดี) ก็เป็นตัวนำ เป็นบุพนิมิตเพื่อการเกิดขึ้นแห่งอริยมรรคมีองค์ ๘ ฉนั้นนั่น ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร (มิตรดี) พึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มาก...^{๑๔}

พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงความสำคัญของกัลยาณมิตตดา ในฐานะเป็นเหตุให้กุศลธรรมเกิดขึ้นว่า

...ภิกษุทั้งหลาย เราไม่เห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น หรือเป็นเหตุให้อกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วเสื่อมไปเหมือนความมีกัลยาณมิตร (มิตรดี) นี้ เมื่อมีกัลยาณมิตร กุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นก็เกิดขึ้น และอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วก็เสื่อมไป...^{๑๕}

^{๑๓} พระมหาสุทฺธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล”, หน้า ๗๐.

^{๑๔} ส.ม. (ไทย) ๑๕/๔๕/๔๓.

^{๑๕} อจ. เอก. (ไทย) ๒๐/๗๑/๑๓.

ส่วนประโยชน์ของการมีกัลยาณมิตรนั้น ดังนี้

๑. จักเป็นผู้มีศีล ตำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์ เที่ยบพร้อมด้วยอาจารย์และโจจร มีปกติเห็นภัยในโทษแม้เล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒. จักเป็นผู้ได้กตายเป็นเครื่องขัดเกลาย่างยิ่งที่เป็นสัปปายะของจิต เป็นไปเพื่อความ เบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับ สงบระงับ รู้ยิ่ง และนิพพาน คือ อับปิจจกถา สันตุฎฐิกถา ปวิเวกถา อสังสัคคกถา วิริยารัมภกถาสีลกถา สมาริกถา ปัญญาถา วิมุตติกถา วิมุตติญาณทัสสนกถา ตาม ความปรารถนา ได้โดยไมยาก ไม่ลำบาก

๓. จักเป็นผู้ปรารถนาคือเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อให้กุศลธรรมเกิด มีความเข้มแข็ง มีความบากบั่นมั่นคงไม่ทอดธุระในกุศลธรรมทั้งหลาย

๔. จักเป็นผู้มีปัญญาคือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ^{๑๖}

นอกจากนี้ พระพุทธองค์ทรงตรัสถึงประโยชน์ของการมีกัลยาณมิตรแต่บุคคลในฐานะ เป็นเสาะ (ผู้ที่ยังต้องศึกษา) ว่า

...ภิกษุทั้งหลาย เมื่อภิกษุผู้เป็นพระเสาะยังไม่บรรลु ปรารถนาจะบรรลุธรรมอันเป็น แคนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม เราไม่เห็นเหตุอื่นแต่อย่างหนึ่งที่ทำให้เหตุซึ่งมีอยู่ภายนอกคน ให้มีอุปการะมากอย่างนี้ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรดีนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีมิตรดี ย่อมละอกุศลได้ และทำกุศลให้เจริญ ภิกษุทั้งหลาย ปัจจัยเพื่อความเกิดขึ้น แห่งสัมมาทิฐิ มี ๒ ประการ คือ ปรโตโฆสะ และ โยนิโสมนสิการ...^{๑๗}

...การมีปรโตโฆสะที่ดี คือการได้กัลยาณมิตร การมีมิตรดี มีความเคารพ ขำเกรง ภิกษุใด ปฏิบัติตามคำของกัลยาณมิตร มีสติสัมปชัญญะมั่นคง ภิกษุนั้นพึงถึงความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวง ได้โดยลำดับ...^{๑๘}

ถ้าคนในสังคมใดได้รับการพัฒนาให้ถึงพร้อมทั้งศีล สมาธิ และปัญญาดังกล่าวมาแล้ว คนในสังคมก็จะเป็นคนดีและมีคุณภาพ เป็นสังคมที่พึงปรารถนา เรียกว่า เป็นสังคมกัลยาณมิตร เป็นสังคมที่สงบสุขร่มเย็น ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกันมีความเอื้อเพื่อเอื้อแก่กันและกัน โดยไม่หวังสิ่งใดตอบแทน สังคมที่มีแต่ความรักความเมตตา เป็นสังคมแห่งสันติภาพ ซึ่งเป็น

^{๑๖} พุ. อู. (ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๕.

^{๑๗} อญ. ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๓๑ / ๑๑๐.

^{๑๘} พุ. อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๓๖๑.

สังคมที่มนุษย์ในโลกนี้ต้องการอย่างแท้จริง^{๑๙} จากการศึกษาพบว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นกัลยาณมิตร ผู้ชี้แนะแนวทางของพระเจ้าพิมพิสาร อีกทั้งพระพุทธองค์ยังทรงเป็นกัลยาณมิตรให้แก่สรรพสัตว์ทั้งหลาย ในส่วนของพระเจ้าพิมพิสารนั้น ก็ทรงเป็นกัลยาณมิตรของประชาชนชาวแคว้นมคธ จะเห็นได้ว่า ในการเปลื้องพันธนาการของพระเจ้าพิมพิสารกับพระพุทธองค์ กล่าวคือ พระองค์ได้บำเพ็ญตามหลักกัลยาณมิตรตาโดยการนำพาคนทั้งหลายไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งทำให้บุคคลผู้ไม่มีศรัทธาให้กลายเป็นผู้มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาซึ่งต้องประกอบด้วยปัญญา มีความเข้าใจชีวิตได้อย่างถูกต้อง เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “พระราชาที่มีกัลยาณมิตรเพียงอย่างเดียว อาจไม่เพียงพอที่จะนำแคว้นไปสู่ความเจริญได้ พระราชาต้องเป็นกัลยาณมิตรให้แก่ผู้อื่นด้วย”^{๒๐}

กรณีที่ ๒. ทรงอนุญาตให้พระนางเขมาผู้เป็นพระเทวีผนวช พระนางเขมาซึ่งเป็นพระมเหสีอีกพระองค์หนึ่งของพระเจ้าพิมพิสาร ทรงมีพระสิริโฉมยิ่งนักเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าพิมพิสาร แต่พระองค์ทรงคลายความอาลัยจากอำนาจความเสนาหาในพระนางเขมา โดยทรงมุ่งประโยชน์สูงสุดแก่พระนางเป็นสำคัญ จะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ที่นำพาให้พระนางได้ผนวชในพระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะใกล้เคียงกันกับเหตุการณ์ของพระนางรูปนั้นหาที่ทรงมีไว้ในรูป ทั้งนี้ก็เพราะเดิมทีพระนางรูปนั้นหาซึ่งไม่ได้ทรงเข้าใจขั้น ๕ ตามความเป็นจริง เพราะยังติดอยู่ในราคะ คือ ความหลงยึดติดในรูป และในกัมภีร์วิมุตติมรรค ได้ระบุเกี่ยวกับเจริญสมาธิของผู้หนักไปทางราคะจริตว่า จะเห็นแจ้งในธรรมช้าหรือเร็วต่างกันดังนี้

...บุคคลผู้มีราคะแรงกล้า แต่มีอินทรีย์อ่อนกำลัง การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความลำบาก เธอได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งช้า, บุคคลผู้มีราคะแรงกล้า และอินทรีย์แก่กล้า การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความลำบาก แม้กระนั้น เธอก็ได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งเร็ว, บุคคลผู้มีราคะเบาบาง และมีอินทรีย์อ่อนกำลัง การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความสะดวก แม้กระนั้น เธอก็ได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งช้า, บุคคลผู้มีราคะเบาบาง และมีอินทรีย์แก่กล้า การปฏิบัติย่อมเป็นไปด้วยความสะดวก เธอได้สมาธิพร้อมด้วยความรู้แจ้งเร็ว, ความแรงกล้าแห่งราคะ บุคคลผู้มีราคะแรงกล้าจึงเอาชนะราคะได้ด้วยความยากลำบาก การปฏิบัติของเขาจึงเป็นไปด้วยความลำบาก, ความอ่อนกำลังแห่งอินทรีย์ บุคคลผู้มีอินทรีย์

^{๑๙} งานงค์ อธิวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๔๓.

^{๒๐} ภิญ โฉย ศรีวีระชัย, “การศึกษาความเจริญและความเสื่อมของแคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาลตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”, ใน บทความทางวิชาการ, รวบรวมจัดพิมพ์โดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๒.

อ่อนกำลัง จึงต้องปฏิบัติกัมมัฏฐานด้วยความอุตสาหะเป็นเวลานาน และกระตุ้น
พุทธปัญญาที่เฉื่อยชาอยู่ให้ตื่นขึ้นเธอจึงชื่อว่า ผู้มีอินทรีย์อ่อนกำลัง...^{๒๑}

กรณีของพระนางเขมานี้ก็เฉกเช่นเดียวกันกับพระนางรูปนันทา เพื่อจะทรงสงเคราะห์
พระนางเขมาผู้เป็นมเหสี พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงให้กวีแต่งบทกวีพรรณนาความงามของวัดเวฬุวัน
ทำให้ พระนางมีความใคร่ที่จะเห็นวัดเวฬุวันยิ่งนัก ในที่สุดพระนางได้ทรงเสด็จสู่วัดเวฬุวัน แล้วได้
เข้าเฝ้าจนได้ฟังพระธรรมเทศนา พระพุทธองค์ทรงใช้กุศโลบายด้วยการแสดงธรรมให้ประจักษ์
หญิงงามยืนถวายนพปต และมีการเปลี่ยนแปลงวัยตามลำดับ เพื่อให้พระนางได้คลายความหลงใน
รูปจนได้เข้าถึงความจริงแห่งสังขาร ได้บรรลุอรหัตผลในที่สุด และได้ทูลขอบรรพชาอุปสมบทใน
พระพุทธศาสนา แม้พระเจ้าพิมพิสารก็ทรงเปี่ยมด้วยความปิติยินดี ทรงอนุโมทนาในบรรพชาเพศ
ของพระนางเขมา ผู้วิจิตรเคราะหว่า ที่พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงประสงค์คือพระนางเขมา จนได้ทรง
บรรลุธรรมนี้ เป็นการสักการะ เคารพ นับถือ นอบน้อมธรรม พระองค์ทรงเคารพในธรรม
ยิ่งกว่าการมีความใคร่สืเนหาในรูปกายอันทรงสิริโฉมของพระนาง เขมาผู้เป็นมเหสี เป็นการ
เอาชนะกิเลสกำราคะ ถือว่า เป็นมหกรรมที่พระองค์ทรงสักการะพระธรรมอย่างยิ่งใหญ่
จัดในปฏิบัติบูชา แม้พระพุทธองค์ ก็ทรงสรรเสริญว่า ปฏิบัติบูชา สูงยิ่งกว่าอามิสบูชา ทั้งการ
สักการะธรรมนี้เป็น พระจริยาวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ เฉพาะอย่างยิ่ง การที่พระนางเขมา
ได้รับโอกาสจากพระราชสวามี ทำให้สามารถศึกษาและปฏิบัติตนตามหลักไตรสิกขา คือ
ศีล สมาธิ ปัญญา และเนื่องจาก พระนางเป็นผู้ได้บำเพ็ญบารมีมาดี จึงได้บรรลุธรรมโดยง่าย
(สุขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา)^{๒๒} ซึ่งไม่ต้องใช้ความเพียรมากเหมือนกับพระอริยสาวกบางองค์ ในการ
ส่งเสริมการศึกษาในลักษณะนี้ เป็นการส่งเสริมการศึกษาเพื่อประโยชน์สูงสุดแห่งความเป็นมนุษย์
ย่อมชื่อว่า พัฒนาความสามารถของตนจนถึงที่สุดแห่งศักยภาพ และกรณีของการได้รับโอกาสทาง
การศึกษาของพระนางเขมานี้ถือว่ามีความสมบูรณ์เพียบพร้อม เพราะพระนางมีบารมีธรรมที่ได้สั่ง
สมมาเต็มเปี่ยมแล้ว ซึ่งหาได้ยากในสังคมปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับการศึกษาที่ปรากฏโดยทั่วไปของแต่ละบุคคล ในสังคมยุค
ปัจจุบันนี้ บางคนมีผู้ส่งเสริมให้ศึกษาเล่าเรียน แต่ก็ไม่เห็นประโยชน์ของการศึกษาและความ

^{๒๑} คัมภีร์วิมุตติมรรค อังอิงในพระครูปรัชชิตโกวิท, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องสมาธิในคัมภีร์วิสุทธิติ
มรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๖.

^{๒๒} เป็นหนึ่งในบรรดาปฏิบัติทา ๔ คือ ๑) ทุกขาปฏิบัติทา ทนฺธาภิญญา - ปฏิบัติลำบาก ทั้งรู้ได้ช้า
๒) ทุกขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา - ปฏิบัติลำบาก แต่รู้ได้เร็ว ๓) สุขาปฏิบัติทา ทนฺธาภิญญา - ปฏิบัติสะดวก แต่รู้ได้
ช้า ๔) สุขาปฏิบัติทา จิปปาภิญญา - ปฏิบัติสะดวก ทั้งรู้ได้เร็ว.

ปรารถนาดีนั้น จึงไม่สามารถที่จะใช้การศึกษานั้นพัฒนาตนได้ หรือบางคนมองเห็นประโยชน์ของการศึกษาแต่ขาดโอกาส เพราะไม่มีผู้ส่งเสริมก็มี ดังนั้น การศึกษาที่จะประสบความสำเร็จได้นั้น ผู้ศึกษาต้องมีความพร้อม ทั้งในปัจจัยภายในของบุคคลนั้น ๆ ต้องมีความพร้อมทั้งกายใจ แต่ในส่วนปัจจัยภายนอกต้องได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากบุคคลอื่น ๆ มีบิดา มารดา ฯลฯ รวมทั้งต้องมีทุนทรัพย์ใช้จ่ายใช้สอยเพียงพอ จึงจะทำให้การศึกษานั้นสำเร็จดังที่ใจหวัง นอกจากนี้ครูบาอาจารย์ ที่ทำหน้าที่เป็นผู้สอน ก็ต้องประกอบด้วยสัมมาทิฐิ กล่าวคือ นอกจากจะสอนในทางทฤษฎี หรือภาควิชาการแก่ลูกศิษย์แล้ว ต้องมีวิธีการสอนที่ทำให้ผู้เรียนรู้จักประยุกต์ใช้หลักคุณธรรม นำความรู้มาใช้ในการปฏิบัติจริงควบคู่กับภาคทฤษฎี หรือวิชาการที่ประสิทธิ์ประสาทให้แก่ลูกศิษย์ ต้องศึกษาในลักษณะแบบไม่เห็นแก่ตัว ทั้งตัวผู้สอนและผู้รับความรู้

ประโยชน์ของการส่งเสริมการศึกษา คือ ทำให้สถาบันการศึกษาสามารถจัดการศึกษาได้ดี ผู้เรียนผู้สอนก็ได้รับความสะดวกในหน้าที่ของตน สามารถที่เรียนจบหลักสูตรได้อย่างมีคุณภาพ คือสามารถสร้างผู้เรียนให้เป็นคนเก่งได้ แต่การที่จะสร้างผู้เรียนให้เป็นคนดีและมีสุขได้นั้นไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องสัมพันธ์กับอุปนิสัยของผู้เรียนด้วย ผู้วิจัยเห็นว่า การส่งเสริมการศึกษาของพระเจ้าพิมพิสารมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากการส่งเสริมการศึกษาทั่วไป คือพระองค์ทรงชักชวนให้ศึกษาในหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการศึกษาและพัฒนาพฤติกรรมจิตใจและปัญญาของตน เมื่อศึกษาได้ถูกต้องตามกระบวนการแล้ว ย่อมสามารถพัฒนาคุณภาพจิตใจและปัญญาได้สูงสุด คือ การบรรลุมรรคผล ทำให้เป็นผู้ไม่มีภาระในด้านการศึกษา (อเสขะ) อีกต่อไป กล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาที่ไม่กระทำให้ผู้เรียนเห็นแก่ตัว

กรณีที่ ๓. ทรงเป็นปฐมเหตุแห่งการแสดงธรรมในวันธัมมัสสวนะนั้น พระเจ้าพิมพิสารได้กราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า ขอให้พระองค์ทรงอนุญาตให้ประชุมกันกล่าวธรรมในวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ และ ๘ ค่ำ แห่งปักข์ ซึ่งได้ถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติให้มีการแสดงธรรมในวันพระ (วันธัมมัสสวนะ) มาจนถึงปัจจุบัน จนต่อมาพระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตสิกขาบทที่ได้บัญญัติไว้แก่ภิกษุทั้งหลายให้เป็นปาติโมกข์ทุกเทศ และให้เป็นอุโบสถกรรมของภิกษุทั้งหลาย^{๒๗} ซึ่งปัจจุบันพระสงฆ์ได้แสดงปาฏิโมกข์ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำ ในประเด็นนี้ ผู้วิจัยเห็นว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงรู้ประชุมชน (ปริสฺตัญญา) สอดคล้องตามหลักสัปปริสธรรม เพราะทรงเห็นว่าประชาชนทั้งหลายฟังธรรม เมื่อประชาชนได้ฟังธรรมก็จะเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เมื่อได้ฟังธรรมและปฏิบัติตาม ก็จะมีจิตใจอ่อนโยน มีความเมตตาต่อผู้อื่น ทำให้สังคมเกิดสันติภาพ

^{๒๗} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓๒-๑๓๓/๒๐๓-๒๐๕.

อนึ่ง ในการประชุมกันหรือร่วมกันประกอบพิธีกรรมทางศาสนานั้น คนทั้งหลายก็จะได้ทำบุญกับ พระสงฆ์ด้วย

กรณีที่ ๔. ทรงเคารพในพระสงฆ์มาก กล่าวคือ ครั้งหนึ่งพระเจ้าพิมพิสาร ได้มี พระราชประสงค์จะทรงสรุสนาน้ำร้อนในบ่อน้ำร้อนตโปทา แต่ขณะนั้นพระภิกษุกำลังสรุสน้ำ อยู่มากมาย เนื่องจากพระเจ้าพิมพิสารทรงมีความเคารพในพระสงฆ์ จึงทรงปล่อยให้สรุสน้ำจน พลบค่ำ ครั้นพระภิกษุสรุสน้ำเสร็จ พระองค์จึงทรงลงสรุสน้ำในเวลาพลบค่ำ จนประตูเมืองปิดทำให้ทรง กลับเข้าเมืองไม่ทัน เข้าตรูจึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ณ เวฬุวันวิหาร พระเจ้าพิมพิสาร ได้ กราบทูลเรื่องนั้นให้พระผู้มีพระภาคทรงทราบ พระพุทธเจ้าทรงปรารภเหตุนี้ จึงทรงบัญญัติให้ พระ สวากสรุสน้ำในบ่อน้ำร้อนตโปทา ๑๕ วันต่อครั้ง ผู้วิจัยเห็นว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงประกอบด้วย หลักจกวัตติธรรม ในข้อ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่ ดังจะเห็น ได้จากไม่ทรงกริ้วในการที่พระสงฆ์สรุสนาน้ำจนทำให้พระราชชาติต้องคอย เป็นการชี้ให้เห็นว่า ทรงส่งเสริมการศึกษาในทางอ้อมแก่พระสงฆ์มาก เมื่อพระสงฆ์ได้รับความเอื้อเฟื้อจากพระราชผู้ เป็นใหญ่ในแว่นแคว้น ไม่ทรงถือโทษ โกรธเอาในการกระทำไม่ถูกพระทัยบางอย่างทำให้พระสงฆ์ ย่อมมีกำลังใจในการศึกษาพัฒนา กาย วาจา ใจ ให้ถูกต้องตามหลักไตรสิกขา และพระสงฆ์ย่อมมาสู่ เมืองที่พระราชชาติทรงธรรมรับเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภ์ในพระพุทธศาสนา ถือเป็นผลดีในการศึกษา ทางพระพุทธศาสนา

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการส่งเสริมการศึกษา เมื่อหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่พระเจ้าพิมพิสารทรงรับมาประยุกต์ใช้ส่งเสริมการศึกษาให้แก่ ประชาชนผู้ ส่งผลให้พระองค์ประสบความสำเร็จได้ ก็เพราะมีกัลยาณมิตร หรือปรโตโมหะที่ดี นั้นคือการ ได้ศาสดาผู้เป็นสัพพัญญูคือพระพุทธเจ้า และได้ผู้ศึกษาที่มีบารมีธรรมสามารถที่จะรู้ ธรรมของพระพุทธเจ้าได้ บทบาทผู้นำด้านนี้ของพระองค์จึงสำเร็จประโยชน์แก่ผู้อื่นมาก ควรค่าแก่ การศึกษาและถือเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ สิ่งที่สนับสนุนส่งเสริมให้ พระเจ้าพิมพิสารทรงมี บทบาทผู้นำที่โดดเด่นในด้านนี้คือ พระพุทธเจ้าทรงเลือกแคว้นมคธของ พระเจ้าพิมพิสารเป็นที่ เผยแผ่พระพุทธศาสนาก่อนแคว้นอื่น

๔.๓ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการป้องกันประเทศ

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการป้องกันประเทศ หมายถึง หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาที่พระเจ้าพิมพิสารทรงใช้เป็นแรงจูงใจในการป้องกันประเทศ การป้องกันประเทศ นี้ ถือเป็นภาระหรือหน้าที่ของพระราชผู้ปกครองแคว้นแคว้นโดยตรง จากการศึกษาพบว่า แม้ พระเจ้าพิมพิสารจะทรงเป็นพระโศดาบัน แต่พระองค์ก็ไม่ทรงอาจปฏิเสธการทำสงครามกับแคว้น

อื่นได้ จะเห็นว่า การป้องกันประเทศมิใช่การไปรุกรานเปิดศึกกับประเทศเพื่อนบ้าน แต่เป็นการป้องกันการล่วงล้ำอำนาจของเขตแดน นอกจากนี้ ยังหมายรวมถึงการป้องกันศึกด้านใน อันได้แก่ ปัญหาการจลาจลกลางเมือง หรือเหตุวุ่นวายภายในประเทศ การป้องกันจึงจำเป็นต้องมีกองทัพ หรือกำลังทางการทหารหรือไว้ เพื่อเป็นการแสดงออกถึงแสนยานุภาพของแว่นแคว้น หรือประเทศนั้น ๆ จากการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการป้องกันประเทศ สามารถอธิบายได้ดังนี้

กรณีที่ ๑. พระเจ้าพิมพิสารทรงนำทัพพบกับแคว้นวัชชี ผู้วิจัยเห็นว่า พระองค์ทรงปฏิบัติตามหลักจกัถวัตรธรรม ข้อที่ ๖ ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอำนาจการรักษาคุ้มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน (ธัมมิการักษา) และการปราบปรามจลาจลในแคว้นมคธ จัดเข้าในหลักจกัถวัตรธรรม คือการห้าม ระงับ ป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม มีโทษภายในแว่นแคว้น หรือเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็หาทางแก้ไขให้เรียบร้อย (มา อธัมมาการ) ตามหลักการปกครองบ้านเมือง ผู้มีหน้าที่ป้องกันประเทศต้องมีจิตใจเข้มแข็ง จะแสดงความอ่อนแอให้ศัตรูเห็นไม่ได้ ตามหลักฐานที่ปรากฏว่า แม่ทัพของพระเจ้าพิมพิสารไม่ต้องการทำสงคราม เพราะกลัวเป็นบาป ประเด็นนี้ผู้วิจัยไม่ค่อยเห็นด้วย เพราะหากเป็นเช่นนั้นจริง แคว้นมคธก็คงไม่ใช่แคว้นที่มีอำนาจ เจริญรุ่งเรืองกว่าแคว้นอื่นๆ ได้ จากการศึกษาที่ทรงเป็นพระอริยบุคคลชั้น โสดาบัน กล่าวคือ จักไม่ล่วงละเมิด สีล ๕ เด็ดขาด ในข้อนี้ผู้วิจัยขอแสดงความคิดเห็นว่า ในการใช้อำนาจทางการทหารหรือปราบปรามจลาจลต่าง ๆ จะเป็นในรูปแบบของได้ทรงมอบอาญาสิทธิ์ทางการทหารให้แก่ บุคคลใดหรือคณะใดคณะหนึ่ง เป็นผู้บัญชาการแทนพระองค์ แต่ในการเสด็จไปพร้อมกับสงคราม วิเคราะห์ว่า ในส่วนตัวพระองค์คงไม่ประสงค์จะให้มีการเข่นฆ่า พระองค์คงจะไปในลักษณะการไปขอเจรจาเพื่อประนีประนอม แต่หากไม่สำเร็จ พระองค์จึงจะปล่อยให้เป็นที่บัญชาการแทนพระองค์ ในขณะที่พระองค์จะอยู่ในลักษณะไปช่วยเหลือผู้บาดเจ็บ ทั้งฝ่ายพระองค์เองและฝ่ายคู่สงคราม

กรณีที่ ๒. ทรงทูลขอพระศาสดาไม่ให้อุปสมบทแก่ราชกัญ พระองค์ไม่ทรงลงโทษแก่ราชกัญผู้ทำหน้าที่ป้องกันประเทศ ซึ่งได้ลี้ภัยหนีจากการเป็นทหาร เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ผู้วิจัยเห็นว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงมีจกัถวัตรธรรม ในข้อที่ สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่ (ธัมมาธิปไตย) อีกทั้งพระเจ้าพิมพิสารทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก พระองค์ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้กุลบุตรได้บรรพชาในพระพุทธศาสนาเพื่อประพฤติธรรม และใคร ๆ จะลงโทษกุลบุตรเหล่านั้นมิได้ เพราะธรรมเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสไว้ดีแล้ว นอกจากนี้ พระองค์ทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลักสัพปุริสธรรม ข้อรู้บุคคล (บุคคัลัญญา) คือรู้ว่าเมื่อบวชเป็นพระในพระพุทธศาสนาแล้ว

ย่อมประพฤตินิสัยที่ดั่งงาม ไม่สมควรที่จะถูกลงโทษเหมือนกับชาวบ้านทั่วไป และพระสงฆ์ก็มีหน้าที่ของตนคือการศึกษาปฏิบัติธรรมและสั่งสอนผู้อื่น ดังนั้น จึงไม่ควรใช้กฎหมายกับท่าน เหมือนกับชาวบ้าน

กรณีที่ ๓. ทรงทรงพระราชทานราชสมบัติให้อภัยราชกุมาร ๗ วัน ถือเป็น การพระราชทานรางวัลแก่แม่ทัพนายกอง ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นการเพิ่มขวัญกำลังใจแก่ผู้ทำงานที่ประสบความสำเร็จ เชิดชูความสามารถให้ปรากฏแก่สาธารณชน ขณะที่พระราชบางพระองค์ทรงลงโทษแม่ทัพที่พ่ายแพ้สงครามต่อศัตรูก็มี เพราะเป็นการแสดงพระราชอำนาจให้แม่ทัพกลัวเกรง เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช ทรงสั่งลงโทษประหารชีวิตแม่ทัพผู้พ่ายแพ้สงครามต่อพม่า แต่พระมหาเถระได้ทูลขอชีวิตแม่ทัพไว้ ฯลฯ ดังนั้น แม่ทัพจึงต้องนำทหารทำสงครามอย่างสุดความสามารถ หากจะต้องสิ้นชีพ ก็ขอให้ให้สิ้นชีพในสงคราม เพราะมีเกียรติกว่าการพ่ายแพ้แล้วถูกลงโทษ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในข้อนี้คือ ทรงประกอบด้วยหลักจกัวัตติธรรม ข้อ คุ้มครองสงเคราะห์แก่กษัตริย์ที่ตามเสด็จคือ เหล่าเชื้อพระวงศ์เป็นราชบริพาร ประการหนึ่ง ชื่อว่าทรงมีจกัวัตติธรรม ในข้อธัมมการ กล่าวคือ ทรงห้ามกั้นการอันอธรรม คือ จัดการป้องกันแก้ไขมิให้มีการกระทำที่ไม่เป็นธรรม การเบียดเบียนข่มเหง และความผิดความชั่วร้ายเดือดร้อนเกิดขึ้นในบ้านเมือง ชักนำประชาชนให้ตั้งมั่น ใจสุจริตและนิยมธรรม ให้ผู้อยู่ในปกครองทุกคนสำนึกหน้าที่ ประพฤติดีถูกต้อง ถูกยกย่องสรรเสริญ ประพฤติผิดต้องลงโทษตามแต่กรณี ไม่มีละเว้น แต่ทรงพระราชทานให้เป็นกษัตริย์ ๗ วันเป็นการยกย่องให้ปรากฏ

ทั้งหมดนี้เป็นการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำด้านป้องกันประเทศของพระเจ้าพิมพิสาร จากเหตุการณ์ที่นำมาเสนอจะเห็นได้ว่า พระเจ้าพิมพิสารพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นใหญ่แห่งแคว้นมคธ ซึ่งเป็นแคว้นที่รุ่งเรือง และทรงอำนาจมากที่สุดในชมพูทวีป มีอำนาจทางการทหารและทางเศรษฐกิจมาก ไม่เคยรุกรานใครก่อน ได้แต่ธำรงรักษาไว้ซึ่งความเป็นเอกราชและอำนาจอธิปไตยซึ่งมีมาแต่เดิมครั้งก่อน ๆ เพราะกษัตริย์ต้องรักษาไว้ซึ่งอธิปไตยของแคว้นแคว้นแห่งตน

๔.๔ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ

โดยทั่วไปแล้ว คำว่า “สันติภาพ” หมายถึง ภาวะที่ปราศจากสงครามและความขัดแย้ง ในที่นี้ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่สนับสนุนให้เกิดความสงบสุข ปราศจากการเบียดเบียนกัน กล่าวอีกว่า การส่งเสริมสันติภาพ ในที่นี้ มีความหมายคล้ายกับ คำว่า สันติภาพโดยทั่วไปอยู่แล้ว นั่นก็คือ เมื่อ

มนุษย์ไม่เบียดเบียนกัน ก็จะไม่เกิดสงครามและไม่มีความขัดแย้ง หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำ ในด้านการส่งเสริมสันติภาพของพระเจ้าพิมพิสาร สามารถนำมาดังนี้

กรณีที่ ๑. ทรงถวายอารามเวฬุวัน พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงทำการถวายทานแก่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข หากกล่าวในแง่ของหลักสัปปริสธรรม ถือว่าพระเจ้าพิมพิสารทรงรู้ พระองค์ (อัตตัญญูตา) คือในฐานะที่เป็นอุบาสกพุทธบริษัท ต้องทำหน้าที่ทำนุบำรุง พระพุทธศาสนา เพื่อประโยชน์คือความมั่นคงถาวรแห่งพระพุทธศาสนา และเพื่อประโยชน์ตนคือ การได้ประสพบุญด้วย แต่พระองค์ไม่ทรงเข้าใจหลักการทำทาน และเกี่ยวเนื่องกันกับกรณีที่ทรง อุทิศผลบุญให้แก่เปตชนผู้เคยเป็นญาติ กล่าวคือในตอนแรกปรดทั้งหลายจึงไม่ได้รับผลทาน แต่พอ มาในภายหลังได้ทำทานตามหลักพระพุทธศาสนาคืออุทิศผลทานให้แก่ปรดทั้งหลาย ทานนั้นจึง สำเร็จผล ทานที่พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทำนี้ ถ้าหากจัดตามหลักมงคล ๓๘ จัดว่าพระองค์ได้ทรงทำ การสงเคราะห์ญาติ ได้บำรุงพระสงฆ์ เป็นผู้ไม่ประมาทในธรรม ได้สั่งสมบุญไว้ และได้ชื่อว่า ตั้งตนไว้ชอบ ดังที่มีพระพุทธพจน์รองรับว่า “ญาติธรรมนี้นั้น ท่านแสดงออกแล้ว การบูชาญาติที่ ตายไปเป็นปรด ท่านทำอย่างยิ่งใหญ่แล้ว ทั้งกำลังกายของภิกษุ ท่านก็เพิ่มให้แล้ว เป็นอันว่าท่าน สั่งสมบุญไว้มีใช้น้อยเลย”^{๒๔}

การให้ทานและการสงเคราะห์ญาติเป็นการได้บำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น (ปรตตะ) คือ การให้ทานแก่พระสงฆ์ ทำให้พระสงฆ์มีกำลังกายในการปฏิบัติธรรม ไม่ต้องถูกความหิวรบกวน อันจะเป็นเหตุให้เกิดอุปสรรคในการปฏิบัติธรรม โดยปกติแล้วการสงเคราะห์ญาติ หมายถึง การ ช่วยเหลือเกื้อกูลญาติในปัจจุบัน กล่าวได้ว่า พระเจ้าพิมพิสาร ทรงถวายอารามเวฬุวันนี้ ทรง ประพฤติสอดคล้องกับหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลักทศพิธราชธรรม ข้อทาน ทรงให้ สร้างวัดเป็นวัดแรกในพระพุทธศาสนา และสอดคล้องตามหลักจกัถวัตติธรรม ข้อ ชัมมาริปโดย กล่าวคือ ทรงถือธรรมเป็นใหญ่ มุ่งหวังที่จะแสดงให้ประชาชนเห็นถึงความสำคัญแห่งพุทธจักร ด้วยทรงเห็นว่า พระพุทธศาสนาควรมีสถานที่อันเป็นสิมาที่ชัดเจน และหลักจกัถวัตติธรรม ใน ข้อชัมมิกรักษา ทรงคุ้มครองสงเคราะห์แก่พระพุทธศาสนา

กรณี ที่ ๒. ทรงอุทิศผลบุญแก่เปตชนผู้เคยเป็นญาติ พระเจ้าพิมพิสารเคยเป็นญาติใน อดีตชาติของเปตชน ซึ่งได้เสวยวิบากเป็นปรด และปรดเหล่านั้นก็หวังทานจากพระองค์ ไม่ได้หวังจากผู้อื่น เพราะพระองค์ทรงเป็นพระญาติ เป็นผู้ที่มีศรัทธาและมีกำลังทรัพย์ในการให้ทาน ดังนั้น ในติโรกฐาสูตฺร จึงกล่าวว่า พระองค์ได้แสดงญาติธรรมโดยบูชาญาติที่ตายไปเป็นปรด ด้วยการอุทิศผลที่ได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ว่า ขอทานนี้ จงมีแก่ญาติของเรา

^{๒๔} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๒/๑๗.

แม้เปรตทั้งหลายก็ได้รับผลบุญสมประสงค์พ้นจากทุกเวทนาอันเป็นวิบากแห่งอกุศลกรรมที่ทำมาในอดีตชาติ จะเห็นได้ว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงทำหน้าที่ของอุบาสกที่ดี ทรงหาทางส่งเสริมสนับสนุนพระพุทธศาสนาให้มั่นคงและเจริญก้าวหน้าอยู่เสมอ พระเจ้าพิมพิสารเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงชวนช่วยในทานหรือการทำบุญ ทานที่โดดเด่นของพระองค์คือ ทรงเป็นปฐมแห่งการถวายอารามและการทำบุญอุทิศในพระศาสนา นอกจากนี้ ยังมีหลักฐานในการบำเพ็ญทานอื่น ๆ ดังนี้

ทาน เป็นหนึ่งในทศพิธราชธรรมและสังกหัตถุ กล่าวตามหลักพระพุทธศาสนา ทานตามนัยพระวินัย ได้แก่ การให้ปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ทานตามนัย พระสูตร ได้แก่ การถวายทานวัตถุ ๑๐ คือ ข้าว น้ำ ผ้า ยาน ดอกไม้ ของหอม เครื่องลูบไล้ ที่นอน ที่พัก และเครื่องประทีป^{๒๕} ทานตามนัยพระอภิธรรม ได้แก่ การให้นามรูป

สาเหตุแห่งการให้ทาน มี ๘ อย่าง คือ

๑. ให้ทานเพราะประสบเข้า^{๒๖}

๒. ให้ทานเพราะกลัว^{๒๗}

๓. ให้ทานเพราะคิดว่า เขาได้ให้แก่เราแล้ว

๔. ให้ทานเพราะคิดว่า เขาจักให้แก่เรา

๕. ให้ทานเพราะคิดว่า การให้ทานเป็นการดี

๖. ให้ทานเพราะคิดว่า เราหุงหากินเองได้ ชนเหล่านี้หุงหากินเองไม่ได้ การที่เราหุงหากินเองได้ จะไม่ให้ทานแก่ชนเหล่านี้ผู้หุงหากินเองไม่ได้ ไม่ควร

๗. ให้ทานเพราะคิดว่า เมื่อเราให้ทานนี้ กิตติศัพท์อันงามย่อมขจรไป

๘. ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิต และปรุ้งแต่งจิต^{๒๘}

สาเหตุแห่งการให้ทาน ๘ อย่าง อีกนัยหนึ่ง คือ

๑. บุคคลบางคนให้ทานเพราะความชอบ

^{๒๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๓/๓๔๕.

^{๒๖} ให้ทานเพราะประสบเข้า หมายถึง เมื่อพบว่าเขามาหา ให้อุสภกรู้อสามารถให้ทานได้ ไม่รู้สึกหนักใจที่จะถวายทาน ; ดูรายละเอียดใน อัง.อุทฺทก. (ไทย) ๓/๓๑/๒๕๓.

^{๒๗} ให้ทานเพราะกลัว หมายถึง ให้ทานเพราะกลัวถูกตำหนิติเตียน หรือกลัวอบายภูมิ ; ดูรายละเอียดใน อัง.อุทฺทก. (ไทย) ๓/๓๑/๒๕๓.

^{๒๘} ให้ทานเพื่อเป็นเครื่องประดับจิตและปรุ้งแต่งจิต หมายถึง ให้ทานเครื่องประดับจิตในการเจริญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐาน เพราะทานจะทำให้จิตใจให้อ่อนโยน เหมาะแก่การเจริญกัมมัฏฐานทั้งสอง ; ดูรายละเอียดใน อัง.อุทฺทก. (ไทย) ๓/๓๑/๒๕๓.

๒. บุคคลบางคนให้ทานเพราะความซัง
๓. บุคคลบางคนให้ทานเพราะความหลง
๔. บุคคลบางคนให้ทานเพราะความกลัว
๕. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า พ่อและปู่เคยให้ทาน เคยทำทานเราไม่ควรให้วงศ์
ตระกูลเก่าแก่เสื่อมหายไป

๖. บุคคลบางคนให้ทานเพราะคิดว่า ‘เราให้ทานนี้แล้ว หลังจากตายแล้วจักไปเกิดใน
สุคติโลกสวรรค์’^{๒๕}

สาเหตุแห่งการให้ทาน มี ๓ ลักษณะ คือ

๑. ให้ด้วยความมีสติปัญญา
๒. ให้ด้วยความเขลา
๓. ให้ด้วยความบังเอิญ ไม่ได้ตั้งใจไว้ตั้งแต่ตอนแรก

การให้ด้วยปรารถนาทิพยสมบัติในสวรรค์ จัดว่าเป็นการให้ด้วยปัญญาก็ได้ หาก
เปรียบเทียบกับกรให้ด้วยอำนาจของโลก โกรธ หลง และจัดว่าเป็นการให้ด้วยความเขลาก็ได้ หาก
เปรียบเทียบกับกรให้เพื่อขัดเกลากิจใจตนเอง ดังมีพระพุทธพจน์เกี่ยวกับผล หรืออานิสงส์แห่ง
การให้ทานว่า

พืชที่สมบูรณ์ถูกหว่านลงในนาที่สมบูรณ์ เมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาล รัชชาติจะงอกงามได้
เพราะไม่มีศัตรูพืช มีความเจริญงอกงาม มีความไพบูลย์ มีผลสมบูรณ์เต็มที่ ฉะนั้น โภชนะที่
สมบูรณ์ ที่บุคคลให้ในสมณพราหมณ์ผู้มีศีลสมบูรณ์ ก็ฉะนั้นเหมือนกัน ย่อมนำมาซึ่งกุศล
อันสมบูรณ์ เพราะกรรมที่เขาทำไว้นั้นสมบูรณ์แล้ว เพราะฉะนั้น บุคคลผู้หวังกุศลอัน
สมบูรณ์จึงเป็นผู้สมบูรณ์ในกุศลนี้ พึงคบท่านผู้มีปัญญาสมบูรณ์^{๒๖}

จากพุทธพจน์ดังกล่าวย่อมชี้ให้เห็นว่า ผลแห่งทานนี้เป็นผลที่เกิดขึ้นจากทานที่เลือก
ให้แก่ท่านผู้มีศีลสมบูรณ์ (วิจยฺ ทานํ) หากให้แก่ผู้ที่มีลักษณะตรงกันข้ามจากนี้ ผลแห่งทานก็จะมี
น้อย ฉะนั้นในกรณีที่พระเจ้าพิมพิสารทรงอุทิศผลบุญแก่เปตชนผู้เคยเป็นญาติ พระเจ้าพิมพิสาร
ทรงอุทิศผลบุญแก่เปตชน ผู้เป็นอดีตญาติ สอดคล้องตามหลักพรหมวิหารธรรม ข้อกรุณา ช่วยให้
บรรดาอดีตญาติพ้นจากทุกข์ และสอดคล้องตามหลักสัปปริสธรรมข้อ กาลัญญตา ความรู้จักกาล
คือ รู้จักเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่ควรหรือจะต้องใช้ในการประกอบกิจ ซึ่งทรงรู้ว่าเวลานี้

^{๒๕} อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๓/๒๘๘.

^{๒๖} อัง.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๒๙๑.

เปรตผู้เคยเป็นญาติ สมควรได้รับอานิสงส์แห่งการอุทิศบุญได้แล้ว และทรงรู้ว่า การถวายทานแด่สงฆ์ ย่อมมีอานิสงส์ยิ่งใหญ่ ทรงหลังทักษิณาทกอุทิศผลบุญ

กรณีที่ ๓. ทรงสร้างกุฏิถวายพระสงฆ์นั้น พระเถระมีพระมหาโมคคัลลานะ เป็นต้น ต้องการที่จะสร้างกุฏิ แต่ขาดอุปกรณ์และผู้ที่จะสร้างถวาย พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบเรื่องนั้น จึงรับสั่งให้อำมาตย์สร้างกุฏิ ๔ หลัง พระองค์ได้เสด็จไปทรงดูแลการก่อสร้างเอง เมื่อสร้างเสร็จแล้ว ก็ทรงอุปถัมภ์ปัจจัย ๔ และบริวารที่ควรแก่สมณะ นอกจากนี้ยังทรงได้สร้างกุฏิ ๔ หลัง ถวายแก่พระเถระผู้ปฏิบัติธรรม ๔ รูป ทรงทำการฉลองกุฏิและถวายทานแก่สงฆ์หมู่ใหญ่ด้วย ในเรื่องนี้ ผู้วิจัยขอวิเคราะห์ว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงมีวิสัยทัศน์และเข้าใจความต้องการของพระสงฆ์ เพราะทรงเห็นความยากลำบากของพระสงฆ์ในการอยู่อาศัยในเสนาสนะที่ไม่ใช่กุฏิ ต้องทนแดดฝน และหนาว หากได้อาศัยเสนาสนะกุฏิ ก็จะมีความสะดวกในการปฏิบัติธรรมมากขึ้น ทั้งการได้อยู่ในวิหารเดียวกัน ก็จะสามารถทำกิจสงฆ์ได้สะดวก ชาวบ้านก็ไปทำบุญได้ง่าย ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า การถวายกุฏิวิหารแก่สงฆ์ มีอานิสงส์มาก ดังพระพุทธพจน์ว่า “ขัญของบุคคลผู้สร้างวิหารอุทิศพระสงฆ์ผู้มาจากทิศทั้ง ๔ นี้เป็นขัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลานิสงส์มากกว่าขัญสมบัติ ๓ ประการ มีองค์ประกอบ ๑๖ และกว่านิคยทานที่ทำสืบกันมานี้...”^{๓๑} และข้อความในเถรีคาถาว่า

...เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงพระนามว่าโกนาคมนะ เสด็จอุบัติขึ้นในโลก เมื่อสร้างสังฆารามเสร็จใหม่ ๆ ข้าพเจ้าได้เป็นหญิงร่วมกับเพื่อนกัน ๓ คน ได้ถวายวิหารแด่สงฆ์ พวกเราทั้ง ๓ คน เกิดในเวลา ๑๐ ชาติบ้าง ๑๐๐ ชาติบ้าง ๑,๐๐๐ ชาติบ้าง ๑๐,๐๐๐ ชาติบ้าง ไม่จำต้องกล่าวถึง การเกิดในมนุษย์เลย แม้การสร้างอารามถวายสงฆ์เป็นวิหารทานนั้น เป็นเหตุเป็นแดนเกิดแห่งทิพยสมบัติ (ตามที่กล่าวมาแล้ว) ข้อนั้นเป็นมูล และเป็นความเกษมในพระศาสนา...^{๓๒}

ทรงสร้างกุฏิถวายแด่สงฆ์เป็นการประพาศิธรรมที่สอดคล้องตามหลักทศพิธราชธรรมข้อทาน คือ ทรงสร้างที่พักอาศัย เสนาสนะแด่พระสงฆ์ และสอดคล้องตามหลักอภิธานิธรรมในข้อ ให้ความอารักขา ค้ำครองป้องกัน พระอรหันต์ทั้งหลาย ด้วยความมุ่งหวังจะให้ พระอรหันต์ที่ยังไม่มา ได้มาสู่แคว้นของตน

กรณีที่ ๔. ทรงอนุญาตให้คนทำการวัดแก่พระปิลินทวัจฉะนั้น การถวายคนทำการวัดเป็นจำนวน ๕๐๐ คน แก่พระปิลินทวัจฉเถระ วิเคราะห์ว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงประพาศิใน

^{๓๑} ที.สี. (ไทย) ๘/๓๕๐/๑๔๗.

^{๓๒} ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๕๒๐ - ๕๒๓/๖๔๐.

หลักธรรมที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา คือ ทรงให้วัตถุเป็นทาน ตามหลักราชสังคหวัตถุ เป็นการให้ความสะดวกแก่ผู้รับทาน คือเมื่อมีคนวัดใช้ การงานต่าง ๆ ก็จะสามารทำได้สะดวกขึ้น งานบางอย่าง พระสงฆ์ไม่อาจทำเองได้ ต้องอาศัยศฤกษณ์ทำให้ เช่น การทำหน้าที่กัปปิการกรก เป็นต้น ดังนั้น คนวัดก็มีความจำเป็นเหมือนกันอย่างท่านพระปิลินทวัจฉเถระนี้ คือการชำระเงื่อมเขา ซึ่งต้องอาศัยคนจำนวนมากช่วยงาน จึงจะทำงานให้เสร็จได้เร็ว จะเห็นได้ว่า การบำรุงพระพุทธศาสนา มีการถวายปัจจัย ๔ ฯลฯ มีการบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุ, ศาสนสถาน ย่อมชื่อว่า ย่อมเป็นกำลังใจให้พระสงฆ์ได้ประพฤติธรรม เพราะหากมีที่อยู่สบาย ควรแก่การปฏิบัติธรรม จะทำให้พระสงฆ์ อยู่อย่างผาสุก และพระปิลินทวัจฉเถระนี้ คือ ผู้ทรงศีลในพระพุทธศาสนา ย่อมเผยแผ่หลักธรรมให้แก่ประชาชนด้วยนำประพฤติธรรมตาม หากประชาชนทั้งหลายประพฤติธรรม ก็จะก่อสันติสุขแก่สังคม

กรณีที่ ๕. พระเจ้าพิมพิสาร ทรงพระราชทานราชสมบัติให้แก่ชาตศัตรูราชกุมาร อีกทั้งทรงให้การอภิเษกแก่ชาตศัตรูราชกุมารอันเกิดแต่โทษร้ายแรง คือ จักปลงพระชนม์พระเจ้าแผ่นดิน เป็นการแสดงให้เห็นถึงควมมีพรหมวิหารธรรมของพระองค์ คือ ทรงรักและสงสารพระราชโอรสจึงไม่สามารถที่จะทำกรรมหยาบ คือ ลงทัณฑ์โดยการสำเร็จโทษหรือประหารชีวิตได้ ทั้งไม่ทรงปรารถนาควมมีเวรภัยต่อกันด้วย ถ้าหากพิจารณาในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นพระโสดาบัน การไม่ทำบาปย่อมเป็นธรรมดาของพระอริยบุคคล เพราะจิตย่อมไม่ยินดีในการทำบาปโดยธรรมชาติ ในกรณีนี้พระเทวทัตมาเกี่ยวข้องกับ กถาคือ เมื่อพระเทวทัตได้สำเร็จมานสามารถแสดงฤทธิ์ได้ แต่ด้วยความเป็นโลกียวิสัย เมื่อมีความประมาทในธรรม จึงถูกลากสักการะครอบงำ คิดหาวิธีให้ลากสักการะเกิดขึ้น ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมหากยังมีความประมาท จิตก็อาจหลงในโลกธรรมได้ เพราะสิ่งเหล่านี้มักล่อใจให้เกิดความหลงได้ง่าย เมื่อหลงแล้วก็จะเสื่อมจากคุณที่ตนได้นั้น พระเทวทัตไม่อาจรักษาคุณวิเศษที่ตนไว้ได้ ปล่อยให้จิตถูกควมโลกครอบงำ จึงเสื่อมจากสมาธิอันเป็นโลกิยะดังกล่าว ซึ่งสมาธิที่พระเทวทัตได้นี้จัดเป็นสมาธิประเภทหानภากิยะ ในบรรดาสมาธิทั้ง ๔ คือ

๑. หานภากิยะ	สมาธิที่เป็นไปเพื่อความเสื่อม
๒. จูติภากิยะ	สมาธิที่ทรงตัวอยู่ ไม่เสื่อม และไม่เจริญ
๓. วิเสสภากิยะ	สมาธิที่เป็นไปเพื่อความก้าวหน้า
๔. นิพเพชภากิยะ	สมาธิที่เป็นไปเพื่อรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ

สมาธิ ๔ ประเภทนี้ สมาธิที่เป็นหานภากิยะ ได้แก่ สมาธิที่มีธรรมเป็นข้าศึก เช่น นิ वर्ณ วิตก วิจาร ฟุ้งขึ้น สมาธิที่เป็นจูติภากิยะ เป็นสมาธิที่มีสติควรแก่สมาธิคิดแน่นอนอยู่ สมาธิที่เป็น

วิเสสภากิยะ ได้แก่ สมาริที่ทำให้ผู้ปฏิบัติได้บรรลุธรรมวิเศษสูงขึ้น ส่วนสมาริที่เป็นนิพเพชภากิยะ ได้แก่ สมาริที่มีสัญญาประกอบด้วยนิพพิทาญาณ^{๓๓}

หากอธิบายในเชิงของการวางแผน นับว่าพระเทวทัตเป็นนักวางแผนชั้นยอด แต่เป็นในทางที่ชั่วเพราะประกอบด้วยอกุศลมูล จึงคิดว่าการที่จะขึ้นเป็นใหญ่ได้นั้น ต้องได้รับการสนับสนุนจากทางบ้านเมืองด้วย ถ้าจิตของพระเทวทัตไม่ถูกอกุศลมูลแล้วไซ้ร้คงจะเอาความที่เป็นนักวางแผนชั้นยอดมาสร้างสรรค้ประโยชน์แก่มหาชน เป็นกำลังให้พระพุทธศาสนาได้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น อย่างไรก็ตามในอรรถกถาท่านชี้แจงว่า เนื่องจากเป็นเพราะแรงบรรพกรรม ที่เป็นอุปนิสัยมาตั้งแต่อดีตชาติ ทำให้พระเทวทัตจงล้งจงผลาญพระพุทธรองค้ แม้พระพุทธรองค้จะทรงมีพระเมตตากุณาต่อพระเทวทัตสักปานใดก็ตาม ยังไม่สามารถฝืนวิบากกรรมเก่าที่มีมาในอดีตชาติ กล่าวได้ว่า พระพุทธรองค้ผู้ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณ ต่อสรรพสัตว์ทั้งหลายเสมอเหมือนกันหมดทุกผู้ ทุกรูป ทุกนาม ประคูดังพระอาทิตย์อันส่องสว่างไปทั่วถึงทุกแห่งหล้าของโลก มีสำคัญเลือกชาติขึ้นว่ารายจนคิเลว แต่ที่ทรงโปรดได้ก็จักทรงโปรด แม้นโปรดไม่ได้ก็จักทรงพยายามโปรดให้เป็นพออุปนิสัยสืบไปอนาคตกาล

จะเห็นได้ว่า ด้วยอำนาจแห่งอกุศลเข้าครอบงำพระเทวทัต เป็นเหตุให้ขาดหิริโอตตปปะอันเป็นสามัญสำนึกที่ดีของผู้มีสัมมาทิฎฐิ จึงเป็นมิจฉาทิฎฐิมีความหลงผิด ขบคิดใช้ปัญญาในทางที่ชั่วช้าเลวทราม จึงได้วางแผนให้อชชาติศัตรูราชกุมารปลงพระชนม์พระเจ้าพิมพิสาร ผู้เป็นพระราชบิดา เพื่อที่จะได้ปกครองแคว้นมคธแทน ส่วนตนจะปลงพระชนม์พระบรมศาสดา เพื่อจะได้มาซึ่งการปกครองสงฆ์ทั้งมวล ผู้วิจยวิเคราะห์ว่า ในการวางแผนพระเทวทัตคงเคยได้ยินมาว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นพระอรียบุคคลมั่นคงในพระพุทธศาสนา ไม่มีทางที่จะทำความชั่วหรือผูกอาฆาตพระเทวทัต อย่างแน่นอน ประการสำคัญพระเทวทัตยังอยู่ในบรรพชาเพศ เป็นเหตุให้ได้รับความเกรงใจจากพระราชาและประชาชนทั้งมวล ดังนั้น พระเทวทัต จึงต้องหาวิธีให้อชชาติศัตรูราชกุมารเลื่อมใสในตน และวางแผนให้ปลงพระชนม์พระราชบิดาพระองค์ในที่สุด โดยพระเทวทัตอ้างว่า ปัจจุบันมนุษย์มีอายุน้อย หากจะรีบทำการใด ก็ให้รีบทำทันที ไม่ต้องรอให้เสียเวลาและโอกาส ซึ่งอชชาติศัตรูราชกุมารก็หลงเชื่อตามคำยุยงนั้น วันหนึ่งจึงเห็นบกรีขเข้าไปในพระราชฐานเพื่อปลงพระชนม์พระราชบิดา แต่ก็เหล่าอำมาตย์จับไว้ได้ก่อน แม้พระเจ้าพิมพิสารเมื่อทรงทราบว้ พระราชโอรสมีประสงค้ร้ายจะปลงพระชนม์พระองค์ แต่ก็ไม่ได้ลงโทษแต่ประการใด ทรงพระราชทานอภัยโทษให้ พร้อมทั้งทรงยกราชสมบัติให้ตามที่พระราชโอรส

^{๓๓} พระพุทธโฆสเถระ รัตนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสโภ), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประชวรวงศ์พริ้นดิง จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๒.

ปรารถนา นับว่าพระองค์ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระทัยกว้างขวาง หากที่จะหากษัตริย์ พระองค์ใดเสมอเหมือนได้

ครั้นต่อมา อชาตศัตรูราชกุมาร ได้รับการพระราชทานราชสมบัติเสวยราชย์เป็น พระเจ้าอชาตศัตรูกษัตริย์พระองค์ใหม่แห่งแคว้นมคธแล้ว พระเทวทัตได้ทำการยุแหย่จน พระเจ้าอชาตศัตรูหลงเชื่อ ทรงสั่งให้จำขังพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นพระราชบิดาไว้ในคุก จนได้ให้ พนักงานผู้ดูแลคุกหลวง เลิกพระกระยาหารทั้งข้าวและน้ำแก่พระองค์เป็นเวลานานหลายเดือน แต่ พระองค์ก็ทรงสามารถจะดำรงพระชนม์ชีพอยู่ได้ ด้วยทรงมีพุทธานุสสติเป็นอารมณ์ ก่อให้เกิด “ฌาน” นำมาซึ่งปิติสุขมีผลอันเป็นทิพย์ ทำให้พระองค์สบายพระวรกายจึงทรงพระชนม์ชีพอยู่ได้ แม้จะไม่ได้รับพระกระยาหารข้าว และน้ำเป็นเวลานาน

อย่างไรก็ตาม คำว่า “ฌาน” แปลตามรูปศัพท์ มีความหมายว่า “เพ่ง” ซึ่งหมายถึงเอา อากาโร พุ่งอารมณ์จนเกิดเป็นสมาธิ แต่ถ้าหมายเอาผลการปฏิบัติ ฌานก็คือผลที่เกิดจากการบำเพ็ญสมาธิ หรือสมถภาวนา ฌาน มีความสำคัญต่อการปฏิบัติในฐานะเป็นทฤษฎีมมณีพพาน หรือนิพพานใน ปัจจุบันนั่นเอง ซึ่งเกิดจากการสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย ดังพระพุทธพจน์ว่า

...สมณะหรือพราหมณ์คนอื่นกล่าวกับสมณะหรือพราหมณ์คนนั้นอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญ อุตตาที่ท่านพูดถึงนั้นมีจริง เราไม่ปฏิเสธว่าไม่มี แต่อุตตานี้ไม่ใช่จะบรรลุนิพพานในปัจจุบัน อันเป็นบรมธรรมได้เพราะเหตุเพียงเท่านั้น เพราะเหตุไร เพราะกามไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปร เป็นธรรมดา เพราะกามนั้นผันแปรไปเป็นอื่น ความโศกเศร้า ความคร่ำครวญ ความไม่สบาย ภาย ความไม่สบายใจ และความคับแค้นใจจึงเกิดขึ้น เพราะเหตุที่อุตตานี้สังัดจากกามและ อกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขเกิดจากวิเวกอยู่ จึงชื่อว่า บรรลุนิพพานในปัจจุบันอันเป็นบรมธรรม สมณพราหมณ์พวกหนึ่งบัญญัตินิพพานใน ปัจจุบันว่า เป็นบรมธรรมของสัตว์อย่างนี้...^{๓๔}

ฌาน คือ การคิด การพินิจ การเพ่งความจริง เพื่อกำจัดความขัดเคือง ทำจิตใจให้เป็นสุข สลัดทิ้งเสียซึ่งนิวรณ์ บรรลุความหลุดพ้น ทำจิตใจให้สงบราบเรียบ ทำสมาธิให้เกิดขึ้น โดยง่าย เพื่อ ได้รับความปล่อยวาง เพื่อให้เกิดสมาธิ และเพื่อให้บรรลุความหลุดพ้น^{๓๕} อนึ่ง ฌาน มีความสำคัญใน ในฐานะเป็นยัญที่มีผลมาก กล่าวคือ พระพุทธเจ้าเมื่อทรงสอน กุฎพันตพราหมณ์ที่นับถือการบูชายัญ

^{๓๔} ที.ที. (ไทย) ๕/๕๕/๓๗.

^{๓๕} พันตรีประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคธ-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ อักษรการพิมพ์ , ๒๕๔๐), หน้า ๒๘๖.

พระองค์จึงได้ทรงประยุกต์คำสอนว่า ฌาน เป็นยัญที่มีผลมากกว่ายัญที่มีการฆ่าสัตว์ มีผลมากกว่า ยัญคือทานและศีล ดังพระพุทธพจน์ว่า

...พราหมณ์ ตถาคตอุบัติขึ้นมาในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเองโดยชอบ...ภิกษุ ชื่อว่าสมบุรณ์ด้วยศีลเป็นอย่างนี้แล... บรรลุปฐมฌานอยู่ นี่เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการ เตรียมน้อยกว่า แต่มีผลานิสงส์มากกว่ายัญที่กล่าวมาแล้วก่อน ๆ ...บรรลุทุติยฌานอยู่ บรรลุตติยฌานอยู่ บรรลุตตตฌานอยู่ นี่เป็นยัญซึ่งใช้ทุนทรัพย์และมีการเตรียมน้อยกว่า แต่มีผลานิสงส์มากกว่า...^{๓๖}

นอกจากนี้ ฌานยังมีความสำคัญในฐานะเป็นอนุศาสนี คือการปฏิบัติตามคำสอนของ พระพุทธเจ้า ว่า "...ยังมีอีก เกวัญจะ ตถาคตอุบัติขึ้นมาในโลกนี้ เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยตนเอง โดยชอบ...ภิกษุ ชื่อว่า สมบุรณ์ด้วยศีลเป็นอย่างนี้แล...บรรลุปฐมฌานอยู่ นี้จัดเป็นอนุศาสนี ปาฏิหาริย์อย่างหนึ่ง" ฌาน มี ๘ โดยแบ่งเป็นรูปฌาน ๔ และอรุณฌาน ๔ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สมาบัติ ๘ กล่าวเฉพาะรูปฌาน ๔ ได้แก่ ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน ซึ่งเป็นการ จัดตามลำดับฌาน แต่ถ้าหากกล่าวตามลักษณะของสภาวะธรรม หมายถึง การละองค์ฌานคือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข จนเหลือแต่อุเบกขาหรือเอกัคคตา ซึ่งฌานนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัมมาสมาธิ ดังพระพุทธพจน์ว่า

...สัมมาสมาธิ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ (๑) สงัดจากกามและอกุศลธรรม ทั้งหลาย บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ (๒) เพราะวิตก วิจารณ์สงบระงับไป บรรลุตติยฌานที่มีความผ่องใสภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มี วิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ (๓) เพราะปีติจางคลายไป มีจิตเป็น อุเบกขา มีสติ มีสัมปชัญญะอยู่และเสวยสุขด้วยกาย (นามกาย) บรรลุตติยฌานที่พระอรិยะ ทั้งหลายกล่าวสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข (๔) เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะ โสมนัสและโทมนัสดับไปก่อน แล้วบรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์ เพราะอุเบกขาอยู่ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สัมมาสมาธิ...^{๓๗}

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงประกอบด้วยสัมมาสมาธิ ทรงปฏิบัติธรรมอยู่ในคุกจึงทำให้ สุข ภาวะทางจิตใจของพระองค์อยู่ในสภาพแจ่มใส ดั่งลม ไม่ทรงสะทกสะท้านต่อโทษทัณฑ์ใด ๆ ที่จะมากระทบกระทั่ง ทรงมีธรรมเป็นเครื่องอยู่ ประจวบดังเสาหินที่ปักลงดีแล้วในแผ่นดินปรฐพี ย่อม ไม่หวั่นไหวในลมทั้งมวลอันบังเกิดมีมาแต่จตุรทิศ ดังนั้น จึงทรงได้ชื่อว่า เป็นสตนุรุษ เพราะทรง

^{๓๖} ที.สี. (ไทย) ๕/๓๕๓/๑๔๘.

^{๓๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๔๐๒/๓๓๗.

เห็นอริยสังฆธรรมทั้งสี่ประการที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ดีแล้ว จากการที่พระองค์ทรงบรรลุนิพพานเป็นอริยบุคคลชั้นโสดาบัน จึงทำให้ทรงมีความยึดมั่นอย่างแน่นแฟ้นในคุณแห่งพระรัตนตรัย

การที่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเดินจงกรมอยู่ในคุก ผู้วิชัยวิเคราะห์ว่า เป็นการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ด้วยอริยาบทพิพพะ ในอริยาบถการเดิน พร้อมทั้งสลับกับการยืน นั่ง และนอน พระเจ้าพิมพิสารมีจิตพึงพอใจกับการเดินจงกรมเสียมากกว่าอริยาบถอื่น ๆ จะเห็นได้จากที่ ทรงถูกกรีดฝ่าพระบาท ด้วยพระเจ้าอชาตศัตรูทราบ ว่า พระราชบิดาแม้ไม่บริโภคอาหารแต่อยู่ได้ด้วยทรงเดินจงกรม แต่ถ้าหากพระองค์มีจิตไปทางอื่น เช่น อยู่ในอริยาบถนั่ง หรือ นอน เป็นหลัก อาจไม่ถูกกรีดฝ่าพระบาท แต่ต้องโดนกรีดพระตะ โจอ และมังสังเหมือนเดิม และจะเป็นการกรีดผิวหนังส่วนอื่นที่มีไขฝ่าพระบาท เช่น พระสะ โปก หรืออวัยวะผิวหนังส่วนที่ทรงใช้ประทับนั่ง เพราะตามนัยแห่งอรรถกถาจารย์ พระเจ้าพิมพิสาร มิสามารถหลีกเลี่ยงวิบากกรรมนี้ได้

เกี่ยวกับเรื่องกรรม เป็นสิ่งที่สำคัญมากที่สุดที่ผู้ศึกษาควรทำความเข้าใจ พระพุทธศาสนากล่าวถึง กฎแห่งกรรมไว้ว่า “บุคคลที่ต้องเสวยผลไว้อย่างใด ๆ เขาต้องเสวยผลกรรมนั้นอย่างนั้น ๆ”^{๓๘} แต่เนื่องจากกรรมบางอย่าง หรือการกระทำบางคราว ยังไม่ปรากฏผลในทันที ผู้ที่ปัญญายังไม่มาก จึงมองไม่เห็นผลแห่งกรรมของตน กฎแห่งกรรม เป็นหลักธรรมอันยิ่งใหญ่ในทางพระพุทธศาสนา ไม่มีใครสามารถหนีพ้นจากกรรมที่ตนก่อ แม้พระเจ้าพิมพิสาร จะทรงเป็นพระราชผู้ทรงธรรม เป็นผู้ยิ่งใหญ่แห่งแคว้นมคธรัฐ ซึ่งเจริญรุ่งเรือง และมีอำนาจมากที่สุดของชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล ก็ตกอยู่ในอำนาจของกฎแห่งกรรมเฉกเช่นเดียวกัน พระองค์ทรงประสบกับเวทนาอย่างแรงกล้า ด้วยทรงถูกรุกรานกรีดฝ่าพระบาทและทาน้ำเกลือ แล่น้ำฝ่าพระบาทนั้นอย่างไฟที่มีความร้อนอย่างแรงด้วยถ่านไม้ตะเคียนที่กล้าแข็ง นั้นเป็นการเผาอวัยวะร่างกายของคนทั้งเป็น อันมีมาแต่บุรพกรรมในอดีต ที่เป็นอกุศลกรรมตามมา ส่งผลเป็นวิบากในปัจจุบัน ก็เพราะกรรมเก่าที่สวมรองเท้าเข้าไปในลานพระเจดีย์ แล้วเหยียบเสื่อกกที่เขาปูไว้สำหรับนั่งด้วยเท้าที่ไม่ได้ล้าง ช้ำเหยียบผ้าขาวที่ปูไว้สำหรับพระภิกษุสงฆ์ ผู้วิชัยเห็นว่า กรรมในอดีตชาติ ดังกล่าวของพระเจ้าพิมพิสาร ต้องได้กระทำลงไปในขณะที่จิตที่เป็นอกุศลกรรมอย่างแรงกล้า คือสวมรองเท้าไปลานพระเจดีย์ด้วยมีเจตนาทำเพื่อจะให้สกปรก หรือเจตนาที่จะทำลายมุ้งร้าย ทั้งต่อบุคคลผู้ดูแลพระเจดีย์ ต่อศาสนสถานในที่นั้น และการเหยียบผ้าขาวที่ปูให้พระสงฆ์นั่งก่อนด้วยมีโทษเป็นมูล ประสงค์ร้ายหวังที่จะกลั่นแกล้งพระสงฆ์ ทั้งพระสงฆ์นั้นต้องเป็นพระอรหันต์ผู้บรรลุปฏิสัมภิตาญาณ หากแม้การกระทำในอดีตชาติดังกล่าวเป็นไปโดยไม่เจตนา ไม่ประกอบด้วยจิตที่เป็นอกุศลอย่างแรงกล้า พระเจ้าพิมพิสารคงไม่ต้องได้รับผลกรรมอย่างสาหัสถึงเพียงนี้

^{๓๘} ดูรายละเอียดใน อจ. ดิก. (ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๖.

เกี่ยวกับหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำ ในกรณีนี้พระเจ้าพิมพิสารทรงมีพระขันติธรรมตามหลักทศพิธราชธรรม ซึ่งขันติ หมายถึง ความอดกลั้นต่อสิ่งที่ไม่น่าปรารถนาทั้งหลายทั้งทางกาย วาจา ใจ ในที่นี้ หมายถึงการที่พระองค์ ทรงอดกลั้นต่อทุกขเวทนาทางกาย แม้จะทรงได้รับทุกเวทนาเป็นอย่างมาก แต่ก็ทรงอดกลั้นไว้มิได้มีเจตนาผูกโกรธต่อพระราชโอรส และนายช่างกัลบก และพนักงานที่รับคำสั่งจากพระราชโอรสใหม่ นับว่า และทรงมีทศพิธราชธรรมในข้ออีกโกระ ไม่ผูกโกรธแก่ผู้ทรมาณพระองค์

อนึ่ง ผู้วิจัยวิเคราะห์ว่า ในขณะที่พระเจ้าพิมพิสารโดนกรีดฝ่าพระบาท ฯลฯ ในเบื้องต้นทรงสะกดข่มเวทนาด้วยการสำรวมจิตเจริญสมถภาวนา กล่าวคือทรงเพ่ง พุทธานุสสติ ซึ่งเป็นการเจริญสมาธิ และลักษณะของความตั้งอยู่แห่งจิตที่เป็นสมาธิของพระเจ้าพิมพิสาร เหมือนการตั้งอยู่แห่งเปลวประทีปทั้งหลายที่ปราศจากลม^{๓๕} หรือเปรียบเหมือนมือที่ถือดาซังไว้อย่างมั่นคง ลักษณะของจิตที่ตั้งมั่นดำรงอยู่ด้วยดีตั้งคั้งแน่นไม่ซัดสายไปไม่ฟุ้งซ่าน ไม่ถูกรบกวน สงบ ไม่ถูกรบกวน ยึดไว้ ทำให้เกิดสมรรถนะ และพลังแห่งสมาธิเข้มแข็งได้ เมื่อพระเจ้าพิมพิสาร ทรงได้ลิ้มรสแห่งปีติสุขแล้ว จากนั้นทรงสำรวมจิตต่อเนื่องด้วยวิปัสสนาภาวนา ด้วยทรงเปลี่ยนจากสะกดข่มเวทนา มาเป็นกำหนดรู้ในเวทนาแทน เพื่อให้รู้ตามสภาพความเป็นจริงในอาการของเวทนานั้น ๆ ด้วยเหตุที่พระองค์เป็นพระ โสดาบันยอมเข้าใจกฎแห่งกรรมอย่างถูกต้องว่า นี่เป็นเพราะวิบากกรรมเก่าโดยแท้ จึงมีอาจหลีกเลี่ยงความเวทนาที่เจ็บปวดด้วยการสะกดไว้เพียงอย่างเดียว จำต้องได้เสวยอารมณ์ของทุกขเวทนาด้วย จึงทรงใช้การกำหนดรู้ อยู่ในเวทนาแทนการสะกดข่ม แต่คืออยู่ประการหนึ่ง ที่เบื้องต้นทรงสะกดข่มเวทนาด้วยเพ่งพุทธานุสสติ จนสมาธิแข็งกล้า ทำให้ปีติที่เหลือค้างอยู่จึงพอได้ต่อสู้กับเวทนาที่แรงกล้า พระองค์จึงไม่ต้องแสดงอาการทรมนทรมาย ดังนั้น พุทธานุสสติที่พระเจ้าพิมพิสารทรงเจริญนี้ เจือด้วยวิปัสสนาภาวนา ถึงขั้น โลกุตระสมาธิ คือการได้เฉพาะซึ่งอริยผล เรียกว่า โลกุตระสมาธิ และธรรมที่ตรงกันข้ามจากธรรมใน โลกียสมาธินี้ ก็เป็นคุณสมบัติแห่ง โลกุตระสมาธิ ผลที่เกิดจากการเจริญสมาธิ คือ การทำจิตให้สงบ มีพลัง มีความสุขให้ปราศจากนิรันดร์ที่รบกวนจิตใจ พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงเจริญสมาธิอย่างถูกต้อง เพราะเป็นไป เพื่อจุดหมายในทางหลุดพ้น เป็นไปเพื่อปัญญาที่รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง มิใช่มุ่งหวังเพื่อผลที่จะสะกดข่มความเจ็บปวดแสนสาหัสเพียงอย่างเดียว แต่ทรงใช้การกำหนดรู้ ในสภาพความเจ็บปวดนั้น ๆ อันเป็นผลแห่งวิบากกรรม ดังหลักการที่ท่านแสดงไว้ว่า “...ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถเจริญวิปัสสนาได้โดยใช้สมาธิเพียงขั้นต้น ๆ ที่เรียกว่า วิปัสสนาสมาธิ^{๓๖} คือสมาธิที่ใช้ประกอบกับวิปัสสนา หรือเพื่อสร้าง

^{๓๕} คุรยละเอียดใน อภ. สจ. ๓๕/๑๖/๓๒๖.

^{๓๖} คุรยละเอียดใน ข.ป. (ไทย) ๓๑/๕๒/๗๐

ปัญญาที่รู้แจ้ง อันเป็นสมาธิในระดับระหว่างขณิกสมาธิ กับอุปจารสมาธิ ...”^{๑๑} อีกทั้งผู้ที่ฝึกสมาธิ ได้ถูกต้องย่อมได้รับประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งมี ๕ ประการ คือ

๑. การอยู่เป็นสุขในภพทันตาเห็น คือ พระอรหันต์จีณาสพ เข้าสมาบัติแล้ว มีจิตแน่วแน่ ย่อมเจริญสมาธิ โดยหมายจะอยู่สบายทั้งวัน สมาธิภาวนาอันแน่นแฟ้นของท่าน มีการอยู่เป็นสุขใน ภพทันตาเห็นเป็นอนิสงส์

๒. การได้วิปัสสนา คือ สมาธิอันแน่นแฟ้นก็ดี สมาธิภาวนาเป็นแต่เฉียด โดยนัยแห่งการ บรรลุความปลอดภัยโปร่งในที่คับแคบก็ดี แห่งปุถุชน หรือแห่งผู้เสาะๆ ผู้ออกจากสมาบัติ แล้วเจริญ โดยหมายใจว่าจักเห็นแจ้งด้วยจิตอันมั่นคง ชื่อว่า มีวิปัสสนาเป็นอนิสงส์

๓. การได้อภิญญาสมาบัติ คือ ท่านเหล่าใด ยังสมาบัติ ๘ ให้เกิดแล้ว เข้าฌานมีอภิญญา เป็นบาทออกจากสมาบัติแล้ว มุ่งหมายอภิญญาทั้งหลาย มีนัยดังกล่าวแล้วว่า แม้คนเดียวแปลงเป็น หลายคนก็ได้ ดังนี้ บำเพ็ญให้เกิดอยู่ สมาธิอันแน่นแฟ้นของท่านเหล่านั้นในเมื่อเหตุให้เกิดมีอยู่จัด ว่า มีอภิญญาเป็นอนิสงส์

๔. การได้ภกพิเศษ คือ ปุถุชนเหล่าใด มีมานไม่เสื่อม ปราศจากการเข้าถึง พรหมโลก โดยหมายใจว่า จักเกิดในพรหมโลก หรือไม่ปราศรณาก็ตาม ไม่เสื่อมจากสมาธิ สมาธิภาวนาอัน แน่นแฟ้น ของปุถุชนเหล่านั้น มีภกพิเศษเป็นอนิสงส์ เพราะนำมาซึ่งภกพิเศษได้ทรงปลงพระวาจา ถึงพระรัตนตรัย

๕. การได้นิโรธสมาบัติ คือ ท่านเหล่าใด เป็นพระอริยเจ้า เจริญสมาธิด้วยดำริว่า เราจัก ยังสมาบัติ ๘ ให้บังเกิดแล้ว เข้าสมาบัติ เป็นผู้ไม่มีความคิดนึกตลอด ๗ วัน บรรลุนิโรธนิพพานแล้ว จักอยู่เป็นสุขในภพทันตาเห็น สมาธิภาวนาอันแน่นแฟ้นของท่านเหล่านั้น^{๑๒}

ดังนั้น ขณะที่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงกำลังถูกกรีดฝ่าพระบาท ได้ทรงเจริญสมาธิจนได้ผล ในข้อที่ ๒ กล่าวคือ เป็นวิปัสสนา คือ สมาธิอันแน่นแฟ้นก็ดี โดยนัยแห่งการบรรลุความปลอดภัย โปร่งในที่คับแคบก็ดี ด้วยพระองค์เป็นผู้เสาะบุคคลชั้นต้นในพระพุทธศาสนา ในเวลาที่ถูกรุกราน จึงทรงเจริญกรรมฐาน โดยหมายพระทัยว่า จักเห็นแจ้งด้วยจิตอันมั่นคงชื่อว่า มีวิปัสสนาเป็น อนิสงส์ จะเห็นได้ว่า ภายในจิตใจของพระองค์ยอมไม่ทรงทิ้งธรรม แม้ในวาระสุดท้ายแห่ง พระชนม์ชีพ เมื่อพระองค์ไม่อาจฝืนสังขารร่างกายได้ จึงสวรรคตในที่สุด

^{๑๑} คุรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๓๑ ; อง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๕๕/๓๘๕.

^{๑๒} พระครูปริชิต โกวิต, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องสมาธิในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์ วิมุตติมรรค, หน้า ๔๒

เกี่ยวกับการให้ผลของอนันตริยกรรม เฉพาะมาตุฆาตและปิตุฆาต พระอรรถกถาจารย์ ท่านอธิบายไว้ว่า

...ถ้าบิดาเป็นผู้มีศีล มารดาทุศีล หรือไม่มีศีลอย่างบิดานั้น ปิตุฆาต (คือการฆ่าบิดา) ย่อมให้ผลด้วยอำนาจปฏิสันธิ ถ้ามารดาเป็นผู้มีศีล มาตุฆาตย่อมให้ผล แม้เมื่อบิดามารดาทั้งสอง ท่าน เป็นผู้เสมอกันโดยศีลหรือโดยทุศีล มาตุฆาตเท่านั้น ย่อมให้ผลด้วยอำนาจปฏิสันธิ เพราะมารดาเป็นผู้ทำสิ่งที่ทำได้ยาก ทั้งเป็นผู้มีอุปการะมากแก่บุตรทั้งหลาย...^{๔๗}

จะเห็นได้ว่า พระอรรถกถาจารย์ ท่านได้ระบุถึง กรณีอนันตริยกรรมที่เป็นการฆ่า ทั้งมารดาและบิดา ซึ่งการฆ่ามารดาจะมีวิบากร้ายแรงกว่า แต่พระเจ้าอชาตศัตรูได้ปลงพระชนม์ เฉพาะพระราชบิดา ดังนั้น จึงต้องได้รับผลกระทบเฉพาะในส่วนของปิตุฆาตเท่านั้น

ในเวลาที่ พระเจ้าพิมพิสารเสด็จสวรรคต พระมเหสีของพระเจ้าอชาตศัตรูได้ประสูติ พระราชโอรส ครั้นพระองค์ได้ทรงสดับ ทรงยินดีพระทัยโสมนัสยิ่งนัก อันความรักในปิโยรสได้ บังเกิดแล้วแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ได้ทรงหวนระลึกถึงพระพิภคร์แห่งพระราชบิดา ครั้นสดับข่าว จากข้าราชการว่า พระราชบิดาทรงสวรรคตแล้วด้วยทรงรับสั่งให้กรีดฝ่าพระบาท จึงทรงมี พระโสมนัสยิ่งนักสุดที่จะพรรณนา พระเจ้าอชาตศัตรู ทรงรีบรุดเข้าไปเฝ้าพระนางเวเทหิผู้เป็น ราชมารดา ทรงกราบแล้วชบพระเศียรลงบนพระเพลาแห่งพระราชมารดา ทูลขอพระราชทาน อภัยโทษต่อพระราชมารดา แล้วกราบทูลถามถึงในสมัยยังทรงพระเยาว์ว่าใครรักเกล้ากระหม่อม มากที่สุด พระราชมารดาทรงตรัสตอบว่า เจ้าเด็กโง่ ผู้ที่รักเจ้าที่สุดคือพระราชบิดาของเจ้า พระเจ้าอชาตศัตรูทรงเสียพระทัยยิ่งนัก ได้จัดการถวายพระเพลิงศพแก่พระราชบิดา แล้วสั่งให้เลิก การอุปถัมภ์แก่พระเทวทัต ทรงสำนึกผิดหันมาบำรุงพุทธศาสนา ได้เป็นองค์อุปถัมภ์ฐัมสังคายนา ในภายหลัง ฝ่ายพระเทวทัต เมื่อเสื่อมจากพระเจ้าอชาตศัตรูแล้วก็ตรอมใจ ซ้ำถูกพระโกกาลิกะ ผู้เป็นบริวารทำร้ายกระทั่งยอดดอกด้วยเข่า เป็นเหตุให้บาดเจ็บอาเจียนเป็นเลือดป่วยไข้อย่างหนัก จึง ขอเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ซึ่งได้ทรงพุทธดำเนินไปประทับอยู่ที่เชตะวันวิหารแล้ว เพื่อขอพระวโรกาส ทรงประทานอภัย แต่ก่อนที่จะเดินทางไปเห็นพระพักต์พระพุทธองค์ได้ถูกธรณีสูบ ครั้นจะมิดล้าด้วย จึงถวายกระดูกคางเป็นพุทธบูชา กล่าวได้ว่า พระเทวทัตสำนึกได้ในเวลาใกล้มรณภัย ด้วยอานิสงส์ เพียงประมาณนี้ พระพุทธองค์ ได้ทรงพยากรณ์ไว้ว่า ครั้นพระเทวทัตชคใช้วิบากกรรมจนหมดสิ้น แล้ว กาลต่อไปจักได้ตรัสเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้านามว่า อัฏฐิสตะ

หากพิจารณาในฐานะที่ พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเป็นพระราชบิดาผู้ให้กำเนิด พระเจ้าอชาตศัตรู พระองค์ต้องทรงมีพระทัยประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม ทรงมีแต่การอภัยให้

^{๔๗} อภ.ทก.อ. (ไทย) ๓๓/๑๕๖.

พระราชโอรส ไม่ทรงมีความโกรธ (อภฺโกธะ) และไม่ทรงมีความอาฆาตในพระทัยแม้แต่น้อยแต่หากจะพิจารณาในฐานะที่พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นพระอริยบุคคล จิตของพระอริยเจ้าย่อมเห็นโทษของความโลภ ความโกรธ ความหลง ซึ่งทำให้ผู้มีกิเลสหนาต้องประสบแต่ความทุกข์ใจ ดังนั้นพระองค์จึงทรงไม่มีความยึดมั่นในราชสมบัติ อันเป็นโลกธรรม หรือมาหา หาแก่นสารไม่ได้นั้น อย่างไรก็ตาม ราชวงศ์ทหารยังคงที่มีพระเจ้าอชาตศัตรูสืบต่อนี้เป็นราชวงศ์แห่งปีติมาต กล่าวคือพระเจ้าอชาตศัตรู ปลูกพระชนม์ชีพพระเจ้าพิมพิสาร ต่อมาพระราชโอรสของพระเจ้าอชาตศรัก็ปลูกพระชนม์ชีพพระเจ้าอชาตศัตรูด้วย

จากการที่ได้ศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำด้านส่งเสริมสันติภาพของพระเจ้าพิมพิสาร ตามที่นำเหตุการณ์ต่าง ๆ มานำเสนอสามารถสรุปให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระเจ้าพิมพิสารได้สนับสนุนให้เกิดความสงบสุข ปราศจากการเบียดเบียนกัน พระองค์มีความพยายามอย่างยิ่งในอันที่จะรักษาสันติภาพโดยไม่ต้องการให้มนุษย์เบียดเบียนซึ่งกันและกัน การที่ทรงส่งเสริมพระพุทธศาสนา เพราะศาสนานั้นเป็นสิ่งที่หล่อหลอมจิตใจให้มนุษย์ผู้สันติ สอนให้คนเป็นคนดี จนถึงนำคนให้พ้นทุกข์สู่ความสุขแท้จริง หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำคือให้พระองค์นำสันติภาพมาสู่แคว้นมคธ

๔.๕ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น หมายถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแรงจูงใจหรือสนับสนุนให้เกิดการผูกมิตรกับแคว้นอื่นหรือ เช่น มีการส่งของขวัญหรือเครื่องบรรณาการเพื่อแสดงถึงความปรารถนาดีที่มีต่อกัน การส่งทูตานุทูตไปกระชับความสัมพันธ์ กับแคว้นอื่น เพื่อเป็นรักษาความปรองดองสามัคคีระหว่างประเทศนั้น ๆ การเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศหรือแคว้นอื่น ทำให้ผูกมิตรไว้ได้ เป็นการป้องกันไม่ให้ถูกรุกรานอีกด้วย

แคว้นแคว้นในครั้งพุทธกาลนั้น มีทั้งหมด ๑๖ รัฐด้วยกัน พื้นที่ของชมพูทวีปถูกแบ่งดินแดนกันปกครอง โดยเรียกดินแดนที่ปกครองนั้นว่า ชนบท (แหล่งรวมของเผ่าชน) หรือ รัฐ... นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาโบราณของไทยอย่างสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงนิยามแปลว่า แคว้น^{๔๔}

ส่วนรายละเอียดของทั้ง ๑๖ แคว้นนั้น มีดังนี้

^{๔๔} บรรจบ บรรณรุจิ, พุทธประวัติ : ประสูติ ตรัสรู้, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓.

๑. แคว้นกาสิ เมืองหลวงชื่อพาราณสี
๒. แคว้นโกศล เมืองหลวงชื่อสาวัตถี
๓. แคว้นอังคะ เมืองหลวงชื่อจัมปา
๔. แคว้นมคธ เมืองหลวงชื่อราชคฤห์
๕. แคว้นวัชชี เมืองหลวงชื่อไพศาลี
๖. แคว้นมัลละ มีเมืองหลวง ๒ แห่ง คือ เมืองกุสินารา และเมืองปาวา
๗. แคว้นเจติ เมืองหลวงชื่อโสถกวัตติ
๘. แคว้นวังสะ เมืองหลวงชื่อโกสัมพี
๙. แคว้นกुरु เมืองหลวงชื่ออินทปัตต์
๑๐. แคว้นปัญจาละ เมืองหลวงชื่อกัมปิลละ
๑๑. แคว้นมัจฉะ เมืองหลวงชื่อวิราฎนคร
๑๒. แคว้นศุรเสนะ เมืองหลวงชื่อมธูรา
๑๓. แคว้นอัศสกะ เมืองหลวงชื่อโปตนะ
๑๔. แคว้นอวันตี เมืองหลวงชื่ออุชเชนี
๑๕. แคว้นคันธาระ เมืองหลวงชื่อดักกศิลา
๑๖. แคว้นกัมโพชะ ชื่อเมืองหลวงไม่ปรากฏ^๕

จากการที่ได้ศึกษาในเหตุการณ์ที่เป็นบทบาทหน้าที่ที่สำคัญเกี่ยวกับบทบาทผู้นำในการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่นของพระเจ้าพิมพิสารที่ได้ยกมามีอยู่ ๕ แคว้นด้วยกัน ซึ่งได้แก่ แคว้นโกศล แคว้นวัชชี แคว้นอวันตี และแคว้นคันธาระ สามารถวิเคราะห์บทบาทผู้นำในการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่นได้ดังต่อไปนี้

กรณีที่ ๑. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นโกศลนั้น โดยที่ในแคว้นมคธเริ่มแรกเดิมทีได้มีมหาเศรษฐีผู้มีบุญ ๕ คน คือ (๑) โชติยะ (๒) ชฎิละ (๓) เมณฑกะ (๔) ปุณณกะ และ (๕) กากวัลลียะ ในบรรดาผู้มีบุญทั้ง ๕ นี้มีเมณฑกะเศรษฐีเป็นหัวหน้า พระเจ้าปัสเสนทิโกศลทรงประสงค์ที่จะได้มหาเศรษฐีผู้มีบุญไปอยู่ในแคว้นโกศล จึงเสด็จไปทูลขอมหาเศรษฐี ๑ คน ด้วยพระองค์เองกับพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงมอบอนุญาตเศรษฐีผู้เป็นบุตรของเมณฑกะเศรษฐีให้แก่พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ในตอนแรกพระเจ้าพิมพิสาร พระองค์ไม่ทรง

^๕ พระมหาสมจิตฺต สติสมฺปนฺโน (คำดี), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดทางการปกครองของโรมัสฮอบส์ กับแนวคิดทางการปกครองที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๕๒.

ประสงค์จะมอบให้ เพราะการย้ายตระกูลเศรษฐีแต่ละครั้งเหมือนแผ่นดินทรุด แต่เพื่อรักษา สัมพันธภาพอันดีไว้ พระองค์จึงต้องยอมสละทรัพย์ากรบุคคลอันมีค่าไป ถ้าพูดถึงในเชิงการเมือง หากพระเจ้าพิมพิสารไม่ตัดสินพระทัยในเรื่องนี้ ย่อมเป็นเหตุบาดหมางกันระหว่างแคว้น มหาอำนาจทั้งสองก็ได้ หรือหากพระเจ้าพิมพิสาร และพระเจ้าปัสเสนทิโกศล ไม่ได้เป็นพระราชผู้ ประพฤติในหลักธรรมในข้ออวิหิงสาธรรมแล้วละก็ อาจเป็นเหตุให้เกิดสงครามใหญ่ของทั้งสอง แคว้น และอาจทำให้ลูกหลานขยายใหญ่โตเป็นสงครามใหญ่ในชมพูทวีป เพราะยังมีพันธมิตรอีก หลายแคว้นของทั้งสองฝ่ายที่ต้องเข้าร่วมช่วยทำศึกสงคราม การเจริญสัมพันธไมตรีจึงเป็นบทบาท หน้าที่ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ผู้นำในระดับประเทศจะต้องให้ความสำคัญ และต้องมีการตัดสินใจ ให้ถูกต้อง กรณีที่พระเจ้าพิมพิสารทรงมอบขนัญชัยเศรษฐี พระองค์ได้ทำถูกต้องที่สุด ย่อมทำให้ พระเจ้าปัสเสนทิโกศลพึงพอใจ และประชาชนทั้งสองแคว้นก็จะได้ไปมาหาสู่กัน ดังนั้นสิ่งที่ สำคัญที่สุด “ต้องมีการเชื่อมโยงทางการเมือง ทางการเศรษฐกิจ ทางสังคมและวัฒนธรรม และรู้เขารู้เรา ซึ่งเป็นเสาหลักแห่งความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ”^{๔๖}

บางประเทศไม่มีศักยภาพทางด้านทหาร เมื่อถูกประเทศที่เป็นปัจเจกมิตรขอสิ่งที่มีค่า เช่น ช้างเผือก พระราชธิดา ฯลฯ ก็ไม่ยอมให้แก่ข้าศึกไป ในที่สุดก็ได้รับกัน ทำให้เกิดความสูญเสีย มาก ซึ่งเหตุการณ์ในลักษณะนี้ยากที่จะตัดสินว่า เป็นการตัดสินใจถูกหรือผิด เพราะถ้าหากพิจารณา ในแง่สันติ หรือการรักษาอธิปไตย ก็ถือว่าผิด เพราะเมื่อรู้ว่าตนเองไม่สามารถที่จะต่อสู้ได้ ก็ยังต่อสู้ ทำให้ประเทศพังเพราะการหวังเหินสิ่งที่ถูกขอร้อง ซึ่งเป็นสิ่งที่เล็กน้อย เมื่อเปรียบเทียบกับความอยู่ รอดของประเทศ แต่ถ้าหากมั่นใจว่าตนสามารถที่จะต่อสู้ได้ ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง เพราะเป็นเรื่องของ ศักดิ์ศรี และการ ไม่ยอมที่จะถูกกดขี่ห่มเหง ผู้วิจัยเห็นว่า สมควรส่งเคราะห์เข้าได้ในหลัก ทศพิธราชธรรมในข้อปริจจาคะ (การเสียสละความสุขส่วนพระองค์ เพื่อประโยชน์สุขของมหาชน) ซึ่งเป็นการตัดสินพระทัยที่ถูกต้อง เพราะถ้าไม่ให้ไปดังที่พระเจ้าปัสเสนทิโกศลมาทูลขอ อาจเป็น ข้อให้เกิดความขัดแย้ง เป็นเหตุผลให้ก่อชนวนสงคราม ถือได้ว่าเป็นการกระทำเพื่อมหาชนภายใน แคว้นแคว้นให้อยู่ดีกินดี อันเนื่องมาจากปราศจากภัยสงคราม

กรณีที่ ๒. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นวัชชี ซึ่งแคว้นวัชชีนั้น เคยสู้รบกับแคว้น ของมคธถึงขนาดผลัดกันแพ้ ผลัดกันชนะ เจ้าแคว้นลิจฉวีได้เข้ามาเจรจาเพื่อขออาราธนา พระพุทธเจ้า ซึ่งตอนนี้ถือว่าอยู่ในพระราชูปถัมภ์ของพระเจ้าพิมพิสารไปโปรดประชาชนชาววัชชี เพราะสถานการณ์ของแคว้นวัชชีกำลังอยู่ในภาวะที่ขวัญเสีย เนื่องจากมีพิบัติอันเกิดจากทุกภิกขภัย

^{๔๖} สีดา สอนศรี, “เมื่อทุกภาคส่วนตื่นตัว เตรียมพร้อม คู่ประชาคมอาเซียน”, หนังสือพิมพ์มติชน, (ฉบับวันที่ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๕๔) : หน้า ๕.

จึงต้องการที่พึ่งทางใจให้แก่ประชาชนด้วยการมากราบทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงเสด็จสู่เมืองเวสาลี เวลาที่ประสบกับปัญหาหากได้คนที่มีบุญญาบารมีเป็นที่พึ่งอาศัย ก็จะทำให้ได้รับความอบอุ่นใจ ทำให้มีกำลังใจที่จะต่อสู้กับปัญหา ชาวเมืองเวสาลีก็เช่นเดียวกัน เป็นสมัยที่บ้านเมืองประสบกับปัญหาทุกข์ภัย คือข้าวยากหมากแพง พวกเขาถึงคิดถึงพระพุทธเจ้า ต้องการได้พระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงสามารถเป็นที่พึ่งทั้งทางจิตใจและทางกายภาพ กล่าวคือพระพุทธองค์ทรงสอนให้เข้าใจสังขารแห่งสรรพสิ่ง ทำให้ปลงใจยอมรับกับสิ่งที่เกิดขึ้นได้ เมื่อพระองค์เสด็จไปเมืองเวสาลีแล้ว ด้วยพุทธานุภาพ ธรรมานุภาพ และสังฆานุภาพ ทำให้เมืองเวสาลีปราศจากสิ่งชั่วร้าย เสนียดจัญไรทั้งหลาย กลับเป็นปกติสุขดังเดิม

พระเจ้าพิมพิสารก็ทรงมีพระทัยกว้างขวาง มิได้ขัดขวางเจ้าลิจฉวีแต่ประการใด ด้วยการให้เจ้าลิจฉวีที่เข้ากราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์ให้เสด็จไปสู่มืองเวสาลีเอง แม้พระพุทธองค์ทรงตรวจดูเหตุการณ์ในอนาคตแห่งเมืองเวสาลีแล้วก็ทรงรับคำนิมนต์ พระเจ้าพิมพิสารเมื่อทราบว่พระพุทธองค์ทรงรับนิมนต์ตามคำกราบทูลอาราธนาของเจ้าลิจฉวีแล้ว ได้รับสั่งให้ประกาศทั่วพระนครให้ประชาชนทราบว่า พระพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์เสด็จไปกรุงเวสาลีแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า ในมิติด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น ที่พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุญาตให้เจ้าลิจฉวีแห่งเมืองเวสาลีเข้าไปกราบทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองของตน ถือว่าทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำทรงประพฤติดด้วยความเป็นผู้รู้จักกาล คือทรงรู้ว่า เวลานั้นชาวเมืองเวสาลีมีความเดือดร้อน ต้องได้รับความช่วยเหลือโดยเร็ว ดังนั้น พระองค์จึงได้สละประโยชน์พระองค์เพื่อประโยชน์ผู้อื่น อีกประการหนึ่ง พระเจ้าพิมพิสารทรงประกอบด้วยหลักที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลักทศพิธราชธรรมในข้ออักษิโระ กล่าวคือไม่ผูกโกรธแค้นแค้นวชิชชีที่เคยทำสงครามกันมา และทรงประกอบด้วยหลักจักกวัตติธรรม อันเป็นข้อวัตรของพระราชาที่ยิ่งใหญ่กว่าพระราชาทั้งหลายในข้อธัมมาธิปไตย กล่าวคือ การถือธรรมเป็นใหญ่ คือเคารพธรรม เคารพธรรม นิยมธรรม ตั้งอยู่ในธรรม นอกจากนี้ พระเจ้าพิมพิสารยังทรงประกอบด้วยพรหมวิหารธรรม ในข้อ มุทิตา ด้วยทรงยินดีเป็นอย่างยิ่ง ที่พระพุทธองค์ทรงรับนิมนต์เจ้าลิจฉวี ถึงกับให้ป่าวประกาศทั่วพระนคร วิเคราะห์ว่า ทรงประกอบด้วยสังคหัตถุ ข้ออรรถจริยา หมายถึง การประพฤติดนเป็นประโยชน์ คือ ทรงช่วยเหลือปัญหาให้แก่ แคว้นวชิชชีเพื่อให้พ้นจากทุกข์ภัย สงเคราะห์ให้เข้าด้วยราชสังคหัตถุ ดังนี้ กล่าวได้ว่า การที่ทรงสนับสนุนให้เจ้าลิจฉวีกราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์ ให้เสด็จพระพุทธานุภาพสู่กรุงเวสาลีในครั้งนี้ได้ชี้ให้เห็นถึงการส่งเสริมสันติภาพอย่างแท้จริง อันมีสงส์สูงสุด คือ พระพุทธองค์ย่อมจะทรงแสดงธรรมโปรดกษัตริย์ลิจฉวีทั้งหลาย พร้อมด้วยบรรดามหาชนแคว้นลิจฉวีให้เข้าถึงสังขารมแก่นแท้ทางพระพุทธศาสนา

กรณีที่ ๓. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอวันตี โดยส่งหมอซิวโกมารักไปปรึกษาอาการประชวรของพระเจ้าจันทปัทโชตพระราชแห่งกรุงอุชเชนี ซึ่งมีพระราชสาส์นเจริญสัมพันธไมตรีมา ในการรักษาพระอาการประชวรของพระเจ้าจันทปัทโชตนั้น หมอซิวโกเกือบถูกประหารชีวิต เนื่องจากพระองค์มีอัธยาศัยที่โหดร้ายตั้งประหารคนง่าย ๆ โดยไม่มีเหตุผล แต่ด้วยปฏิภาณไหวพริบที่ชาญฉลาดทำให้เขาพ้นภัย ต่อมา หมอซิวโกยังได้รับพระราชทานรางวัลเป็นเครื่องบรรณาการจากพระเจ้าจันทปัทโชต เป็นของมีค่าหลายประการรวมทั้งผ้ากาสีเนื้อดีจากแคว้นกาสี ที่นิยมกันว่า เป็นผ้าที่มีฝีมือการเย็บการทอยอดเยี่ยมกว่าผ้าเมืองอื่น ๆ หมอซิวโกเห็นว่า เป็นของดีมีค่าสมควรแก่พระพุทธเจ้าหรือพระมหากษัตริย์เท่านั้น จึงได้นำผ้านี้ไปน้อมถวายแด่พระพุทธเจ้า^{๔๗} พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงอาศัยการเจริญสัมพันธไมตรีให้เป็นประโยชน์ เนื่องจากกรุงอุชเชนีไม่มีหมอที่มีความสามารถเท่ากับหมอซิวโกมารัก เพื่อที่จะรักษาพระราชผู้เป็นใหญ่ในแคว้นให้หาย ผู้วิจัยเห็นว่า แม้ในปัจจุบัน ไม่มีประเทศใดที่จะสมบูรณ์เพียงพร้อมทุกอย่าง ในการพัฒนาประเทศ บางอย่างต้องอาศัยประเทศอื่น ดังนั้น ผู้นำประเทศทั้งหลายที่มีวิสัยทัศน์ย่อม ต้องเห็นความสำคัญของการเจริญสัมพันธไมตรีอันดีระหว่างแคว้นหรือประเทศ จะเห็นได้ว่า เมื่อแคว้นหรือประเทศใดประสบภัยพิบัติ ไม่ว่าจะเป็นภัยจากมนุษย์ด้วยกันหรือภัยจากอมนุษย์ก็ตาม รวมไปถึงภัยธรรมชาติที่ร้ายแรง เช่น น้ำท่วมหนัก แผ่นดินถล่ม โจรสลัด รุกขุมหนักจนเป็นปัญหาข้ามชาติต่าง ๆ เหล่านี้ ล้วนจำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือเกื้อกูลจากสัมพันธมิตรในต่างแดน

กรณีที่ ๔. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นคันธาระ ซึ่งมีเมืองคักกศิลาเป็นพระนครด้วยการยกเว้นภาษีแก่พวกพ่อค้าเมืองคักกศิลา เป็นการเจริญสัมพันธไมตรีประการหนึ่ง เพราะทำให้ประเทศที่จะมาลงทุนค้าขายด้วยไม่ต้องลงทุนหรือเสียทุนมาก ซึ่งทำให้มีรายได้มากขึ้น ผู้วิจัยเห็นว่า พระองค์ทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลักพรหมวิหารธรรม กล่าวคือ พระองค์ทรงมีพระเมตตาและทรงพระมหากรุณาธิคุณ เพราะทรงเห็นใจผู้อื่น และทรงมีความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ทรงบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่นตามหลักสังกหัตถุ สงเคราะห์เข้าได้ในการส่งเสริมอาชีพประชาราษฎร์ให้อยู่ดีกินดีตามหลักราชสังกหัตถุ และทรงรู้ความพอประมาณ (มัตตัญญุตตา) ตามหลักสัปปริสธรรม เพราะไม่ทรงเห็นแก่ความอยากได้

พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นผู้มีพระปัญญา และพระราชศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา โดยแท้ พระองค์จึงได้ทรงเลือกสิ่งที่ดีที่สุดถวายแด่พระพุทธเจ้าผู้ก่อกำเนิดแล้ว นั่นคือพระรัตนตรัย

^{๔๗} พระครูถุภคญาณสิทธิวัฒน์ (ภคญาณมโฆ), *เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๒๖๕.

ผู้วิจัยเห็นว่า เพราะพระองค์ทรงรู้เหตุและรู้ผลตามหลักสัพปุริสธรรม และพระองค์ทรงทราบว่า หากเหล่าอำมาตย์ ข้าราชการบริพาร โดยเฉพาะนางสนมรู้เรื่องนี้ จะต้องทูลห้ามพระองค์แน่นอน เพราะจะมีผลกระทบต่อกรปกครองบ้านเมือง ดังนั้น พระองค์จึงทรงกำชับผู้ส่งสาส์นกราบทูลให้ พระเจ้าปุกกุสาตีได้เปิดอ่านสาส์นบนปราสาท ซึ่งทำให้พระเจ้าปุกกุสาตีทรงได้บรรลุมานด้วยการอ่านอานาปานสติก็มีภูฐานในพระราชสาส์นนั้น

ในการเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าปุกกุสาตินี้ พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงประพาศติประโยชน์ต่อพระสหายโดยความเป็นกัลยาณมิตร คือทรงแนะนำชักชวนในสิ่งที่เป็นประโยชน์สูงสุดให้ ทำให้พระเจ้าปุกกุสาตีได้อริยทรัพย์หรือโลกุตตรสมบัติ ประเสริฐกว่าราชสมบัติอันเป็นโลกิยทรัพย์นั้น กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ พระเจ้าพิมพิสารทรงให้ธรรมเป็นทานแก่พระเจ้าปุกกุสาตี ซึ่งธรรมทานนี้มีอานิสงส์มากกว่าวัตถุทานทั้งหลาย เพราะเป็นทานที่ปราศจากอามิส ทำให้เกิดความสุขใจได้โดยไม่มีวัตถุประสงค์เป็นปัจจัยปรุงแต่ง บุคคลหลายท่าน เช่น พระสารีบุตรเถระผู้เป็นพระธรรมเสนาบดี เมื่อครั้งที่ยังเป็นอุปติสสะมาณพ ฯลฯ สามารถเข้าถึงความหลุดพ้นทางใจได้ก็เพราะได้รับธรรมทานจากผู้อื่น คือ พระอัสสชิเถระ

จากการศึกษาพบว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นแบบอย่างแห่งการเป็นผู้นำในด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น ได้อย่างดีเยี่ยม ในสมัยที่พระองค์ทรงเป็นผู้นำแห่งแคว้นมคธ บ้านเมืองเป็นปึกแผ่น มีความสัมพันธ์อันดีงามระหว่างแคว้นแคว้นอื่น ๆ ที่ใกล้เคียงกัน นอกจากนี้ประชาชนยังได้รับประโยชน์จากการเจริญสัมพันธไมตรีของพระองค์ เพราะเป็นไปเพื่อแลกเปลี่ยนประโยชน์ซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การทหาร การเมือง เป็นต้น การเป็นนักการทูตที่ดีที่มีความสามารถย่อมจะนำพาประเทศของตนให้เจริญรุ่งเรืองโดยอาศัยการติดต่อสัมพันธ์กันนี้

พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่นอย่างแท้จริงด้วยการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมทางศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาได้มั่นคง มีการพลวัตรของประชาชนไปสู่ดินแดนต่าง ๆ ผู้วิจัยเห็นว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงมีวิสัยทัศน์ หรือสายพระเนตรที่ยาวไกล มองเห็นกาลข้างหน้าต่อไปว่า พระพุทธศาสนาจักต้องแผ่เข้าไปและเจริญรุ่งเรืองในดินแดนอื่น แคว้นมคธที่พระองค์เป็นผู้นำอนาคตต้องเสื่อมสลายตามกฎแห่งพระไตรลักษณ์ สิ่งใดในโลกไม่มีคงทนถาวร ถือว่าเป็นการนำไปปรับเข้ากับวัฒนธรรมของชนชาตินั้น ๆ โดยมีภาษามคธเป็นต้นดิภาษาให้บรรดานักปราชญ์ผู้ฉลาดในยุคต่อ ๆ มาได้ตีความอย่างสุจริตใจพร้อมทั้งประกอบด้วยสัมมาทิฏฐินั่นเอง

๔.๖ สรุปการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสาร

จากการวิเคราะห์บทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารในทุก ๆ ด้านแล้วนั้น สามารถสรุปให้เห็นถึงความสอดคล้องในบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่มีต่อหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในทางพระพุทธศาสนาได้ดังนี้

สรุปหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการปกครอง

๑. ทรงพระราชทานอภัยโทษให้แก่พระชนิยะ สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระเจ้าพิมพิสารในข้อนี้คือหลักจกักวัตติธรรม และหลักสัปปริสธรรม

๒. ทรงส่งเสริมกุมภโฆสกะ พระเจ้าพิมพิสารทรงรับเป็นที่พึ่งของเขาสมาสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระเจ้าพิมพิสารคือหลักจกักวัตติธรรม (ขันมิการักขา) หลักราชสังคหวัตถุ (ปฐิสเมระ) หลักพรหมวิหารธรรม ในข้อที่ว่า มุทิตา

๓. ทรงสรรเสริญคุณความดีของนายมาลาการ พระเจ้าพิมพิสารทรงไม่ถือโทษโกรธเขา สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระองค์คือหลักทศพิธราชธรรม และหลักราชสังคหวัตถุ

๔. ทรงเสด็จเที่ยวชมปราสาททิพย์ของโชติกเศรษฐี ซึ่งเป็นผู้ได้ปกครองในแคว้นพระองค์ สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระองค์ คือหลักพรหมวิหารธรรม เพราะทรงแสดงมุทิตาจิตแก่ผู้ได้ปกครองที่มีบารมีมากได้ นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความมีตบะ คือประพฤดิพระองค์ทวนกระแสวิกเสสได้ ไม่ใช่พระราชอำนาจกดขี่ห่มเหงผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน ซึ่งหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองตามหลักทศพิธราชธรรม

๕. ทรงสรรเสริญคุณความดีของพนักงานรักษาสวนมะม่วง พนักงานรักษาสวนมะม่วงได้ถวายมะม่วงสำหรับพระเจ้าพิมพิสารแต่พระพุทธเจ้า พระองค์ไม่ได้กริ้วและลงโทษเขาแต่ประการใด สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระองค์คือหลักราชสังคหวัตถุธรรม

๖. ทรงพระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวงแก่หมอชิวโกมารัจจ คือ ทรงพระราชทานตำแหน่งให้เป็นแพทย์ประจำพระราชสำนักและให้ทำการรักษาแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ด้วย และทำให้หมอชิวโกได้รับรักษาประชาชนทั่วไปตามพระบัญชาของพระเจ้าพิมพิสาร และรักษาพระราชอาของแคว้นอื่นในที่ไม่มีหมอที่เชี่ยวชาญชำนาญการอันเป็นโรคเฉพาะทาง สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระองค์คือ หลักจกักวัตติธรรม หลักพรหมวิหารธรรม และหลักราชสังคหวัตถุ

๑. การรับสั่งให้หมอชีวกโกมารภัจจ์รักษาเศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์ สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระองค์คือ หลักจกัวัตติธรรม ข้อจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายใน กำลังพล เหล่ากษัตริย์ผู้ตามเสด็จ พราหมณ์และคฤหบดี ขวานิคมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนก โดยธรรม และหลักพรหมวิหารธรรม ข้อทรงมีกรุณาต่อประชาชน

สรุปหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมการศึกษา

๑. ทรงเปลื้องปฏิญญาของพระองค์กับพระพุทธเจ้า พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์มาก่อน หลังจากได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์ได้ทรงบรรลुโศคาปัตติผล พร้อมกันนั้น พระองค์ได้ทรงนำพาชาวมคธให้มาฟังธรรมจนได้บรรลุโศคาปัตติผลเป็นจำนวนถึง ๑๑๐,๐๐๐ คน ซึ่งมีอานิสงส์คณานับไม่ได้ ยิ่งใหญ่กว่าการศึกษาใดในโลก สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมการศึกษาคือ หลักสัพปุริสธรรม และหลักอภิธานิยธรรม

๒. ทรงอนุญาตให้พระนางเขมาเทวีผนวช ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงอนุญาตให้พระนางผนวช ทั้ง ๆ ที่เป็นพระมเหสีสุดที่รัก เป็นการประพดตพิศุทธราชธรรมในข้อ ตปะ คือ ทรงประพดตदनทวนกระแสนิเลส สามารถที่จะยับยั้งพระทัยในสิ่งที่ยั่วชวนชวนปรารถนาได้ ตลอดจนเพียรปฏิบัติในอันทำกิจให้บริบูรณ์ จึงได้หาอุบายที่จะให้พระนางได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า จัดว่าเป็นการสักการะ เคารพ นับถือ นอบน้อมธรรมของพระองค์ และเว้นความกำหนัดโดยกามอันไม่เป็นธรรม ซึ่งเป็นวัตรของพระเจ้าจักรพรรดิ และทรงรู้ในหลักอัตตัญญูตา ความรู้จักตนคือ รู้ว่าเรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศและคุณธรรม จัดเป็นสัพปุริสธรรม ทรงประกอบด้วยความรักหาคุ้มครองป้องกัน พระอรหันต์ทั้งหลายตามหลักอภิธานิยธรรม สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมการศึกษา คือหลักทศพิศุทธราชธรรม หลักจกัวัตติธรรม หลักสัพปุริสธรรม และหลักอภิธานิยธรรม

๓. พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นปฐมเหตุแห่งการแสดงธรรมในวันขัมมัสสวนะ ในเรื่องนี้จัดว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงรู้ประชุมชน (ปริสัญญูตา) เพราะทรงทราบว่าประชาชนทั้งหลายต้องการฟังธรรม เมื่อประชาชนได้ฟังธรรม ก็จะเกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เมื่อได้ฟังธรรมและปฏิบัติตาม ก็จะมีจิตใจอ่อนโยน มีความเมตตาต่อผู้อื่น ทำให้สังคมเกิดสันติภาพ สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ คือ หลักสัพปุริสธรรม

๔. ทรงเคารพในพระสงฆ์มาก พระเจ้าพิมพิสารทรงไม่ทรงกริ้วในการที่พระสงฆ์สงสวนานำงานที่ทำให้พระองค์ต้องคอย จนพลบค่ำ ต้องในข้อขันติ ตามหลักทศพิศุทธราชธรรม ทรง

สักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมธรรม ถือธรรมเป็นใหญ่ ในข้อธัมมาธิปไตย คือ ถือธรรมเป็นใหญ่ตามหลักจกวัตติธรรม ทำให้แม้พระสงฆ์ก็ไม่กริ่งเกรงในพระราชอาณาเขตไปหรือจนทำอะไรไม่ถูก ก่อเกิดให้พระสงฆ์มีกำลังใจในการศึกษาพัฒนา กาย วาจา ใจ ให้ถูกต้องตามหลักไตรสิกขา สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพของพระเจ้าพิมพิสาร คือ หลักทศพิธราชธรรม และหลักจกวัตติธรรม

สรุปหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการป้องกันประเทศ

๑. ธรรมเนียมที่พระเจ้าพิมพิสารทรงนำทัพรบกับแคว้นวัชชี จัดเป็นทรงประพฤติปฏิบัติตามหลักจกวัตติธรรม ข้อที่ว่า ให้ความคุ้มครองโดยธรรม คือ จัดอำนาจการรักษาค้ำครองป้องกันอันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดินที่ (ธัมมิการักษา) การปราบปรามจลาจลในแคว้นมคธ จัดเข้าในหลักจกวัตติธรรม คือการห้าม ระงับ ป้องกันไม่ให้เกิดการกระทำสิ่งที่ไม่ดีไม่งาม มีโทษภายในแคว้นแคว้น หรือเมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็หาทางแก้ไขให้เรียบร้อย (มา อธัมมาการ) ตามหลักการปกครองบ้านเมือง ผู้มีหน้าที่ป้องกันประเทศต้องมีจิตใจเข้มแข็ง จะแสดงความอ่อนแอให้ศัตรูเห็นไม่ได้ สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการป้องกันประเทศ คือ หลักจกวัตติธรรม

๒. ทรงทูลพระศาสนาไม่ให้อุปสมบทแก่ราชกัญ กล่าวคือ เมื่อเกิดเหตุการณ์จลาจลในแคว้นมคธ พระเจ้าพิมพิสารรับสั่งให้แม่ทัพนายกองนำกำลังพลไปปราบจลาจลนั้น แต่แม่ทัพเหล่านั้นไม่ต้องการที่จะทำบาป จึงหนีสงครามบวชในพระพุทธศาสนา พระเจ้าพิมพิสารทรงมีพระทัยประกอบด้วยเมตตา จึงทรงอภัยโทษให้ และทูลขอพระศาสนาไม่ให้ภิกษุอุปสมบทให้ราชกัญ และเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าก็ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุบวชให้ราชกัญ หากละเมิด ต้องอาบัติทุกกฏ จัดเป็นทรงประกอบด้วยภาวะผู้นำตามหลักพรหมวิหารธรรม สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการป้องกันประเทศ คือ หลักพรหมวิหารธรรม

๓. ทรงพระราชทานราชสมบัติให้แก่กษัตริย์ราชกุมาร ๗ วัน กล่าวคือ เมื่อเกิดการจลาจลใน ปัจจุบันประเทศของแคว้นมคธ พระเจ้าพิมพิสารทรงรับสั่งให้กษัตริย์ราชกุมารผู้เป็นพระราชโอรสไปปราบ เมื่อปราบปรามให้สงบได้แล้ว พระองค์จึงพระราชทานราชสมบัติให้ ๗ วัน และพระราชทานหญิงพื่อนให้คนหนึ่ง ในเชิงการปกครองไม่ถือว่าเป็นการส่งเสริมให้คนทำความชั่ว แต่เป็นการเพิ่มขวัญกำลังใจแก่ผู้ทำงานประสบความสำเร็จ เชิดชูความสามารถให้ปรากฏแก่สาธารณชน สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการป้องกันประเทศ คือ หลักจกวัตติธรรม ข้อ ธัมมิการักษา ในข้อข้อธรรมานุปทาน และหลักราชสังคหวัตถุ ข้อส่งเสริมคนดีให้ปรากฏในสังคม

สรุปหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ

๑. ทรงถวายพระอารามเวฬุวัน สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ คือ หลักทศพิธราชธรรม ในข้อการให้ทาน และ หลักจกักวัดติธรรม ในข้อคุ้มครองสงเคราะห์ แก่เหล่าสมณพราหมณ์

๒. ทรงอุทิศผลบุญแก่ปศุชนผู้เคยเป็นญาติ ได้ถวายทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพคือ หลักทศพิธราชธรรมในข้อ การให้ทาน และหลักสัปปริสธรรมในข้อปริสญญาตา ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้กิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้น ๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิริยาอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ และในข้ออถัตถัญญาตา คือ รู้ผลแห่งการให้ทาน

๓. ทรงให้สร้างกุฏิถวายพระสงฆ์ สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ คือหลักจกักวัดติธรรม ในข้อ ฌมีการึกษา ให้ความคุ้มครองโดยธรรม เป็นการจัดอำนาจการรักษาคู่ครองป้องกันอันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน คือ คนภายในข้าราชการฝ่ายทหาร ข้าราชการฝ่ายปกครอง ข้าราชการพลเรือน นักวิชาการ และคนต่างอาชีพ พ่อค้า เกษตรกร ชาวนา คหบดี และชนชายแดน พระสงฆ์และบรรพชิต ผู้ทรงศีล ทรงคุณธรรม ตลอดจนสัตว์เท้า สัตว์ปีก อันควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย สอดคล้องตามหลักอภิธานิยธรรม เพราะการสร้างกุฏิถวายแด่สงฆ์ คือการตั้งความปรารถนาดีให้ผู้มีศีลได้มาอยู่ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นสุข

๔. ทรงอนุญาตคนทำการวัดแก่พระปิลินทวัจฉะ กรณีของท่านพระปิลินทวัจฉเถระนี้คือการชำระเงื่อมเขา ซึ่งต้องอาศัยคนจำนวนมากช่วยงานจึงจะทำงานให้เสร็จได้เร็ว สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ คือ หลักจกักวัดติธรรม ในข้อจัดการรักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายในโดยธรรม เพราะพระปิลินทวัจฉเถระ คือสมณพราหมณ์ ผู้ทรงศีล

๕. ทรงพระราชทานราชสมบัติแก่พระเจ้าอชาตศัตรู พระองค์ทรงมีพระทัยประกอบด้วยหลักทศพิธราชธรรมในข้อศีล คือ เจตนาที่จะรักษาภยกรรม วชิรกรรมให้ตั้งเป็นปกติ เว้นจากการประพฤติชั่วทุจริต ในข้ออถโกระ ทรงไม่มีความอาฆาตในพระทัยต่อพระราชโอรส แม้แต่น้อย ในข้ออหิงสา คือพระมหากษัตริย์ทรงมีพระอัชฌาศัยกอบปรด้วยพระมหากษัตริย์บิดาปกครองบุตร ไม่ก่อเวรแก่ใคร การไม่ก่อทุกข์ยากแก่ผู้อื่นเพราะอำนาจโมหะ ทรงประกอบด้วยจกักวัดติธรรม ในข้อคุ้มครองสงเคราะห์แก่กษัตริย์ที่ตามเสด็จคือ เหล่าเชื้อพระวงศ์ ทรงประกอบด้วยหลักพรหมวิหารธรรม ในข้อเมตตาทรงมีแต่การอภัยให้และมีพระทัยกว้างขวาง

ดังนั้นสามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ คือ หลักทศพิธราชธรรมหลักจกักวัดติชธรรม และหลักพรหมวิหารธรรม

สรุปหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น

๑. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นโกศล พระเจ้าพิมพิสารทรงมอบธนูชัยศรยฐิให้แก่พระเจ้าปัสเสนทิโกศล แม้พระองค์ไม่ทรงปรารถนาจะมอบให้ในตอนแรก แต่เพื่อรักษาสัมพันธภาพอันดีไว้ พระองค์จึงต้องยอมสละทรัพยากรบุคคลอันมีค่าไป สงเคราะห์เข้าได้ในหลักจกัจะ ถ้าหากพิจารณาในแง่สันติ หรือการรักษาอธิปไตย ก็ถือว่าไม่ผิด เพราะผู้นำบางประเทศเมื่อรู้ว่าตนเองไม่สามารถที่จะต่อสู้ได้ ก็ยังต่อสู้ ทำให้ประเทศพังเพราะการวางแผนสิ่งที่ถูกขอนั้น ซึ่งเป็นสิ่งที่เล็กน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับความอยู่รอดของประเทศ สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพกับแคว้นอื่น คือ หลักทศพิธราชธรรม

๒. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นวัชชี เมืองเวสาลีเกิดเหตุพิภิกขภัย เจ้าลิจฉวีทรงปรารถนาที่จะทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าผู้ประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์เสด็จไปแคว้นของตน พระเจ้าพิมพิสารตรัสให้ไปทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเอง ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงรับคำนิมนต์เสด็จไปยังเมืองเวสาลี การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงอนุญาตให้ชาวเมืองเวสาลีนิมนต์พระพุทธเจ้าเสด็จไปเมืองของตน จึงเป็นการทรงประพฤติด้วยความเป็นผู้รู้จักกาล คือทรงรู้ว่า เวลานั้นชาวเมืองเวสาลีมีความเดือดร้อน ต้องได้รับความช่วยเหลือโดยเร็ว ดังนั้น พระองค์จึงได้สละประโยชน์พระองค์เพื่อประโยชน์ผู้อื่น สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพกับแคว้นอื่นมี คือ หลักสัปปุริสธรรม

๓. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอวันตี พระเจ้าจันทปัทมแห่งกรุงอุชเชนีทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง แพทย์ที่สาปโมกข์หลายคนมารักษาก็ไม่หายได้ พระเจ้าจันทปัทมจึงได้ส่งทูตไปยังราชสำนักของพระเจ้าพิมพิสาร ให้ส่งหมอชิวโกให้มาถวายการรักษาพระองค์ พระเจ้าพิมพิสาร จึงรับส่งหมอชิวโกมารักษาให้เดินทางไปรักษาพระเจ้าจันทปัทมจนหายจากอาการประชวรนั้น สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพกับแคว้นอื่น คือหลักจกักวัดติชธรรม หลักทศพิธราชธรรม หลักหลักราชสังคหวัดถุ

๔. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นคันธาระ ซึ่งมีเมืองหลวงตั้งอยู่ที่เมืองตักกศิลา และมีพระเจ้าปุกกุสาดิผู้ทรงมีวัยเท่ากับพระเจ้าพิมพิสารเป็นพระราชอาชฎกครองนคร ด้วยการยกเว้นภาษีเป็นการเจริญสัมพันธไมตรีประการหนึ่ง จัดว่าพระองค์ทรงมีพระเมตตาและทรงพระมหากรุณาธิคุณ เพราะทรงเห็นใจผู้อื่น ประการสำคัญพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงประพฤติประโยชน์ต่อพระสหายโดยความเป็นกัลยาณมิตร คือทรงแนะนำชักชวนในสิ่งที่เป็นประโยชน์สูงสุด

ให้ ทำให้พระเจ้าปุกกุสาตีได้อริยทรัพย์หรือโลกุตตรสมบัติ ประเสริฐกว่าราชสมบัติอันเป็นโลกิยทรัพย์นั้น สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพกับแคว้นอื่น คือ หลักจกัถวัตรธรรม หลักทศพิชราชธรรม หลักพรหมวิหารธรรม หลักราชสังคหัตถุ และหลักอปริหานิยธรรม

จากการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ พบว่า สามารถสรุปได้เป็น ๒ ประเด็น คือ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำภายในประเทศ และหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำระหว่างประเทศ ซึ่งหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำภายในประเทศนั้นแบ่งออกเป็น ๒ คือ หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในฝ่ายอาณาจักร และหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในฝ่ายพุทธจักร สามารถสรุปหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในฝ่ายอาณาจักร เช่น การยกราชสมบัติแก่พระเจ้าอชาตศัตรู จัดเป็นการมีหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำตามหลักพรหมวิหารธรรมในข้อ เมตตา และกรุณา เป็นต้น ในส่วนของหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในฝ่ายพุทธจักร เช่น การถวายพระอารามเวฬุวันแด่พระสงฆ์ผู้มีพระพุทธานุภาพเป็นประมุข จัดเป็นการมีหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในหลักทศพิชราชธรรม ในข้อการให้ทาน เป็นต้น

ส่วนหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำระหว่างประเทศ ได้แก่ การป้องกันประเทศ มีการรบกับแคว้นวัชชี เป็นต้น เมื่อศึกษาแล้ว ยังสามารถจัดเป็น ๒ ด้าน คือ การบำบัดทุกข์และการบำรุงสุข การบำบัดทุกข์ ได้แก่ การทรงช่วยเหลือผู้ที่ได้รับความเดือดร้อน เช่น การปราบปรามเหตุการณ์ความไม่สงบภายในแคว้นแคว้น จัดเป็นการมีหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำที่ในหลักจกัถวัตรธรรมข้อ คຸ້ມครองสงเคราะห์แก่ขวานิกมและชนบทคือ ราษฎรพื้นเมืองทั้งหลาย เป็นต้น ส่วนการบำรุงสุข ได้แก่ การส่งเสริมประชาราษฎรให้อยู่ดีมีสุข เช่น การสรรเสริญคุณนายมาลาการและพระราชทานสมบัติให้ จัดเป็นการมีหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำที่ในหลักราชสังคหัตถุ ข้อ ปุริสมธะ กล่าวคือฉลาดในการบำรุงข้าราชการ เป็นต้น

ผู้วิจัยยังพบว่า พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเป็นประมุขของประชาชนในแคว้นมคธ ทรงเป็นสมมติเทวราชที่รับการสืบราชสันตติวงศ์ต่อจากพระราชบิดาคือพระเจ้ากาติกะแห่งราชวงศ์หารยังคะ ซึ่งเป็นเผ่าชนอารยะชนในสมัยนั้น พระเจ้าพิมพิสารทรงประกอบด้วยบทบาทผู้นำ และทรงมีความสามารถช่วยให้บุคคลทั้งหลายร่วมมือกันไปสู่จุดหมายที่ถูกต้องดีงาม บทบาทผู้นำของพระองค์ที่ประสบความสำเร็จ เพราะทรงเป็นผู้รู้จุดหมาย รู้เป้าหมาย รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นอย่างชัดเจน แล้วมุ่งสู่จุดหมาย เป้าหมายนั้น ทรงประกอบด้วยมีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองทุกอย่างได้ทะลุปรุโปร่งแบบอริยะชน กล่าวคือไม่เอารัดเอาเปรียบใคร ไม่ฝืนกฎแห่งกรรม หรือการกระทำถูกต้องตามหลักในทางพระพุทธศาสนา พระองค์ได้แสดงบทบาทผู้นำออกมาโดยมิให้ผู้อื่นคิดว่าถูกบังคับ ทรงรู้จักวิธีการโน้มน้าวจิตใจผู้อื่นให้กระทำตามด้วยความสมัครใจ และยังพบว่าบทบาท

ผู้นำของพระองค์มีลักษณะที่เพียบพร้อมด้วยภาวะผู้นำ เช่น สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคล มีศาสตร์และศิลป์ในอันที่ผู้นำจะใช้เป็นอุปกรณ์หรือเครื่องมือในการนำพาหมู่ให้ไปสู่จุดหมายปลายทาง สำเร็จประโยชน์ได้อย่างถูกต้องดี ก็เพราะประพฤติดำเนินการตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา กล่าวคือเป็นผู้นำที่มีหลักธรรมเป็นข้อปฏิบัติ เป็นบรรทัดฐานหรือเครื่องชี้วัด

กล่าวโดยสรุป หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่สนับสนุนให้พระเจ้าพิมพิสารมีลักษณะเป็นผู้นำแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย อ่อนโยน หรือประนีประนอม ทำให้พระองค์ไม่ทรงใช้พระราชอำนาจเกินขอบเขต พระองค์ทรงเสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม พระองค์ได้เริ่มพัฒนาศักยภาพผู้นำโดยเริ่มพัฒนาที่จิตใจของพระองค์ด้วยอาศัยพระพุทธองค์ทรงเป็นกัลยาณมิตรที่ดีผู้แนะนำหนทางที่ถูกต้องดีงาม และทรงยึดหลักธรรมในการกระทำบทบาทหน้าที่ผู้นำ ทำให้เกิดประโยชน์และความสุขแก่มหาชนในยุคสมัยนั้น ประการที่สำคัญ พระเจ้าพิมพิสารทรงมีพระพุทธเจ้าเป็นกัลยาณมิตรของพระองค์ และพระพุทธเจ้าก็ทรงเป็นกัลยาณมิตรของพระสงฆ์สาวก ตลอดทั้งพุทธบริษัท และสรรพสัตว์ทั้งหลาย ส่วนพระเจ้าพิมพิสาร ก็ทรงเป็นกัลยาณมิตรแก่ประชาชนของพระองค์ด้วย ก่อให้ประชาชนมีความรักใคร่ในตัวพระองค์ ดังนั้น หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในพระพุทธศาสนาสามารถสนับสนุนให้พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นผู้นำที่ดี ที่ผู้นำทั้งหลายสามารถนำมาเป็นกรณีตัวอย่างประยุกต์ใช้ในได้ปัจจุบัน

บทที่ ๕

สรุป และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์คือ ๑. เพื่อศึกษาแนวคิด เกี่ยวกับผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ๒. เพื่อศึกษาบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท และ ๓. เพื่อศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัยสามารถสรุปได้ดังนี้

๕.๑.๑ สรุปแนวคิด เกี่ยวกับผู้นำที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

แนวคิด หมายถึง กลุ่มของมโนทัศน์ที่เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ส่วนแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เป็นการนำเอาหลักความจริงตามธรรมชาติมาอธิบายอย่างมีหลักการ เพื่อที่จะพยายามเข้าถึงความเป็นจริงหรือกฎของธรรมชาติ

กำเนิดผู้นำมีปรากฏในอรรถกถาอรรถกถาสรุปได้ว่า เริ่มแรกเมื่อเกิดมีมนุษย์ขึ้นมา และมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น เพราะอำนาจของความอยากหรือความเห็นแก่ตัว ทำให้การอยู่ร่วมกันจึงเกิดปัญหาตามมา จึงจำเป็นต้องมีบุคคลที่มีคุณธรรมมาเพื่อดูแล โดยต้องการให้ผู้นั้นมีคุณธรรมมาเป็นผู้นำ ผู้นำจึงเกิดขึ้นด้วยการเรียกร้องต้องการของหมู่คณะ การกำเนิดผู้นำมีอยู่ถึงสี่ประการ

ประการแรก ผู้นำในตำแหน่ง “มหาชนสมมติ” เป็นผู้นำที่ประชาชนส่วนใหญ่ได้พร้อมใจกันคัดเลือกแต่งตั้งขึ้นมาให้ทำหน้าที่เป็นผู้นำเพื่อการปกครอง การดูแลความสงบของชุมชน

ประการที่สอง ผู้นำในฐานะ “กษัตริย์” หมายถึง เจ้าแผ่นดิน หรือเจ้าแห่งที่นา เป็นผู้มีอิทธิพลในด้านความเข้มแข็งสามารถคุ้มครอง และบังคับผู้คนทั้งหลายให้อยู่ในกรอบกติกาได้ด้วยธรรม

ประการที่สาม ผู้นำในฐานะ “พระราชา” เพราะเหตุที่ยังชนเหล่าอื่นให้สุขใจได้ โดยทรงประกอบพระองค์ด้วยธรรมนำมาซึ่งความสุขแก่ประชาชน

และประการสุดท้าย ผู้นำในฐานะ “จักรวรรดิราชา” หรือพระเจ้าจักรพรรดิ ผู้นำทางการปกครองซึ่งมีธรรมเป็นอำนาจ ใช้อำนาจในการปกครองโดยธรรม เป็นพระราชาผู้ยิ่งใหญ่ด้วยธรรม

ลักษณะของผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท มี ๒ ประการคือ ธรรมราชา ได้แก่ผู้นำที่ประพฤติธรรม เพราะพระราชาที่ทรงธรรมย่อมได้รับความไว้วางใจจากประชาชน และเทวราชา เป็นการยกย่องมนุษย์ที่เกิดมาในตระกูลที่สูงท่ามกลางสังคมตามสังคมที่มีความเชื่อดั้งเดิมที่มีตั้งแต่

ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะอุบัติ ครั้นพระพุทธองค์ทรงอุบัติตรัสรู้ธรรมแล้ว ทรงรับรองไว้ว่า ถ้าหากพระราชามีเกิดในตระกูลสูงสรสรเสริญที่ไม่ประพฤติธรรมก็ขาดลักษณะผู้นำในพระพุทธศาสนา

บทบาท หมายถึง การกระทำตามหน้าที่ของตนเอง การแสดงตามหน้าที่ต่อคนในหน่วยงาน และต่อบุคคลอื่น ๆ บทบาท คือ หน้าที่ที่ทำให้หน่วยงานบรรลุเป้าหมาย หน้าที่การรับเลือกจากผู้อื่นให้เป็นผู้นำ และหน้าที่เป็นหัวหน้าของกลุ่ม หน้าที่ของตำแหน่งที่เกี่ยวข้องภายในสังคมนั้น ๆ บุคคลนั้น ๆ ก็คือ บทบาทคือหน้าที่ ในบางครั้งทั้งสองคำอาจใช้ร่วมกัน เป็นบทบาทหน้าที่ หรือแยกกันใช้ แต่ความหมายก็ ยังคงเดิม

ผู้นำ หมายถึง ผู้ที่ได้รับการยอมรับจากหมู่คณะหรือกลุ่มชน ให้เป็นหัวหน้า ทำหน้าที่ออกหน้าประชาชน เป็นผู้ที่มีอำนาจบารมีหรืออิทธิพล ในการแสดงบทบาทหน้าที่ช่วยให้บุคคลทั้งหลายร่วมมือกัน หรือกระทำการร่วมกันในทิศทางที่กำหนดไว้ สู่วัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่ถูกต้องดีงาม

ภาวะผู้นำ หมายถึง คุณสมบัติ เช่น สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ ความสามารถของบุคคล ที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกันและพากัน ไปสู่จุดหมายที่ดีงาม ผู้นำมีความสำคัญต่อผู้ตามเป็นอย่างยิ่ง เพราะผู้นำแก่ชีวิตหนึ่งชีวิตเดียวเมื่อผู้นำประพฤติไปในลักษณะที่ดีงาม ชีวิตเหล่านั้นอีกมากมายที่อยู่ในฐานะผู้ตามย่อมได้รับผลในลักษณะที่ดีนั้นด้วย

ความสำคัญของผู้นำ และลักษณะแห่งการเป็นผู้นำที่ดี ได้แก่ คุณลักษณะแห่งผู้นำที่ดี มีประโยชน์ต่อความสำเร็จในองค์กร องค์ประกอบของผู้นำ คุณสมบัติของผู้นำที่ดี พฤติกรรมของผู้นำ ลักษณะที่ผู้นำแสดงออกต่อผู้ตาม ถือเป็นเอกลักษณ์ของผู้นำซึ่งเกิดจากการศึกษา สังสมอบรม ก่อให้เป็นพลังภายในที่มีในตัวของผู้นำ นอกจากนี้ กัลยาณมิตรที่ดีเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้นำ เพราะเป็นเครื่องส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้นำเป็นผู้ที่มีอำนาจมากยิ่งขึ้นและสามารถดำรงอำนาจนั้นไว้ได้นาน ทั้งยังคอยชี้แนะแนวทางถูกผิดพาให้เกิดสัมมาทิฐิมีความเห็นชอบถูกต้องดีงาม ความเห็นชอบเป็นแรงจูงใจให้ผู้นำต้องพยายามพัฒนาศักยภาพของตนเองอยู่ตลอดเวลาเพื่อความเจริญยิ่งขึ้นไป นำพาหมู่คณะสู่จุดมุ่งหมายได้อย่างดี

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑. หลักทศพิธราชธรรม ๑๐ เป็นหลักธรรมสำหรับพระราชชา ครอบคลุมทั้งผู้นำทุกระดับ พึงนำมาเป็นคุณสมบัติภาวะผู้นำ เพื่อให้มีความสุข เช่น การให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น
๒. หลักจกักวัดติธรรม ๑๒ เป็นหลักธรรมของผู้ปกครองผู้ยิ่งใหญ่ หรือผู้นำผู้ยิ่งใหญ่ จัดเป็นธรรมเนียมหรือหน้าที่ประจำของผู้นำทั้งหลาย เช่น ถือธรรมเป็นใหญ่ และปกป้องคุ้มครองประชาชน

๓. หลักพรหมวิหารธรรม ๔ อย่าง เป็นหลักธรรมของพรหมหรือของท่านผู้เป็นใหญ่ ได้แก่เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หลักดังกล่าวนี้ทำให้ผู้นามีคุณธรรมที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปเป็นที่เคารพแก่ผู้ตาม

๔. หลักราชสังคหัตถุ ๔ เป็นหลักธรรมข้อปฏิบัติสำหรับการบำเพ็ญการสงเคราะห์ประชาชน เช่น การให้ปันสิ่งของ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การช่วยเหลือสงเคราะห์ด้วยปัจจัยสี่ เป็นต้น

๕. หลักสัปริสธรรม ๗ ผู้นำที่มีสัปริสธรรมย่อมเป็นผู้ที่มีหลักในการทำงาน คือรู้ว่าทำอะไรจึงจะถูกต้องและเหมาะสม มีความยืดหยุ่นในการทำงาน เมื่อสามารถทำงานได้อย่างถูกต้อง

๖. หลักอภิธานิยธรรม ๗ เป็นหลักธรรมที่ผู้นำนำไปปฏิบัติแล้วยอมที่ตั้งแห่งความเจริญแต่อย่างเดียว ทราบเท่าที่ยังมีการนำไปประพฤติปฏิบัติตามหลักธรรมอยู่ จะไม่ประสบกับความเสื่อมเลย

ตัวอย่างบุคคลสำคัญที่มีบทบาทผู้นำโดดเด่นในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๑. พระเจ้าจักรพรรดิทัพนามิ ทรงประกอบด้วยสัปริสธรรม คือ ทรงรู้เหตุรู้ผลว่าหากพระองค์บริหารบ้านเมืองต่อไปอาจจะทำหน้าที่ได้ไม่ดีดังเดิม สละราชบังลังก์แก่พระราชโอรส

๒. พระเจ้าสุทโธทนะ ทรงประกอบด้วยเมตตาพรหมวิหารธรรม คือ ทรงปรารถนาดีต่อพระราชโอรส เพื่อให้ได้ปกครองกรุงกบิลพัสดุ์ต่อจากพระองค์

๓. พระเจ้ามหานามะ ทรงได้ปฏิบัติตามหลักทศพิธราชธรรม คือ การได้ทรงบำรุงสงฆ์ด้วยการถวายทาน เป็นการได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์ต่อผู้อื่น ทั้งได้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาด้วย

๔. พระเจ้าปัสเสนทิโกศล ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยการถวายอสนีทาน จัดเป็นทรงมีภาวะผู้นำตามหลักทศพิธราชธรรม ด้านการให้ทาน เป็นมหารัชมัทธานุญครั้งยิ่งใหญ่ในแผ่นดิน

๕. พระเจ้าอุเทน ทรงมีภาวะผู้นำด้านการปกครองตามหลักจกวัตติธรรม คือ ทรงลงโทษคนไม่ดีคือนางมาคันธิยาด้วยการประหาร เพื่อไม่ให้คนทั้งหลายเอาเยี่ยงอย่างที่ไม่ดี และได้ทรงส่งเสริมด้วยคนดีคือนายโฆสกะด้วยการประทานตำแหน่งเศรษฐีให้

ผู้วิจัยพบว่า พระเจ้าจักรพรรดิทัพนามิ ไม่ใช่พระเจ้าจักรพรรดิในสมัยพุทธกาล แต่ทรงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งพระพุทธองค์ได้ทรงนำมาดรัสเป็นบุคคลาธิษฐานในการแสดงธรรมให้แก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้มีธรรมเป็นที่พึ่ง ดังนั้นจึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในอุดมคติของพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแบบแห่งความเป็นผู้นำทั้งหลายให้ประพฤติในธรรม ในส่วนตัวอย่างบุคคลสำคัญ ๔ พระองค์ คือ พระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้ามหานามะ พระเจ้าปัสเสนทิโกศล

และพระเจ้าอุเทน ล้วนแล้วแต่เป็นพระมหากษัตริย์ที่มีชื่อเสียงในครั้งพุทธกาล อันเป็นระยะเวลาเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันกับที่พระเจ้าพิมพิสารเป็นพระราชผู้ครองแคว้นมคธด้วย จึงต้องนำมาเสนอเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาครั้งต่อไป

๕.๑.๒ สรุปผลการศึกษาบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์

พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงเป็นพระราชแห่งแคว้นมคธ มีเมืองหลวงกรุงราชคฤห์ เป็นราชอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่หรือมหาอำนาจมากที่สุดของชมพูทวีปในสมัยพุทธกาล พระองค์ได้ทรงมีบทบาทผู้นำให้แก่ประชาชนในแคว้นมคธ โดยแบ่งตามการปฏิบัติพระราชกิจออกเป็น ๕ ด้าน ได้แก่ ๑. บทบาทด้านการปกครอง ๒. บทบาทด้านการส่งเสริมการศึกษา ๓. บทบาทด้านการป้องกันประเทศ ๔. บทบาทด้านการส่งเสริมสันติภาพ และ ๕. บทบาทด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น บทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารทั้ง ๕ ด้านนี้ สามารถสรุปเป็น ๒ ประเด็น คือ บทบาทผู้นำภายในประเทศ และบทบาทผู้นำระหว่างประเทศ

๑. บทบาทผู้นำภายในประเทศ มี ๒ ลักษณะ ดังนี้

ก. ฝ่ายอาณาจักร ได้แก่ ทรงส่งเสริมกুমภโฆสกะ, ทรงสรรเสริญคุณความดีของนายมาลาการ, เสด็จเที่ยวชมปราสาททิพย์ของโฆติกเสรยฐี, ทรงสรรเสริญคุณความดีของพนักงานรักษาสวนมะม่วง, พระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวงแก่ชิวโกโกมารกัจ, รับสั่งให้หมอชิวโกโกมารกัจรักษาเสรยฐีแห่งกรุงราชคฤห์, ทรงพระราชทานราชสมบัติให้อภัยราชกุมาร ๗ วัน, ทรงพระราชทานราชสมบัติแก่พระเจ้าอชาตศัตรู

ข. ฝ่ายพุทธจักร ได้แก่ โปรดให้อภัยโทษแก่พระชนิยะ, ทรงเปลื้องปฏิญญาของพระองค์กับพระพุทธเจ้า, ทรงอนุญาตให้พระนางเขมาผู้เป็นพระเทวีผนoux, ทรงเป็นปฐมเหตุแห่งการแสดงธรรมในวันธัมมัสสวนะ, ทรงเคารพในพระสงฆ์มาก, ทรงถวายพระอารามเวฬุวัน, ทรงทูลขอพระศาสดาไม่ให้อุปสมบทแก่ราชภัฏ, ทรงอุทิศผณญแก่ปตชนผู้เคยเป็นญาติ, ทรงให้สร้างกุฎิถวายพระสงฆ์, ทรงอนุญาตคนทำการวัดแก่พระปิณฑวิจณะ

๒. บทบาทผู้นำระหว่างประเทศ มี ๒ ลักษณะ ดังนี้

ก. การป้องกันประเทศ ได้แก่ การรบกับแคว้นวัชชี และทรงให้เจ้าอภัยราชกุมารไปปราบจลาจลในปัจฉินคชนบท

ข. ส่วนด้านการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น ได้แก่ ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นโกศล, ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นวัชชี, ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอวันตี, ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นคันธาระ

จากการศึกษาพบว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นผู้ที่ดูแลแคว้นแคว้นมคธ พระองค์ทรงเป็นผู้ที่มีอำนาจบารมี และอิทธิพล ทรงมีความสามารถที่ช่วยให้บุคคลทั้งหลายร่วมมือกันไปสู่จุดหมายที่ถูกต้องดีงาม ทรงประกอบด้วยภาวะผู้นำ กล่าวคือทรงมี สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถ มีศาสตร์และศิลป์ในอันที่ผู้นำจะใช้เป็นอุปกรณ์หรือเครื่องมือในการนำพาประชาชนชาวมคธ ให้ไปสู่จุดหมายปลายทาง สำเร็จประโยชน์ได้อย่างถูกต้องดีงาม ทรงเป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จ เพราะทรงเป็นผู้รู้จุดหมาย รู้เป้าหมาย รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นอย่างชัดเจน แล้วมุ่งสู่จุดหมายเป้าหมายนั้น ทรงมีวิสัยทัศน์กว้างไกล มองทุกอย่างได้ทะลุปรุโปร่งแบบอริยะชน กล่าวคือไม่เอารัดเอาเปรียบใคร ก็เพราะทรงประกอบด้วยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในพระพุทธศาสนา

พระเจ้าพิมพิสาร ทรงกระทำบทบาทหน้าที่การเป็นผู้ที่ดูแลแคว้นแคว้นมคธ ได้อย่างดีในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะบทบาทผู้นำด้านการส่งเสริมการศึกษาของพระองค์มีลักษณะเด่นที่สุด และมีคุณประโยชน์แก่ประชาชนมากที่สุด อันเนื่องมาจาก ที่พระพุทธเจ้าทรงเลือกประกาศพระศาสนาในแคว้นมคธก่อนแคว้นอื่น ทั้งนี้เพราะพระพุทธองค์ทรงเห็นว่า ในการเริ่มต้นบุกเบิกเพื่อประกาศพระศาสนา มีเพียงพระเจ้าพิมพิสารผู้นำที่ยิ่งใหญ่แห่งแคว้นมคธพระองค์เดียวเท่านั้น ที่จะสามารถส่งเสริมให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองได้อย่างรวดเร็ว นั่นก็คือ พระเจ้าพิมพิสารจะต้องส่งเสริมให้ประชาชนได้ศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างแน่นอน จากการศึกษพบว่า ในการส่งเสริมการศึกษาของพระเจ้าพิมพิสารมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากการส่งเสริมการศึกษาทั่วไป คือ พระองค์ทรงชักชวนให้ศึกษาในหลักไตรสิกขา ได้แก่ สติ สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาของตน เมื่อบุคคลใดได้ศึกษาอย่างถูกต้องตามหลักไตรสิกขาแล้ว ย่อมสามารถพัฒนาคุณภาพจิตและปัญญาของตนได้อย่างสูงสุด ส่งผลให้พ้นจากความทุกข์พบสุขอย่างแท้จริง ทำให้เป็นผู้ไม่มีภาระในด้านการศึกษา (ชีวิต) อีกต่อไป กล่าวได้ว่า พระเจ้าพิมพิสาร ทรงสามารถส่งเสริมการศึกษาแก่ประชาชนจนประสบความสำเร็จได้ ก็เพราะทรงมีกัลยาณมิตร หรือปรโตโมหะที่ดี นั่นคือ การได้พระบรมศาสดาผู้เป็นสัพพัญญู คือ พระพุทธเจ้าทรงคอยชี้แนะแนวทาง ดังนั้น บทบาทผู้นำด้านการส่งเสริมการศึกษาของพระเจ้าพิมพิสารจึงสำเร็จประโยชน์แก่ผู้นับมาก ควรค่าแก่การศึกษาและถือเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ

๕.๑.๓ สรุปผลการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

พระพุทธศาสนาเถรวาท มีหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำ ได้แก่ หลักทศพิธราชธรรม หลักจกัถวัตติธรรม หลักพรหมวิหาร หลักราชสังคหวัตถุ หลักสัพปริสธรรม หลักอภิธานิยธรรม หลักธรรมเหล่านี้ผู้นำทั้งหลาย ควรนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ พร้อมเป็น

เครื่องเตือนสติตนไม่ให้ลุ่มหลงมัวเมาเมื่ออยู่ในอำนาจ จากการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทสามารถสรุปได้ดังนี้

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการปกครอง หมายถึง หลักธรรมพระพุทธศาสนาที่เป็นแรงจูงใจให้ผู้นำใช้ในการตัดสินใจ ในการปกครอง บริหาร ประเทศชาติ บ้านเมือง ป้องกันทุกข์ บำรุงสุขให้แก่ประชาชน โดยมีเป้าหมายเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกของคนในสังคมหรือมหาชนส่วนใหญ่ สามารถสรุปหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารดังนี้

๑. การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงพระราชทานอภัยโทษให้แก่พระชนิยะ สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระเจ้าพิมพิสารในข้อนี้คือหลักจกักวัดติชธรรม และหลักสัปปริชธรรม

๒. การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงส่งเสริมกุมภโฆสกะ ทรงรับเป็นที่พึ่งของเขา สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระเจ้าพิมพิสารคือหลักจกักวัดติชธรรม (รัम्मิการักขา) หลักราชสังคหวัตถุ(ปฐิสเมระ) หลักพรหมวิหารธรรม ในข้อที่ว่า มุทิตา

๓. การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงสรรเสริญคุณความดีของนายมาลาการ ทรงไม่ถือโทษโกรธเขา สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระองค์คือหลักทศพิชราชธรรม และหลักราชสังคหวัตถุ

๔. การที่พระเจ้าพิมพิสารได้ทรงเสด็จเที่ยวชมปราสาททิพย์ของโชติกเศรษฐี ซึ่งเป็นผู้ได้ปกครองในแคว้นพระองค์ สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระองค์ในการปกครองของพระองค์คือ หลักพรหมวิหารธรรม และ หลักทศพิชราชธรรม

๕. การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงสรรเสริญคุณความดีของพนักงานรักษาสวนมะม่วงของพนักงานรักษาสวนมะม่วงถวายมะม่วง สำหรับพระเจ้าพิมพิสารแต่พระพุทธเจ้าและพระสาวกพระองค์ไม่ได้กริ้วและลงโทษเขาแต่ประการใด สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระองค์คือหลักราชสังคหวัตถุธรรม

๖. การที่พระเจ้าพิมพิสาร ได้ทรงพระราชทานตำแหน่งแพทย์หลวงแก่หมอชิวโกมารัก คือ ให้เป็นแพทย์ประจำพระราชสำนักและให้ทำการรักษาแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ด้วย สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระองค์คือหลักจกักวัดติชธรรม หลักพรหมวิหารธรรม และหลักราชสังคหวัตถุ

๗. การรับสั่งให้หมอชิวโกมารักรักษาเศรษฐีแห่งกรุงราชคฤห์ สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการปกครองของพระองค์คือ หลักจกักวัดติชธรรม ข้อจัดการ

รักษาป้องกันและคุ้มครองชนภายใน ชวานิกมและชาวชนบท สมณพราหมณ์ สัตว์จำพวกเนื้อและนกก โดยธรรม

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมการศึกษา หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแรงจูงใจสำคัญที่ทำให้พระเจ้าพิมพิสารนำพามหาชนได้ไปฟังธรรมของพระพุทธเจ้า เพื่อให้มหาชนได้เป็นผู้มีสัมมาทิฐิ ได้เข้าใจชีวิตอย่างถูกต้อง และปฏิบัติตนตามหลักพระพุทธศาสนา ตามหลักไตรสิกขาจึงเป็นกระบวนการศึกษาที่ครบถ้วนสมบูรณ์ ย่อมก่อให้เกิดปัญญาอย่างแท้จริง พอสรุปหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารดังนี้

๑. ทรงเปลื้องปัญญาของพระองค์กับพระพุทธเจ้า พระองค์ได้ทรงนำพาวรรคให้มาฟังธรรมจนได้บรรลุโสดาปัตติผลเป็นจำนวนถึง ๑๑๐,๐๐๐ คน ซึ่งมีอานิสงส์ค่านับไม่ได้ ยิ่งใหญ่กว่าการศึกษาใดในโลก สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมการศึกษาคือ หลักสัปปริสธรรม และหลักอปริหานิยธรรม

๒. ทรงอนุญาตให้พระนางเขมาเทวีผนวช พระองค์ได้หาอุบายที่จะให้พระนางได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า จัดว่าเป็นการสักการะ เคารพ นับถือ นอบน้อมธรรม สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำ ในการส่งเสริมการศึกษา คือหลักทศพิธราชธรรม และหลักจกกวัตติธรรม

๓. พระเจ้าพิมพิสารทรงเป็นปฐมเหตุแห่งการแสดงธรรมในวันธัมมัสสวนะ เพราะทรงทราบว่าประชาชนทั้งหลายเมื่อฟังธรรม เมื่อประชาชนได้ฟังธรรม ก็จะเกิดความเลื่อมใส สามารถสรุปได้ว่า “หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ คือ หลักสัปปริสธรรม”

๔. ทรงเคารพในพระสงฆ์มาก พระเจ้าพิมพิสารทรงไม่ทรงกริ้วในการที่พระสงฆ์ทรงสนทนาน้ำจันทน์ทำให้พระองค์ต้องคอย สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพของพระเจ้าพิมพิสารคือ หลักทศพิธราชธรรม และหลักจกกวัตติธรรม

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่สนับสนุนราชกิจของพระเจ้าพิมพิสารในการที่จะก่อให้เกิดความสงบสุขปราศจากการเบียดเบียนกัน จากการศึกษาสรุปได้ดังนี้

๑. ทรงถวายพระอารามเวฬุวัน สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ คือ หลักทศพิธราชธรรม ในข้อการให้ทานและบริจาค และหลักจกกวัตติธรรม ในข้อคุ้มครองสงเคราะห์แก่เหล่าสมณพราหมณ์

๒. ทรงอุทิศผลบุญแก่เปตชนผู้เคยเป็นญาติ ได้ถวายทานแด่พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพคือหลัก

ทศพิธราชธรรมในข้อ การให้ทาน และหลักสัปปุริสธรรมในข้อปรัสนัญญา ความรู้จักบริษัท และในข้อ อัถถัญญา คือ ฐูลแห่งการให้ทาน

๓. ทรงให้สร้างกฎถวญพระสงฆ์ สามารถสรุปลได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ คือหลักจักกวัตติธรรม ในข้อ ฌมมิการักขา เป็นการจ้ดอำนวยการรักษาคุ่มครองป้องกันอันชอบธรรมแก่ พระสงฆ์และบรรพชิต ผู้ทรงศีล

๔. ทรงอนุญาตคนทำการวัดแก่พระปิลินทวัจจะ คือการชำระเงื่อมเขา ซึ่งต้องอาศัยคนจำนวนมากช่วยงานจึงจะทำงานให้เสร็จได้เร็ว สามารถสรุปลได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ คือ หลักจักกวัตติธรรม ในข้อจ้ดการรักษำป้องกันและคุ่มครองชนภายในโดยธรรม เพราะพระปิลินทวัจจะเถระ คือสมณพราหมณ์ ผู้ทรงศีล

๕. การพระราชทานราชสมบัติแก่พระเจ้าอชาตศัตรู พระองค์ทรงมีพระทัยประกอบด้วยหลักทศพิธราชธรรมในข้อศีล คือเจตนาที่จะรักษาภยกรรม วจกรรมให้ตั้งเป็นปกติ เว้นจากการประพุดิชั่วทุจริต ในข้ออ๊กโกระ ทรงไม่มีความอาฆาตในพระทัยต่อพระราชโอรสแม้แต่น้อย ดังนั้นสามารถสรุปลได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพ คือ หลักทศพิธราชธรรม หลักจักกวัตติธรรม และหลักพรหมวิหารธรรม

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในด้านการป้องกันประเทศ หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ที่สนับสนุนให้พระเจ้าพิมพิสารทรงประกอบราชกิจในการการป้องกันประเทศถือเป็นภาระหรือหน้าที่ของพระราชำผู้ปกครองแคว้นโดยตรง แม้พระเจ้าพิมพิสารจะทรงเป็นพระโสดาบัน แต่พระองค์ก็ไม่ทรงอาจปฏิเสธการทำสงครามกับแคว้นอื่นได้ แต่เป็นการป้องกันการล่วงล้ำอำนาจของเขตแดน นอกจากนี้ยังหมายรวมถึงการป้องกันศึกด้านในอันได้แก่ปัญหาการจลาจลกลางเมือง หรือเหตุวุ่นวายภายในประเทศ จากการศึกษาสามารถนำมาสรุปลได้ดังนี้

๑. กรณีที่พระเจ้าพิมพิสารทรงนำทัพรบกับแคว้นวัชชี จ้ดเป็นทรงประพุดิปฏิบัติตามหลักจักกวัตติธรรม ข้อที่ว่า ให้ความคุ่มครองโดยธรรม (ฌมมิการักขา) คือ ป้องกันอันชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดินที่ สามารถสรุปลได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการป้องกันประเทศ คือ หลักจักกวัตติธรรม

๒. ทรงทูลพระศาสดาไม่ให้อุปสมบทแก่ราชภักู กล่าวคือ พระเจ้าพิมพิสารทรงมีพระทัยประกอบด้วยเมตตา จึงทรงอภัยโทษให้ และทูลขอพระศาสดาไม่ให้ภิกษุอุปสมบทให้ราชภักู และเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามไม่ให้ภิกษุบวชให้ราชภักู สามารถสรุปลได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการป้องกันประเทศ คือ หลักพรหมวิหารธรรม

๓. ทรงพระราชทานราชสมบัติให้แก่กัษราชกุมาร ๗ วัน พระเจ้าพิมพิสารทรงรับสั่งให้กัษราชกุมารผู้เป็นพระราชโอรสไปปราบ เมื่อปราบปรามให้สงบได้แล้วจึงพระราชทาน

ราชสมบัติให้ ๗ วัน เป็นการเชิดชูให้ปรากฏแก่สาธารณชน สรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการป้องกันประเทศ คือหลักจกักวัดติชธรรม ข้อ ชัมมิการักขา ในข้อขนานูปทาน และหลักราชสังคหัตถ์ ข้อเสนอส่งเสริมคนดีให้ปรากฏในสังคม

หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอื่น หมายถึง หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เป็นแรงจูงใจหรือสนับสนุน ให้เกิดการผูกมิตรกับแคว้นอื่นหรือต่างประเทศเช่น มีการส่งของขวัญหรือเครื่องบรรณาการเพื่อแสดงถึงความปรารถนาดีที่มีต่อกัน การส่งทูตานุทูตไปกระชับความสัมพันธ์ กับแคว้นอื่นเพื่อเป็นรักษาความปรองดองสามัคคีระหว่างประเทศนั้น ๆ การเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศหรือแคว้นอื่น ทำให้ผูกมิตรไว้ได้ เป็นการป้องกันไม่ให้ถูกรุกรานอีกด้วย สามารถนำมาสรุปได้ดังนี้

๑. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นโกศล พระเจ้าพิมพิสารทรงมอบธัญชัยเศรษฐีให้แก่พระเจ้าปัสเสนทิโกศล เพื่อรักษาสัมพันธภาพอันดีไว้ สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพกับแคว้นอื่น คือ หลักทศพิธราชธรรม

๒. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นวัชชี เมืองเวสาลีเกิดเหตุพิภิกขภัย เจ้าลิจฉวีทรงปรารถนาที่จะทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าผู้ประทับอยู่ที่กรุงราชคฤห์เสด็จไปแคว้นของตน พระเจ้าพิมพิสารตรัสให้ไปทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าเอง หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพกับแคว้นอื่นมี คือ หลักสัปปริสธรรม

๓. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นอวันตี พระเจ้าจันทปัชโชตแห่งกรุงอุชเชนีทรงประชวรเป็นโรคผอมเหลือง พระเจ้าพิมพิสารจึงรับสั่งหมอชีวกโกมารภัจ ไปถวายการรักษา พระเจ้าจันทปัชโชตจนหายจากอาการประชวร สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพกับแคว้นอื่น คือ หลักจกักวัดติชธรรม หลักทศพิธราชธรรม หลักราชสังคหัตถ์

๔. ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับแคว้นคันธาระ ด้วยการยกเว้นภาษีให้แก่พ่อค้าจากเมืองตักกศิลา ประการสำคัญพระเจ้าพิมพิสารได้ทรงทรงแนะนำชักชวนทำให้ พระเจ้าปุกกุสะตีได้อริยทรัพย์หรือโลกุตตรสมบัติ สามารถสรุปได้ว่า หลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำในการส่งเสริมสันติภาพกับแคว้นอื่น คือ หลักจกักวัดติชธรรม หลักราชสังคหัตถ์ และหลักกอธิทานิยธรรม

กล่าวโดยสรุป จากการศึกษาหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า พระเจ้าพิมพิสารทรงนำหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำทางพระพุทธศาสนาใช้ในการปฏิบัติในทุก ๆ กรณี พระองค์ทรงยึดถือหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในการบริหารให้เกิดประโยชน์ และความสุขแก่มหาชนชาวมคธ ดังนั้น พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงมีบทบาทผู้นำที่สอดคล้องตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสูง และ

ลักษณะการเป็นผู้นำของพระองค์เป็นแบบถ้อยทีถ้อยอาศัย อ่อนโยนหรือประนีประนอม พระองค์ได้เริ่มพัฒนาศักยภาพบทบาทผู้นำโดยเริ่มพัฒนาที่จิตใจของพระองค์เองด้วยอาศัยพระพุทธรองค์ที่ทรงเป็นกัลยาณมิตรที่ดีคอยแนะนำหนทางที่ถูกต้องดีงาม

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การที่พระเจ้าพิมพิสารทรงสามารถส่งเสริมการศึกษาแก่ประชาราษฎร์จนประสบความสำเร็จได้ก็เพราะมีกัลยาณมิตร หรือปร โด โฆสะที่ดี นั่นคือการได้เสด็จมาเป็นสัพพัญญูคือ พระพุทธเจ้ามาเป็นกัลยาณมิตร บทบาทผู้นำด้านนี้ของพระองค์จึงสำเร็จประโยชน์แก่ผู้อื่นมากกว่าค่าแก่การศึกษา และถือเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติ จึงขอเสนอแนะว่า

๑. ผู้ที่เป็นผู้นำหรือมีอำนาจในการกำหนดนโยบายในการบริหารบ้านเมือง ควรแสวงหากัลยาณมิตรที่ดี อันได้แก่ผู้ที่มีความรู้ทางธรรม คอยเป็นที่ปรึกษา หรือชี้แนะแนวทางในการกำหนดนโยบายสาธารณะเพื่อบังคับใช้ กำหนดทิศทางพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ให้หลักคุณธรรมนำความรู้

๒. การกำหนดนโยบายด้านการศึกษาตามแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ผู้นำหรือผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในการกำหนดนโยบายด้านการศึกษา ควรกำหนดให้มีการจัดการศึกษาตามหลักไตรสิกขา เชื่อว่าย่อมก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งย่น มั่นคง ต่อสังคม และประเทศชาติอย่างแน่นอน

๓. นิสิตนักศึกษาทั่วไป ควรศึกษาในหลักไตรสิกขา ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหลักการศึกษาทงพระพุทธศาสนา ที่นำไปเป็นรูปแบบในการศึกษาพัฒนาตนเองได้ตลอดชีวิต

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

การศึกษาวิจัยนี้เป็นการศึกษาวิจัยหลักธรรมที่ส่งเสริมบทบาทผู้นำของพระเจ้าพิมพิสารเท่านั้น ยังมีประเด็นอื่นน่าสนใจ จึงขอเสนอแนะให้ทำการวิจัยในหัวข้อเรื่องต่อไป ดังนี้

๑. ควรศึกษาพระจริยวัตรที่เกี่ยวกับฆราวาสธรรมของพระเจ้าพิมพิสาร

๒. ควรศึกษาวิธีการปกครองเชิงพุทธของพระเจ้าพิมพิสาร

๓. ควรศึกษาวิเคราะห์หลักกรรมฐานที่พระเจ้าพิมพิสารทรงใช้ขณะที่ทรงถูกจับขังทรมานในคุก หรือเรื่องวิบากกรรมของพระเจ้าพิมพิสาร เชื่อมั่นว่าจะเพิ่มพูนองค์ความรู้มากยิ่งขึ้น

๔. ควรศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับบทบาทผู้นำของบุคคลสำคัญทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะ ได้แก่ พระเจ้าจักรพรรดิทัฬหะเนมิ พระเจ้าสุทโธทนะ พระเจ้ามหานามะ พระเจ้าปีสเสนทิโกศล และพระเจ้าอุเทน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี – ไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเถปิฎก ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. อรรถกถา ฉบับ สภาการศึกษามหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๔

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

กวี วงศ์พุด. ภาวะผู้นำ. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพมหานคร : บริษัท บี. เค. อินเตอร์พรีน จำกัด,
๒๕๔๕.

กิติ ตย์คานนท์. เทคนิคการสร้างผู้นำ. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เปลวอักษร,
๒๕๔๓.

คุณ ชันธ์โท. พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียน สโตร์ จำกัด,
๒๕๓๗.

จิระพันธ์ กาญจนจิตรา. สังคมวิทยามานุษยวิทยาเบื้องต้น. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๒.

ฉลอง มาปริดา. คุณธรรมสำหรับผู้บริหาร. กรุงเทพมหานคร : โอ เดียนสโตร์, ๒๕๓๗.

ณรงค์ เส็งประชา. มนุษย์กับสังคม. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร : โอ เอส พริ้นติ้ง เฮ้า, ๒๕๔๑.

เทียม โชควัฒนา. คำสอนจากนายห้างเทียม โชควัฒนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ,
๒๕๕๐.

ธเนศวร์ เจริญเมือง. ทฤษฎีและแนวคิด : การปกครองท้องถิ่นกับการบริหารท้องถิ่น. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๕๓.

ธีรภัทร์ เสรีรังสรรค์, นักการเมืองไทย : จริยธรรม ผลประโยชน์ทับซ้อน การคอร์ปชั่น, พิมพ์

ครั้งที่ ๒, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๕๓.

ธงชัย สันติวงษ์, องค์กรและการบริหาร, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนา

พานิช, ๒๕๓๕.

บุญมี แทนแก้ว, จริยศาสตร์, กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮาส์, ๒๕๓๗.

ปภาณี จิตวัฒนา, สังคมวิทยา, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓.

ปรีชา ช่างขวัญยืน, ทัศนะทางการเมืองของพระพุทธศาสนา, กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พนัส หันนาคินทร์, การสอนค่านิยมและจริยธรรม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์เนส, ๒๕๒๖.

พิทยา สายหู, กลไกของสังคม, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

พระคันธสารากวีวงศ์, ปรองดอง ประคองมิตร, กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ประยูรสาส์นไทย,

๒๕๕๓.

พระครูภัทธานุสสิทธิวัฒน์ (กฤษณะ ชุม โม), เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๖

พระครูอรุณธรรมรังสี (เอี่ยม สิริวัฒน โณ), มนต์พิธี สำหรับพระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชน

ทั่วไป, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๓๑), หน้า ๑๖๘.

พระเทพดิลก (ระแบบ จิตญา โณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕,

กรุงเทพมหานคร:มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระเทพเวที (ป.อ. ปยุตโต), คู่มือดำเนินชีวิต, พิมพ์เป็นธรรมเนียมบรรณานุกรมในงานฌาปนกิจศพ

นายไพบูลย์ สิริวิณะ, กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๐.

_____ . สถาบันสงฆ์กับสังคมไทย, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๗.

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ), ธรรมิกสังคมนิยม, กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง,

๒๕๒๕.

_____ . โชคดีมีโอกาสดำเนินชีวิตตามรอยพระยุคลบาท โดยทศพิชราชธรรม, กรุงเทพมหานคร :

สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๕.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ธรรมบุญชีวิต พุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, ฉบับปรับปรุง

เพิ่มเติม, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พิมพ์สวย, ๒๕๔๔.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), พุทธวิธีบริหาร, กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด

ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒.

_____ . **ปัญญาต้องคู่กับกรุณา จึงจะพาชาติรอด.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **รัฐศาสตร์และจริยธรรมนักรการเมืองแนวพุทธ.**

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๘.

_____ . **ภาวะผู้นำ.** กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท. , ม.ป.ป.

_____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

_____ . **ธรรมาธิปไตยไม่มาจึงหาประชาธิปไตยไม่เจอ”.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๘.

_____ . **ผู้นำ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๑.

_____ . **กรรมของคนไทยทำไว้กันเอง (ถึงเวลามาแก้กรรมเสียที).** พิมพ์ครั้งที่ ๒. นครปฐม : บริษัท จ. เจริญปรีณเตอร์ (ประเทศไทย) จำกัด, ๒๕๕๑.

_____ . **ธรรมนุญชีวิต.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๗.

พระพุทธโฆสเถระ รัตน. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค.** แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๔๖.

พระมหาวิมลชัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี). **ภาวะผู้นำ จากเนลสัน มันเดลา ถึง โอบามา แห่งทำเนียบขาว.** กรุงเทพมหานคร : สถาบันวิมุตตยาลัย, ๒๕๕๒.

พระราชญาณวิสิฐ (เสริมชัย ชยมงคล โส). **พระพุทธศาสนา : ศาสนาประจำชาติไทย** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญา โณ). **ธรรมาธิปไตย.** กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๕.

พระราชธรรมโสภณ (จำปี จันทมมุ โม). **ประวัติโดยสังเขปของพระราชธรรมโสภณ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระราชวิจิตรปฏิภาณ (สุนทร ญาณสุนทรโร). **ยอดแห่งผู้นำ.** กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตธรรม, ๒๕๔๗.

พระศรีกิตติโสภณ. **มหาชนบท ๑๖ แคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาล และจดหมายเล่าเรื่องอนาคต-ริกัมมปาละ.** กรุงเทพมหานคร : วัดจักรวรรดิราชาวาส, ๒๕๓๘.

ไพบูลย์ ช่างเรียน. **สังคมการเมืองและการปกครองไทย.** กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๗.

- ภิญโญ สาร. **บทบาทของศึกษานิเทศก์จังหวัด กองวางแผนการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : สำนักงาน
ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๓๕.
- รังสรรค์ ประเสริฐศรี. **ภาวะผู้นำ.** กรุงเทพมหานคร : ธนัชการพิมพ์, ๒๕๔๔.
- วรเดช จันทรศร. **รัฐประศาสนศาสตร์ ขอบข่ายในทศวรรษใหม่.** พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์บริษัท อินเนอร์เพลส จำกัด, ๒๕๔๕.
- วศิน อินทสระ. **การเผยแพร่พระพุทธศาสนา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สงวน นิตยารัมภ์พงศ์. **การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาของสังคม.** พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕.
- สยาม คำปรีดี. **สังคมกับการปกครอง.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยรายวัน, ๒๕๔๗.
- สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **ทศวรรษในพุทธศาสนาเถรวาท.** พิมพ์ครั้งที่ ๔.
นครปฐม : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **สารานุกรมพระพุทธศาสนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.
- _____ . **นวกวาท.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘.
- สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. **การปกครองแนวพุทธศาสน์ ชุมชนวิญญานนิพนธ์.**
กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.
- สมพงษ์ เกษมสิน. **การบริหารที่ประสบความสำเร็จ.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช,
๒๕๔๔.
- สุเทพ พงศ์ศรีวัฒน์. **ภาวะผู้นำ : ศาสตร์และศิลป์สู่ความเป็นผู้นำที่สมบูรณ์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรภาพพัฒนา, ๒๕๔๗.
- สมบัติ ชำรงชัยวงศ์. **การเมืองแนวความคิดและพัฒนา.** พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพมหานคร :
สำนักพิมพ์เสมาธรรม, ๒๕๔๔.
- สุลักษณ์ ศิวรักษ์. **ศาสนากับสังคมไทย.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พลพันธ์การพิมพ์, ๒๕๒๕.
สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการครู กระทรวงศึกษาธิการ. **คุณธรรมและจิตสำนึก
ของข้าราชการครู.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.
- หลวงเทพดรณานุกิษฐ์ (ทวี ธรรมชัย ป. ๕). **ธาตุรูปที่ปีกา.** กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘.
- อนันต์ ใจสมุทร. **ทฤษฎีการเมือง.** สุราษฎร์ธานี : มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, ๒๕๔๘.

อมร รักษาสัตย์และคณะ. การบริหารงานบุคคลในประเทศไทย. ฉบับแก้ไขเพิ่มเติมครั้งที่ ๒.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

(๒) บทความ และวารสาร

ธนวิสน์ คงสระบัว. “ภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ตามหลักพระพุทธศาสนาของผู้นำชุมชนตามความเห็น
ของประชาชน : กรณีศึกษาชุมชนตำบลบางรักน้อย อำเภอเมือง จังหวัดนนทบุรี”.

บทความทางวิชาการ. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
(๒๕๕๓) : ๓๒๖.

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). “ก้าวข้ามวิกฤติโดยเลือกตั้งให้สุจริตเที่ยงธรรม”.

บทความสารนิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต ประจำปี ๒๕๕๔. (กรุงเทพมหานคร :
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๕๔) : ๕-๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). “พระเชตะวัน เมืองสาวัดดี”, **รวมบทความวิชาการพระพุทธ-**

ศาสนา. รวบรวมโดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒๕๔๘) : ๗.

พระธรรมปิฎก (ปอ. ปยุตฺโต). “ความสำคัญและการรักษาพระไตรปิฎก”, ใน **บทความเก็บเพชร**

จากคัมภีร์พระไตรปิฎก. รวบรวมโดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (๒๕๔๐) : ๒๔.

พระเมธีสุตาภรณ์ (ปรีชา อภิวัฒน์). “ธรรมะสำหรับสถาบันครอบครัว”, ใน **บทความเก็บเพชร**

จากคัมภีร์พระไตรปิฎก. รวบรวมโดย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐) : หน้า ๒๑๕.

พระสมชาย ปโยโค(ดำเนิน). “การประยุกต์ใช้สัมมาวาจาเพื่อบริหารงานของผู้นำ”, **รวมบทความ**

สัมมนาทางวิชาการนานาชาติ(ภาษาไทย). (บทความนำเสนอวิสาข โลก ๒๕๕๔) : ๑๒.

ภิญโญ ศรีวิระชัย, “การศึกษาความเจริญและความเสื่อมของแคว้นในชมพูทวีปสมัยพุทธกาลตาม

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”. ใน **บทความทางวิชาการ.** รวบรวมจัดพิมพ์โดย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (๒๕๕๔) : ๘๑.

วรภาส ประสมสุข และนิพนธ์ กินวงศ์. “หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธธรรม”. **วารสาร**

ศึกษาศาสตร์. ปีที่ ๑๘ ฉบับที่ ๒ (เดือนพฤศจิกายน ๒๕๔๕ - มีนาคม ๒๕๕๐) : ๖๘.

วุฒินันท์ กันทะเดียน. “อำนาจ : ส่งเสริมหรือทำลาย”. วารสารบัณฑิตศึกษาปริทัศน์. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๕๒) : ๓๓-๓๔.

อุทัย สติมัน. “วิเคราะห์จักษกวัตติสูตรตามแนวทฤษฎีอรรถปริวรรตศาสตร์”, ใน รวมบทความวิชาการ. รวบรวมจัดพิมพ์โดย พระมหาสมบุรณ์ วุฒิกาโร (พรรณนา). กรุงเทพมหานคร : หอไตรการพิมพ์ (๒๕๕๓) : ๕๑.

(๓) วิทยานิพนธ์ :

ชะเวง เกิดเกลี้ยง. “ภาวะผู้นำที่มีต่อประสิทธิภาพของหน่วยธุรกิจการบริการบินบริษัท การบินไทย จำกัด (มหาชน)”. วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ครุณี มณีธร. “สภาพการบริหารงานตามหลักธรรมบาลีในสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาเชียงใหม่ เขต ๒”. วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. “การศึกษาวิเคราะห์ยุทธวิธีในการประกาศศาสนาของพระพุทธเจ้า”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ธนา นวลปลอด. “ความคิดทางการเมืองในสุดตันตปิฎก”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๖๖.

เนติธร สอนจำ. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องภาวะผู้นำในคัมภีร์ขุททกนิกาย”. วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

นันทวรรณ อีสรานุวัฒน์ชัย. “ผู้นำที่พึงประสงค์ในยุคโลกาภิวัตน์ : ศึกษาจากหลักพุทธธรรม”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

ประภัทร เหลืองประเสริฐ. “ภาวะผู้นำของผู้บริหารระดับสูงกระทรวงศึกษาธิการในอนาคต”.

วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๘.

พระกิตติศักดิ์ ยโสธโร (แก้วเหล่า). “การศึกษายาทบาทพระสาวรีบุตรในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระครูปริยัติโกวิท. “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องสมาธิในคัมภีร์วิสุทธิมรรคกับคัมภีร์วิมุตติมรรค”.

วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระครูสุนทรจาวรรณ. “การสำรวจความพึงพอใจต่อการบริหารงานศึกษาสงเคราะห์ในพระพุทธศาสนา : ศึกษากรณีศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ของวัดทุ่งครุ เขตทุ่งครุ กรุงเทพมหานคร”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระเทพรัตนสุธี (สมศักดิ์ โชติคุณโร). “บทบาทการบริหารกิจการคณะสงฆ์ด้านการปกครองของจังหวัดปทุมธานี”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระชนนาถ นิธิปญโญ (พลกรรม). “การศึกษายทบาทของอาจารย์สุจินต์ บริหารวณเขตต์ในการเผยแผ่พุทธธรรม”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระบุญเรือง จิตรมุโม (สุทธิชัย). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีแก้ปัญหของพระพุทธเจ้า”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาคำเพ็ชร ผาสุโก (ผาสุข). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักสัปบุริสธรรมเพื่อนำไปใช้กับศูนย์พัฒนาคุณธรรมจังหวัดสุรินทร์”. วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาจิตติภัทร อัจฉรมุโม (จันทร์คุ้ม). “การศึกษายทบาทของพระอานนทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหาประสิทธิ์ สิริปญโญ (ฤทธิมหันต์). “ศึกษาวิเคราะห์เรื่องมนุษยนิยมในพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระมหารุ่งโรจน์ ฐมมกุฐเมธี (ศิริพันธ์). “การศึกษาวิเคราะห์หลักภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนาเถรวาท”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาสุทธิพงษ์ ธรรมพิทักษ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท : ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระมหาสุริยา สุเมธ (คิ้วตีสี่). “กษัตริย์และรูปแบบการปกครองที่ปรากฏในพระไตรปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาอาคม ปญญาโร (บุญยัง). “ภาวะผู้นำของเจ้าอาวาสและผู้นำชุมชนต่อการพัฒนาวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน : กรณีศึกษาวัดธรรมยุคในเขตจังหวัดพัทลุง”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, ๒๕๔๖.

พระวีระพันธ์ พลวิโร (รัตนนิคม). “ศึกษาวิเคราะห์การปกครองกรุงศรีอยุธยาสมัยปฏิรูป”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระศรีสุธรรมเมธี. “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่มีต่อแนวความคิดแนวความคิดทางการเมืองการปกครองของพระเจ้าลิไท โดยใช้วิธีการเปรียบเทียบกับแนวความคิดเดิมก่อนรัชสมัยพระองค์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

พระสามารถ อานนุโท (เนตรแสง). “ภาวะผู้นำตามหลักสัพบุริสธรรม”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระมหาสมจิตร สติสมฺปนฺโน (คำดี). “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดทางการปกครองของโรมัส สอบส์กับ แนวคิดทางการปกครองที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาสุบัณฑิต สุปณฺฑิโต (จันทร์สว่าง). “ศึกษาวิเคราะห์ภาวะผู้นำของพระนางประชาบดีโคตมี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาโสภณ วิจิตฺตมฺโม (มณีปัญญาพร). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์หลักธรรมที่ปรากฏในพราหมณ์สังยุต ในคัมภีร์สังยุตตนิคาย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

พระมหาอุบล จรธมฺโม (ดวงเนตร), “การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการปกครองในพุทธปรัชญา
เถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระอธิการ โอภาส โอภาโส (ปัทมาพงษ์). “การบริหารงานของพระสังฆาธิการในจังหวัด
มหาสารคาม”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระสุรพงษ์ ปภัสโร (สุขวัฒน์). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์การบริหารจัดการอุตสาหกรรมตามแนว
พุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

รังสี สุนนท์. “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาลิมิติกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์
พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

สิริภพ จารุหังสิน. “การศึกษาการนำหลักธรรมมาภิบาลมาใช้ในการบริหารงานของหน่วยงาน
ราชการ กรณีศึกษากรมสวัสดิการทหารบก”. **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร-
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๒.

สุรศักดิ์ ม่วงทอง. “พุทธธรรมกับภาวะผู้นำที่พึงประสงค์ : ศึกษาเฉพาะกรณีกำนันผู้ใหญ่บ้าน
จังหวัดนครศรีธรรมราช”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

อภิพัฒน์ ใจเพชร. “บทบาทของผู้นำในการพัฒนาพื้นที่ภายใต้นโยบายการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น
ตำบลบ่อตาโล่ อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร-
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

(๔) เอกสารอื่น ๆ ที่ไม่ได้ตีพิมพ์ :

ธรรมะพีเดีย. CD – ROM ฉบับเรียนพระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร : ธรรมะพีเดีย, ๒๕๕๒.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ ฉายา/นามสกุล : พระครูปลัดชูเกียรติ ฐิตปัญโญ นามสกุล ศรียาชีพ
- วัน/เดือน/ปีเกิด : วันพุธ ที่ ๒๒ เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๒๑ อายุ ๓๓ พรรษา ๑๑
- ชาติภูมิ : เกิดบ้านเลขที่ ๓๕ หมู่ที่ ๑ บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์ บิดา นายเถลิงศักดิ์ มารดา นางสาววรรณ ศรียาชีพ
- สังกัด : วัดสระโพธิ์แคนใหญ่ บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดเวฬุวัน ถนนเทวภิบาล ตำบลในเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด ; และอาศัยที่วัดวรจรยवास เจริญกรุง ๗๒ กรุงเทพมหานคร
- ประวัติการศึกษา
- พ.ศ. ๒๕๓๓ : จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จากโรงเรียนบ้านแคน “คุรุราษฎร์ส่งเสริม” บ้านแคน ตำบลแคน อำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์
- พ.ศ. ๒๕๔๔ : จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ จากโรงเรียนการศึกษานอกอำเภอเมือง จังหวัดนครนายก
- พ.ศ. ๒๕๔๖ : สอบได้นักธรรมศึกษาชั้นเอกจากสำนักเรียนวัดธรรมวงศา บ้านระเวียง ตำบลระเวียง อำเภอโนนนารายณ์ จังหวัดสุรินทร์
- พ.ศ. ๒๕๔๗ : จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ จากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนอำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์
- พ.ศ. ๒๕๔๗ : สอบได้ ปธ.๑-๒ สำนักเรียนวัดบ้านเปลือยใหญ่ ตำบลรอบเมือง อำเภอเมืองร้อยเอ็ด จังหวัดร้อยเอ็ด
- พ.ศ. ๒๕๕๓ : จบปริญญาตรี หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต (เกียรตินิยมอันดับหนึ่ง) สาขาวิชาศาสนา จากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พ.ศ. ๒๕๕๓ : จบปริญญาตรี หลักสูตรรัฐศาสตรบัณฑิต (สาขาวิชาการเมืองการปกครอง) จากมหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม
- ฐานานุกรมศักดิ์ : ได้รับแต่งตั้งเป็น “พระครูปลัด ฐานานุกรมใน พระราชพรหมจริยคุณ” ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดร้อยเอ็ด เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๑
- : ได้รับแต่งตั้งเป็น “พระครูปลัด ฐานานุกรมใน พระเทพสารคามมุนี” เจ้าคณะจังหวัดมหาสารคาม เมื่อวันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๑